

PLATFORMA EKONOMSKOG OPORAVKA 2022 - 2026. GODINE

Vlada
Crne Gore

Ministarstvo
ekonomskog razvoja

Vlada
Crne Gore

Platforma ekonomskog
oporavka
2022–2026. godine

Ministarstvo
ekonomskog razvoja

Sadržaj

UVODNA RIJEČ	11
DIO I Dijagnoza stanja crnogorske ekonomije.....	17
1. Izvršni rezime	18
2. Kratak presjek zatečenog stanja u državi	26
3. Usklađivanje Platforme ekonomskog oporavka sa strateškim okvirom u Crnoj Gori 33	
3.1. Pregled strateških dokumenata	34
3.2. Kratak opis glavnih strateških dokumenata	36
3.3. Pregled sektora i politika koji se tiču Platforme ekonomskog oporavka i njihova povezanost sa SDG UN i pregovaračkim poglavljima EU.....	41
4. Međunarodni kontekst ekonomskog oporavka Crne Gore.....	42
4.1. Programi ekonomskog oporavka na globalnom nivou.....	42
4.2. Klimatske promjene	43
5. Ekonomska konvergencija Crne Gore ka Evropskoj uniji	48
5.1. Međunarodno preuzete obaveze Crne Gore	48
5.2. Izveštaj Evropske komisije o Crnoj Gori za 2020. godinu	49
5.3. Pregled poglavlja sa mapom statusa, izvještaj o napretku 2020. godine.	51
5.4. Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan.....	52
5.5. Finansijska perspektiva 2014–2020. (IPA II).....	56
5.6. Ekonomski benefiti od članstva u NATO savezu.....	58
6. Glavni problemi crnogorske ekonomije	59
6.1. Siva ekonomija u Crnoj Gori	61
6.2. Suzbijanje korupcije i implementacija strukturnih reformi u kontekstu ekonomskog oporavka.....	62
6.3. Makroekonomski indikatori crnogorske ekonomije	63
1.4. Nezaposlenost	68
1.5. Struktura zaposlenih po sektorima privrede i poređenje sa EU i regionom	69
1.6. Demografija, stopa rizika od siromaštva, nejednakost.....	70
1.7. Nepravilnosti u ekonomskom sistemu Crne Gore: Izvještaji Državne revizorske institucije (DRI)	75
1.8. Investiciono-razvojni fond	77
1.9. Izazovna situacija u Fondu PIO	79
1.10. Projekcije deficita Fonda PIO u narednih 35 godina	80
1.11. Odnos broja zaposlenih, nezaposlenih i korisnika prava iz Fonda PIO ..	80
1.12. Potrebna poreska reforma za finansiranje ekonomskog oporavka	81
1.13. Uvezena inflacija	82
1.14. Regionalni dispariteti.....	84
7. Strane direktne investicije (SDI)	94
8. Poslovanje kompanija u Crnoj Gori	96
8.1. Poslovanje u 2020. godini	96
8.2. Pregled finansijskih iskaza crnogorskih kompanija 2015-2020. godine ...	99
1.15. Analiza sektora crnogorske privrede sa rastom prihoda	101
9. Infrastrukturni projekti	103

9.1. Stagnacija infrastrukturnih projekata sa jedinstvene liste prioriternih projekata.....	103
9.2. Detaljni podaci	104
9.3. Pregled promjena zrelosti projekata u svim godinama.....	105
9.4. Kapitalni projekti koji se realizuju	107
9.5. Investicije u fiksni kapital iz javnih izvora.....	111
9.6. Projekat izgradnje prioritete dionice auto-puta Bar–Boljare	111
10. Sektorska analiza crnogorske privrede	113
10.1. Poljoprivreda	114
10.2. Šumarstvo	115
10.3. Industrija - energetika	115
10.4. Građevinarstvo.....	116
10.5. Spoljna trgovina	117
10.6. Turizam	118
10.7. Saobraćaj, skladištenje i veze	119
10.8. Obrazovanje	120
10.9. Kultura i informisanje.....	122
11. Izazovi turizma kao strateške grane crnogorske ekonomije	123
11.1. Uticaj COVID-19 na turističku industriju.....	125
11.2. Poslovanje sektora koji se odnosi na turizam	125
12. Realizacija Strategije razvoja energetike do 2030. godine.....	127
13. Bankarski sektor.....	128
13.1. Indikatori finansijske stabilnosti.....	128
14. IKT sektor	130
14.1. Uloga IKT u istraživanju, razvoju i inovacijama i podsticanju preduzetništva	134
14.2. IT obrazovanje i vještine.....	136
14.3. Ključni izazovi i njihovo rješavanje	138
15. <i>Nearshoring</i> sa kompanijama iz Zapadne Evrope – velika šansa za Crnu Goru ...	140
16. Rodna ravnopravnost u kontekstu ekonomskog oporavka	141
16.1. Indeks rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori	142
16.2. Domen rada.....	144
16.3. Domen novca	144
17. Principi Platforme ekonomskog oporavka	145
17.1. Građani Crne Gore na prvom mjestu	145
17.2. Stabilizacija demografske krize	145
17.3. Oporavak javnih finansija	146
17.4. Odgovorna socijalna politika	146
17.5. Smanjenje nezaposlenosti.....	147
17.6. Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju	147
17.7. Zelena i digitalna tranzicija.....	147
17.8. Ohrabivanje i njegovanje privatne inicijative	148
17.9. Ravnomjeran regionalni rast i razvoj na inovativnim osnovama	148
17.10. Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju	148
17.11. Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma	149
17.12. Privlačenje stranih direktnih investicija	149
17.13. Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata	149

17.14. Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog priduživanja EU	149
18. SWOT analiza crnogorske ekonomije.....	150
19. Crna Gora i Ciljevi održivog razvoja UN-a (SDG UN).....	153
19.1. Pregled ciljeva održivog razvoja sa potciljevima	154
20. Koordinacija i praćenje strateških dokumenata i projekata.....	155
21. Tranziciona faza oporavka ekonomije.....	155
22. Komplementarni strateški planovi i programi.....	156
22.1. Evropa sad!.....	156
22.2. Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021-2024. godine	158
23. Metodologija uključivanja <i>stakeholdera</i> za izradu Platforme ekonomskog oporavka	163
23.1. Struktura predloženih projekata po izvoru finansiranja i godinama	163
23.2. Struktura predloženih projekata u kontekstu zelene i digitalne komponente po sektorima i podsektorima javnih politika	164
23.3. Predloženi projekti po sektorima, podsektorima (iznosi po godinama)	165
24. Monitoring	166
Liste tabela, grafika i slika u dijelu I	167
DIO II Pregled finansijskih iskaza privrednih subjekata od 2015. do 2020. godine sa dodatnim podacima.....	171
1. Metodologija.....	172
1.1. Cilj i obuhvat analize	172
1.2. Jedinice analize	172
1.3. Izvor podataka	172
1.4. Napomene	173
2. Rezime.....	174
2.1. Uticaj COVID-19 krize	175
3. Detaljan pregled podataka.....	177
1. Broj privrednih društava po regionima.....	177
2. Opštine primorskog regiona: Broj privrednih društava	177
3. Opštine sjevernog regiona: Broj privrednih društava.....	178
4. Opštine središnjeg regiona: Broj privrednih društava	179
5. Broj zaposlenih po regionima	179
6. Broj nezaposlenih po regionima	180
7. Broj penzionera po regionima	181
8. Primorski region: Broj zaposlenih	182
9. Primorski region: Promjena broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu.....	182
10. Primorski region: Broj nezaposlenih.....	182
11. Primorski region: Promjena broja nezaposlenih u odnosu na prethodnu godinu.....	183
12. Primorski region: Broj penzionera	183
13. Primorski region: Broj zaposlenih, broj nezaposlenih, broj penzionera	184
14. Opštine primorskog regiona: Broj zaposlenih.....	184
15. Opštine primorskog regiona: Broj nezaposlenih.....	185
16. Opštine primorskog regiona: Broj penzionera.....	186

17.	Sjeverni region: Broj zaposlenih	187
18.	Sjeverni region: Promjena broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu	188
19.	Sjeverni region: Broj nezaposlenih	188
20.	Sjeverni region: Promjena broja nezaposlenih u odnosu na prethodnu godinu	188
21.	Sjeverni region: Broj penzionera	189
22.	Sjeverni region - broj zaposlenih, broj nezaposlenih, broj penzionera	189
23.	Opštine sjevernog regiona: Broj zaposlenih	190
24.	Opštine sjevernog regiona: Broj nezaposlenih	190
25.	Opštine sjevernog regiona: broj penzionera	191
26.	Središnji region: broj zaposlenih.....	192
27.	Središnji region: Promjena broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu	193
28.	Središnji region: Broj nezaposlenih.....	193
29.	Središnji region: Promjena broja nezaposlenih u odnosu na prethodnu godinu	194
30.	Središnji region: Broj penzionera.....	194
31.	Središnji region - broj zaposlenih, broj nezaposlenih, broj penzionera	195
32.	Opštine središnjeg regiona: broj zaposlenih.....	195
33.	Opštine središnjeg regiona: broj nezaposlenih.....	196
34.	Opštine središnjeg regiona: broj penzionera.....	197
35.	Poslovni prihod po regionima	198
36.	Neto rezultat iz poslovanja po regionima	199
37.	Egalizacioni fond po regionima	200
38.	Primorski region: Poslovni prihod.....	200
39.	Primorski region: Promjena poslovnog prihoda u odnosu na prethodnu godinu	201
40.	Opštine primorskog regiona: Poslovni prihod	201
41.	Primorski region: Neto poslovni rezultat	202
42.	Primorski region: Promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu	203
43.	Sjeverni region: Poslovni prihod	203
44.	Sjeverni region: Promjena poslovnog prihoda u odnosu na prethodnu godinu	204
45.	Opštine sjevernog regiona: Poslovni prihod	204
46.	Sjeverni region: Neto poslovni rezultat	205
47.	Sjeverni region: Promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu	206
48.	Središnji region: Poslovni prihod	206
49.	Središnji region: Promjena poslovnog prihoda u odnosu na prethodnu godinu	206
50.	Opštine središnjeg regiona: Poslovni prihod	207
51.	Središnji region: Neto poslovni rezultat	208
52.	Središnji region: Promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu	208
53.	Poslovni prihod – Budva, Bijelo Polje i Podgorica (opštine sa najvećim prihodom u svojim regionima)	208
54.	Neto rezultat 3 opštine središnjeg regiona: Podgorica, Nikšić, Danilovgrad.....	209
55.	Poslovni prihod 3 opštine središnjeg regiona: Podgorica, Nikšić, Danilovgrad.....	209

56.	Poslovni prihod po sektorima djelatnosti	210
57.	Primorski region: Poslovni prihod po sektorima djelatnosti.....	211
58.	Sjeverni region: Poslovni prihod po sektorima djelatnosti	212
59.	Središnji region: Poslovni prihod po sektorima djelatnosti	213
60.	Turizam (5510, 5610, 7911, 7912)	214
61.	Sektor A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – Poslovni prihod	215
62.	Sektor A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – Broj zaposlenih.....	215
63.	Sektor A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – Neto rezultat	216
64.	Sektor B: Vađenje ruda i kamena – Poslovni prihod.....	216
65.	Sektor B: Vađenje ruda i kamena – Broj zaposlenih	217
66.	Sektor B: Vađenje ruda i kamena – Neto rezultat	217
67.	Sektor C: Prerađivačka industrija – Poslovni prihod	218
68.	Sektor C: Prerađivačka industrija – Broj zaposlenih	218
69.	Sektor C: Prerađivačka industrija – Neto rezultat.....	219
70.	Sektor D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija – Poslovni prihod	219
71.	Sektor D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija – Broj zaposlenih.....	220
72.	Sektor D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija – Neto rezultat	220
73.	Sektor E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti – Poslovni prihod	221
74.	Sektor E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti – Broj zaposlenih.....	221
75.	Sektor E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti – Neto rezultat.....	222
76.	Sektor F: Građevinarstvo – Poslovni prihod	223
77.	Sektor F: Građevinarstvo – Broj zaposlenih.....	223
78.	Sektor F: Građevinarstvo – Neto rezultat	224
79.	Sektor G: Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala – Poslovni prihod.....	224
80.	Sektor G: Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala – Broj zaposlenih	225
81.	Sektor G: Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala – Neto rezultat	225
82.	Sektor H: Saobraćaj i skladištenje – Poslovni prihod	226
83.	Sektor H: Saobraćaj i skladištenje – Broj zaposlenih.....	226
84.	Sektor H: Saobraćaj i skladištenje – Neto rezultat	227
85.	Sektor I: Usluge smještaja i hrane – Poslovni prihod	227
86.	Sektor I: Usluge smještaja i hrane – Broj zaposlenih	228
87.	Sektor I: Usluge smještaja i hrane – Neto rezultat	229
88.	Sektor J: Informisanje i komunikacije – Poslovni prihod	229
89.	Sektor J: Informisanje i komunikacije – Broj zaposlenih.....	230
90.	Sektor J: Informisanje i komunikacije – Neto rezultat	230
91.	Sektor L: Poslovanje nekretninama – Poslovni prihod	231
92.	Sektor L: Poslovanje nekretninama – Broj zaposlenih.....	231
93.	Sektor L: Poslovanje nekretninama – Neto rezultat	232
94.	Sektor M: Stručne, naučne i tehničke djelatnosti – Poslovni prihod ...	232
95.	Sektor M: Stručne, naučne i tehničke djelatnosti – Broj zaposlenih...	233

96.	Sektor M: Stručne, naučne i tehničke djelatnosti – Neto rezultat.....	233
97.	Sektor N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti – Poslovni prihod	234
98.	Sektor N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti – Broj zaposlenih.....	234
99.	Sektor N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti – Neto rezultat	235
100.	Sektor R: Umjetnost, zabava i rekreacija – Poslovni prihod	235
101.	Sektor R: Umjetnost, zabava i rekreacija – Broj zaposlenih.....	236
102.	Sektor R: Umjetnost, zabava i rekreacija – Neto rezultat	236
103.	Sektor S: Ostale uslužne djelatnosti – Poslovni prihod	237
104.	Sektor S: Ostale uslužne djelatnosti – Broj zaposlenih	237
105.	Sektor S: Ostale uslužne djelatnosti – Neto rezultat	238
106.	Kompjutersko programiranje 6201 – Broj privrednih društava	239
107.	Kompjutersko programiranje 6201 – Broj zaposlenih	239
108.	Kompjutersko programiranje 6201 – Poslovni prihod	239
109.	Kompjutersko programiranje 6201 – Neto rezultat	240
110.	Šifre djelatnosti sa rastom prihoda preko 5% u posljednjih 5 godina ..	240
111.	Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5% (poslovni prihod u 2020. se kretao u intervalu od 50-200 mil. EUR) ...	241
112.	Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5% (poslovni prihod u 2020. se kretao u intervalu od 10-50 mil. EUR)	242
113.	Indeks konkurentnosti (2015-2017), indeks razvijenosti (2016-2018), stepen razvijenosti (2016-2018)	243
114.	Broj korisnika penzije i prosječna penzija, po vrstama prava i opštinama - decembar 2020. godine	244
115.	Fond PIO – broj korisnika	245
116.	Rekapitulacija ulaganja: Struktura i izvori ulaganja 2015-2019. godini	246
	Lista tabela i grafika u okviru dijela II.....	248
DIO III	Dostavljene investicije i reforme od <i>stakeholdera</i>	253
DIO IV	Operativni ciljevi, indikatori, prioriteti i mjere	265
1.	Izvršni rezime	266
2.	Veza principa ekonomskog oporavka i operativnih ciljeva	267
3.	Pregled indikatora.....	268
3.1.	Broj prioriteta i mjera po operativnim ciljevima	268
3.2.	Finansijski plan za realizaciju Platforme ekonomskog oporavka, kumulativno za period 2022-2026. godine	269
4.	Operativni cilj 1: Razvoj privrede Crne Gore u periodu 2022-2026.	271
	Prioritet 1.1: Jačanje domaće privrede	271
	Prioritet 1.2: Povećanje podrške za izvoznike i supstitucije uvoza	272
	Prioritet 1.3: Redizajniranje turizma	273
5.	Operativni cilj 2: Stabilizacija socio-demografskih izazova, jačanje kadrovskih potencijala.....	274
	Prioritet 2.1: Smanjenje regionalnih dispariteta	274
	Prioritet 2.2: Smanjenje nejednakosti u društvu	274
	Prioritet 2.3: Jačanje kapaciteta Zavoda za zapošljavanje	275
	Prioritet 2.4 : Jačanje kapaciteta Uprave za kadrove	275
6.	Operativni cilj 3: Kvalitetnija realizacija infrastrukturnih projekata	276
	Prioritet 3.1: Kvalitetna realizacija infrastrukturnih projekata	276

Prioritet 3.2: Fer energetska tranzicija.....	278
Prioritet 3.3: Bolja saobraćajna integracija	278
7. Operativni cilj 4: Makroekonomska stabilnost, snažne i održive javne finansije ...	280
Prioritet 4.1: Reforma poreske politike.....	280
Prioritet 4.2: Borba protiv sive ekonomije i korupcije	281
Prioritet 4.3: Održive javne finansije.....	282
Prioritet 4.4: Stabilan finansijski sektor	282
8. Operativni cilj 5: Inovacije, digitalizacija i zelena ekonomija	284
Prioritet 5.1: Inovativna i digitalna Crna Gora.....	284
Prioritet 5.2: Zelena Crna Gora	285
9. Operativni cilj 6: Dobro upravljanje, efikasna koordinacija i monitoring strateških dokumenata i projekata.....	287
Prioritet 6.1: Unaprijediti sistem strateškog planiranja	287
Prioritet 6.2: Bolja koordinacija između centralne vlade, operativnih uprava i tijela, jedinica lokalne samouprave, međunarodnih institucija	287
Prioritet 6.3: Dobro upravljanje	287
Lista fusnota.....	289
Lista <i>web</i> izvora podataka.....	292

Lista skraćenica

ARS	<i>Anketa o radnoj snazi</i>	MFSS	<i>Ministarstvo finansija i socijalnog staranja</i>
ASK	<i>Agencija za sprečavanje korupcije</i>	MKI	<i>Ministarstvo kapitalnih investicija</i>
BDP	<i>Bruto društveni proizvod</i>	MPŠV	<i>Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede</i>
BDV	<i>Bruto dodata vrijednost</i>	MZ	<i>Ministarstvo zdravlja</i>
CBCG	<i>Centralna banka Crne Gore</i>	MMSP	<i>Mikro, mala i srednja preduzeća</i>
DRI	<i>Državna revizorska institucija</i>	MONSTAT	<i>Uprava za statistiku Crne Gore</i>
EIGE	<i>Evropski institut za rodnu ravnopravnost</i>	MSP	<i>Mala i srednja preduzeća</i>
EIS	<i>European Innovation Scoreboard</i>	MVP	<i>Masovna vaučerska privatizacija</i>
EK	<i>Evropska komisija</i>	NPL	<i>Nekvalitetni krediti</i>
EPCG	<i>Elektroprivreda Crne Gore</i>	NVO	<i>Nevladina organizacija</i>
ETF	<i>Evropska fondacija za istraživanja</i>	OECD	<i>Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj</i>
EU	<i>Evropska unija</i>	PDV	<i>Porez na dodatu vrijednost</i>
EUROSTAT	<i>Uprava za statistiku EU</i>	PEFA	<i>Javni rashodi i finansijska odgovornost</i>
EUSDR	<i>Strategija EU za Dunavski region</i>	PEO	<i>Platforma ekonomskog oporavka</i>
EUSAIR	<i>Strategija EU za Jadransko-jonski region</i>	PER	<i>Program ekonomskih reformi</i>
FAO	<i>Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija</i>	PIO	<i>Penzijsko-invalidsko osiguranje</i>
FTE	<i>Stalno zaposleni radnik</i>	PPOV	<i>Postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda</i>
FZZO	<i>Fond za zdravstveno osiguranje</i>	PU	<i>Poreska uprava</i>
G7	<i>Grupa 7 najrazvijenijih država svijeta liberalne demokratije</i>	R & D	<i>Istraživanje i razvoj</i>
HUPX	<i>Mađarska berza električne energije</i>	S & P	<i>Standard & Poor's – američka agencija za kreditni rejting</i>
IKT	<i>Informaciono-komunikacione tehnologije</i>	SAD	<i>Sjedinjene Američke Države</i>

IPA	<i>Instrument za pretpristupnu pomoć</i>	SDG	<i>Ciljevi održivog razvoja</i>
IPCC	<i>Međuvladin panel o klimatskim promjenama</i>	SDI	<i>Strane direktne investicije</i>
IRF	<i>Investiciono-razvojni fond</i>	SDT	<i>Strategija digitalne transformacije</i>
IT	<i>Informacione tehnologije</i>	UAE	<i>Ujedinjeni Arapski Emirati</i>
JLS	<i>Jedinice lokalne samouprave</i>	UN	<i>Ujedinjene nacije</i>
KS	<i>Ključni sadržaj</i>	UNESCO	<i>Organizacija UN-a za obrazovanje, nauku i kulturu</i>
MMF	<i>Međunarodni monetarni fond</i>	WB EDIF	<i>Zapadnobalkanski fond za razvoj preduzetništva i inovacija</i>
MJUDDM	<i>Ministarstvo javne uprave, digitalnog društva i medija</i>	WBIF	<i>Investicioni okvir za Zapadni Balkan</i>
MEPPU	<i>Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma</i>	WIPO	<i>Svjetska organizacija za intelektualnu svojinu</i>
MER	<i>Ministarstvo ekonomskog razvoja</i>	ZZZCG	<i>Zavod za zapošljavanje Crne Gore</i>

UVODNA RIJEČ

Poštovani,

Nakon nešto više od godinu dana rada Vlade Crne Gore, u složenim ekonomskim i političkim uslovima, sa zadovoljstvom mogu da konstatujem da podaci pokazuju da je uradjen dobar posao u stabilizaciji i oporavku crnogorske ekonomije, kao i da je kroz niz reformskih mjera udaren temelj potreban za dinamičan ekonomski razvoj u srednjem roku.

Ostvaren je potpuni oporavak bruto domaćeg proizvoda (BDP). Crna Gora je bila među najteže pogođenim državama na svijetu u 2020. godini: pad ekonomske aktivnosti, mjerene BDP-om, u 2020. godini iznosio je 15,3% ili 765 miliona eura. U 2021. godini, došlo je do snažnog oporavka ekonomske aktivnosti, prije svega zbog oporavka turizma, što je rezultiralo rastom BDP-a od preko 14%, dok se snažan rast očekuje i u 2022. godini.

Državni dug u odnosu na BDP je smanjen. Državni dug je 2006. godine iznosio 710 miliona eura ili 38,3% BDP-a. Na kraju 2020. godine, državni dug je iznosio 4,4 milijarde eura ili 105% BDP-a. Kada je nova Vlada u decembru 2020. godine preuzela brigu o javnim finansijama, situacija je zahtijevala emisiju euroobveznica od 750 miliona eura, čime je spriječen bankrot zemlje i stvorene pretpostavke za implementaciju nužnih reformi. Izdavanje obveznice je postignuto po najnižoj kamatnoj stopi za kreditni rejting države kakav je imala Crna Gora u 2020. godini. Na kraju 2021. godine, državni dug je iznosio 4,1 milijardi eura ili 83,8% BDP-a (bez depozita). Ukoliko se uključe depoziti, državni dug je iznosio 3,6 milijardi eura ili 74,3% BDP-a, što ukazuje na jasan trend pada.

Dostignut je istorijski najniži deficit budžeta. Deficit budžeta 2020. godine bio je rekordan i iznosio je preko 10% BDP-a. U skladu sa preliminarnim informacijama Vlade, deficit budžeta za 2021. godinu iznosio je 2,1% BDP-a, što je u skladu sa kriterijumima iz Mاستrihta. Ovako nizak deficit je između ostalog rezultat smanjenja neproaktivnih troškova iz ranijih perioda i implementacije programskog budžeta – čime je dodatno stavljen akcenat na transparentnost rashodne strane, a kroz oporavak ekonomske aktivnosti i implementaciju elektronske fiskalizacije postignuta je dobra naplata poreza. Vlada je takodje hedžovala valutni rizik iz kreditnog aranžmana za prioritetnu dionicu autoputa, čime je postignuta budžetska ušteda od 9 miliona eura u 2021. godini.

Implementirane su fokusirane mjere podrške privredi i građanima od preko 350 miliona eura. U prvom i drugom kvartalu 2021. godine, podržane su ranjive

kategorije stanovništva kroz jednokratnu novčanu pomoć za lica koja se nalaze na evidenciji Zavoda za zapošljavanje, korisnike materijalnog obezbjeđenja, i penzionere. U istom periodu, privreda je snažno podržana i to kroz subvencije zarada, reprogramiranje plaćanja poreza i doprinosa na dohodak, omogućavanje novog zapošljavanja kroz izmjene seta zakona, skraćenje roka povraćaja PDV-a, omogućavanje turističkih vaučera za prosvjetne i zdravstvene radnike kod izdavaoca privatnog smještaja, subvencionisanje kamata za kredite iz turističkog sektora, intervencije na tržištu poljoprivrednih proizvoda, povećanje maksimalnog limita za državnu pomoć i obezbjeđenje novih kreditnih linija IRF-a.

Ostvaren je snažan oporavak turizma. Očekivani prihodi od turizma za 2021. godinu iznose 800 miliona eura, što je na nivou od oko 70% prihoda u 2019. godini, iznad budžetom projektovanog iznosa od 65% prihoda iz 2019. godine. Treba podsjetiti da su prihodi od turizma 2020. godine iznosili svega 140 miliona eura, i bili su manji za 87% u odnosu na 2019. godinu. Oporavak turizma je rezultirao i oporavkom ekonomske aktivnosti i povećanjem broja zaposlenih na tržištu rada.

Značajno je povećana minimalna zarada. Nakon više godina stagnacije, minimalna zarada je u toku 2021. godine prvobitno povećana sa 222 eura na 250 eura. Dodatno, programom *Evropa sad!*, minimalna zarada je od 1. januara 2022. povećana na 450 eura, što je povećanje za gotovo 100% za godinu dana rada nove Vlade. Istovremeno, istim programom *Evropa sad!* povećane su sve neto zarade u zemlji, što je rezultiralo da prosječna neto zarada poraste sa 527 eura u decembru 2020. godine na skoro 700 eura u 2022. godini. Takođe, po prvi put u Crnoj Gori je uveden neoporezivi dio dohotka, u iznosu do 700 eura bruto, kao i progresivno oporezivanje dohotka i profita, čime je obezbijedjen pravedniji poreski sistem.

Vođena je odgovorna socijalna politika. Direktnu korist od rasta ekonomije osjetili su brojni građani: obezbijedjeni su dječiji dodaci za svu djecu i omladinu uzrasta do 18 godina i omogućeni besplatni udžbenici za djecu u osnovnoj školi, dok je bivšim radnicima iz rudarsko-metalskog sektora, izradom novog zakonskog rješenja, obezbijedena finansijska podrška u iznosu od 12.000 eura po radniku. Povećane su minimalne penzije i staračke naknade, dok su majkama sa troje i više djece vraćena stečena prava.

Osnovan je Fond za inovacije, i povećano budžetsko izdvajanje za tu oblast. Vlada je u junu 2020. godine osnovala Fond za inovacije Crne Gore koji će u narednom periodu biti snažan oslonac inovacionom ekosistemu. Istovremeno, po prvi put je usvojen Program za inovacije, za period 2022-2024. godine, gdje su na jednom mjestu prikazani svi instrumenti podrške koje su u ovoj oblasti na raspolaganju. Takođe, po prvi put je sproveden konkurs za podršku start-up-ovima, čime je kompletan ciklus razvoja inovacije pokriven kroz programske linije – od predakceleracije, preko rane

faze razvoja startapova i podrške klasterima, do instrumenata za inovativne projekte, razvoj inovacione kulture i edukativne programe.

Depoziti u bankama su na rekordnom nivou. Na kraju decembra 2021. godine, depoziti u bankama dostigli su rekordne nivoe i iznosili su 4,2 milijardi eura. Poređenja radi, u decembru 2020. godine, depoziti su iznosili 3,4 milijardi eura. Povećanje depozita u posmatranom periodu iznosilo je više od 800 miliona eura, i predstavlja drugi najbrži rast depozita u periodu od državne nezavisnosti.

Obezbijeđen je bolji pristup kreditima za privredu. U 2021. godini je došlo do povećanja ukupnih kredita za oko 200 miliona eura. Dodatno, mikro, mala i srednja preduzeća dobiće unaprijeđen pristup finansiranju kroz osnivanje Kreditno garantnog fonda, ali i započetu reformu Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore. Unaprijeđen je sistem mjera podrške za unapređenje konkurentnosti crnogorskih preduzeća, kao i podrška prerađivačkoj industriji i zanatstvu. Na ovaj način, stvorene su realne pretpostavke za bolju produktivnost domaćih kompanija, koje u narednom periodu čekaju izazovi u kontekstu postpandemijskog oporavka.

Zatečenu krizu želimo da pretvorimo u šansu oporavka ka održivoj i otpornijoj ekonomiji. Stoga, bilo je neophodno izraditi sveobuhvatan dokument, po ugledu na zemlje članice EU, koji će na pravi način adresirati probleme privrede koje je kriza izazvana pandemijom korona virusa dodatno ogolila. Više mjeseci intenzivnog rada bilo je potrebno za pripremu Platforme ekonomskog oporavka koja se sastoji iz 4 dokumenta: I) Dijagnoza stanja crnogorske ekonomije, II) Pregled finansijskih iskaza kompanija koje posluju u Crnoj Gori, III) Orijedlog investicija/reformi od strane ključnih aktera crnogorskog društva i IV) Pregled operativnih ciljeva, indikatora, prioriteta i mjera za ekonomski oporavak.

Izrada Platforme ekonomskog oporavka bila je inkluzivnog karaktera. Preko 150 ključnih aktera crnogorskog društva su pozvani da na strukturiran način dostave prijedloge investicija i reformi u kontekstu ekonomskog oporavka države. Ovakav proces predstavlja sveobuhvatan i holistički pristup izradi složenog dokumenta kakav je Platforma ekonomskog oporavka, te potvrđuje otvorenost Vlade Crne Gore za sugestije od strane različitih aktera crnogorskog društva, uključujući političke partije, privredna udruženja, sindikate, nevladin sektor, akademsku zajednicu, međunarodne organizacije, i dr.

U prvom dokumentu „Dijagnoza stanja crnogorske ekonomije“ na više od 150 strana opisano je teško ekonomsko stanje koje je 42. Vlada Crne Gore naslijedila: rekordan pad BDP-a, rekordan budžetski deficit, nediverzifikovana ekonomija, visok nivo javnog duga, izražena strukturna i nezaposlenost među mladima, visoko učešće sive ekonomije u privrednim tokovima, veliki regionalni dispariteti, brojna negativna mišljenja državne revizorske institucije, složeno stanje u fondu PIO, demografska kriza,

opadajući trend kreditnog rejtinga države, neadekvatna zastupljenost žena u ekonomskim aktivnostima, visok iznos poreskog duga, visoka nelikvidnost privrede, visok nivo percepcije endemske korupcije, niska produktivnost, visoke kamate na javni dug, itd.

U drugom dokumentu „Pregled finansijskih iskaza privrednih subjekata od 2015. do 2020. godine sa dodatnim podacima, analizirana je finansijska pozicija crnogorskih kompanija koje su predale finansijske iskaze. U detaljnim analizama, uključujući 96 grafika i 113 tabela, daje se pregled glavnih parametara iz finansijskih iskaza, čime se crnogorska ekonomija posmatra iz vizure preduzeća. Ovo je takodje po prvi put da se ovakvi podaci daju na besplatno korišćenje svim zainteresovanim stranama, čime se dodatno omogućava bolji pregled situacije, i adekvatnije donošenje odluka.

Prva dva dokumenta u suštini predstavljaju osnov za donošenje „politika na bazi dokaza“. Samim tim, predstavljaju fundament za pripremu operativnih ciljeva, indikatora, prioriteta i mjera Platforme ekonomskog oporavka. Kao takvi, mogu koristiti ostalim organima vlasti na centralnom i lokalnom nivou u koncipiranju razvojnih politika.

Treći dokument „Dostavljene reforme i investicije od strane stakeholdera“ predstavlja sublimirane prijedloge od strane ključnih aktera crnogorskog društva. Ukupno je dostavljeno 119 prijedloga reformi i investicija od strane 53 ključnih aktera crnogorskog društva tokom perioda jun, jul, avgust i septembar 2021. godine. Ukupna vrijednost dostavljenih prijedloga iznosi 1,1 milijardi eura.

Imajući u vidu teško naslijeđeno stanje u zemlji, u okviru Platforme definisani su sljedeći **principi ekonomskog oporavka:**

• Građani Crne Gore na prvom mjestu	• Ohrabrivanje i njegovanje privatne inicijative
• Stabilizacija demografske krize	• Ravnomjieran regionalni rast i razvoj
• Oporavak javnih finansija	• Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju
• Smanjenje nezaposlenosti	• Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma
• Odgovorna socijalna politika	• Privlačenje stranih direktnih investicija
• Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju	• Jačanje sistema kontrole, koordinacije i planiranja projekata
• Zelena tranzicija i digitalna ekonomija	• Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU

U cilju odgovora na postavljene principe, uvažavajući teško zatečeno stanje, detaljne analize i sugestije ključnih aktera crnogorskog društva, **četvrti dio Platforme ekonomskog oporavka „Operativni ciljevi, indikatori, prioriteti i mjere“** definiše šest operativnih ciljeva:

- Razvoj privrede Crne Gore 2022 – 2026. godine;
- Stabilizacija socio-demografskih izazova, jačanje kadrovskih potencijala;
- Kvalitetnija realizacija infrastrukturnih projekata;
- Makroekonomska stabilnost, snažne i održive javne finansije;
- Inovacije, digitalizacija i zelena ekonomija;
- Dobro upravljanje, efikasna koordinacija i monitoring strateških dokumenata i projekata.

Kako bi se pratila realizacija operativnih ciljeva, definisan je **41 indikator** (13 kvalitativnih i 28 kvantitativna indikatora). Dodatno, definisane su **243 reformske mjere** kako bi se implementirali principi ekonomskog oporavka. Finansijski plan za realizaciju Platforme ekonomskog oporavka u periodu 2022 – 2026. godine iznosi ukupno 4,35 milijardi eura.

Platforma predstavlja temelj za dalje dizajniranje razvojnih politika i reformskih mjera koje će se sprovesti kroz strateška dokumenta. Siguran sam da ćete u Platformi ekonomskog oporavka pronaći veliki broj povezanih podataka koji svjedoče o teškom stanju koje smo zatekli, kao i konkretne aktivnosti i mjere koje smo pažljivo pripremali sa svim ključnim akterima crnogorskog društva, u cilju što bržeg i kvalitetnijeg ekonomskog oporavka.

Na kraju, iskazujem posebnu zahvalnost timu Ministarstva ekonomskog razvoja u pripremi ovog dokumenta, državnoj sekretarki **dr Mileni Lipovini-Božović** i konsultantu **Milošu Vukoviću**, koji su imali ključnu ulogu u pripremi ove Platforme koja je realizovana kroz projekat „Uspostavljanje jedinstvene pristupne tačke za SME – institucionalna podrška Ministarstvu ekonomskog razvoja“ koji je implementiran od strane Evropske banke za obnovu i razvoj, finansiran od strane EU kroz IPA II i kofinansiran od strane Vlade Crne Gore.

Podgorica, februar 2022. godine
Ministar ekonomskog razvoja
mr Jakov Milatović

DIO I

Dijagnoza stanja crnogorske ekonomije

DIO I

Dijagnoza stanja crnogorske ekonomije

1. Izvršni rezime

Potreba za izradom cjelovite Platforme ekonomskog oporavka proizašla je iz procjene aktuelne Vlade Crne Gore da je postojeće stanje i nagomilane probleme u privredi, uz prateće ukupne ekonomske anomalije, nemoguće riješiti bez dubljih i korjenitih promjena, kako bi se ostvarili opipljivi ekonomski rezultati i osigurao ubrzan razvoj Crne Gore.

Pod pojmom ekonomskog oporavka nikako ne treba shvatiti promjene koje treba da poremećene tokove privrede vrata u stanje prije krize izazvane pandemijom virusa COVID-19. Naprotiv, s obzirom da je zatečeno stanje izuzetno složeno i oslikava veoma tešku društveno-ekonomsku situaciju čije uzroke treba razmatrati u njihovoj ukupnosti i međuzavisnosti, neophodne su odlučne aktivnosti svih ključnih aktera društva za koje treba pažljivo pripremiti reforme, primjerene takvoj situaciji. Stoga, bilo je neophodno napraviti dubinsku analizu uzroka trenutne situacije u društvu na osnovu kojih treba predložiti konkretne mjere za početak oporavka uzdrmanog ekonomskog sistema Crne Gore.

Dosadašnji model ekonomskog razvoja bio je lišen holističkog pristupa vođenja ekonomske politike i mahom se vezivao samo za jednu varijablu, stopu rasta BDP. Druge varijable, poput rasta zarada, penzija, snižavanja stope siromaštva i stope nejednakosti, demografski problem i ostali indikatori, gotovo su u potpunosti bili zanemarivani, pa imamo *de facto* neravnomjeran regionalni razvoj i upadljivu nejednakost, uz intenzivno društveno raslojavanje. Predimenzioniran urbani razvoj nije pratio razvoj ukupne infrastrukture, zbog čega imamo brojne negativne posljedice na životnu sredinu, koje su posebno izražene na primorju tokom ljetnje turističke sezone.

Politika ekonomskog razvoja Crne Gore bazirala se na kvantitativnom rastu koji je uzrokovan uvezenom potrošnjom sa pratećim efektom neproduktivnog zaduživanja države, privrede i građana, prvenstveno za finansiranje te potrošnje. Očekivano, ovakav model razvoja jeste doveo do rasta BDP-a na kratak i srednji rok, ali je nepovoljno uticao na već izražene ranjivosti koje su vezane za javni dug, nejednakost, povećanje siromaštva i regionalne disparitete, dok su, iako obećani, izostali multiplikativni efekti u državi sa posebnim naglaskom na teško stanje u sjevernom regionu.

U privredi i privrednim tokovima Crne Gore vlada velika neuravnoteženost koja se ogleda u krizi likvidnosti koja prijeti da se pretvori u krizu solventnosti. Zbog povećanja cijena inputa na globalnom nivou i naslijeđene strukture naše ekonomije koja je izrazito uvozno orijentisana, uvezena inflacija koja pogađa građane i privredu predstavlja teško rješiv problem. Veliki dio privredne aktivnosti se odvija kroz kompenzacije, što u svojoj suštini znači da su robno-novčani odnosi temeljno poremećeni te da nedostaje zdrava cirkulacija novca.

Kada se posmatra zaposlenost na kraju 2006. i na kraju 2020. godine, zaposlenih građana 2006. godine bilo je svega 10.000 manje nego na kraju 2020. godine, što je jasna potvrda koliko je ekonomski model na kome se zasnivao rast, bio suštinski neadekvatan.

Privatni sektor, kao najžilaviji dio ekonomskog sistema, snažno je opterećen raznim fiskalitetima i parafiskalitetima kako bi se finansirala glomazna javna uprava. Zarade u javnom sektoru uglavnom su veće nego u privatnom sektoru, dok se poslovi smatraju sigurnijim, pa najveći broj ljudi traži posao u javnom sektoru. U takvim okolnostima, privatni sektor na duži rok gubi na produktivnosti, ima nisku akumulaciju kapitala, te postaje regionalno nekonkurentan.

Stope rizika od siromaštva i nejednakosti veće su u odnosu na prosjek Evropske unije. Ove kategorije posebno su uočljive u sjevernom regionu, koji uprkos znatnim investicijama bilježi pad zaposlenosti, povećanje broj penzionera kao i odlazak stanovništva, mahom mladih ljudi. U 2019. godini, mogućnost spajanja „kraja sa krajem“ uz poteškoće ima 89% građana.

Medijalni godišnji ekvivalentni raspoloživi dohodak u Crnoj Gori na kraju 2019. godine je pet (5) puta manji u odnosu na prosjek 28 članica EU.

Realizacija projekata u prethodnom periodu je bila slaba. U periodu 2016-2020. godine, realizovano je svega 30% investicija u energetiku, dok prioritetni infrastrukturni projekti stagniraju.

Uočljiva je kontradiktornost između niske akumulativne sposobnosti privrede koja gotovo da ne proizvodi finalni proizvod (zapravo, u najvećoj mjeri se zasniva na uvozu istih), na jednoj, i orijentacije na finansiranje deficita kroz zaduživanje, i za Crnu Goru predimenzionirana investiciona ulaganja koja ugrožavaju javne finansije (prvenstveno u izgradnju finansijski neisplative prioritetne dionice auto-puta), na drugoj strani. S jedne strane, ovakav razvoj je balansiran prvenstveno kroz intenzivno uvećavanje zavisnosti od prekomjernog zaduživanja svih aktera u privrednom sistemu, dok su se, s druge strane, povećavali prihodi od turizma, prilivi dijaspora i strane direktne investicije (mahom u interkompanijski dug i građevinski sektor. Kao rezultat takvog ekonomskog modela, životni standard najvećeg broja građana Crne Gore je suštinski stagnirao, dok je kupovna moć opadala zbog uvećane inflacije.

Snažna vladavina prava i beskompromisna borba protiv korupcije nijesu pratile narasle ekonomske i društvene anomalije koje sa sobom nosi tranzicija. Vladavina prava i dalje zaostaje za državama članicama EU. Uprkos reformama koje za cilj imaju usklađivanje sa pravnom tekovinom EU, postojalo je evidentno nesprovođenje zakona i selektivna pravda, što u krajnjem ima uticaj na slabo povjerenje poslovne zajednice iz zemalja članica EU zbog čega izostaju kvalitetnije SDI. Izvještaj Evropske komisije za 2021. godinu jasno ukazuje na potrebu za dinamičnije iskorake Crne Gore u pregovorima sa EU.

Crnogorsko društvo ubrzano stari. Povećava se broj starijeg u odnosu na mlađe stanovništvo. Stopa mortaliteta u 2020. godini bila je veća od stope nataliteta; isti trend se nastavio i tokom 2021. godine, dok je u sjevernom regionu broj penzionera veći od broja zaposlenih u kompanijama koje su dostavile finansijske izvještaje.

Regionalni dispariteti u Crnoj Gori su izraženi. Prema nedavno usvojenom Završnom izvještaju o realizaciji strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine,

Strategija nije uspjela da odgovori na problem depopulacije, pa je nastavljen trend smanjenja broja stanovnika sjevernog regiona. Dodatno, Strategijom nijesu značajno smanjene razlike u stepenu razvijenosti jedinica lokalnih samouprava. Iako je između pojedinih JLS smanjena razlika u razvijenosti, i dalje su gotovo sve JLS Primorskog regiona znatno iznad prosjeka, izuzev Ulcinja.

U godini kada se dogodila pandemija izazvana virusom COVID-19, pokazalo se pravo stanje crnogorskog ekonomskog sistema. Tokom 2020. godine zabilježili smo pad ekonomije od 15,3% (među najvećim na svijetu), deficit budžeta je iznosio 10%, što je pratilo neminovno povećanje dugoročne i nezaposlenosti među mladima, povećanje nejednakosti, te je dodatno pogoršana nelikvidnost privrede.

IKT sektor u Crnoj Gori nedovoljno je razvijen i nije konkurentan na regionalnom nivou. Napredak u promociji digitalizacije poslovanja i e-trgovine je spor. Većina crnogorskih startupova stvorenih posljednjih godina napustila je zemlju da bi nastavili razvoj. Izražen je nedostatak adekvatnog IT profila stručnjaka kao jedno od osnovnih ograničenja razvoja IT industrije. Postoje poteškoće u sistemu rada koje utiču na sposobnost privlačenja i zadržavanja potrebnih IT stručnjaka. Mali broj IT firmi koje rade na razvoju softvera okrenut je izvozu na strano tržište koje nudi mogućnost ostvarivanja većeg profita. Postojeći školski programi uopšte, kao i IKT obrazovni programi u Crnoj Gori, ne prate dovoljno razvoj IKT-a. Privatne kompanije preuzimaju inicijativu organizovanjem programa edukacije, što u narednom periodu Vlada treba intenzivnije i konkretnije da podrži.

Crna Gora je u prethodnom periodu zaostajala u inovacijama. Prema podacima Programa digitalnih inovacija Crne Gore, od 88 patenata koje su držali nacionalni izumitelji u 2018. godini, samo šest je digitalnih. Razvojni kapacitet kompanija je nizak. Naučnoistraživačka zajednica proizvodi nizak nivo akademskih i naučnih doprinosa. Saradnja između privrede i naučnoistraživačkih institucija nije dovoljno razvijena. Čitav sistem visokog obrazovanja je pretežno orijentisan ka izvođenju nastave, a ne ka istraživanju. Napredak u zapošljivosti nedavno svršenih studenata nije postignut. Tokom 2018. godine zapošljivost studenata iznosila je 61% u Crnoj Gori, dok je prosjek EU 80%. Tek nedavno formiran je Fond za inovacije, dok izgradnja Naučno-tehnološkog parka kasni zbog neadekvatnog projekta.

Crna Gora nema registar imovine. Prema nalazu Državne revizorske institucije iz 2019. godine¹, *nadležni državni organi nijesu preduzeli dovoljne organizacione, tehničke i kadrovske mjere kako bi se uspostavila odgovarajuća evidencija imovine koju koriste i kojom upravljaju državni organi.* Naime, Skupština Crne Gore donijela je Zakon o državnoj imovini (ZDI), koji je stupio na snagu u martu 2009. godine, prema kome je registar državne imovine trebalo da bude u funkciji do kraja 2010. godine. Isti još nije uspostavljen.

* * *

¹ http://www.dri.co.me/1/index.php?option=com_k2&view=item&id=638:objavljen-izvje%C5%A1taj-o-reviziji-uspjeha%E2%80%9Euspje%C5%A1nost-uspostavljanja-vo%C4%91enja-i-kontrole-evidencije-dr%C5%BEavne-imovine-kod-dr%C5%BEavnih-organa%E2%80%9C&lang=sr

Ovo su krupna pitanja koja se otvaraju u veoma teškoj, naslijeđenoj situaciji u kojoj se Crna Gora nalazi. Prije nego oporavak krene, potrebno je da situaciju sagledamo onakvom kakva jeste, da se podvuče jasna crta o zatečenom stanju i na osnovu te analize predlože aktivnosti za oporavak privrede.

Ova Vlada ima nezahvalnu ulogu da je od svog izbora 4. decembra 2020. godine, pod konstantnim nerealnim očekivanjima brzog oporavka naslijeđenog teškog stanja crnogorske ekonomije. Paradoksalno, u domenu ekonomske politike, Vladu najviše kritikuju one strukture koje su decenijama baštinile prakse koje su Crnu Goru dovele do ovog stanja. Zbog toga se mora jasno naglasiti da će biti potrebno puno vremena da se apsorbuje zatečeno stanje, analiziraju uzroci i posljedice dosadašnjeg načina vođenja ekonomske politike, kako bi se mogle predlagati konkretne mjere i rješenja.

Od početka mandata, najznačajna ostvarenja Vlade Crne Gore su sljedeća:

Ostvaren je potpuni oporavak BDP-a. Crna Gora je bila među najteže pogođenim državama na svijetu tokom 2020. godine: pad BDP-a u 2020. godini je iznosio 15,3% ili 765 miliona eura. Tokom 2021. godine, zahvaljujući pametnim odlukama Vlade, nastavku investicija i snažnom oporavku, očekujemo rast BDP-a od preko 10%, dok se snažan oporavak očekuje i tokom 2022. godine.

Državni dug u odnosu na BDP je smanjen. Državni dug je 2006. godine iznosio 710 miliona eura ili 38,3% BDP-a. Na kraju 2020. godine, državni dug je iznosio 4,4 milijarde eura ili 105% BDP-a. Kada je nova vlada u 2021. godini preuzela brigu o javnim finansijama, situacija je zahtijevala emisiju obveznice od 750 miliona eura, čime je stabilizovana ekonomija i stvorene su pretpostavke za implementaciju nužnih reformi. Na kraju trećeg kvartala 2021. godine, državni dug iznosi 4,08 milijardi eura i čini 83,5% BDP-a (bez depozita). Ukoliko se uključe depoziti, državni dug iznosi 3,56 milijardi eura ili 72,8% BDP-a, što ukazuje na jasan trend pada.

Dostignut je niži deficit budžeta u skladu sa međunarodnim standardima. Deficit budžeta 2020. godine bio je rekordan i iznosio je preko 10% BDP-a. Deficit za 2021. godinu je projektovan na 3% BDP-a, što je u skladu sa kriterijumima iz Mastrihta. Treba istaći da je ostvaren suficit u budžetu tri mjeseca zaredom (jun, jul i avgust), kao i primarnog ostvarenog u septembru.

Izvršena je uspješna emisija obveznica koja je spriječila bankrot zemlje. U decembru 2020. godine, Crna Gora je emitovala obveznice na međunarodnom tržištu kapitala u iznosu od 750 miliona eura, čime je spriječen bankrot države. Dodatno, postignuta cijena obveznice realizovala se po najnižoj kamatnoj stopi za kreditni rejting države kakav ima Crna Gora.

Implementirane su fokusirane mjere podrške privredi i građanima. U prvom i drugom kvartalu 2021. godine, podržane su ranjive kategorije stanovništva kroz jednokratnu novčanu pomoć za lica koja se nalaze na evidenciji Zavoda za zapošljavanje, korisnike materijalnog obezbjeđenja i prava na lične invalidnine, penzionere, koji su korisnici minimalne penzije.

U istom periodu, privreda je snažno podržana i to kroz sljedeće mjere:

- Targetirana subvencija zarada;
- Reprogram plaćanja poreza i doprinosa na dohodak;
- Novo zapošljavanje kroz izmjene seta zakona;
- Jednokratna podrška privredi za uspostavljanje sistema za elektronsku fiskalizaciju;
- Povećan limit ostvarenog prometa sa 18.000 na 30.000 eura, kao uslova za obaveznu PDV registraciju;
- Smanjeni troškovi zakupa prostora u državnom vlasništvu i odlaganje ovih obaveza;
- Skraćen rok povraćaja PDV-a;
- Umanjena godišnja naknada za korišćenje morskog dobra;
- Subvencionisani turoperatori;
- Omogućeni turistički vaučeri za prosvjetne i zdravstvene radnike kod izdavalaca privatnog smještaja;
- Implementiran program intervencija na tržištu poljoprivrednih proizvoda, ribarstva i akvakulture;
- Podržana kupovina domaćih proizvoda;
- Produžen rok za realizaciju „*covid državne pomoći*“;
- Povećan maksimalni limit za državnu pomoć;
- Poslodavci podržani za ostvarivanje osnovnih materijalnih davanja;
- Obezbijedena jednokratna podrška prevoznicima koji obavljaju javni prevoz putnika u drumskom saobraćaju;
- Vraćen dio plaćene akcize za nabavku gasnih ulja koja se koriste kao motorno gorivo;
- Podržani turistički vodiči;
- Omogućen neselektivan pristup kreditnim linijama IRF-a privredi;
- Stvorene pretpostavke za nove kreditne linije IRF-a.

Ostvaren je snažan oporavak turizma. Prihodi od turizma se za 2021. godinu projektuju na 800 miliona eura. Treba podsjetiti da su prihodi od turizma 2020. godine iznosili 140 miliona eura, i niži su za 87% nego 2019. godine.

Znatno su povećani prihodi države. Prihodi budžeta iznosili su 1,5 milijardi eura. Posebno treba naglasiti naplatu PDV-a, koja je u ljetnjoj turističkoj sezoni bila veća nego u 2019. godini, rekordnoj po prihodima od turizma.

Snažan oporavak broja zaposlenih. Zahvaljujući proaktivnim mjerama Vlade tokom ljetnje turističke sezone, efekat povećanja broja zaposlenih je evidentan. Na kraju oktobra 2021. godine, u Crnoj Gori je zaposleno 202.981 lice, što je više od 37.000 više zaposlenih nego u novembru 2020. godine, kada je u Crnoj Gori bilo zaposleno 165.961 lice.

Znatno je povećana minimalna zarada. Nakon 10 godina, minimalna zarada se povećava sa 223 eura na 250 eura. Programom *Evropa sad!*, predviđa se povećanje minimalne zarade na 450 eura, što je ogromno povećanje za manje od godinu dana rada nove vlade.

Vođena je odgovorna socijalna politika. Direktnu korist od rasta ekonomije osjetili su brojni građani: obezbijedili smo dječiji dodatak za svu djecu i omogućili besplatne udžbenike, dok su radnicima iz metalnog sektora isplaćene otpremnine.

Smanjeni su neproductivni rashodi u budžetu. Prethodni period je karakterisalo trošenje novca iz budžeta na neproductivne rashode. Takva praksa je zaustavljena; pad neproductivnih rashoda iznosio je preko 150 miliona eura.

Depoziti u bankama su na rekordnim nivoima. Na kraju oktobra 2021. godine, depoziti u bankama dostigli su rekordne nivoe i iznosili su 4,06 milijardi eura. Poređenja radi, na kraju oktobra 2020. godine, depoziti su iznosili 3,3 milijardi eura. Povećanje depozita u posmatranom periodu iznosilo je 757 miliona eura, i poslije godine u kojoj je obnovljena nezavisnost, zabilježen je najveći porast depozita.

Ostvarene su mnoge druge aktivnosti:

- Uspješno realizovan Expo Dubai uz manje potrošenih sredstava;
- Realizovane brojne promocije Crne Gore na regionalnom i međunarodnom tržištu;
- Osnovan Fond za inovacije;
- Realizovane brojne kapitalne investicije;
- Započet rad na osnivanju kreditno-garantnog fonda;
- Pripremljeni brojni zakoni i podzakonska akta.

Imajući u vidu složene naslijeđene probleme, Vlada Crne Gore je u kratkom periodu uradila puno za stabilizaciju privrednih tokova u zemlji - očuvala je makroekonomsku stabilnost, broj zaposlenih je povećan, dok je socijalna politika vođena na odgovoran način.

Naslanjajući se na navedeno, prirodno je nastaviti aktivnosti i u narednom periodu. S tim u vezi, Platforma ekonomskog oporavka sadrži sljedeće principe:

- Građani Crne Gore na prvom mjestu;
- Stabilizacija demografske krize;
- Oporavak javnih finansija;
- Smanjenje nezaposlenosti;
- Odgovorna socijalna politika;
- Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju;
- Zelena tranzicija i digitalna ekonomija;
- Ohrabivanje i njegovanje privatne inicijative;
- Ravnomjeran regionalni rast i razvoj;
- Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju;
- Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma;
- Privlačenje stranih direktnih investicija;
- Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata;
- Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU.

Shodno Platformi ekonomskog oporavka, definisano je 14 principa za njenu implementaciju. Da bi se principi ispunili, određeno je šest operativnih ciljeva, 19 prioriteta i 243 mjere. Radi praćenja realizacije Platforme ekonomskog oporavka, postavljen je ukupno 41 indikator, od kojih 13 kvalitativnih i 28 kvantitativnih.

Operativni ciljevi Platforme su sljedeći:

- Razvoj privrede Crne Gore u periodu 2022-2026;
- Stabilizacija socio-demografskih izazova, jačanje kadrovskih potencijala;
- Kvalitetnija realizacija infrastrukturnih projekata;
- Makroekonomska stabilnost, snažne i održive javne finansije;
- Inovacije, digitalizacija i zelena ekonomija;
- Dobro upravljanje, efikasna koordinacija i monitoring strateških dokumenata i projekata.

Tabela 1: Finansijski plan za realizaciju Platforme ekonomskog oporavka, kumulativno za period 2022-2026. godine, iznosi 4,35 milijardi eura.

Stavka	Iznos
Realizacija kapitalnog budžeta	1.500.000.000
Plasmani privredi kroz državnu banku/IRF	1.000.000.000
Realizacija projekata iz Ekonomskog i investicionog plana za Zapadni Balkan	500.000.000
Investicije u fer energetske tranzicije iz sopstvenih sredstava, kredita i ostalih grantova (državne i privatne kompanije)	500.000.000
Realizacija agrobudžeta	350.000.000
Plasmani privredi kroz mehanizam kreditno-garantnog fonda	300.000.000
Izdavanja u istraživanje i razvoj	200.000.000
Ukupno	4.350.000.000

* * *

Budući rast Crne Gore će se zasnivati na mikro, malim i srednjim preduzećima u kojima se moraju indukovati produktivne investicije, koje će povećati njihovu konkurentnost. Ovakav način razvoja će omogućiti crnogorskim kompanijama zadovoljavanje domaće tražnje kao i jačanje izvoza, što znači prisutnost na velikim tržištima kako bi se iskoristila ekonomija obima. Inoviran koncipiran model oporavka i razvoja zahtijeva drugačiju strukturu radne snage, zbog čega će snažan naglasak biti na dokvalifikacijama i prekvalifikacijama postojeće radne snage. Imperativ mora da bude privlačenje stranih direktnih investicija koje podstiču otvaranje novih radnih mjesta (sa naglaskom na sjeverni region) u sektore privrede u kojima se želi postići diversifikacija ekonomije, što će imati snažan uticaj na smanjenje nejednakosti i siromaštva. Potrebno je na adekvatan način tretirati tržišne niše koje mogu imati globalni uticaj (posebno u IKT sektoru), kao i javno-privatna partnerstva u sferama infrastrukture i pružanja određenih vrsta javnih usluga. Na kraju, bolja integracija između sektora turizma i poljoprivrede neophodna je u cilju zadovoljavanja velike tražnje tokom ljetnje turističke sezone.

Ulaganja u infrastrukturu moraju biti intenzivnija, uprkos naslijeđenim problemima javnih finansija koji ne dozvoljavaju prevelike investicije. Infrastrukturna ulaganja su od ključnog značaja za ekonomski rast, povećanje produktivnosti i konkurentnosti privrede. Takva ulaganja će pomoći crnogorskoj ekonomiji da se oporavi kako bi se smanjio evidentan jaz u produktivnosti, kao i da postavi temelje za dugoročni održivi rast. Navedeno važi samo u slučaju da na infrastrukturnim projektima budu angažovani crnogorski građani, u mjeri koliko to dozvoljava složenost projekta.

Strukturalna i nezaposlenost mladih ljudi, posebno u sjevernom regionu, biće adekvatno tretirana.

Inkluzivna socijalna politika predstavljaće važan dio platforme ekonomskog oporavka. Ona mora biti adekvatna postojećem stanju i potrebi da se dodatno ne ugrozi životni standard najviše ugroženih građana Crne Gore.

Oporavak od COVID-19 posmatran kroz stopu rasta BDP-a će biti brz. Međutim, ostalim parametrima koji su mnogo bliži životnom standardu trebaće mnogo duže, zbog neadekvatnog modela privrednog razvoja koji se ne može lako promijeniti nakon 30 godina. Faza prilagođavanja ekonomije i pametne izmjene ekonomskog modela će biti u fokusu rada Vlade.

Iz ovakvog stanja Crna Gora može izaći jedino uspostavljanjem širokog dijaloga na temu ekonomskog oporavka, koji će pratiti pametna organizacija svih aktera u društvu za sprovođenje, praćenje i redovnu izmjenu reformskih mjera. Ekonomske mjere moraju biti sveobuhvatne i ne smiju podleći parcijalnim rješenjima koja ne korenspondiraju sa dugoročnim ekonomskim ciljem – povećani životni standard građana Crne Gore, uz jaku privredu, reformisanu javnu upravu i vladavinu prava.

Krajnji cilj Platforme ekonomskog oporavka je izgradnja srednje klase građana koja se može dogoditi samo uz stvaranje dobro plaćenih radnih mjesta, za ljude koji će ostati da žive i rade u Crnoj Gori, kao i svođenje nejednakosti i siromaštva na prihvatljive nivoe, uz stabilizaciju demografske krize.

<p>Crna Gora je 2026. godine punopravna članica Evropske unije, sa jakim i nezavisnim institucijama, i sa prosječnim životnim standardom zemalja članica EU.</p>

2. Kratak presjek zatečenog stanja u državi

Istorijski posmatrano, Crna Gora je bila najmanje razvijena ekonomija na prostoru Balkana. Visoke stope ekonomskog rasta doživjela je nakon II svjetskog rata, kada se u značajnoj mjeri planski industrijalizuje i ekonomski razvija, uz određene investicione projekte koji se nijesu mogli ekonomski opravdati. Upravo u godinama kada je država trebalo da uradi zahtjevan prelaz sa planske na tržišnu ekonomiju (kraj osamdesetih i početak devedesetih godina prošlog vijeka), dogodili su se tragični događaji koji su desetkovali nacionalnu ekonomiju, čime je otvoren put rapidnom slabljenju društvenih i ekonomskih normi. U tim vremenima, pokrenut je proces saniranja ekonomije, u kome je važno (ali ne i jedino) mjesto zauzimala novonastala privredno-politička klasa koja je akumulirala kapital tokom ratnih godina.

Radikalna reforma pretvaranja društvenog u državni i privatni kapital odnosila se na proces masovne vaučerske privatizacije (MVP) koji je sproveden 2001. godine. Zamišljen da radikalno transformiše ekonomiju, proces MVP zapravo je doveo do nadogradnje i legalizacije prvobitne akumulacije kapitala koji se dogodio devedesetih godina prošlog vijeka. Ovakav radikalna način privatizacije društvene imovine doveo je do upitne raspodjele nacionalnog dohotka, zbog čega je vezivno tkivo društva, srednja klasa, gotovo nestala. Istovremeno, ekonomska, a samim tim i društvena moć, raspodijelila se između malog broja ljudi koji u određenom broju slučajeva nijesu imali kapacitet niti želju da doprinesu jačanju ukupne ekonomije. Naravno, jedan broj ljudi je napravio kapital isključivo kroz znanje i vrijedan rad, o čemu svjedoči otpornost njihovih kompanija u periodima krize. Uz izostanak vladavine prava, koja nije sankcionisala očigledne anomalije u društvu, ovakav način nagle preraspodjele društvenog bogatstva udario je temelje današnjim evidentnim pojavama - nejednakost u društvu, koju prate visoke stope siromaštva, strukturna nezaposlenost i relativno nizak životni standard.

Iako je proces masovne vaučerske privatizacije počeo 2001. godine, prije te godine postojale su ozbiljne zamjerke renomiranih ekonomista na uspješnost ovakvog načina privatizacije. Tako je u izvještaju Svjetske banke na godišnjoj konferenciji o razvojnoj ekonomiji 1999. godine, renomirani ekonomista Joseph E. Stiglitz u ključnom obraćanju „Whither Reform? Ten Years of the Transition“², naveo sljedeće: „Šeme vaučera teško da su bile uspješnije. Češka Republika pruža najjasnije ilustracije osnovnog problema korporativnog upravljanja – da je korporativni menadžment javno dobro. Oni koji su preuzeli kontrolu nad preduzećima, koristili su vlasnička ovlašćenja da prodaju imovinu umjesto da je koriste za stvaranje vrijednosti. U oba slučaja stvorena je neka vrsta pseudokapitalizma: institucije koje su imale površan izgled kao institucije kapitalizma, ali bez supstance“.

U istom dokumentu, u tekstu *Restructuring in Transition Economies: Ownership, Competition, and Regulation*, grupa autora navodi sljedeće: „Upadljivo, iako je važan argument za korišćenje masovne ili privatizacije vaučera bila pravičnost, sa važnim izuzetkom

² [Annual World Bank Conference on Development Economics 1999](#), strana 32

Češke Republike, zemlje koje teže privatizaciji vaučera generalno su doživjele najveće povećanje nejednakosti.“³

Kroz proces MVP i uz druge negativne društveno-ekonomske pojave, u posljednjih 30 godina, propali su nekadašnji giganti i proizvodna preduzeća: Fabrika celuloze Berane, Fabrika kože „Polimka“, Fabrika za proizvodnju guma „Guminig“, Fabrika obuće „Lenka“, Vojna fabrika „Prva petoljetka“, Vunarski kombinat VUNKO, „Gornji Ibar“ Rožaje, „Velimir Jakić“ Pljevlja, „Titex“ – Podgorica, Fabrika elektroda Plužine, Fabrika „Vukman Kruščić“ Mojkovac, Rudnik Brskovo, Fabrika alu-čeličnih užadi Kolašin, Autoprevozno Nikšić, Obod Cetinje, Košuta Cetinje, Solana „Bajo Sekulić“ Ulcinj, „Prvoborac“ Herceg Novi, „Mljekara“ Podgorica, „Radoje Dakić“ Podgorica, „Marko Radović“ Podgorica, „19. decembar“ Podgorica, „Gorica“ Podgorica, „Imako“, „Mladost“ Bijelo Polje, „Špiro Dacić“, Pljevlja, „Šumarsko preduzeće“ Rožaje, „Rotex“ Rožaje, Impregnacija drveta Kolašin, „Trgopromet“ Cetinje, „Riviera“ Kotor, „Novi prvoborac“, „Ibarmond“, „Kristal“, „Dekor“, Famod Rožaje, Livnica Nikšić, Duvanski kombinat, HTP Boka, HTP Onogošt itd.

Prije svjetske finansijske krize iz 2008. godine, Crna Gora je ostvarivala visoki rast koji je bio podstaknut prilivom inostranog kapitala i državne potrošnje, koji su dostigli nivo od preko 46% odnosno 51% BDP tokom 2008. godine. To je dovelo do ekspanzije u potrošnji, uvozu i investicijama, i uticalo je na rast spoljašnjeg duga Crne Gore u odnosu na BDP (u visini od 106%), kao i na alarmantan deficit tekućeg računa. U periodu od 2000. do 2008, realni BDP povećao se na prosječno skoro 5% godišnje, da bi dostigao maksimalni rast od 10,7% u 2007.

Nakon obnavljanja nezavisnosti, bilježi se postepeni ali nedovoljan ekonomski oporavak države. Solidni makroekonomske rezultati tokom 2006. i 2007. godine (suficit državnog budžeta, nizak javni dug, povećanje zarada i penzija), bili su više rezultat stihijskog investicionog „buma“ (prvenstveno ruskog kapitala koji je stizao sa *off shore* destinacija), nego dobro promišljene ekonomske politike. Tako posmatrano, postojao je privid da bi država od 620.000 stanovnika mogla brzim koracima napredovati i dostići nivo prosjeka EU.

Ipak, takav ekonomski razvoj naglo je prekinut Svjetskom ekonomskom krizom iz 2008. godine. Već tada se moglo naslutiti da ekonomski model razvoja, naslonjen na radikalni koncept promjene ekonomskog sistema kroz masovnu vaučersku privatizaciju, potpunu liberalizaciju ekonomskih tokova (usput favorizujući porast potražnje za nekvalifikovanom radnom snagom), koje nije pratilo jačanje pravne države, nije bio adekvatan u svojoj suštini. Sužavanje mogućnosti eksternog finansiranja nakon ekonomske krize 2008. godine dovelo je do smanjenja domaće potrošnje i usporavanja priliva investicija i nižih stopa rasta uvoza. Došlo je do nagle kontrakcije rasta BDP-a: nakon rasta od 6,9% u 2008. godine, dogodio se pad od -5,7% BDP-a u 2009. godini.

Pogoršanje makroekonomske situacije u zemlji nakon ekonomske krize iz 2008. godine zapravo je rezultat pogrešne razvojne politike koja je u centar ekonomske logike stavila potpuno otvoreno tržište, što je za posljedicu imalo enormno širenje uvozne potrošnje u zemlji u svim kategorijama, čak i onih proizvoda koji se proizvode u Crnoj Gori.

³ [Annual World Bank Conference on Development Economics 1999](#), strana 356.

Takav ekonomski model izazvao je posljedice u gotovo svim sferama privrednih tokova, te doveo do ogromnog deficita platnog bilansa, nekontrolisanog porasta javnog duga i plaćenih kamata na isti, stagnacije plata i penzija (od 2012. godine), koje je pratila inflacija, opadanja stope nataliteta, povećanja unutrašnjih i spoljašnjih migracija, što je za ukupan rezultat imalo smanjenje životnog standarda građana Crne Gore, povećanje nejednakosti, visoke stope nezaposlenosti, naročito među mladima, kao i visoke stope rizika od siromaštva.

U cilju očuvanja vlasti, tadašnje vladajuće strukture nijesu pravovremeno reagovale na očigledne kontradiktornosti tako uspostavljenog modela ekonomskog razvoja, niti su preduzimale efikasne mjere iz svoje nadležnosti kako bi se negativni ekonomski tokovi efikasno sanirali. Sagledavanje razvojnih politika kroz prizmu uskopartijskih interesa bilo je lišeno širokih rasprava i kritičkog mišljenja. Svjesno je izostalo sveukupno uočavanje očiglednih strukturnih problema crnogorske ekonomije. Donosioci odluka su predlagali kratkoročne mjere u zavisnosti od trenutne situacije u kojoj se zemlja našla (uvođenje taksi na brojila i SIM kartice, na primjer), tako da je izostala implementacija dugoročno održivih rješenja koja su, kako se danas ispostavlja, skupo koštala Crnu Goru. Jasno se može zaključiti da su neophodne teške i bolne reforme svjesno odlagane.

Ukupnom reformskom kontekstu nedostajali su stubovi pravne države kao i snažne nezavisne institucije, koje je trebalo da služe kao korektivna poluga ekonomskim devijacijama u društvu. Poseban problem predstavlja širenje pojava nezakonitosti raspolaganja javnim sredstvima, koje se posebno ogledaju u nezakonitoj potrošnji državnih sredstava (slučajevi aktiviranja državnih garancija, nezakonite državne pomoći, neregularnost u privatizacijama i slično), utajama poreza, kao i uplivu novca upitnog porijekla u legalne tokove. Evropska komisija, u zvaničnom dokumentu „Kredibilna perspektiva proširenja i pojačanog angažovanja EU sa zapadnim Balkanom“⁴ (februar 2018) opisuje stanje u regionu kojem Crna Gora pripada: „Danas, zemlje pokazuju jasne elemente zauzimanja države, uključujući veze sa organizovanim kriminalom i korupcijom na svim nivoima vlasti i uprave, kao i snažno preplitanje javnih i privatnih interesa“.

Upravljanje javnim investicijama u Crnoj Gori je bilo slabo u svim fazama ciklusa. Prema nalazima Svjetske banke u PEFA izvještaju, glavna karakteristika javnih investicija je sljedeća: „Upravljanje javnim investicijama je slabo u svim fazama ciklusa. Identifikacija, ekonomska analiza, procjena, izbor, obračun troškova i nadzor implementacije su ili manjkavi ili se ne sprovode. Crnogorski zakonodavni okvir (Odluka o izradi kapitalnog budžeta) uključuje odredbe koje bi, ukoliko se primijene, ojačale sistem i proces, ali uprkos tome, do sada je izvršavanje bilo slabo“.⁵

Infrastrukturne projekte karakteriše kašnjenje i prekoračenje iznosa za njihovu izgradnju, dok je drumska infrastruktura u lošem stanju. Završetak prioritetne dionice autoputa Bar–Boljare, koji nema finansijsku opravdanost i koji je ugovoren van sistema javnih

⁴ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf

⁵ <https://www.pefa.org/sites/pefa/files/2020-02/ME-Dec19-PFMPR-Public%20with%20PEFA%20Check-MNE.pdf>

nabavki, kasni više od 18 mjeseci. Prema nalazima Državne revizorske institucije⁶, „skoro 80% puteva za putnike u vozilima ima ocjenu od 1 ili 2 zvjezdice, od maksimalnih pet koje se dodjeljuju za najsigurnije puteve. Samo 2% puteva (39,5 km) je dobilo ocjenu 4 ili 5 zvjezdica, nasuprot tome, skoro 55% puteva (više od 1.000 km) dobilo je nižu ocjenu od 1 zvjezdice“.

Potrebno je unaprijediti poslovnu kulturu u zemlji. Često se događa da se zloupotrebljavaju zakonska rješenja u domenu evazije poreza, uvođenja lažnih stečajeva, što za posljedicu ima nepovjerenje među privrednicima, ali i nepovjerenje privrednika prema državi. Blokade računa godinama su rasle: od 265 miliona eura, koliko su iznosile 2011. godine, porasle su na preko 800 miliona eura (18% procijenjenog BDP-a) od čega je više od 90% u blokadi duže od godinu. Veliki broj privrednih subjekata nije uredan u dostavljanju finansijskih iskaza, o čemu svjedoči nalaz Državne revizorske institucije.

Međunarodnu poziciju Crne Gore treba poboljšati. Prema ocjenama relevantnih međunarodnih institucija, Crna Gora je zemlja hibridnog režima (djelimično slobodna), vodeća u pregovorima sa EU (najbolja u regionu), dok se prema indeksu ekonomskih sloboda nalazi na 80. mjestu u svijetu (najlošija pozicija u regionu), a prema ciljevima održivog razvoja UN-a na 85. mjestu (takođe najlošija pozicija u regionu).

Kada država bilježi visoke stope rasta BDP-a koje su uzrokovane investicijama, nezaposlenost bi trebalo da pada. Međutim, to se u Crnoj Gori nije dogodilo: visoka stopa nezaposlenosti, posebno kod mladih, u kombinaciji sa poražavajućim demografskim kretanjima posebno na sjeveru države, kao i činjenicom da je stopa mortaliteta u 2020. godini prvi put veća od stope nataliteta, problem je koji će u doglednoj budućnosti prožimati sve generacije građana Crne Gore. Broj nezaposlenih, prema podacima Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, na kraju 2020. godine iznosi 47.509. I pored visokih kapitalnih ulaganja u proteklih 15 godina, kako državnih tako i privatnih, broj nezaposlenih je ostao na zabrinjavajući visokom nivou. Izražen sezonalitet tokom ljetnje turističke sezone za posljedicu ima zapošljavanje velikog broja niskokvalifikovane radne snage iz zemalja okruženja, za koje se često izbjegava plaćanje poreza i doprinosa.

U gotovo svim sferama ekonomskog života, evidentne su rodne nejednakosti. Iako brojnije od muškaraca, žene i dalje pokrivaju slabije plaćena radna mjesta, dok ih kriza izazvana pandemijom COVID-19 pogađa intenzivnije nego muškarce u smislu veće nezaposlenosti. Rad žena karakteriše velika neformalnost, koja se ne može iskazati kroz makroekonomske obračune.

Potrebe Crne Gore za finansijskim sredstvima su ogromne. Na kraju 2020. godine, potrebe za zaduživanjem su prvi put prešle granicu od milijardu eura, što čini gotovo 25% BDP-a. U kontekstu visokog javnog duga, strukturne nezaposlenosti, dvocifrenog deficita i spoljnog duga od preko 200% BDP-a, te neizvjesne situacije sa pandemijom virusa COVID-19,

⁶ http://www.dri.co.me/1/index.php?option=com_k2&view=item&id=792:objavljen-izvje%C5%A1taj-o-reviziji-uspjeha-%E2%80%9Eefikasnost-redovnog-i-investicionog-odr%C5%BEavanja-dr%C5%BEavnih-puteva%E2%80%9C&lang=sr

ovakva zavisnost od spoljnog finansiranja predstavlja značajan ograničavajući faktor u sprovođenju platforme oporavka.

Povećanje javne potrošnje, uz nekontrolisane i nedovoljno analizirane investicije, dovele su do toga da se Crna Gora značajno zadužuje. Tako je 2006. godine Crna Gora bila dužna 701 milion eura ili 30% BDP-a, dok je na kraju 2020. godine taj dug iznosio 4,4 milijarde eura ili 105% BDP-a.

Javna uprava je u određenim segmentima predimenzionirana i u velikoj mjeri bespotrebno birokratizovana i spora, te ne prati ubrzani tempo koji nameće privreda. Ranije utvrđeni planovi optimizacije javne uprave svjesno se nisu ostvarivali uprkos obezbijeđenim sredstvima od međunarodnih donatora, dok se javna uprava dodatno povećavala. Ovakva situacija u krajnjem dovodi do uravnilovke zbog koje iz javne uprave odlaze kadrovi, dok postojeći zaposleni gube motivaciju za obavljanje redovnih poslova. U krajnjem, broj zaposlenih u javnom sektoru pritiska javne finansije. Proces digitalizacije javne uprave, o kome se priča već deceniju, upadljivo izostaje iz svih dosadašnjih predloga reformi, prvenstveno zbog toga što će uvođenjem digitalizacije brojna radna mjesta u javnoj upravi biti ukinuta.

Uticaj pandemije virusa COVID-19 na Crnu Goru bio je razarajući. Deficit budžeta je iznosio rekordnih 10%, dok se BDP strmoglavio za 15%, što svrstava Crnu Goru među najteže pogođene ekonomije svijeta. Prvi put, BDP po glavi stanovnika je manji od duga po glavi stanovnika, prvenstveno zbog pandemije izazvane virusom COVID-19, a zatim i zbog jasne političke odluke prethodne vlade Crne Gore o zatvaranju granica tokom ljetnje turističke sezone. Imajući u vidu ekstremnu zavisnost Crne Gore od spoljnog finansiranja, mjera zatvaranja granica ima negativne multiplikativne efekte na budući razvoj ekonomije, čije ćemo posljedice dugo osjećati. Kriza je najteže pogodila najranjivije kategorije društva, disparitet između regija se povećao. Prvi i treći paket mjera podrške privredi donešeni su bez prethodnog odobrenja Agencije za zaštitu konkurencije. Treba napomenuti da treći paket podrške privredi obiluje velikim brojem projekata koji je već trebalo da budu realizovani, kao i to da nije bio u skladu sa donešenim Smjernicama fiskalne strategije, niti važećim Programom ekonomskih reformi.

Državna pomoć za Montenegro airlines i nekoliko kompanija u državnom vlasništvu godinama je dijeljena na nezakonit način. Konkretno u slučaju Montenegro airlines-a, nova Vlada Crne Gore je dovedena pred svršen čin u decembru 2020. godine kada je implementirana odluka Agencije za zaštitu konkurencije iz septembra 2020. godine o stopiranju isplate državne pomoći koju je započela bivša vlada.

Dio energetskeg sektora plaća cijenu svjesnog inertnog odnosa bivše vlade. U tom kontekstu, Elektroprivreda Crne Gore, Rudnik uglja i TE Pljevlja, dovedeni su pred tešku situaciju s obzirom da prethodna vlada nije pravovremeno reagovala na obaveze Crne Gore iz pregovora sa EU u vezi sa prelaskom sa uglja na obnovljive izvore energije. Realizacija Strategije razvoja energetike je u periodu 2016-2020, bila na nivou skromnih 30% od plana, dok je tokom 2020. godine realizovano svega 22% planiranih investicija. Sa druge strane,

lukrativni poslovi u vezi sa izgradnjom malih hidroelektrana u navedenom periodu su intenzivirani.

Investiciono-razvojni fond nije služio ravnomjernom sektorskom i regionalnom razvoju crnogorske ekonomije. U 2020. godini, IRF je zabilježio gubitak od 19 miliona eura, koji je uzrokovan porastom nekvalitetnih kredita, kao i čišćenjem bilansa od naslijeđenih dubioza. U posljednjih 10 godina, IRF je 60% plasmana odobrio kompanijama centralnog regiona dok je svega 14% plasmana odobreno sjevernom regionu. Najveći dio portfolija čine krediti dati turističkom sektoru, što pokazuje da se prilikom usklađivanja razvojnih politika nije vodilo računa o nužnoj diversifikaciji ekonomije i regionalnom razvoju.

Neke od kompanija u većinskom vlasništvu države su u problemima koji su u 2020. godini eskalirali do nivoa ugrožavanja kontinuiteta poslovanja. Povećavanje operativnih troškova tokom godina nije ostavljalo prostora za značajnije kapitalne investicije, što u dužem roku znači da su kompanije u državnom vlasništvu nekonkurentne i neproduktivne.

Robni deficit je visok i konstantno uvećavan. Nekonrolisani uvoz bez adekvatne podrške domaćoj proizvodnji imao je za posljedicu rekordno nisku pokrivenost izvoza uvozom. Naime, ovaj parametar je 2006. godine iznosio 30%, dok je na kraju 2020. godine iznosio svega 16%. Crnogorske kompanije nijesu izvozno orijentisane; uglavnom se izvozi sirovina (aluminijum i drvena građa). U posljednje vrijeme, bilježi se fenomen povećanja izvoza IKT sektora, kao i velikog broja fizičkih lica iz ovog sektora koje pružaju svoje usluge na inostranim tržištima.

Da bi se finansirala „skupa“ država, kao i investicije zasnovane na nepostojećim ili površnim analizama, privredi i građanima su redovno uvođena dodatna opterećenja. Tako smo svjedočili redovnom povećanju poreza na dodatu vrijednost, uvođenje kriznog poreza, brojnih parafiskalnih nameta, pa čak i taksu za SIM kartice i električna brojila. Siva ekonomija rasla je uporedo sa rastom BDP-a i nije bila prioritet državnim strukturama, zbog čega se stvarala nelojalna konkurencija poštenim privrednicima koji su uredno izmirivali svoje obaveze iz poslovanja. I u takvim okolnostima, zdrava mikro, mala i srednja preduzeća pokazivala su moć opstanka i privređivanja na realnim osnovama. Ipak, zbog svega navedenog, crnogorska privreda stoga ima nisku akumulativnost i reproduktivnu sposobnost, slabu inovativnost, prekomjerno je zavisna od kredita i visoko je zadužena, skromno izvozi, što na kraju vodi do zaoštavanja problema strukturne i nezaposlenosti mladih.

Mikro, mala i srednja preduzeća posluju u izuzetno nepovoljnim uslovima, sa visokim učešćem javnog sektora koji ima značajnu podršku iz budžeta, i u kome radi preko 25% ukupno zaposlenih u zemlji. Rastuća i dugoročna nelikvidnost privrede (blokade računa preko 800 miliona eura), dugi rokovi plaćanja roba i usluga (130-150 dana) uticali su na to da je na kraju 2020. godine više od 18.000 kompanija bilo u blokadi.

Sistem obrazovanja u velikoj mjeri ne korespondira sa zahtjevima tržišta. Zbog niskih plata i nesigurnosti radnih odnosa, koje mahom karakteriše privatni sektor, veliki broj mladih ljudi želi posao u javnom sektoru. Ulaganje u obrazovanje koje prati tehnološki razvoj nije bilo adekvatno. S obzirom da veliki broj mladih u koje je Crna Gora ulagala decenijama (školstvo, zdravstvena i socijalna zaštita) odlazi iz zemlje i nema namjeru da se vrati, naša država se već

suočava sa demografskom krizom bez presedana, koja će u narednom periodu biti samo izraženija.

Novostvorena vrijednost je neadekvatno distribuirana. Uprkos značajnom porastu BDP-a i visokom prilivu stranih direktnih investicija, realna kupovna moć građana, iskazana kroz plate i penzije koje su snažno opterećene i prožete inflacijom u Crnoj Gori od 2012. godine, opada. Najveći broj građana u Crnoj Gori nije osjetio boljitak uvećanog BDP-a; zapravo, veliki broj je s potpunim pravom nezadovoljan. Linearna poreska stopa nije omogućila prijeko potrebnu redistribuciju dijela novostvorene vrijednosti na ugrožene kategorije stanovništva, što je dodatno produbilo socijalni jaz u društvu. Izražena nejednakost društva iskazana u složenim socioekonomskim odnosima prijeti da eskalira zbog krize koju je izazvao COVID-19: veliki broj ljudi je ostao bez posla, plate u privatnom sektoru su smanjene, dok životni standard građana opada zbog povećanih cijena osnovnih životnih namirnica.

Stiče se utisak da postoji veliki broj strateških dokumenata koja međusobno „ne komuniciraju“ u dovoljnoj mjeri u svrhu zajedničkog cilja – ukupnog napretka Crne Gore, već svaki za sebe teži maksimizaciji i prati uske interese. To se posebno odnosi na aktivnosti i nadležnosti koje se prepliću u strateškim dokumentima. Takođe, postoje slučajevi kada su zakonska rješenja u koliziji.

Ulaganja u inovacije bila su na simboličnom nivou. Inovacije su mahom finansirane iz privatnog sektora, dok je država počela podržavanje ulaganja u inovacije u posljednjih nekoliko godina.

Od 17 ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija, Crna Gora nije dostigla nijedan. Evidentan je uticaj klimatskih promjena. Usaglašavanje sa najavljenim strogim regulativama tražiće nove investicije koje se mjere milijardama eura, što će biti poseban izazov za Crnu Goru.

Nova paradigma ekonomskog razvoja mora se zasnivati na produktivnom korišćenju nespornih resursa koje država ima, povećanju broja zaposlenih u privatnom sektoru, jačanju izvoznih kapaciteta, inovacijama i boljoj naplati poreza. Rast BDP-a se u dužem roku ne smije dominantno zasnivati na povećanju lične potrošnje kroz uvoz finalnih proizvoda, kao ni na neproduktivnim zaduživanjima. Vrijeme je da Vlada ima holističku ulogu u kreiranju ekonomskih tokova, ne miješajući se u tržišne odnose aktera privrednog sistema. Nove investicije moraju biti pametno usmjerene kako bi učinile našu ekonomiju konkurentnijom i održivijom. Iako Crna Gora ima nisku poresku stopu na dobit kao i PDV, Crna Gora ne prikuplja dovoljno poreza za finansiranje rastućih potreba građana i privrede, što će posebno biti evidentno u periodu oporavka od pandemije COVID-19. Prema procjenama, 30% BDP-a se artikuliše kroz sivu ekonomiju. Kako bi se promijenila paradigma razvoja, poreska politika mora doživjeti fundamentalne promjene.

3. Usklađivanje Platforme ekonomskog oporavka sa strateškim okvirom u Crnoj Gori

Obaveza izrade Platforme ekonomskog oporavka utvrđena je Programom rada Vlade Crne Gore za 2021. godinu⁷ u tematskom dijelu „Strateška i planska dokumenta i prateći izvještaji“. Glavne poruke iz Programa rada Vlade su sljedeće:

- *Zdrave finansije i ekonomski razvoj kojima ćemo postići da naše finansije budu stabilne, a ekonomija održiva;*
- *Unapređenje konkurentnosti, regionalna povezanost, zelena ekonomija, što za cilj ima pametan, održiv i inkluzivan rast koji će doprinijeti kvalitetu života svih građana;*
- *Osnovni zadaci ogledaju se u podsticanju ujednačenog regionalnog razvoja, uravnoteženog rasta i bolje povezanosti Crne Gore, poboljšanju poslovnog ambijenta za mala i srednja preduzeća, podršci potrošačima u ostvarivanju prava;*
- *Primjena zelene ekonomije uz smanjenje emisije ugljenika, kreiranje zelenih radnih mjesta, jačanje proizvodnje i brendiranje domaćih i ekoloških proizvoda će biti sinergija ekonomskog rasta i jačanja svijesti o očuvanju životne sredine;*
- *Sistem mora počivati na jakom i stabilnom sistemu javnih finansija kroz koji će se omogućiti racionalno planiranje i potrošnja budžetskih sredstava, koji će biti održiv i u saglasju s podsticanjem ekonomskog rasta.*

Platforma ekonomskog oporavka usklađena je sa ostalim strateškim dokumentima koja se tiču šireg društveno-ekonomskog konteksta u zemlji. Do određene granice, Platforma ekonomskog oporavka prati dosadašnja strateška dokumenta; ipak, imajući u vidu novonastale ekonomske i društvene okolnosti, predstavlja jasan i odlučan diskontinuitet u dosadašnjoj ekonomskoj politici, koja se pokazala neadekvatnom u vremenu pandemije.

⁷ <https://www.gov.me/dokumenta/d727eb95-678f-4d44-96dc-116a65d1ad99>

3.1. Pregled strateških dokumenata

Tabela 2: Platforma ekonomskog oporavka

Platforma ekonomskog oporavka			
Krovna dokumenta	Sektorske strategije	Sektorski programi	Druga planska akta
<ul style="list-style-type: none"> • Evropa sad! • Fiskalna strategija Crne Gore 2021-2024. • Program ekonomskih reformi 2021-2024. • Pravci razvoja Crne Gore 2018-2021. • Strategija pametne specijalizacije 2019-2024. • Nacionalna strategija održivog razvoja 2016-2030. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nacionalni plan za implementaciju Stokholmske konvencije 2019-2023. • Strategija upravljanja otpadom 2015-2030. • Strategija za zaštitu od jonizujućih zračenja, radijacione sigurnosti i upravljanja radioaktivnim otpadom za period 2017-2021. godine s Predlogom akcionog plana za period 2017-2021. • Nacionalna strategija upravljanja hemikalijama 2019-2022. • Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore 2015-2030. • Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena 2015-2030. • Strategija razvoja ženskog preduzetništva 2021-2024. s Akcionim planom za 2021. i 2022. (izrada planirana za II kvartal 2021) • Strategija poštanske djelatnosti 2019-2023. • Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2020-2024. • Industrijska politika Crne Gore do 2019-2023. • Strategija razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori 2018-2022. • Strategija upravljanja vodama 2018-2035. • Strategija za borbu protiv prevara i upravljanje nepravilnostima u cilju zaštite finansijskih interesa EU, za period 2019-2022. • Strategija razvoja zvanične statistike 2019-2023. 	<ul style="list-style-type: none"> • Program razvoja zdravstvenog turizma Crne Gore 2021-2023, s Akcionim planom do 2023. godine • Program razvoja ruralnog turizma 2019-2021. • Program razvoja kulturnog turizma Crne Gore 2019-2021. • Program zaštite od radona 2019-2023. • Program razvoja klastera u Crnoj Gori za period 2021-2023. (izrada planirana za II kvartal 2021) • Program za unapređenje konkurentnosti privrede (izrada planirana za II kvartal 2021) • Program za unapređenje konkurentnosti privrede za 2021. godinu • Nacionalni program zaštite potrošača 2019-2021. • Godišnji program gazdovanja šumama 2021. • Akcioni plan za usaglašavanje s pravnom tekovinom EU, Poglavlje 11 - Poljoprivreda i ruralni razvoj • Akcioni plan za sprečavanje bespravnihi aktivnosti u šumarstvu 2019-2021. • Akcioni plan za suzbijanje nelegalne eksploatacije riječnih nanosa vodotoka 2019-2021. • Agrobudžet 2021. • Program reforme upravljanja javnim finansijama 2016-2020. • Program cjeloživotnog karijernog vođenja i savjetovanja 2021-2023, s Akcionim planom za 2021-2023. (izrada planirana za III kvartal 2021) 	<ul style="list-style-type: none"> • Plan upravljanja komunalnim otpadnim vodama u Crnoj Gori 2020-2035. • Državni plan eksploatacije mineralnih sirovina 2019-2035. • Program zvanične statistike 2019-2023. • Mapa puta za istraživačku infrastrukturu 2019-2020. • Strategija razvoja i održavanja državnih puteva • Energetska politika Crne Gore 2011-2030.

	<ul style="list-style-type: none"> • Nacionalna strategija za borbu protiv nelegalnog prometa duvanskih proizvoda • Strategija za prelazak javnog sektora na obračunsko računovodstvo • Strategija trgovinskih olakšica 2018-2022. • Strategija razvoja šuma i šumarstva 2014-2023. • Strategija obrazovanja nastavnika u Crnoj Gori 2017-2024. • Strategija inkluzivnog obrazovanja 2019-2025. • Strategija naučnoistraživačke djelatnosti 2017-2021. • Strategija razvoja saobraćaja 2019-2035. • Strategija razvoja željeznice 2017-2027. • Strategija razvoja energetike Crne Gore 2014-2030. • Strategija sajber bezbjednosti Crne Gore 2018-2021. • Nacionalna strategija zapošljavanja 2021-2024, sa Predlogom akcionog plana zapošljavanja za 2021. • Strategija razvoja sistema socijalne zaštite starijih 2018-2022. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kollaborativni program za inovacije 2019-2024. • Program za razvoj i podršku talentovanim učenicima 2020-2022. • Program za realizaciju preporuka za unapređenje obrazovne politike 2019-2021. na osnovu rezultata studije PISA 2015 • Program usvajanja principa „Otvorena nauka“ 2020-2022. • Program podsticanja inovativnih startapova u Crnoj Gori 2019-2021. • Akcioni plan energetske efikasnosti za period 2019-2021. • Program reforme politike zapošljavanja i socijalne politike 2015-2020.
--	---	--

Postoji veliki broj strateških dokumenata koja su istekla, zbog čega nisu navedena u ovom dokumentu. Određeni broj strateških dokumenata je u fazi izrade, zbog čega takođe nisu navedena u Platformi.

3.2. Kratak opis glavnih strateških dokumenata

NACIONALNA STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030. GODINE afirmiše koncept održivog ekonomskog razvoja, koji uključuje zdravlje, obrazovanje, zdravu životnu sredinu i održivost prirodnih resursa, društveno odgovorno djelovanje, socijalnu inkluziju, dobro upravljanje i održivo finansiranje razvoja crnogorskog društva.

FISKALNA STRATEGIJA CRNE GORE ZA PERIOD 2021-2024: Glavni cilj fiskalne politike za period 2021-2024. godine jeste stabilizacija javnih finansija u post-Covid periodu i stvaranje uslova za njihovu dugoročnu održivost kako bi zdrave javne finansije bile osnov za dinamičan i održiv ekonomski rast koji će rezultirati unapređenjem standarda svih građana Crne Gore.

Stabilne i održive javne finansije glavni su preduslov ukupne makroekonomske stabilnosti svake zemlje, te odgovorno upravljanje javnim finansijama posebno u uslovima ograničenosti vođenja monetarne politike predstavlja glavni instrument ukupne ekonomske politike. U vezi sa navedenim, smanjenje deficita javnih finansija na kratak rok, uz kontinuirani rast budžetskih prihoda, optimizaciju tekuće budžetske potrošnje i povećanje sredstava za sprovođenje kapitalnih projekata doprinijeće ostvarivanju ovog cilja.

PROGRAM EKONOMSKIH REFORMI ZA CRNU GORU 2021-2023: Program ekonomskih reformi (PER) je srednjoročni strateški dokument koji Crna Gora priprema u okviru dijaloga o ekonomskom upravljanju (*economic governance*) sa Evropskom unijom. Isti program pripremaju i ostale zemlje sa statusom kandidata i potencijalnog kandidata za članstvo. Makroekonomski okvir sadrži srednjoročne makroekonomske projekcije (za BDP, inflaciju, platni bilans, i ostale makroekonomske pokazatelje). Poglavlje o fiskalnom okviru zasniva se na srednjoročnom fiskalnom okviru i budžetskim planovima za tri godine. Poglavlje o strukturnim reformama sadrži set reformi u cilju jačanja konkurentnosti i unapređenje uslova za inkluzivni rast i kreiranje radnih mjesta u različitim oblastima.

PRAVCI RAZVOJA CRNE GORE 2018-2021: Pravci razvoja Crne Gore 2018-2021. godine „naslanjaju“ se na Pravce razvoja Crne Gore 2015-2018. godine, odnosno na Pravce razvoja Crne Gore 2013-2016. godine. Donose se zbog značajnijih promjena uslova i okvira za vođenje razvojne i ekonomske politike, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i globalnom nivou, kao i zbog potrebe proširenja vremenskog okvira. Pri tome, „zadržani“ su strateški cilj, pojedinačni ciljevi i pravci razvoja utvrđeni u prethodnom periodu, a koji su usklađeni sa strategijom „Evropa 2020“, kao i odabrane oblasti politika. Preispitana je relevantnost investicija/razvojnih mjera sa aspekta prilagođenosti aktuelnom stanju, kao i njihovog uticaja na jačanje ekonomskog rasta i razvoja, odnosno povećanje konkurentnosti. Istovremeno, detaljno su razrađene strukturne reforme u javnom i realnom sektoru, koje su navedene u Fiskalnoj strategiji, kao podrška rastu i razvoju ekonomije Crne Gore i jačanju njene konkurentnosti, a preduslov su makroekonomske, odnosno fiskalne stabilnosti.

Strateški cilj razvoja je povećanje kvaliteta života svih građana. U funkciji ostvarivanja strateškog cilja ekonomske politike Crne Gore, utvrđeni su Pravci razvoja i prioritetne oblasti:

- PAMETNI RAST (poslovni ambijent, MSP, prerađivačka industrija, konkurentnost, nauka, visoko obrazovanje, informacione tehnologije, turizam);
- ODRŽIVI RAST (poljoprivreda i ruralni razvoj, šumarstvo, energetika, životna sredina, saobraćaj, građevinarstvo);
- INKLUZIVNI RAST (tržište rada, obrazovanje, sport, socijalna zaštita, zdravstvo).

STRATEGIJA PAMETNE SPECIJALIZACIJE 2019-2024: Strategija pametne specijalizacije (S3) ima za cilj izgradnju konkurentne prednosti kroz povezivanje sopstvenih snaga u istraživanju i inovacijama s potrebama privrede, odgovarajući na koherentan način na rastuće mogućnosti i razvoj tržišta, a čime se izbjegava preklapanje i fragmentacija politika. Pametna specijalizacija kao ključni element ekonomske politike razvoja povećava konkurentnost ekonomije koncentrišući i povezujući istraživačko-inovacione resurse s ograničenim brojem determinisanih prioritarnih privrednih oblasti. Takođe, strategija ovoga tipa treba maksimalno da iskoristi komparativne prednosti zemlje ili regiona kroz podsticanje inovacija, i time doprinese ekonomskom rastu i ukupnom napretku društva.

EVROPA SAD! predstavlja program reformi za inkluzivniji i održiviji model ekonomskog razvoja Crne Gore čiji su glavni ciljevi: povećanje životnog standarda svih građana, rast zaposlenosti, suzbijanje sive ekonomije na tržištu rada, unapređenje poslovnog i investicionog ambijenta i promocija održivijeg i inkluzivnijeg modela ekonomskog rasta. Set predloženih mjera, prvenstveno u dijelu poreske politike, jeste sljedeći: povećanje minimalne zarade, smanjenje troškova za poslodavce kroz niže poresko opterećenje na rad i uvođenje progresivnog oporezivanja kao efikasnijeg modela oporezivanja.

STRATEGIJA INOVATIVNE DJELATNOSTI 2016-2020. I STRATEGIJA NAUČNOISTRAŽIVAČKE DJELATNOSTI 2017-2021. Razvoj ljudskih resursa i istraživačkih kapaciteta, jačanje međunarodne saradnje i internacionalizacija i jačanje sinergije između nauke i ekonomije imaće za rezultat jačanje institucionalnih kapaciteta i povećanje ulaganja u istraživanje i razvoj, podsticanje inovacija i tehnološki razvoj.

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA 2015-2020: Neki od dugoročnih ciljeva crnogorske poljoprivrede jesu povećanje produktivnosti, povećanje obradivih površina i uvođenje EU standarda bezbjednosti hrane u primarnom i prerađivačkom sektoru. Jedan od prioriteta crnogorske poljoprivrede jeste proizvodnja hrane visokog kvaliteta i povećanje broja proizvođača koji proizvode u skladu sa pravilima organske proizvodnje.

INDUSTRIJSKA POLITIKA CRNE GORE 2019-2023. je strateški dokument za razvoj konkurentnosti crnogorske ekonomije sa fokusom na industrijski sektor:

- **Konkurentnost** - diverzifikovana industrijska baza, orijentisana ka efikasnosti i produktivnosti;

- **Savremenost** - efikasna upotreba novih tehnologija i razvoj ekonomije zasnovane na znanju, uz podsticanje pametne specijalizacije;
- **Dinamičnost** - snaženje preduzetništva i MMSP i njihovih inovativnih potencijala;
- **Atraktivnost** - poslovni ambijent koji privlači investicije u različite sektore i regione;
- **Održivost** - unapređenje korišćenja raspoloživih resursa koji se zasnivaju na principima zelene ekonomije i zaštite životne sredine;
- **Integrativnost** - povezivanje i podsticanje razvoja ključnih sektora i sektora koji podržavaju industrijski razvoj.

STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA CRNE GORE DO 2020. GODINE postavlja strateški cilj da Crna Gora treba da se pozicionira kao visokokvalitetna turistička destinacija uz pristup „portfolio proizvoda“ – raznolika ponuda tokom cijele godine, u kome se kreira različit spektar raznovrsnih proizvoda, kako u pogledu fizičkih kapaciteta, tako i u pogledu iskustva gostiju, gdje su oba u skladu sa okolnostima, atrakcijama, resursima i karakteristikama svake oblasti i regiona.

Prema **PROGRAMU RAZVOJA KULTURNOG TURIZMA CRNE GORE 2019-2021**, kulturni turizam u Crnoj Gori treba razvijati jer doprinosi stvaranju imidža Crne Gore, produžetku turističke sezone, održavanju, kao i zaštiti kulturne baštine, pod uslovom da ima održivi razvoj.

Shodno **STRATEGIJI RAZVOJA MIKRO, MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U CRNOJ GORI 2018-2022. godine**, na strateškom nivou je utvrđena potreba za formulisanjem politike MMSP koja utiče na stvaranje održivog okruženja za rast MMSP definisanjem mjera i efektivnih programa podrške za MMSP, finansiranih iz budžetskih i donatorskih sredstava. Na institucionalnom nivou postoji potreba da se uspostave i ojačaju institucionalna infrastruktura i kapaciteti za promociju MMSP kroz implementaciju programa podrške MMSP-u i pružanje efikasnih usluga podrške poslovanju. Na nivou preduzeća najznačajnija je potreba za pružanjem integrisanog programskog pristupa MMSP kojim se utiče na povećanje produktivnosti i konkurentnosti preduzeća.

STRATEGIJA RAZVOJA ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA U CRNOJ GORI 2021-2024. ima za cilj podsticanje bržeg i lakšeg ekonomskog osnaživanja žena, kroz stvaranje povoljnog poslovnog ambijenta i pružanje podrške razvoju njihovih preduzetničkih potencijala, što će ujedno doprinijeti razvoju postojećih i otvaranju novih preduzeća, kreiranju novih radnih mjesta i rastu zaposlenosti, a time i ukupnom razvoju sektora MSP i preduzetništva. Strategija razvoja ženskog preduzetništva u Crnoj Gori 2021-2024. definiše okvir, strateške ciljeve i mjere podrške razvoju ženskog preduzetništva u narednom periodu. Sastavni dio Strategije je Akcioni plan za njenu implementaciju. Akcionim planom utvrđuju se konkretne aktivnosti čija realizacija treba da doprinese ostvarenju strateških ciljeva.

STRATEGIJA ZA CJELOŽIVOTNO PREDUZETNIČKO UČENJE CRNE GORE 2020-2024: Cilj strategije jeste da se, sa jedne strane pojedinci motivišu da budu preduzetniji, inovativniji i prilagodljiviji savremenom poslovnom okruženju koje se brzo mijenja, razvijajući

preduzetničke osobine koje su neophodne za produktivno radno mjesto, i sa druge strane, da preduzetničko učenje obuhvati sve oblike obrazovanja i obuke - formalno, neformalno (ono što se uči izvan standardnog obrazovnog programa) i informalno (ono što se nauči slučajno) - doprinoseći preduzetnijem razmišljanju i ponašanju.

Politika cjeloživotnog preduzetničkog učenja definisana Strategijom jasno je usmjerena ka efikasnoj implementaciji, a planirani rezultati mogu se ostvariti uspostavljanjem:

- Partnerstva institucija javnog, privatnog i civilnog sektora i koncentracijom svih raspoloživih resursa (ljudskih, institucionalnih, administrativnih, finansijskih...);
- Vlasništva i odgovornosti koje podrazumijeva da svi partneri participiraju i u procesu implementacije politike, uključujući monitoring i evaluaciju;
- Snažnog liderstva, prvenstveno od strane obrazovnih institucija, koje obezbjeđuju primjenu koncepta preduzetničkog učenja;
- Institucionalizacije Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje koje treba da snažno podrži efektivnu implementaciju i utiče na posvećenost svih aktera i postizanje konsenzusa u jačanju okvira politike preduzetničkog učenja.

Vizijom Strategije definisan je razvoj preduzetničkog duha i preduzetničkih kompetencija u cijelom društvu i na svim nivoima obrazovanja, kako bi preduzetnička znanja, vještine i kreativnost pojedinaca bila usmjerena ka transformaciji ideja u ekonomske aktivnosti i stvaranje vrijednosti održivog individualnog, društvenog i ekonomskog prosperiteta.

Kako bi se vizija ostvarila, predviđena su tri strateška cilja:

Strateški cilj 1: Unaprijediti razvoj preduzetničke kompetencije na svim nivoima formalnog obrazovanja;

Strateški cilj 2: Unaprijediti realizaciju preduzetničkog učenja u okviru neformalnog obrazovanja;

Strateški cilj 3: Povećati efikasnost funkcionisanja sistema preduzetničkog učenja.

STRATEGIJA TRGOVINSKIH OLAKŠICA 2018-2022. na sistematičan način identifikuje sistemsku uska grla u prekograničnoj trgovini i, u skladu sa svojim specifičnostima, utvrđuje strateški cilj, operativne ciljeve, pravce i prioritete djelovanja, kao i uloge i odgovornosti nadležnih državnih organa i udruženja privatnog sektora u tom procesu. Strategija predviđa da će do 31. decembra 2022. godine, otkloniti administrativne neefikasnosti u prekograničnom prometu robe koje utiču na konkurentnost zemlje, i time vrijeme kretanja robe preko crnogorskih granica smanjiti za 50% u odnosu na vrijeme izmjereno u početnoj Studiji mjerenja prosječnog vremena puštanja roba iz 2016. godine, dok će se prateći troškovi biti niži za 20%.

Shodno **STRATEGIJI RAZVOJA ZVANIČNE STATISTIKE 2019-2023.** utvrđuju se razvojni pravci i ciljevi zvanične statistike Crne Gore. Priprema je Uprava za statistiku, kao koordinator

sistema zvanične statistike u saradnji sa drugim proizvođačima zvanične statistike. Pored sedam operativnih ciljeva (sa pratećim indikatorima i aktivnostima), Strategija uključuje i specifične obaveze zvanične statistike Crne Gore prema procesu EU integracija i predstavlja svojevrsan plan usklađivanja za pregovaračko Poglavlje 18 – Statistika.

STRATEGIJA OBRAZOVANJA NASTAVNIKA U CRNOJ GORI 2017-2024. GODINE je dokument koji treba da, na osnovu istraživanja i analize postojećeg stanja i dostignutog nivoa razvoja obrazovnog sistema i obrazovanja nastavnika, tradicije obrazovnog sistema, primjera dobre prakse i međunarodnog upoređenja, predloži prioritete oblasti i odgovarajuće mjere kako bi se njihovim sprovođenjem unaprijedilo inicijalno i kontinuirano obrazovanje nastavnika, u skladu sa potrebom cjeloživotnog učenja. Sistemsko uređenje i unapređenje obrazovanja nastavnika važno je zbog njihove značajne uloge u procesu obrazovanja i vaspitanja djece i mladih, koje je temelj napretka svakog društva. Strategija ima za cilj kreiranje politika i praksi inicijalnog i kontinuiranog obrazovanja nastavnika, koje će obezbijediti nastavnicima podršku u ostvarivanju njihove kompleksne uloge i pripremljenosti za vaspitno-obrazovni rad od kojega zavisi kvalitet, trajnost i primjenjivost znanja koja će učenici steći na svim nivoima obrazovanja, njihov lični i profesionalni razvoj, socijalna uključenost i spremnost na aktivno građanstvo.

STRATEGIJA OBRAZOVANJA ODRASLIH CRNE GORE 2015-2025. ima za cilj stvaranje ambijenta za uključivanje građana u proces cjeloživotnog učenja u cilju razvoja konkurentne tržišne privrede, smanjenja nezaposlenosti i socijalne isključenosti. Usmjerenost na cjeloživotno učenje treba da omogući stvaranje uslova za mobilnost i konkurentnost u procesu evropskih integracija.

NACIONALNA STRATEGIJA ZAPOŠLJAVANJA 2021-2025. identifikuje prioritete i pojedinačne ciljeve koji treba da na pravi način odgovore višestrukim izazovima sa kojima će se tržište rada i građani Crne Gore nositi u narednim godinama i da te izazove pretvore u nove prilike za socio-ekonomski razvoj zemlje i za individualni napredak svakog pojedinca. Opšti cilj jeste stabilan i održiv rast zaposlenosti zasnovan na jednakim mogućnostima i dostojanstvenom radu, uz razvoj znanja i vještina i veću socijalnu uključenost.

3.3. Pregled sektora i politika koji se tiču Platforme ekonomskog oporavka i njihova povezanost sa SDG UN i pregovaračkim poglavljima EU

Tabela 3: Pregled sektora i politika koji se tiču Platforme ekonomskog oporavka i njihova povezanost sa SDG UN i pregovaračkim poglavljima EU

Sektor: Ekonomski razvoj i životna sredina											
Industrijska politika i proizvodnja		Poljoprivreda		Konkurentnost		Turizam		Životna sredina i klimatske promjene		Održivi razvoj	
SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU
9,6,7,8,11,12,13	7,15,20,27	1,2,5,6,12,14,15	11,12,13,27	4,7,8,9,10,12	3,19,20,25,26	8,11,12,14	3,6,20,27	1,2,3,6,7,8,9,11,12,13,14,15,16,17	11,12,13,14,15,21,27	11,12,13,14,15,21,27	svi
Sektor: Finansijska i fiskalna politika											
Finansijske											
SDG											
8,9,10,17											
Sektor: Nauka, obrazovanje, kultura, mladi i sport											
Mladi		Obrazovanje						Nauka			
SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU
4,8	19,26	4,9,17	26	4,7,8,9,12,14,17	26	4,7,8,9,12,14,17	26	4,7,8,9,12,14,17	25,26,7	25,26,7	25,26,7
Sektor: Saobraćajna, energetska i informacijska infrastruktura											
Informaciono-komunikacione tehnologije		Saobraćaj						Energetika			
SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU	SDG	EU
9	10	3,9,11,14	14,21	7,9,13	15,21,25	7,9,13	15,21,25	7,9,13	15,21,25	15,21,25	15,21,25
Sektor: Zapošljavanje, socijalna politika i zdravstvo											
Socijalna politika											
SDG		EU						Rad i zapošljavanje			
1,2,3,4,5,8,10		19,2,23		8		2,3,19		2,3,19		2,3,19	

Izvor: obrada autora na osnovu podataka sa sajta www.javnepolitike.me

4. Međunarodni kontekst ekonomskog oporavka Crne Gore

Kao mala i otvorena ekonomija, osjetljiva na spoljašnje šokove, Crna Gora mora posebno voditi računa o međunarodnom ekonomskom kontekstu, kako bi na najbolji način iskoristila pozitivne trendove koji će oblikovati globalne ekonomske tokove u postpandemijskoj realnosti.

4.1. Programi ekonomskog oporavka na globalnom nivou

Na međunarodnom planu se događaju promjene bez presedana u ekonomskoj istoriji. U posljednjih 12 mjeseci, najznačajniji globalni igrači (EU, SAD, G-7 i Kina) donijeli su planove oporavka i razvoja za narednih pet godina, dok neke od njih tretiraju i period do 2035. godine.

Grupa 7 najrazvijenijih država svijeta liberalne demokratije (G7) u junu ove godine objelodanila je razvojni plan *Build better World*. Ovaj plan predviđa transparentno finansiranje infrastrukturnih projekata u iznosu od 40 triliona dolara (40.000 milijardi dolara) u koje će biti utkani principi dobrog upravljanja i visoki standardi za mobilisanje strateških partnerstava između javnog i privatnog sektora.⁸ Dodatno, G7 je donijela odluku o povećanju globalnog poreza na 15%, što je do sada potpisalo 130 država koje čine 90% globalnog BDP-a.

Plan za oporavak i otpornost EU čini 672,5 milijardi eura u kreditima i grantovima koje su na raspolaganju za podršku reformama i investicijama za države članice. Ovaj iznos za cilj ima ublažavanje ekonomskih i socijalnih uticaja pandemije koronavirusa, a cilj je i učiniti evropske ekonomije i društva održivim, otpornijim i bolje pripremljenim za izazove i prilike zelenih i digitalnih tranzicija (minimalno 37% za klimatske investicije i reformu kao i minimalno 20% investicija za digitalnu transformaciju).⁹

U SAD-u se događa temeljna promjena razvojne paradigme zasnovane na povećanju poreza za finansiranje infrastrukture i poboljšanja standarda njenih stanovnika. Vlada SAD-a namjerava povećanje poreza radi finansiranja zapuštene infrastrukture, boljeg položaja radnika i ulaganja u zdravstvo i obrazovanje. Do sada su preliminarno odobreni paketi mjera u iznosu od 4.500 milijardi dolara, kroz razne programe kao što su investicije u javni transport, putničku željeznicu, namjenske investicije u mostove, investicije u čistu pijaću vodu i infrastrukturu otpadnih voda, pristup pouzdanom brzom internetu, hvatanje u koštac sa klimatskom krizom kroz investicije u prenos čiste energije, elektrifikaciju hiljada školskih i tranzitnih autobusa širom zemlje.

Kina je usvojila novi petogodišnji plan razvoja koji karakteriše oslanjanje na kvalitet razvoja. Prvi put od kada Kina priprema petogodišnje programe oporavka, nema unaprijed

⁸ <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/12/fact-sheet-president-biden-and-g7-leaders-launch-build-back-better-world-b3w-partnership/>

⁹ https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en#the-facility-and-nextgenerationeu

definisane stope rasta BDP-a, dok se kao indikator napretka navodi povećanje broja ljekara na 1.000 stanovnika, produženje očekivane životne dobi za godinu, kao i povećan broj mjesta za djecu do tri godine.

Crna Gora, kao članica NATO saveza, država kandidat za članstvo u EU, koja ima značajnu izloženost prema Kini, mora udariti temelje novog ekonomskog modela razvoja, kako bi se pripremila za navedene tektonske promjene na globalnoj ekonomskoj pozornici.

4.2. Klimatske promjene

Klimatske promjene su stvarnost i jedan od najvećih izazova sa kojim se suočava globalna zajednica. Imajući u vidu da turizam doprinosi sa preko 30% ekonomske aktivnosti u Crnoj Gori, posebno treba obratiti pažnju na moguće reperkusije klimatskih promjena na ovaj sektor. S obzirom da se 97% noćenja ostvaruje u primorskom regionu, najveći negativan efekat klimatskih promjena na turizam biće povećanje nivoa mora što bi uzrokovalo poplave u primorskim oblastima. Kada govorimo o sjevernom regionu, može doći do smanjenja padavina i porasta temperature, što ima uticaja na zimski turizam.

Treba napomenuti i uticaj klimatskih promjena na poljoprivredu, s obzirom na veliki broj poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori. Poremećaji u padavinama, sušama i ekstremnim vremenskim uslovima moraju se uzeti u obzir prilikom definisanja politika vezanih za poljoprivredu.

Stoga, Crna Gora se mora pripremiti za intenzivne klimatske promjene koje će oblikovati ekonomske tokove.

Prema šestom izvještaju *Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*¹⁰, tijelu UN-a koje procjenjuje nauku koja se odnosi na klimatske promjene, trenutno stanje klime na globalnom nivou je sljedeće:

- *Nedvosmisleno je da je ljudski uticaj zagrijao atmosferu, okean i kopno. Dogodile su se široko rasprostranjene i brze promjene u atmosferi, okeanu, kriosferi i biosferi;*
- *Razmjere nedavnih promjena u cijelom klimatskom sistemu u cjelini i sadašnje stanje mnogih aspekata klimatskog sistema su bez presedana u dosadašnjem vremenu;*
- *Klimatske promjene koje su izazvali ljudi već utiču na mnoge vremenske i klimatske ekstreme u svim regionima širom svijeta. Dokazi o uočenim promjenama u ekstremima kao što su toplotni talasi, obilne padavine, suše i tropski cikloni, a posebno njihovo pripisivanje ljudskom uticaju, ojačali su od Petog izvještaja o procjeni;*
- *Poboljšano poznavanje klimatskih procesa, paleoklimatski dokazi i odgovor klimatskog sistema na povećanje zračenja daje najbolju procjenu ravnotežne klimatske osjetljivosti od 3°C, sa užim rasponom u poređenju sa Petim izvještajem o procjeni.*

¹⁰ <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6/>

4.2.1. Klimatski izazovi za Evropu

U navedenom dokumentu, posebno se obrađuju klimatski izazovi za Evropu, koji su prikazani u sljedećoj tabeli.

Tabela 4: Klimatski izazovi za Evropu

Bez obzira na buduće nivoe globalnog zagrijavanja, temperature će rasti u svim evropskim područjima brzinom većom od globalnih promjena srednje temperature, slično prethodnim zapažanjima.	Visok interval povjerenja
Učestalost i intenzitet vrućih ekstrema, uključujući morske toplotne talase, povećali su se posljednjih decenija i predviđa se da će se nastaviti povećavati bez obzira na scenario emisije stakleničkih gasova. Predviđeno je da će kritični pragovi relevantni za ekosisteme i ljude biti premašeni za globalno zagrijavanje od 2°C i više.	Visok interval povjerenja
Učestalost hladnih perioda i mrazeva će se smanjiti u svim scenarijima emisije gasova sa efektom staklene bašte u ovom izvještaju i u svim vremenskim horizontima, slično prethodnim zapažanjima.	Visok interval povjerenja
Uprkos snažnoj unutrašnjoj varijabilnosti, uočeni trendovi u evropskim srednjim i ekstremnim temperaturama ne mogu se objasniti bez uzimanja u obzir antropogenih faktora. Prije 1980-ih, zagrijavanje gasovima staklene bašte djelimično je kompenzovano antropogenim emisijama aerosola. Smanjeni uticaj aerosola u posljednjim decenijama doveo je do uočljivog pozitivnog trenda u kratkotalasnom zračenju.	Visok interval povjerenja
Zapažanja imaju sezonski i regionalni obrazac u skladu sa predviđenim povećanjem padavina zimi u sjevernoj Evropi. Predviđa se smanjenje padavina u ljeto u Sredozemlju koje se proteže do sjevernih regija. Predviđeno je da će se ekstremne padavine i pluvijalne poplave povećati na nivou globalnog zagrijavanja iznad 1,5°C u svim regijama osim u Mediteranu.	Visok interval povjerenja
Bez obzira na nivo globalnog zagrijavanja, relativni nivo mora će porasti u svim evropskim područjima osim Baltičkog mora, brzinom blizu ili iznad globalnog nivoa mora. Predviđeno je da će se promjene nastaviti i nakon 2100. Ekstremni događaji na nivou mora postaće sve učestaliji i intenzivniji, što će dovesti do obalnih poplava. Obale duž pješčanih obala povlačiće se tokom 21. vijeka.	Visok interval povjerenja
Uočeni su snažni padovi glečera, vječnog leda, obima sniježnog pokrivača i sezonskog trajanja snijega na velikim geografskim širinama/nadmorskim visinama, koji će se nastaviti u zagrijanom svijetu.	Visok interval povjerenja
Više pokretača uticaja na klimu već su se istovremeno promijenili posljednjih decenija. Očekuje se da će se broj promjena klimatskih uticaja uvećati sa povećanjem globalnog zagrijavanja.	Visok interval povjerenja

Izvor: IPCC, Klimatske promjene 2021: Šesti izvještaj o procjeni

4.2.2. Klimatski izazovi za Mediteran

U navedenom dokumentu, posebno se obrađuju klimatski izazovi za Mediteran, koji su prikazani u sljedećoj tabeli.

Tabela 5: Klimatski izazovi za Mediteran

Uočeno povećanje hidroloških i poljoprivrednih i ekoloških suša (srednji interval povjerenja), predviđeno povećanje sušnih i vremenskih uslova požara pri globalnom zagrijavanju od 2°C i više.	Visok interval povjerenja
Predviđena kombinacija klimatskih uticaja i promjena pokretača (zagrijavanje, ekstremi temperature, povećanje suša i sušnosti, smanjenje padavina, povećanje vremenskih uslova požara, srednji i ekstremni nivo mora, smanjenje sniježnog pokrivača i smanjenje brzine vjetra) do sredine vijeka i globalno zagrijavanje od najmanje 2°C i više.	Visok interval povjerenja

Izvor: IPCC, *Klimatske promjene 2021: Šesti izvještaj o procjeni*

UN su i ranije u svojim izvještajima upozoravale na klimatske promjene. Ipak, prethodne vlade Crne Gore su donosile odluke koje nijesu u skladu sa evidentnim klimatskim promjenama i održivim razvojem. Tako su donošena zakonska rješenja koja omogućavaju izgradnju malih hidroelektrana, uprkos činjenici da će pijaća voda biti ograničen resurs budućnosti. S obzirom da je biznis sa malim hidroelektranama mahom povezan sa kompanijama i licima koja su u bliskim porodičnim odnosima sa članovima nekadašnjih vladajućih struktura, dok su projekti finansirani i iz državnog Investiciono-razvojnog fonda, takvi projekti se u narednom periodu ne smiju finansirati, niti zakonski omogućiti.

Odluka o izgradnji dodatne skijaške infrastrukture u sjevernom regionu od preko 100 miliona eura, koje treba da se isplate u narednom periodu, donesena je bez adekvatne analize o klimatskim promjenama. Imajući u vidu činjenicu da svi relevantni faktori predviđaju znatno manje snijega na visinama na kojima se gradi skijaška infrastruktura, odluka o investiranju u ovako krupne investicione projekte nije smjela biti donesena bez detaljnih analiza. Navedena sredstva iz budžeta prvenstveno je trebalo usmjeriti ka granama privrede koje imaju veći potencijal za ukupan razvoja sjevera: poljoprivreda, prerađivačka industrija, održiva energetika.

Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore pripremila je *Informaciju o stanju životne sredine za 2020. godinu*¹¹ i ona čini prikaz stanja životne sredine po sljedećim segmentima:

- vazduh,
- klimatske promjene,
- vode,
- morski ekosistem,
- zemljište,
- upravljanje otpadom,
- biodiverzitet,
- radioaktivnost,
- praćenje hemikalija.

Ovaj dokument omogućava zainteresovanoj javnosti uvid u stanje i promjene u kvalitetu pojedinih segmenata životne sredine.

¹¹ [Informacija o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2020. godinu \(epa.org.me\)](https://epa.org.me/informacija-o-stanju-zivotne-sredine-u-crnoj-gori-za-2020-godinu)

4.2.3. Spremni za 55%¹²

U julu 2021. godine, Evropska komisija je uvojila regulatorni paket „Spremni za 55%: ostvarivanje klimatskog cilja EU-a za 2030. na putu ka klimatskoj neutralnosti“, koji se sastoji od niza međusobno povezanih predloga koji su usmjereni na obezbjeđivanje pravedne, konkurentne i zelene tranzicije do 2030. i nakon toga. U sklopu paketa jača se osam postojećih zakonodavnih akata i predstavlja pet novih inicijativa u nizu područja politika i ekonomskih sektora: klime, energetike i goriva, prevoza, zgrada, korištenja zemljišta i šumarstva.

Zakonodavni predlozi zasnivaju se na analizi u procjeni učinka, u kojoj se u obzir uzima međusobna povezanost cijelog paketa. Stoga, odabranom kombinacijom politika postiže se osjetljiva ravnoteža između određivanja cijena, ciljeva, standarda i mjera podrške.

Ista se odnosi na:

- Socijalno pravednu tranziciju: borba protiv nejednakosti i energetskog siromaštva djelovanjem u području klime;
- Konkurentnu tranziciju: nove prilike zahvaljujući industrijskim i sektorskim promjenama:
 - Industrijska transformacija i određivanje cijena ugljenika;
 - Čistija mobilnost i goriva za prevoz;
 - Energija;
- Zelenu tranziciju: zaštita prirode i povećanje prirodnog ponora ugljenika u EU.

Politike u sklopu paketa „Spremni za 55%“:

- Socijalni instrumenti za klimatsku podršku;
- Mehanizam za prilagođavanje ugljenika na granicama;
- EU sistem za trgovanje emisijama (energetika, industrija, pomorski i avio-sektor);
- Direktiva o oporezivanju energije;
- Direktiva o energetskej efikasnosti;
- Direktiva o podršci upotrebe energije iz obnovljivih izvora;
- Direktiva o infrastrukturi za alternativna goriva;
- Inicijativa *FuelEU Maritime*;
- Inicijativa *ReFuelEU Aviation*;
- Standardi za emisije CO₂, iz automobila i kombija;
- Uredba o raspodjeli tereta;
- Uredba o korišćenju zemljišta, prenamjeni zemljišta i šumarstvu;
- Strategija EU za šume;
- Trgovina emisijama za drumski promet i zgrade.

¹² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:52021DC0550>

Tabela 6: Predložene izmjene u vezi sa klimatskim ciljevima

	2020	Postojeći okvir - 2030	Spremni za 55% - 2030
Smanjenje cilja emisija (u poređenju sa 1990)	20%	40%	Najmanje 55%
Cilj obnovljivog izvora energije (od ukupne potrošnje energije)	20%	Najmanje 32%	40% (predloženo)
Cilj energetske efikasnosti (u poređenju sa osnovnim scenarijem)	20%	Najmanje 32,5%	36% (predloženo)

Izvor: Spremni za 55%: ostvarivanje klimatskog cilja EU-a za 2030. na putu ka klimatskoj neutralnosti

5. Ekonomska konvergencija Crne Gore ka Evropskoj uniji

Glavni spoljnopolitički i ekonomski cilj Crne Gore jeste članstvo u EU uz postizanje pametnog, održivog i inkluzivnog rasta. Razvojnu i ekonomsku dimenziju Crne Gore u kontekstu pridruživanja EU konstituiše pet strateških dokumenata:

- Program pristupanja Crne Gore EU;
- Pravci razvoja;
- Fiskalna strategija;
- Program ekonomskih reformi;
- Strategija pametne specijalizacije.

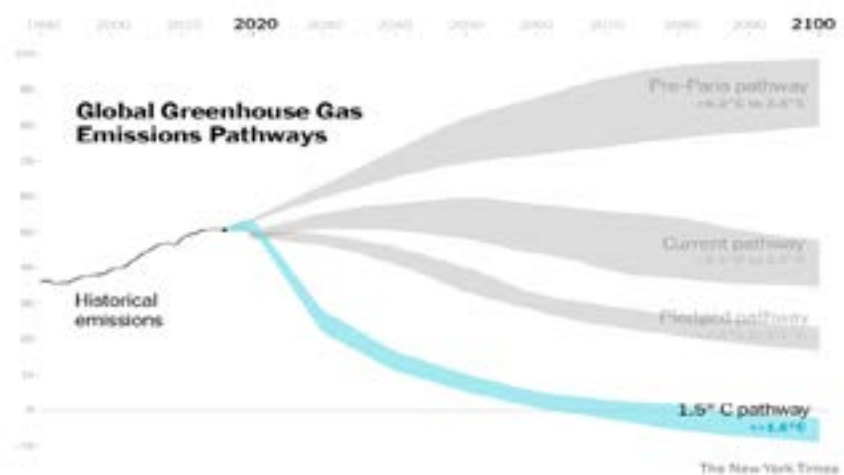
Platforma ekonomskog oporavka usklađena je sa međunarodno preuzetim obavezama Crne Gore, razvojnim okvirom EU, kao i regionalnim strateškim dokumentima u cilju pametnog, inkluzivnog i održivog rasta koji je snažno prožet zelenom i digitalnom tranzicijom naše ekonomije.

5.1. Međunarodno preuzete obaveze Crne Gore

Agenda UN 2030: Strategijom održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine država je preuzela obavezu preuzimanja 17 ciljeva održivog razvoja, sa svim zadacima i ciljanim vrijednostima indikatora UN-a.

Pariski sporazum, globalni sporazum o promjeni klime, protežira globalnu reakciju na opasnost od klimatskih promjena. Sporazum uključuje plan djelovanja čiji je cilj globalno zagrijavanje ograničiti na nivou koji je znatno niži od 2°C. Crna Gora je ugovorna strana Konvencije od 21. januara 2007. i potpisnica Pariskog sporazuma od 2016. godine; doprinos Crne Gore međunarodnim naporima na sprečavanju negativnih efekata klimatskih promjena iskazuje se u smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte za najmanje 30% do 2030. godine, u odnosu na baznu 1990. godinu.

Slika 1: Globalni putevi emisije gasova staklene bašte

Izvor: The New York Times

Iako je bilo progressa u vezi sa klimatskim promjenama, to nije dovoljno da se zaustavi globalno zagrijavanje.

Makroregionalna strategija EU za Dunavski region (*EU Strategy for Danube Region, EUSDR*¹³) – definiše 12 prioriteta: *mobilnost (saobraćaj); održiva energija; kultura i turizam; kvalitet voda; rizici po životnu sredinu; biodiverzitet, pejzaži, kvalitet vazduha i zemljišta; društvo znanja; konkurentnost preduzeća; ljudi i vještine; institucionalni kapaciteti i saradnja, i bezbjednost. Strategija za Dunavski region obuhvata aktivnosti u devet država članica EU (Hrvatska, Slovenija, Bugarska, Češka, Slovačka, Rumunija, Mađarska, Austrija i Njemačka), zemlje proširenja (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Srbija) i susjedne zemlje (Moldavija i Ukrajina).*

Makroregionalna strategija EU za Jadransko-jonski region (*EU Strategy for Adriatic Ionian Region – EUSAIR*) bazirana je na četiri tematska stuba: plavi rast, povezivanje regiona (transport i energija), kvalitet životne sredine i održivi turizam.

5.2. Izvještaj Evropske komisije o Crnoj Gori za 2020. godinu

Prema izvještaju Evropske komisije o Crnoj Gori za 2020. godinu¹⁴, *Crna Gora je ostvarila određeni napredak i umjereno je spremna za razvoj funkcionalne tržišne ekonomije.*

Glavni nalazi su sljedeći:

- *Umjereno je spremna u mnogim poglavljima, kao što su slobodno kretanje robe, poljoprivreda i ruralni razvoj, kao i politika bezbjednosti hrane, veterinarska politika i fitosanitarna politika;*
- *Crna Gora je postigla određeni nivo spremnosti u oblastima kao što su životna sredina i klimatske promjene, socijalna politika i zapošljavanje;*
- *Dobar napredak je ostvaren u oblasti socijalne politike i politike zapošljavanja, finansijskih usluga, poljoprivrede i ruralnog razvoja, i bezbjednosti hrane, oblasti nauke i istraživanja;*
- *Zemlja je dostigla dobar nivo prednosti u oblastima kao što su kompanijsko pravo, pravo intelektualne svojine, energetika, te vanjska, bezbjednosna i odbrambena politika;*
- *U budućem periodu Crna Gora treba naročito da se fokusira na politiku zaštite konkurencije, ekonomsku i monetarnu politiku, statistiku i finansijsku kontrolu, a posebno na funkcionisanje pravosuđa i slobodu izražavanja;*
- *Uslovi na tržištu rada su poboljšani, ali nezaposlenost i dalje ostaje visoka, naročito među ženama, mladima, Romima i niskokvalifikovanim licima. Kapacitet Zavoda za zapošljavanje u posredovanju kod nalaženja radnog mjesta i dalje je slab.*
- *Investicije u znanje i ljudski kapital veoma su skromne, što dovodi do malo inovacija i niskog nivoa produktivnosti lokalnih kompanija. Ishodi obrazovanja treba da se poboljšaju na svim poljima, kao i pružanje mjera prekvalifikacije i dokvalifikacije;*

¹³ <https://danube-region.eu/>

¹⁴ <https://www.gov.me/dokumenta/cc67577c-0e8f-4a55-a8c2-7d808de62d82>

- *Ekonomija predstavlja slabu industrijsku bazu koju karakterišu aktivnosti male dodate vrijednosti, a koju ograničavaju male dimenzije tržišta i slab tehnološki know-how većine lokalnih kompanija;*
- *Mjere za borbu protiv neformalne ekonomije su odložene i uporno postoji veoma veliki broj kompanija sa blokiranim računima;*
- *Saobraćajne kompanije u državnom vlasništvu nijesu konkurentne i njihovi gubici se prenose na državu;*
- *Ostvaren je ograničeni napredak u borbi protiv korupcije. Nezavisnost, određivanje prioriteta, selektivni pristup i kvalitet odluka Agencije za sprečavanje korupcije (ASK) se često preispituju. Institucionalni kapaciteti Agencije za zaštitu konkurencije su takođe slabi;*
- *Ekonomske prognoze za Crnu Goru značajno su se pogoršale od drugog kvartala 2020. godine;*
- *Izvoz je rastao više nego dva puta brže od uvoza, smanjujući negativan uticaj neto izvoza na rast. Godinu 2019. obilježili su slabi industrijski rezultati, naročito u sektoru proizvodnje, dok su turizam i građevinarstvo rasli po dvocifrenim stopama;*
- *BDP po glavi stanovnika (izraženo u standardu kupovne moći) porastao je na 49% prosjeka u 28 zemalja članica EU tokom 2019. godine, sa 41% koliko je bio u prethodnih šest godina;*
- *Snažna domaća tražnja i velika zavisnost od uvoza nastavili su da podstiču veoma veliki deficit tekućeg računa;*
- *Neto priliv stranih direktnih investicija (SDI) iznosio je 7% BDP-a tokom 2019. godine, što je pad sa 16,9% BDP-a iz 2015. godine, i pokriva manje od polovine deficita tekućeg računa;*
- *Deficit tekućeg računa ostao je stabilan na 15,2% BDP-a, u četiri kvartala do marta 2020. godine;*
- *Budžet za 2020. godinu postavio je kao cilj deficit od 1% BDP-a, što je dosta ispod gornje granice po fiskalnim pravilima od 3%, ali značajno odstupanje od 0,2% suficita koji je planiran u Programu ekonomskih reformi za 2019. godinu (PER). Međutim, COVID-19 je poremetio budžetske planove i javne finansije su pretrpjele trostruki šok: kolaps poreskih prihoda zbog prekida ekonomske aktivnosti, iznenađan porast izdataka za zdravstvenu zaštitu i potreba da se finansiraju mjere podrške da bi se sačuvala ekonomija;*
- *Ekonomija ostaje servisno orijentisana, a proizvodna baza je mala. Usluge ostaju dominantne i čine 72% ukupne bruto dodate vrijednosti (BDV);*
- *U Crnoj Gori samo 29 preduzeća može da se smatra velikima, a jedna trećina ih nije uključena u izvoz;*
- *EU je najznačajniji izvor priliva stranih direktnih investicija u Crnu Goru.*

5.3. Pregled poglavlja sa mapom statusa, izvještaj o napretku 2020. godine

Izvještaj Evropske komisije jasno ukazuje na stagnaciju Crne Gore u pregovorima sa EU. Tri četvrtine poglavlja ima ograničen/određeni napredak, što se u ovoj fazi integracije smatra stagnacijom.

Tabela 7: Pregled poglavlja sa mapom statusa, izvještaj o napretku 2020. godine

1. Sloboda kretanja robe	2. Sloboda kretanja radnika	3. Pravo osnivanja preduzeća i sloboda pružanja usluga	4. Sloboda kretanja kapitala	5. Javne nabavke	6. Privredno pravo
7. Pravo intelektualne svojine	8. Konkurencija	9. Finansijske usluge	10. Informatičko društvo i mediji	11. Poljoprivreda i ruralni razvoj	12. Bezbjednost hrane, veterinarstvo i fitosanitarni nadzor
13. Ribarstvo	14. Saobraćajna politika	15. Energetika	16. Porezi	17. Ekonomska i monetarna politika	18. Statistika
19. Socijalna politika i zapošljavanje	20. Preduzetništvo i industrijska politika	21. Transevropske mreže	22. Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata	23. Pravosuđe i temeljna prava	24. Pravda, sloboda i bezbjednost
25. Nauka i istraživanje	26. Obrazovanje i kultura	27. Životna sredina i klimatske promjene	28. Zaštita potrošača i zdravlja	29. Carinska unija	30. Vanjski odnosi
31. Vanjska, bezbjednosna i odbrambena politika	32. Finansijska kontrola	33. Finansijske i budžetske odredbe			

LEGENDA			
Ocjena EK	Status	Broj poglavlja	%
Nazadovanje		0	0%
Odsustvo napretka		1	3%
Ograničeni/određeni napredak		25	76%
Dobar napredak		7	21%
Značajan napredak		0	0%

Izvor: Tabele prilagođene prema Izvještaju Evropske komisije

5.4. Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan

U kontekstu strukturnih reformi, važno je istaći „**Ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan**“¹⁵, koji je Evropska komisija usvojila u oktobru 2020. godine, a koji ima cilj da podstakne dugoročni ekonomski oporavak i rast regiona, podrži zelenu i digitalnu tranziciju, da ojača regionalnu integraciju i konvergenciju sa Evropskom unijom. *Planom se uspostavlja značajan investicioni paket kao podrška održivoj povezanosti, ljudskom kapitalu, konkurentnosti i inkluzivnom rastu, kao i dvostrukoj zelenoj i digitalnoj tranziciji. Investicioni paket će biti ključni pokretač za omogućavanje povećanih javnih i privatnih investicija u regionu od strane evropskih i međunarodnih finansijskih institucija. To bi trebalo da pomogne transformaciji Zapadnog Balkana u jedan od najatraktivnijih regiona za investicije u svijetu.*¹⁶

COVID-19 je imao ogromne distorzivne efekte na ekonomije Zapadnog Balkana, koje su svakako zaostajale u pogledu ekonomske konvergencije sa EU. Regija Zapadnog Balkana suočavala se sa stalnim izazovima zbog slabe konkurentnosti, visoke nezaposlenosti i značajnog odliva mozgova. Potreba za pojačavanjem napora na konvergenciji kroz sprovođenje strukturnih reformi, prevazilaženje strukturnih slabosti, jačanje inovacionog potencijala i ubrzavanje zelene i digitalne tranzicije, hitnija je nego ikad. Ovim ekonomskim i investicionim planom utvrđen je značajan investicioni paket za region. Izgrađen je na bazi predloga *Instrumenta za pretpristupnu pomoć III (IPA III)*, zasnovanog na učinku i reformi ojačanih instrumenata za podsticanje investicija iz javnog i privatnog sektora.

*U okviru usvajanja sljedećeg višegodišnjeg finansijskog okvira i srodnih pravnih osnova, Evropska komisija je predložila mobilizaciju do devet milijardi eura sredstava iz IPA III za period 2021–2027. za podršku ekonomskoj konvergenciji sa EU, prije svega kroz investicije i podršku konkurentnosti i inkluzivnom rastu, održivoj povezanosti i dvostrukoj zelenoj i digitalnoj tranziciji. Velika većina ove podrške biće usmjerena na ključne produktivne investicije i održivu infrastrukturu na Zapadnom Balkanu. Pored toga, investicioni kapacitet regiona biće osnažen mobilizacijom novog Garantnog fonda za Zapadni Balkan, sa ambicijom da potencijalno prikupi investicije do 20 milijardi eura.*¹⁷

Predlog Komisije za Instrument za pretpristupnu pomoć III (IPA III) iznosi preko 14 milijardi eura tokom perioda 2021–2027, gdje je veći dio namijenjen Zapadnom Balkanu. Predlozi projekata zasnivaju se na rezultatima preliminarne konsultacije s vladama regiona i njihovim političkim i ekonomskim prioritetima. Prvi korak u sprovođenju ovog ekonomskog i investicionog plana mogao bi biti paket **infrastrukturnih projekata**, koji je unaprijed postavljen za finansiranje 2021-2022. godine, sa očekivanjem da će oni otključati značajne investicije. To bi omogućilo da se zreli predlozi projekata, posebno u oblastima digitalizacije,

¹⁵ <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/economic-and-investment-plan-brochure.pdf>

¹⁶ ibid

¹⁷ ibid

transporta, energetske tranzicije i životne sredine, nakon odgovarajuće procjene završe ili znatno unaprijede do 2024. godine.¹⁸

Dalje IPA finansiranje moglo bi naknadno podržati infrastrukturne projekte i produktivne investicije sa jakim fokusom na dvostruku zelenu i digitalnu tranziciju za region, podsticanje cirkularne ekonomije i biodiverziteta i zajedničke primjene predstojeće Zelene agende za Zapadni Balkan. Takođe bi se mogle podržati i investicije u ruralna područja i poljoprivredu, u kulturni i kreativni sektor, u zdravstvo i razvoj ljudskog kapitala, uključujući obrazovanje, kao i jačanje prekogranične saradnje, i inovacije. Pored značajnog bespovratnog finansiranja za region, EU može pružiti garancije koje će pomoći da se smanje troškovi finansiranja i za javne i za privatne investicije i umanju rizik za investitore. Očekuje se da će podrška putem predloženog Garantnog fonda za Zapadni Balkan mobilizovati približno 20 milijardi eura investicija u narednoj deceniji.¹⁹

Investicioni okvir za Zapadni Balkan (*Western Balkans Investment Framework - WBIF*), uključujući njegovu platformu privatnog sektora, Zapadnobalkanski fond za razvoj preduzeća i inovacije (*Western Balkans Enterprise Development and Innovation Facility - WB EDIF*) i Garantni fond za Zapadni Balkan, okupljajući partnere sa Zapadnog Balkana, bilateralne donatore i međunarodne finansijske institucije, biće glavni pokretač brze primjene investicionog paketa za:

- Investiranje u održivi transport;
- Investiranje u čistu energiju;
- Ozelenjavanje Zapadnog Balkana – investiranje u životnu sredinu i klimu;
- Investiranje u digitalnu budućnost;
- Podsticanje privatnog sektora;
- Investiranje u ljudski kapital, i
- Poboljšanje regionalne ekonomske integracije i integracije sa EU.

Investiciono-ekonomski plan utvrđuje deset vodećih investicionih inicijativa u ključnim oblastima za ekonomski razvoj: održiva transportna i energetska povezanost, zelena i digitalna transformacija, jačanje konkurentnosti privatnog sektora i podrška zdravstvu, obrazovanju i socijalnoj zaštiti, uključujući Garantni fond za mlade za stvaranje mogućnosti zapošljavanja mladih.

¹⁸ ibid

¹⁹ ibid

Tabela 8: Vodeće inicijative za Crnu Goru

Vodeća inicijativa za Crnu Goru	Opis
Vodeća inicijativa 2 – Povezivanje sjevera i juga	<ul style="list-style-type: none"> • Kompletna sanacija željezničke rute 4 koja povezuje Beograd sa Podgoricom do crnogorske luke Bar od granice sa Srbijom do mora. Planira se i dalje unapređenje paralelnog saobraćajnog koridora, posebno podgorička obilaznica. • Pojačaće se povezanost glavnih gradova Sarajeva i Podgorice, povezujući se dalje sa postojećim i planiranim mrežama u Bosni i Hercegovini i pružajući direktnije veze između susjeda.
Vodeća inicijativa 3 – Povezivanje obalnih regija	<ul style="list-style-type: none"> • Ključni projekat za region je željeznička ruta 2 koja povezuje glavne gradove Tiranu i Podgoricu, uz produžetak do luke Drač. Planirano je njeno dalje unapređenje sa rehabilitacijom 120 km željezničke pruge u Albaniji prema granici s Crnom Gorom. • Planiraju se značajni koraci na dovršetku „Plave auto-cesta“ duž obale od Hrvatske do Grčke. Nadalje, predviđa se završetak zaobilaznice kod Tirane te značajan napredak na još dvije dionice u Albaniji plus obilaznica kod Budve u Crnoj Gori.
Vodeća inicijativa 4 – Obnovljivi izvori energije	<ul style="list-style-type: none"> • Planirano je proširenje hidroenergetskog sistema Piva u Crnoj Gori početkom gradnje hidroelektrane Komarnica.
Vodeća inicijativa 5 – Prelazak s uglja	<ul style="list-style-type: none"> • Kao dio Transjadranskog cjevovoda, planira se završetak gradnje gasovoda Fier-Vlora u Albaniji, dok Jonsko-jadranski cjevovod duž obale ostaje prioritet, omogućavajući time značajnu diversifikaciju izvora snabdijevanja gasom područja Zapadnog Balkana i šire.
Vodeća inicijativa 6 – talas renoviranja	<ul style="list-style-type: none"> • Na građevinski sektor otpada više od 40% ukupnog utroška energije na Zapadnom Balkanu. Renoviranje javnih i privatnih objekata u skladu s minimalnim standardima energetske učinkovitosti može dati izrazito značajan doprinos smanjenju emisija CO₂, poboljšati životni standard građana, kao i njihovo zdravlje. Talas renoviranja objekata sproveden uz pomoć Energetske zajednice pomoći će Zapadnom Balkanu u dekarbonizaciji javnog i privatnog fonda objekata, s jakim naglaskom na digitalizaciji i uzimajući u obzir energetske siromaštvo.
Vodeća inicijativa 7 – Upravljanje otpadom i otpadnim vodama	<ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljanje integrisanih regionalnih sistema upravljanja otpadom u Albaniji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji, paralelno sa zatvaranjem neuslovnih deponija. Potrebno je podržati slične investicije i u budućnosti drugdje u regionu, uključujući bolje upravljanje otpadom u prekograničnim područjima. • Podrška uspostavljanju odgovarajućih sistema praćenja parametara zraka i vode i mjerama za sprečavanje zagađenja.
Vodeća inicijativa 8 – Digitalna infrastruktura	<ul style="list-style-type: none"> • Nastavlja se razvoj i uvođenje nacionalne širokopolasne infrastrukture kod šest partnera s Zapadnog Balkana, uz ubrzanu pripremu za dalja ulaganja na drugim lokacijama, s posebnim naglaskom na povezivanje ruralnih područja.

	<ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljanje sigurnih, energetski učinkovitih i pouzdanih podatkovnih centara, <i>edge</i> i <i>cloud</i> infrastrukture, pri čemu bi se istovremeno osiguravala usklađenost s pravilima i temeljnim vrijednostima EU, uključujući zaštitu podataka, kao i povezivanje s EU inicijativama u vezi sa kompjuterima visokih performansi, digitalnim inkubatorima i inovacijskim hub-ovima. • Nadovezujući se na postojeće inicijative poput Balkanske digitalne auto-ceste, potrebno je dodatno istražiti sinergije s drugim oblastima povezivanja, poput transporta i energije, u kontekstu dijeljenja infrastrukture. Uz to, ciljano korištenje tehnologije i podataka za donošenje boljih odluka ima veliki potencijal za pružanje boljeg kvaliteta života građanima u regionu. Takođe će se pružiti podrška prilagođavanju brzom transformativnom tehnološkom razvoju kako bi ostali prosperitetni i konkurentni.
Vodeća inicijativa 9 – Ulaganje u konkurentnost privatnog sektora	<ul style="list-style-type: none"> • Planirano povećanje iznosa bespovratnih sredstava za podršku privatnom sektoru u kontekstu Investicionog okvira za Zapadni Balkan. Nadalje, 50% finansiranja iz privatnog sektora EU trebalo bi da bude usmjereno na inovacije i zeleni rast. • Planirano povećanje garancijskog kapaciteta u prilog investicijama, prije svega za jačanje konkurentnosti MSP-a i jačanje otvaranja novih radnih mjesta, posebno u smislu zadovoljavanja potreba mladih, kroz Garantni fond za Zapadni Balkan. • Mobilizacija pomoći za održivu transformaciju poljoprivredno-prehrambenih sistema i ruralni razvoj u regionu.
Vodeća inicijativa 10 – Garantni fond za mlade	<ul style="list-style-type: none"> • Garantni fond za mlade je šema kojom se osigurava da svi mladi dobiju kvalitetnu ponudu zaposlenja, kontinuiranog obrazovanja, stažiranja ili pripravničkog staža u roku od četiri mjeseca nakon što ostanu bez posla ili napuste formalno obrazovanje. Vodeću inicijativu Garantnog fonda za mlade treba da provode vlasti Zapadnog Balkana u skladu s Garantnim fondom za mlade EU. Predlaže se njegova realizacija u četiri faze, od kojih bi svaka mogla imati koristi od podrške EU.

Izvor podataka: *Investiciono-ekonomski plan za Zapadni Balkan*

Pored značajnih bespovratnih sredstava koje EU obezbjeđuje za region, EU može da pruži garancije i tako pomogne da se smanje troškovi finansiranja i javnih i privatnih ulaganja i umanje rizici za investitore. Očekuje se da će podrška kroz nov instrument garancija za Zapadni Balkan, u okviru Garancije EU za spoljno djelovanje i Evropskog fonda za održiv razvoj plus, mobilisati potencijalne investicije i do 20 milijardi eura u narednoj deceniji.

5.5. Finansijska perspektiva 2014–2020. (IPA II)

Evropska unija je najveći pružalac finansijske podrške Crne Gori. U okviru finansijske perspektive 2014-2020 (IPA II), Evropska komisija je za Crnu Goru opredijelila ukupno **279,1 milion eura**. Podijeljeno po godišnjim programima, sektorima i projektima na sljedeći način:

- Ukupna vrijednost godišnjeg programa **IPA 2014** iznosi **39,52 miliona eura** i programom je predviđeno sprovođenje 17 projekata;
- Godišnjim programom **IPA 2015**, ukupne vrijednosti oko **36,4 miliona eura**, podržani su sektori Vladavina prava i temeljna prava i Demokratija i upravljanje. Sastavni dio programa čine i sredstva koja se izdvajaju za IPARD II, Instrument za civilno društvo i za Operativni program Obrazovanje, zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa 2015-2017;
- Vrijednost godišnjeg programa **IPA 2016** je **37,6 miliona eura** i njime su podržani sektori Životna sredina i klimatska akcija i Konkurentnosti i inovacija, a program uključuje i godišnja izdvajanja za Sektorski operativni program za obrazovanje, zapošljavanje i socijalnu politiku 2015-2017, IPARD II i Instrument za civilno društvo. Takođe, **5,4 miliona eura** je namijenjeno direktnoj budžetskoj podršci kojom je podržana realizacija akcije *Podrška Crnoj Gori u prevazilaženju krize uzrokovane virusom COVID-19*. Nakon krajnjeg roka za ugovaranje, iznos automatskog povlačenja neutrošenih sredstava EU iznosi **šest miliona eura**;
- Vrijednost godišnjeg programa **IPA 2017** je **44,6 miliona eura** i program uključuje podršku za sektor Saobraćaj i Demokratija i upravljanje. Program uključuje i podršku za Instrument za civilno društvo, Instrument za evropsku integraciju, učešće Crne Gore u programima Unije, IPARD II i Sektorski operativni program za obrazovanje, zapošljavanje i socijalnu politiku 2015-2017;
- Ukupna vrijednost godišnjeg programa **IPA 2018** je **47,3 miliona eura** i ovim sredstvima su podržani sektori Vladavina prava i temeljna prava i Obrazovanje, zapošljavanje i socijalna politika. Program uključuje i podršku za Instrument za evropsku integraciju, učešće Crne Gore u programima EU, Instrument za civilno društvo i IPARD II;
- Ukupna vrijednost godišnjeg programa **IPA 2019** je **42,32 miliona eura** i programom su podržani sektori Saobraćaj i Životna sredine i klimatska akcija. Program uključuje i izdvajanja za Instrument za evropsku integraciju, Instrument za podršku civilnom društvu i IPARD II. Takođe, **28,3 miliona eura** je namijenjeno direktnoj budžetskoj podršci kojom je podržana realizacija akcije *Podrška Crnoj Gori u prevazilaženju krize uzrokovane virusom COVID-19.*;
- Vrijednost godišnjeg programa **IPA 2020** iznosi **31,65 miliona eura** i programom su podržani sektori Konkurentnost i inovacije, Zapošljavanje, obrazovanje i socijalne politike i Vladavina prava i temeljna prava. Program uključuje i godišnja izdvajanja za Instrument za evropsku integraciju, Instrument za podršku civilnom društvu, učešće Crne Gore u

programima Unije i IPARD II. Takođe, **6,8 miliona eura** je namijenjeno direktnoj budžetskoj podršci kojom je podržana realizacija akcije *Podrška Crnoj Gori u prevazilaženju krize uzrokovane virusom COVID-19*.

Izdvajanja EU za sprečavanje pandemije virusa COVID-19:

- Epidemijsko širenje novog virusa COVID-19 uzrokovalo je potrebu za uvođenje niza hitnih mjera za prevenciju njegovog daljeg širenja i kontrolu epidemije, što je prioritet djelovanja vlada svih država zahvaćenih epidemijom novog virusa. Evropska unija je prenamjenom sredstava iz odobrenih IPA programa podržala Crnu Goru u borbi protiv širenja virusa i saniranju ekonomskih posljedica epidemije sa **53 miliona eura**;
- Od ovog iznosa, **tri miliona eura** u vidu hitne podrške je izdvojeno iz Instrumenta za evropsku integraciju, koji čini sastavni dio programa IPA 2018. Sredstva su iskorišćena za nabavku zaštitne i medicinske opreme koja je neophodna zdravstvenom sistemu u skladu s procjenom Ministarstva zdravlja. Ugovor o dodjeli sredstava između Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori i Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), posredstvom kojeg je nabavljena oprema, potpisan je 2. aprila 2020. godine. Kroz projekat je nabavljeno 100 respiratora, 10 modernih ultrazvučnih aparata i 2,25 miliona komada lične zaštitne opreme. **Sprovođenje ovog projekta je u nadležnosti Delegacije EU u Crnoj Gori.**
- Pored toga, iznos od **40,5 miliona podrške**, koji je opredijeljen iz programa IPA 2016, IPA 2019 i IPA 2020, namijenjen je direktnoj budžetskoj podršci kojom je podržana realizacija akcije *Podrška Crnoj Gori u prevazilaženju krize uzrokovane virusom COVID-19*. Opšti cilj ove budžetske podrške je ublažavanje uticaja krize COVID-19 u Crnoj Gori.
- Od ukupnog iznosa budžetske podrške, **40 miliona eura** će, u dvije tranše, biti uplaćeno u državni budžet, dok će **0,5 miliona eura** biti utrošeno na dva projekta komplementarne tehničke podrške Ministarstvu finansija i socijalnog staranja sprovođenju aktivnosti planiranih programom.
- Fiksna tranša budžetske podrške iznosi **28 miliona eura** (70% ukupne podrške), dok je iznos varijabilne tranše **12 miliona eura** (30% ukupne podrške). Fiksna tranša je isplaćena 10. novembra 2020. godine, bez prethodnih uslova. Isplata varijabilne tranše je planirana na kraju jednogodišnjeg programa (III kvartal 2021. godine) i uslovljena je ispunjavanjem seta definisanih indikatora.
- Finansijski sporazumi za korišćenje direktne budžetske podrške su potpisani 28. avgusta 2020. godine. **Sprovođenje direktne budžetske podrške je u nadležnosti Ministarstva finansija i socijalnog staranja.**
- Dopunom Finansijskog sporazuma za program IPA 2018 koji je potpisan 30. novembra 2020. godine opredijeljeno je dodatnih **9,5 miliona eura** za sektor **Obrazovanje**,

zapošljavanje i socijalna politika odnosno za akciju *Jačanje kvaliteta i pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama*. Opredijeljena sredstva će biti iskorišćena za:

- Izgradnju zgrade za potrebe Klinike za infektivne bolesti i izgradnju Klinike za dermatovenerologiju;
- Opremanje Centra za kontrolu i prevenciju zaraznih bolesti zajedno sa Operativnim centrom za hitne slučajeve (HOC);
- Rekonstrukciju Instituta za javno zdravlje i njegovo opremanje za postavljanje laboratorije nivoa 3 biološke bezbjednosti;
- Nabavku uređaja kojim se sprovode istovremene analize velikog broja respiratornih uzoraka;
- Opremanje mikrobioloških laboratorija u više crnogorskih opština;
- Sprovođenje strategije komuniciranja o riziku vezano za drugu fazu odgovora na pandemiju COVID-19 i drugo moguće izbijanje;
- Jačanje usluga imunizacije i izgradnju otpornosti sistema u svijetlu izbijanja pandemije COVID-19.

Sprovođenje i praćenje aktivnosti u okviru ove podrške je u nadležnosti Ministarstva zdravlja.

5.6. Ekonomski benefiti od članstva u NATO savezu

U junu 2017. godine, Crna Gora je postala članica NATO saveza. Članstvo u NATO savezu treba da omogući poboljšanje efikasnosti institucija, smanjenje uticaja korupcije i organizovanog kriminala kao i unapređenje vladavine prava i zaštite ljudskih prava. Osim navedenog, članstvo sa sobom nosi i moguće ekonomske benefite za crnogorske kompanije.

Broj crnogorskih kompanija koje imaju NATO NCAGE kôd nije zanemarljiv. Ipak, svega nekoliko kompanija je spremno za korišćenje punih ekonomskih benefita koje članstvo u NATO savezu može da pruži. Stoga, u narednom periodu je potrebno intenzivno raditi na konkretnom uvezivanju crnogorskih kompanija i potreba NATO-a u ukupnom kontekstu ekonomskog oporavka. Osim kompanija koje pružaju logističku podršku, veliki potencijal može biti u sajber bezbjednosti, s obzirom da u taj segment NATO saveznici ulažu velika sredstva.

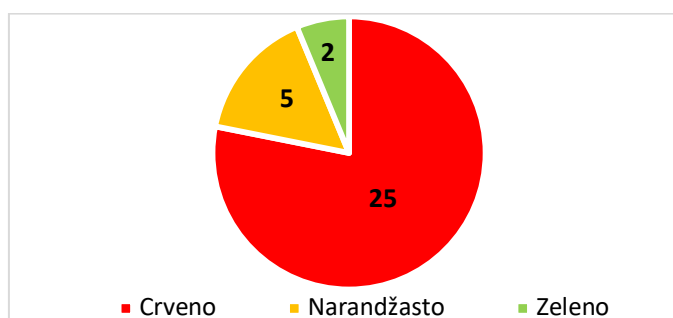
6. Glavni problemi crnogorske ekonomije

Crna Gora se nalazi u složenom ekonomskom stanju. U cilju predlaganja optimalnih rješenja, analizirani su ključni parametri i to u tri perioda: **(1)** 2006. godina, kada je obnovljena nezavisnost, **(2)** 2012. godina, kada je država počela proces pristupanja Crne Gore EU, i **(3)** 2020. godina, posljednja godina vremenske serije.

Tabela 9: Pregled najvažnijih makroekonomskih parametara

Indikator	2006. (obnavljanje nezavisnosti)	2012. (početak pregovora sa EU)	31.12.2020.	Trend (C, N, Z)
Javni dug (eur)	701.000.000	1.699.500.000	4.408.950.000	
Javni dug per capita (eur)	1.140	2.754	7.111	
Javni dug/BDP	38,3%	50,91%	105,34%	
Stopa nejednakosti (Gini koeficijent)	N/A	38,50 (2013)	34,10 (2019)	
Plaćene kamate na javni dug (eur)	23.800.000	56.200.000	111.021.902	
Plaćene kamate na javni dug kao % BDP	1,10%	1,77%	2,65%	
Broj nezaposlenih ZZZCG	38.876	31.168	47.509	
Broj zaposlenih (Monstat)	150.800	166.531	160.978	
Deficit budžeta	3,41% (suficit)	-6,15%	-10,20%	
Kreditni rejting	BB+	BB-	B	
Stopa nataliteta	12,10%	12,00%	11,40%	
Stopa mortaliteta	9,60%	9,50%	11,70%	
Stopa prirodnog priraštaja	2,50%	2,50%	-0,30%	
Broj blokiranih kompanija	14.113 (31.12.2010)	12.247	18.846	
Blokiran iznos sredstava (eur)	254.000.000 (31.12.2010)	445.000.000	771.000.000	
Stopa PDV	N/A	17%	21%	
Broj zaposlenih, (Poreska prava)	N/A	166.531	176.693	
Broj nezaposlenih (Anketa o radnoj snazi)	51.100 (2007)	49.400	47.800	
Prosječna neto zarada u eurima (eur)	282	487	524	
Prosječna penzija (eur)	128,72	278,85	290,78	
Broj korisnika prava PIO	110.694 (2007)	121.644	129.230	
Stopa rizika od siromaštva	N/A	25,20% (2013)	24,5% (2019)	
Izvoz roba (eur)	441.132.830	366.896.014	366.128.087	
Uvoz roba (eur)	1.457.349.635	1.820.850.371	2.105.170.148	
Saldo spoljnotrgovinske razmjene (eur)	-1.016.216.806	-1.453.954.357	-1.739.042.061	
Pokrivenost uvoza izvozom	30%	20%	17%	
Ulaganje u R&D kao % BDP	N/A	0,32% (2011)	0,36 (2019)	
Stopa nezaposlenosti mladih (<25 godina)	38,30% (2007)	43,70%	36%	
Dugoročna nezaposlenost (>12 mjeseci)	37,40% (2007)	39,10%	35,70%	
Potrošnja električne energije industrija	2.790 GWh	1.855 GWh	700,2 Gwh	
BDP	2.170.000.000	3.181.000.000	4.186.000.000	
BDP per capita	3.528	5.126	6.737	

Grafik 1: Trendovi pokazatelja

Jasno se uočava da više od tri četvrtine parametara (25 od 32 parametra) imaju crveni trend, što znači da su ukupni problemi crnogorske ekonomije izuzetno veliki. Navedeno znači da će biti potrebno značajno vrijeme da se trendovi preokrenu i krene u značajniji oporavak nacionalne ekonomije.

Osnovni zaključci iz navedenih parametara su sljedeći:

- Iako se BDP u periodu 2006-2020. godine gotovo udvostručio, javni dug je porastao preko **pet** puta;
- Prosječna plata se takođe gotovo udvostručila; međutim, najveći rast je zabilježen u periodu 2006-2012. godine. U periodu 2012-2020. godine, prosječna plata je porasla svega 8%. S obzirom da je inflacija u pomenutom periodu iznosila 8% i bila je veća od rasta plata, treba konstatovati da je životni standard opao;
- Javni dug po glavi stanovnika se u periodu 2006-2020. godine uvećao **šest** puta;
- Javni dug po glavi stanovnika je veći od BDP po glavi stanovnika na kraju 2020. godine;
- Uprkos rastu BDP-a, izvoz je 2020. godine manji od izvoza u 2006. godini za 75 miliona eura ili 17%;
- Uprkos rastu BDP-a, svaki četvrti građanin Crne Gore je ostao u riziku od siromaštva;
- Broj korisnika prava Fonda PIO u periodu 2007-2020. godine se povećao za skoro 19.000 korisnika;
- U 2020. godini, bilježi se negativan prirodni priraštaj, što je nastavak trenda od 2006. godine;
- Kreditni rejting je u konstantnom padu;
- Kamate plaćene na javni dug su se više nego udvostručile od 2006. godine, što smanjuje fiskalni prostor za investicije i veću podršku diversifikaciji ekonomije;
- Dugoročna i nezaposlenost mlađih od 25 godina je na kraju 2020. godine gotovo identična kao 2006. godine;
- Saldo spoljnotrgovinske razmjene je negativan i u porastu;
- Izvoz roba je na kraju 2020. godine manji od izvoza roba na kraju 2006. godine;
- Ulaganja u inovacije, istraživanja i razvoj bila su nedovoljna;
- Unapređenje saradnje sa institucijama sistema doprinijeće boljem razumijevanju podataka u cilju njihove pravilne i adekvatne primjene u analizama i donošenju mjera i politika.

Navedeni parametri govore o složenim naslijeđenim problemima crnogorske ekonomije. Rješavanje strukturnih problema će biti zahtjevan posao koji će iziskivati teške i nepopularne odluke koje očekuju društvo u narednim godinama.

6.1. Siva ekonomija u Crnoj Gori

Empirijska istraživanja o veličini sive ekonomije u Crnoj Gori ne postoje. U izvještaju iz 2017. godine²⁰ Vlada Crne Gore navodi: „Trenutno u Crnoj Gori ne postoji adekvatna analiza podataka sive ekonomije, niti odgovarajuće istraživanje u vezi sa prisustvom istih, a uzroci sive ekonomije mogu se definisati na osnovu teorijskih analiza, stavova socijalnih partnera, kao i podataka o utaji poreza kod nadležnih državnih organa“.

Prema rezultatima istraživanja ***Neformalno zapošljavanje i siva ekonomija u Crnoj Gori*** koje je IPSOS sproveo u 2014. godini, neformalna ekonomija i neformalni rad čine značajan dio ekonomske aktivnosti. Skoro četvrtina (24,5%) ekonomske aktivnosti odvija se u sivoj zoni, a od ukupnog broja radno angažovanih 32,7% su angažovani, ili neformalno (22,3%), ili im se dio zarade isplaćuje na ruke (10,4%). Po osnovu izbjegavanja plaćanja pripadajućih poreza i doprinosa za neformalno zaposlene radnike, budžet Crne Gore je u 2014. godini imao manje prihoda za €140,6 miliona, što čini 9,4% ukupnih budžetskih prihoda²¹. *Crna Gora gubi ogromna sredstva na ime izgubljenih godišnjih poreza i ostalih državnih prihoda koji se mogu naplatiti i iskoristiti za poboljšanje ukupnog životnog standarda građana Crne Gore.*

Sektor turizma, kao vodeći sektor BDP-a, u velikoj mjeri utiče na generisanje sive ekonomije i to u nekoliko aspekata. Prvo, većina sezonskih zaposlenih radnika dolazi iz inostranstva - tokom boravka na njihov rad se ne plaćaju porezi ili socijalni doprinosi, što stvara pritisak na državne fondove. Drugo, prema podacima Komisije za suzbijanje sive ekonomije, *147 hotela u Crnoj Gori ima samo jednog zaposlenog²² (ukupan broj hotela u tom trenutku bio je 310).* Broj ponuđača individualnog smještaja još nije poznat, što usložnjava napore naplate poreza u ovom sektoru privrede koji predstavlja neformalni sektor domaćinstava. Ovo jasno ukazuje na obim sive ekonomije u ovom dijelu privrede.

MONSTAT kao zvanični proizvođač glavnog makroekonomskog indikatora BDP-a konstantno radi na unapređenju obračuna BDP po pitanju sveobuhvatnosti. Procjena neobuhvaćenosti, tj. neobuhvaćene ekonomije teži da se predstavi prema tabelarnom pregledu Eurostata koji prepoznaje sedam tipova neobuhvaćenosti. Prema ovim tipovima, MONSTAT je dužan da, danom pristupanja EU, kroz tzv. proces tabele BDP, podatke po ovom osnovu i predstavi. Trenutno, MONSTAT ima procjene po vrstama neobuhvaćenosti koje ne objavljuje, ali su sastavni dio BDP podataka. Dodatno, u cilju poboljšanja obuhvata BDP-a,

²⁰<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&ved=2ahUKewidLeLDmqziAhVql4sKHezxDQoQFjAFegQIARAB&url=http%3A%2F%2Fwww.gov.me%2FResourceManager%2FFileDownload.aspx%3Frid%3D277512%26rType%3D2%26alphabet%3Dcyr&usg=AOvVaw3atXubIOWXILBVOIncarIW>

²¹ <http://nhdreport.me/>

²² <http://www.gov.me/vijesti/198340/Zasjedala-Komisija-za-suzbijanje-sive-ekonomije-osnazeni-novim-kapacitetom-i-zajednickim-interesom-krecemo-u-intenzivnije.html>

MONSTAT eksperimentalno radi na procjeni i poreske utaje, a sve u cilju procjene svih djelova ekonomije koji nisu formalno obuhvaćeni, a već jesu ili treba da budu sastavni dio BDP-a. Obezbeđenje podataka na ovim nivoima detalja, moguće je ostvariti kroz jačanje kapaciteta MONSTAT-a ili dodatne izvore finansiranja za angažovanje postojećih ljudskih kapaciteta.

S druge strane, neformalna ekonomija prema definicijama MRO (ILO rezolucija 17²³) definiše se kao obuhvat neformalnog sektora i neregistrovane zaposlenosti, u zavisnosti od karakteristika u zemljama. ICLS²⁴ je smatrao da su „zaposlenost u neformalnom sektoru“ (zasnovano na preduzeću kao jedinici posmatranja) i „neformalna zaposlenost“ (zasnovano na poslovima kao jedinici posmatranja), dva koncepta koja se odnose na različite aspekte „informatizacije“ zapošljavanja i različitim ciljevima za kreiranje politika, i da oba koncepta treba da budu definisana i mjerena na koherentan i konzistentan način, tako da se jedan može jasno razlikovati od drugog. Stoga, treba da bude institucionalno definisana i prepoznata kao fenomen koji se može ispratiti procjenom stanja i veličine neformalnog sektora domaćinstava i neformalno zaposlenih koji su djelimično prijavljeni do potpuno neprijavljeni. Uključivanje MONSTAT-a u proces procjene neformalne i neobuhvaćene ekonomije može samo biti od višestrukog značaja, kako za MONSTAT, tako i za institucije sistema. MONSTAT nema kapacitete, ali se za potrebe projekta zaposleni mogu angažovati mimo radnog vremena.

Siva ekonomija je problem koji vertikalno prožima sve makroekonomske indikatore, kao i realni sektor i državne fondove. Zbog navedenog, borba protiv sive ekonomije će biti u vrhu prioriteta ekonomskog oporavka kako bi se generisali dodatni prihodi u budžetu.

6.2. Suzbijanje korupcije i implementacija strukturnih reformi u kontekstu ekonomskog oporavka

Radi postizanja optimalnih rješenja, proces pažljive izmjene i snažne implementacije Platforme ekonomskog oporavka mora biti paralelan sa intenzivnom borbom protiv korupcije. Osnovni cilj ova dva paralelna procesa zapravo predstavlja izmjenu načina funkcionisanja ekonomije kroz izmjenu institucionalnog i regulatornog okvira za kompanije i pojedince, kako bi se jačala ekonomija i postigao izbalansirani rast i razvoj. Uz jake institucije, koje prate promjene načina razmišljanja kod svih ključnih aktera u crnogorskom društvu, borba protiv korupcije može u srednjem i dužem roku dati značajne rezultate. Ukoliko se uspije suzbijati korupcija, budžet Crne Gore može računati na stotine miliona eura dodatnih prihoda, dok se izdaci budžeta takođe mogu smanjiti za milionske iznose. Sve to dovodi do većih plata, penzija, socijalnih davanja, ali i sveukupnog boljeg života za sve građane Crne Gore.

Izmjena postojećih i implementacija inoviranih strukturnih reformi može dovesti do stvaranja pretpostavki za brži i kvalitetniji rast ekonomije Crne Gore. Pravična raspodjela novostvorene vrijednosti kroz izmijenjeni poreski sistem, fleksibilni ali fer zakon o radu,

²³ <https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/articles/2004-1.pdf>

²⁴ Međunarodna konferencija statističara rada

privlačenje kvalitetnih stranih direktnih investicija koje će biti u skladu sa ciljevima ekonomskog razvoja, podrška inovativnim sektorima privrede, stvaranje predvidljivijeg poslovnog ambijenta koji prati nekorumpirana administracija – elementi su slagalice koje treba posložiti na pravi način kako bi svi građani Crne Gore u svakodnevnom životu osjetili napredak.

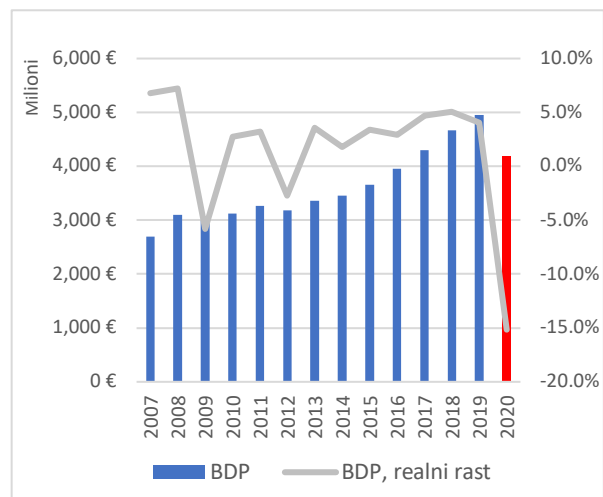
6.3. Makroekonomski indikatori crnogorske ekonomije

Veliki broj makroekonomskih indikatora jasno je ukazivao na ekonomske probleme i prije pandemije, koja je samo ogolila strukturne nedostatke crnogorske ekonomije.

1.3.1. BDP i stopa rasta BDP-a

Prosječna stopa rasta BDP-a u periodu 2006-2020. godine iznosila je svega 1,6% i to uprkos ulaganju u prioritetnu dionicu autoputa koja je iznosila gotovo milijardu eura. Ako izuzmemo 2020. godinu, stopa rasta BDP-a od 2006-2019. godine iznosi 2,8%, uprkos intenzivnom zaduživanju (povećanje sa 700 miliona eura na 4,4 milijarde eura). Ovo ukazuje da crnogorska ekonomija, sa postojećom strukturom, nema mogućnost većeg rasta bez novih infrastrukturnih projekata.

Grafik 2: BDP i stopa rasta za period 2006-2020.

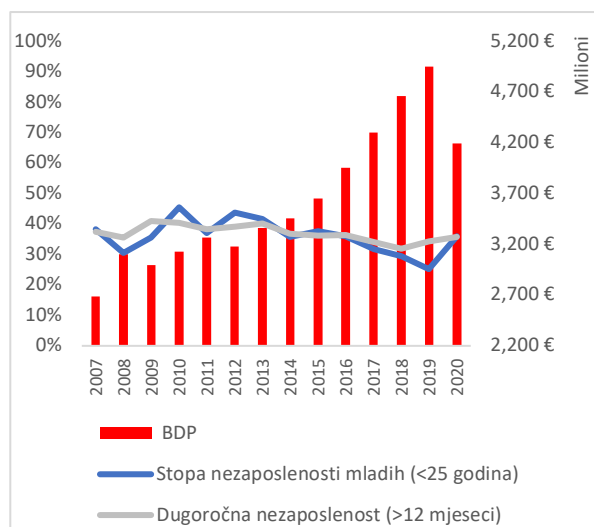

1.3.2. Odnos BDP-a sa dugoročnom i nezaposlenosti mladih

Evidentant rast BDP nije doveo do smanjenja nezaposlenosti. Uprkos značajnom povećanju BDP-a u periodu 2006-2020. godine, dugoročna i nezaposlenost među mladima nije opadala u istom intenzitetu; naprotiv, ostala je na veoma visokom nivou.

Na osnovu ovog podatka, izvodi se zaključak da visok rast BDP-a nije doveo do komplementarnog intenzivnog smanjenja nezaposlenosti, što jasno ukazuje na strukturni problem - neadekvatan model rasta crnogorske ekonomije.

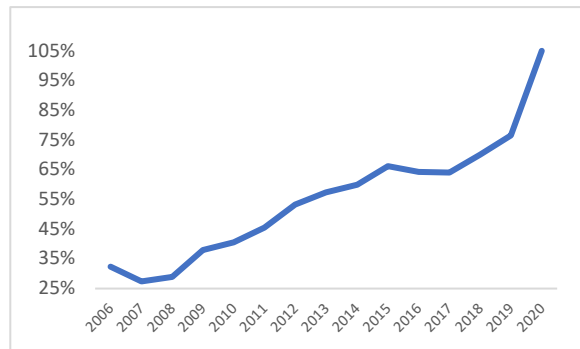
Grafik 3: Rast BDP-a i stagnacija strukturne nezaposlenosti

1.3.3. Javni dug i BDP

Odnos javnog duga i BDP-a u periodu 2006-2020. godine je rastao eksponencijalno. Tako je 2007. godine javni dug iznosio 27% BDP-a, dok je na kraju 2019. iznosio 76% BDP-a. Uslijed negativnog uticaja pandemije COVID-19 i zaduženja na kraju 2020. godine koje je najvećim dijelom usmjereno na refinansiranje duga u 2021. godini, javni dug je prvi put porastao na 105% BDP-a.

Grafik 4: Dug / BDP

1.3.4. Javni dug u kontekstu pandemije

Pandemija COVID-19 izazvala je dvostruki pritisak na crnogorske javne finansije. Sa jedne strane, stvorila je dodatne potrebe za državnom potrošnjom dok je, sa druge strane, istovremeno smanjila državne prihode. Ovakva pojava implicira porast javnog duga koji je u slučaju Crne Gore, kao države osjetljive na spoljašnje šokove i države koja je imala visok javni dug prije pandemije, uvećan eksponencijalno tokom 2020. godine.

Navedeno znači da će se u narednom periodu morati preduzeti koraci za saniranje javnog duga kroz fiskalnu konsolidaciju. Trajanje i intenzitet fiskalne konsolidacije će zavistiti od makroekonomskih i finansijskih uslova. U tom kontekstu, treba biti pažljiv: prerana fiskalna konsolidacija bi zaustavila rast i kvalitativne reforme u izmjeni strukture crnogorske ekonomije. U narednom periodu treba pametno planirati fiskalni prostor za moguće subvencije privredi koje treba precizno distribuirati kako bi efekat bio najoptimalniji. Zbog toga je neophodno pripremiti srednjoročne budžetske mjere za fiskalnu podršku, koje će biti zasnovane na detaljnim analizama uz punu koordinaciju ključnih aktera.

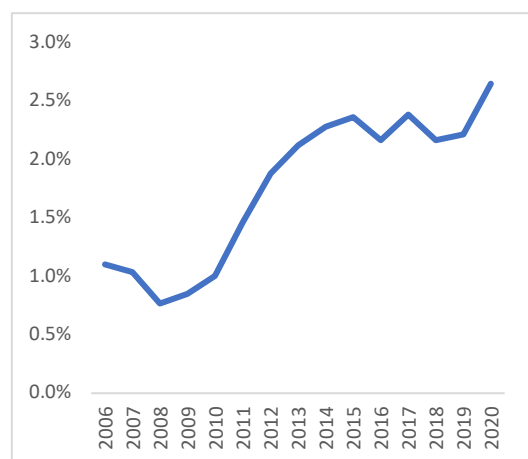
1.3.5. Plaćena kamata na javni dug

U periodu 2006-2020. godine, Crna Gora je platila 985 miliona eura kamate na javni dug. Poređenja radi, javni dug Crne Gore na kraju 2006. godine iznosio je 701 milion eura.

Dodatno, zabrinjava podatak da se udio plaćene kamate na javni dug u odnosu na BDP utrostručio: porastao je sa 0,77%, koliko je iznosio 2008. godine na 2,65%, koliko je iznosio na kraju 2020. godine.

Ovi podaci ukazuju na suženost fiskalnog prostora za sprovođenje strukturnih reformi.

Grafik 5: Kamata / BDP

1.3.6. Prosječna ročnost državnog duga i prosječna ponderisana kamatna stopa u % (2017-2020)

Tabela 10: Prosječna ročnost državnog duga i prosječna ponderisana kamatna stopa u % (2017-2020)

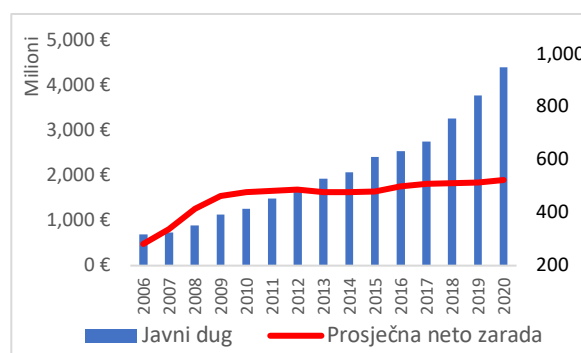
Kategorija/Godina	2017.	2018.	2019.	2020.
Prosječna ročnost državnog duga u godinama	4,6	5,2	5,9	6,9
Prosječna ponderisana kamatna stopa u %	3,1	3	2,8	2,7

Izvor: Ministarstvo finansija i socijalnog staranja

1.3.7. Odnos javnog duga i neto zarade

Grafik 6: Odnos javnog duga i neto zarade

Posmatrajući period 2006-2012. godine, porast javnog duga je pratilo povećanje neto zarada. Međutim, u periodu 2012-2020. godine, uprkos rastu javnog duga, neto zarada je stagnirala u apsolutnom iznosu. Imajući u obzir inflaciju u tom periodu, jasno se zaključuje da je kupovna moć građana Crne Gore opala u pomenutom periodu.

1.3.8. Kreditni rejting Crne Gore

Crna Gora je 2007. godine imala neinvesticioni kreditni rejting, **BB+ (S&P)**, koji je najbolja potkategorija u kategoriji neinvesticionog rejtinga. Prema ovom kreditnom rejtingu, „postoji sposobnost izvršenja finansijskih obaveza, ali je prisutan rizik promjene poslovne klime i ekonomskih uslova, kao i znatan kreditni rizik“.

Od 2007. godine, kreditni rejting Crne Gore se pogoršao. Prema podacima iz marta 2020. godine, Crna Gora ima kreditni rejting **B (S&P)**: „Trenutno postoji sposobnost izvršenja finansijskih obaveza, ali je prisutan visok rizik promjene poslovne klime i ekonomskih uslova, kao i visok kreditni rizik“.

U periodu 2007 - mart 2020. godine, kreditni rejting Crne se pogoršao za pet potkategorija i nalazi se jednu potkategoriju od rejtinga **C**: Loša sposobnost izvršenja finansijskih obaveza, veoma visok kreditni rizik.

Tabela 11: Kreditni rejting Crne Gore za period 2006-2020. godine

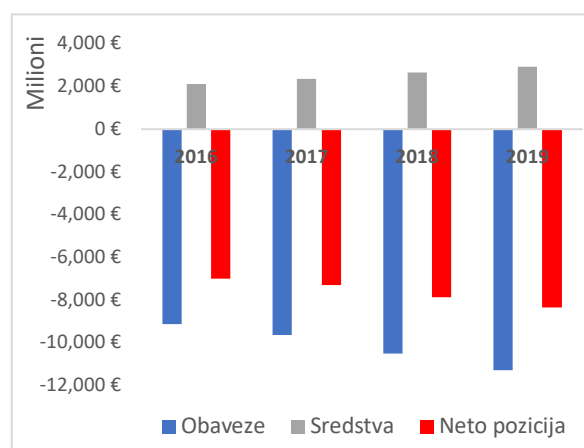
MEĐUNARODNI INDIKATOR	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021 (mart)
Kreditni rejting - Standard & Poor's	BB+	BB+	BB+	BB	BB	BB-	BB-	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B+	B
Izgled	S	N	N	N	N	N	N	S	S	N	S	S	S	N	S
Kreditni rejting - Moody's		Ba2	Ba3	Ba3	Ba3	Ba3	Ba3	Ba3	Ba3	B1	B1	B1	B1	B1	B1
Izgled		S	N	N	S	S	S	N	N	N	S	P	P	S	S

Izvor: Ministarstvo finansija

1.3.9. Međunarodna investiciona pozicija Crne Gore i finansijski račun države

Grafik 7: Međunarodna investiciona pozicija Crne Gore

Centralna banka Crne Gore je prvi put objavila međunarodnu investicionu poziciju Crne Gore 2019. godine. Ista je bila negativna i iznosila je -8,34 milijardi eura ili 170% BDP-a. Ovaj indikator ukazuje na činjenicu da je Crna Gora izuzetno zavisna od spoljnjeg finansiranja. Međunarodna investiciona pozicija je u 2020. godini prešla nivo od 200% BDP-a, s obzirom da je BDP pao 15%, dok se zemlja dodatno zadužila za finansiranje budžeta i refinansiranje obaveza.

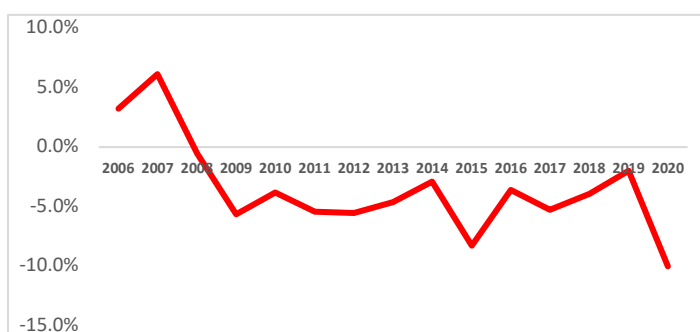

Nastavio se trend pogoršanja finansijskog računa države. Ovaj pokazatelj je 2010. godine bio negativan i iznosio je -632 miliona eura; na kraju 2020. godine, takođe je bio negativan iznosio je -993 miliona eura, što predstavlja povećanje od 57%.

1.3.10. Deficit budžeta

Grafik 8: Deficit budžeta

U periodu 2006-2020. godine, ukupan deficit budžeta je iznosio 2,05 milijardi eura. Crna Gora je imala suficit budžeta samo 2006. i 2007. godine. Deficit budžeta u 2020. godini iznosio je 10%, dok je 2015. godine deficit budžeta takođe bio visokih 8,28%.

1.3.11. Deficit robnog bilansa

Strukturni problem crnogorske ekonomije je deficit robnog bilansa koji je u periodu od 2010. do 2020. godine iznosio 17,4 milijarde eura. Robni deficit se djelimično servisirao kroz suficit u uslugama koji je u pomenutom periodu iznosio 7,5 milijardi eura, od kojih su najveći prihodi bili prihodi od turizma, kao i od kompenzacija zaposlenih, transfera i socijalnih primanja. Naime, u periodu 2010-2020. godine, neto priliv kompenzacija zaposlenih, transferi i socijalna primanja (prilivi iz dijaspore) iznosio je 4,38 milijardi eura.

Kada se sagleda struktura crnogorskih usluga, podaci ukazuju na propuštene šanse radi snaženja ekonomske pozicije države. U periodu 2010-2020. godine, prihod od turizma je iznosio 7,5 milijardi eura, od kojih 0,5 milijardi eura dolazi od transporta i svega 84 miliona eura dolazi od građevinskih usluga. Kako su strane direktne investicije kroz segment nekretnina iznosile 3,2 milijarde eura, a prosječan broj zaposlenih u sektoru građevinarstva 2010-2020. je iznosio svega 9.776, sve zajedno implicira da se veliki broj građevinskih aktivnosti odigravao na sivom tržištu rada, kroz angažovanje strane radne snage za koju se nijesu plaćali porezi i doprinosi.

1.3.12. Deficit tekućeg računa (2010-2020)

Crna Gora ima značajan problem sa deficitom tekućeg računa koji je u periodu 2010-2020. godina iznosio 6,7 milijardi eura. Iako su neto prihodi od turizma u pomenutom periodu iznosili 7,5 milijardi eura, saldo uvoza roba je bio negativan i iznosio je -17,4 milijardi eura, što je još jedan pokazatelj neadekvatnog modela razvoja crnogorske ekonomije koji je favorizovao uvoz na račun domaće proizvodnje.

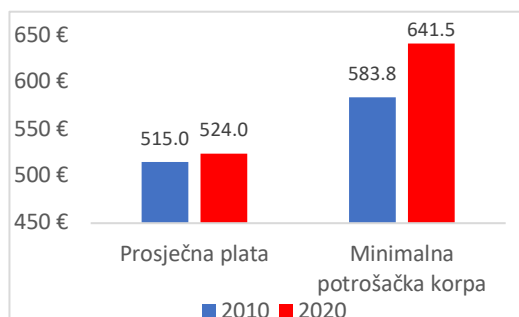
Zbog navedenog, najveći broj zaposlenih u privatnom sektoru se nalazi u sektoru trgovine koji standardno karakterišu plate niže od prosjeka i visoka ekonomija obima. Ovakav način razvoja ekonomije je doveo do jačanja pregovaračke pozicije velikih trgovinskih lanaca i distributerskih kuća, koje su sa tržišta istisnula male kompanije kao i domaće proizvođače. Zapravo, broj zaposlenih u sektoru trgovine je na kraju 2020. godine svega 8% veći nego 2006. godine, dok se privredna aktivnosti sektora trgovine višestruko uvećala.

1.3.13. Prosječna plata i minimalna potrošačka korpa

Grafik 9: Porast neto plate i potrošačke korpe

Pad kupovne moći stanovništva je evidentan. U posljednjih 10 godina, prosječna plata je porasla za 9 eura (sa 515 na 524 eura) dok je potrošačka korpa povećana za 58 eura (sa 583 na 641 eura).

Ovi podaci ukazuju da je došlo do pada kupovne moći stanovništva, koji se nastavlja i tokom 2021. godine zbog povećanja cijena na globalnom tržištu.

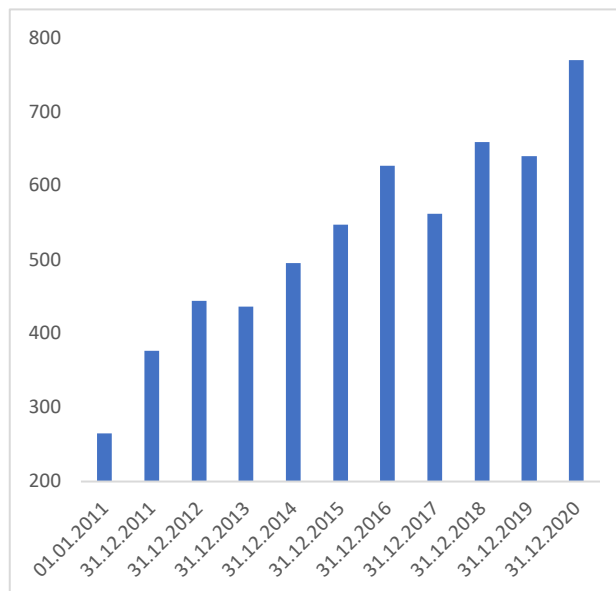

1.3.14. Ukupan iznos duga po osnovu koga je izvršeno blokiranje računa izvršnih dužnika

Grafik 10: Ukupan iznos duga po osnovu koga je izvršeno blokiranje računa izvršnih dužnika (milioni eura)

Iznos blokiranih sredstava je izuzetno visok i čini 18% BDP-a na kraju 2020. godine (771 milion eura) i u kontinuitetu raste.

Prema podacima CBCG, rastao je iznos blokada: od 31.1.2011. godine kad je iznosio 265 miliona eura do 31.12.2020. godine kada je iznosio 771 milion eura. Dakle, iznos blokiranih sredstava se uvećao za pola milijarde eura u 10 godina. Ovakav nivo blokada predstavlja ozbiljan problem u svijetlu moguće naplate poreskih dugova kompanija koje su u blokadi.

1.4. Nezaposlenost

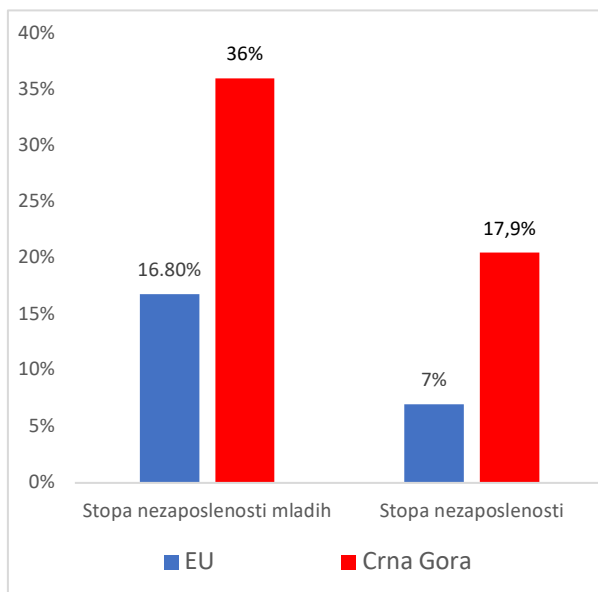
Crnu Goru karakteriše strukturna nezaposlenost koja se ogleda u nezaposlenosti preko 12 mjeseci, kao i visoka stopa nezaposlenosti među mladima. Zaposlenje preko jedne godine traži 25.636 lica (53,96% od ukupnog broja nezaposlenih na evidenciji Zavoda²⁵).

Iako je u proteklih 15 godina Crnu Goru karakterisao investicioni bum koji bi trebalo da znači i pad nezaposlenosti, ista u Crnoj Gori nikada nije bila manja od 14%. Osim što ukazuje na strukturni problem, ovaj podatak implicira da se veliki broj domaćih radnika nalazi u sivoj zoni, kao i da su brojne građevinske projekte izvodili strani državljani za koje je upitna uplata poreza i doprinosa. Sve navedeno se jasno primjećuje kroz deficit Fonda PIO koji iznosi 1,4 milijarde eura za period 2006-2020. godine.

²⁵ <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2021/03/Godisnji-izvjestaj-o-radu-2020-18.02.2020-ISPRAVKA-NIVO-KVALIFIKACIJE.pdf>

Grafik 11: Nezaposlenost, Crna Gora i EU, 2020. godina

Crna Gora je po visini nezaposlenosti daleko od EU prosjeka. Prema podacima EUROSTAT-a o nezaposlenosti u Evropskoj uniji²⁶, stopa nezaposlenosti u EU se povećala sa 6,7%, koliko je iznosila u 2019. godini na 7%, koliko je iznosila u 2020. godini. Dodatno, u EU stopa nezaposlenosti među mladima povećana je sa 15% (2019. godina) na 16,8% na kraju 2020. godine. Nezaposlenost ljudi između 55 i 74 godine je ostala stabilna na 4,8% u Crnoj Gori, stopa nezaposlenosti mladih iz Ankete o radnoj snazi za 2020. godinu je 16,8%, dok je stopa nezaposlenosti iz Ankete o radnoj snazi 17,9%.

1.5. Struktura zaposlenih po sektorima privrede i poređenje sa EU i regionom

Prema podacima EUROSTAT-a²⁷, na kraju 2018. godine, 73% ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori radi u sektoru usluga, što je najveći procenat od svih zemalja kandidata za članstvo u EU.

Slika 2: Analiza zaposlenosti po sektorima za 2013. i 2018. godinu

Analysis of employment (persons aged 15 years or more) by economic activity (NACE Rev. 2), 2013 and 2018
(% of total employment)

	Agriculture, forestry and fishing		Industry		Construction		Services	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
EU27	5.4	4.5	18.2	18.2	6.9	6.7	69.5	70.6
Montenegro	4.5	8.0	11.9	9.9	6.9	9.0	77.7	73.1
North Macedonia	18.7	15.7	23.5	22.6	6.9	7.4	50.9	54.3
Albania (*)	44.0	37.4	9.7	12.7	7.1	7.0	39.2	42.9
Serbia (*)	21.3	15.9	21.1	22.5	4.7	4.4	52.8	57.2
Turkey (*)	23.6	18.4	19.4	19.7	7.0	6.9	50.0	54.9
Bosnia and Herzegovina	18.9	15.7	22.2	23.5	7.7	8.7	51.3	52.1
Kosovo*	5.9	3.5	16.8	14.3	11.4	11.9	65.9	73.3

* This designation is without prejudice to positions on status, and is in line with UNSCR 1244/1999 and the ICJ Opinion on the Kosovo declaration of independence.

(*) 2013: services includes unclassified activity.

(*) Break in series.

(*) 2013: agriculture, forestry and fishing includes NACE Rev. 2 Group 99.1 (undifferentiated goods-producing activities of private households for own use).

Source: Eurostat (online data code: itsa_egara)

eurostat

Izvor: Eurostat

²⁶ [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment statistics and beyond](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics_and_beyond)

²⁷ [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Analysis of employment \(persons aged 15 years or more\) by economic activity \(NACE Rev 2\), 2013 and 2018 \(%25 of total employment\) CPC20.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Analysis_of_employment_(persons_aged_15_years_or_more)_by_economic_activity_(NACE_Rev_2),_2013_and_2018_(%25_of_total_employment)_CPC20.png)

1.6. Demografija, stopa rizika od siromaštva, nejednakost

Svijet prolazi kroz veliku demografsku transformaciju – u velikom broju zemalja stanovništvo stari. *Globalno, predviđeno je da se broj ljudi starosti preko 60 godina udvostruči na više od dvije milijarde do 2050. godine; broj starijih od 60 godina biće veći od broja djece mlađe od pet godina.*²⁸

Crna Gora nije izolovana od ovih problema. Dodatni pritisak na socijalne fondove je neminovan. Crnogorski Fond PIO i Fond zdravstvenog osiguranja trpjeće velike pritiske zbog starenja populacije i potrebe za dodatnom njegom. Demografska struktura stanovništva se intenzivno mijenja što pokazuju sljedeći podaci:

- Na 1. januar 2021. godine u Crnoj Gori živi 620.739 stanovnika (Monstat);
- Iako imamo isti broj stanovnika, stopa nataliteta opada dok stopa mortaliteta raste;
- Prvi put u istoriji, u 2020. godini Crna Gora bilježi veću stopu mortaliteta u odnosu na stopu nataliteta;
- Isti trend se nastavlja i tokom 2021. godine; od 24 opštine u 21 imamo negativan prirodni priraštaj (uglavnom u sjevernom regionu);
- Broj razvoda se povećava, dok broj sklopljenih brakova ostaje na istom nivou.

Trend u cijeloj Evropi, u kojem Crna Gora učestvuje, takođe se tiče njenog stanovništva. Demografske promjene podrazumijevaju smanjenje veličine stanovništva na dugi rok i promjenu starosne strukture već u kratkom roku. Demografska promjena se inicira i pokreće smanjenjem fertiliteta ispod nivoa reprodukcije. Današnju generaciju majki slijedi generacija kćerki koja je manja za četvrtinu. Nedostatak rađanja utiče na starosnu strukturu kumulativnim efektom već u kratkom roku. Ovi efekti će već nakon pet-šest godina stići u obrazovni sistem, nakon petnaest godina će uticati na tržište rada, a nakon 20-25 godina formirana domaćinstva i porodice će biti akteri stambenog tržišta. Broj starijih osoba će se povećati i zbog sve dužeg životnog vijeka stanovništva.

Nepovoljan demografski trend će uticati na dvije komponente ekonomskog sistema: (I) povećanje troškova zdravstvene zaštite, jer su ti troškovi direktno povezani sa godinama starosti, (II) povećanje rashoda Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje.

Navedene činjenice moraju imati efekte na ekonomske i socijalne mjere i to na nekoliko načina: (I) omogućavajući bolji pristup tržištu rada za mlade, (II) definišući strategiju migracija i strategiju upošljavanja strane radne snage, (III) reformu zdravstvenog sistema kroz veći naglasak na prevenciju nego na liječenje, (IV) razvoj djelatnosti i usluga za staro stanovništvo.

Demografske promjene se teško mogu spriječiti. Društvo ne može a da se fleksibilnošću ne prilagodi posljedicama smanjenja i starenja. Demografske promjene na mnogo načina mijenjaju osnovne uslove ekonomije. Sve ovo će uticati na javne budžete koji će smanjiti troškove u sektorima za mlade (npr. u obrazovnom sistemu) i na veću potražnju

²⁸ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>

za objektima koji se odnose na starije osobe (npr. domovi za penzionere). Lična potrošnja domaćinstava će promijeniti potrošačku korpu, preći će se sa roba koje konzumiraju mladi na proizvode koje preferiraju starije osobe. Ukupna potrošnja se može smanjiti, jer starije osobe imaju nižu stopu potrošnje od mladih. Proces starenja stanovništva može pokrenuti negativne akceleratorne procese za privredu.

Visoke stope investicija smatraju se najefikasnijim načinom uticaja na ekonomsku aktivnost kako na kratak, tako i na duži rok kroz povećanje nivoa produktivnosti rada.

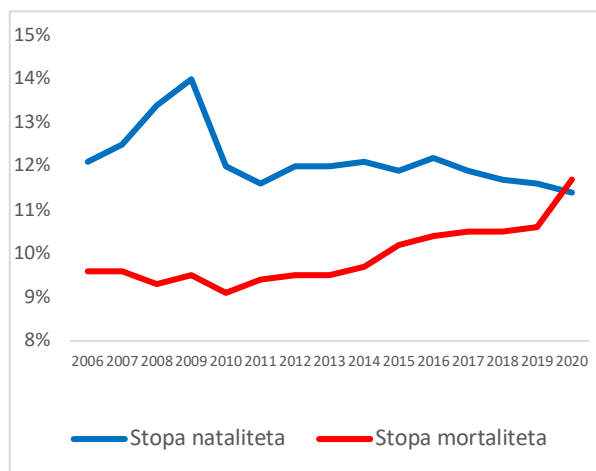
Ovakve demografske distorzije se događaju uprkos rastu BDP-a. Dakle, statistički rast ekonomije nije doveo da kvalitativnog rasta pratećih pokazatelja.

1.6.1. Stopa nataliteta i stopa mortaliteta

Prvi put u novijoj istoriji, Crna Gora je 2020. godine imala veću stopu mortaliteta u odnosu na stopu nataliteta. Navedeno nije posljedica isključivo COVID-19 (može se konstatovati da je isti ubrzao), već je to rezultat koji se mogao očekivati.

Crna Gora posljednjih 10 godina bilježi negativan trend u odnosu stopa mortaliteta i nataliteta. Iako se zaključuje da dosadašnje politike koje se odnose na ovu problematiku, nijesu bile zadovoljavajuće.

Grafik 12: Stopa nataliteta vs stopa mortaliteta

1.6.2. Unutrašnje migracije

Unutar Crne Gore, bilježe se značajne migracije. Kao što se može vidjeti na grafiku, najveći broj opština na sjeveru Crne Gore u periodu 2011-2020. godine, bilježi ozbiljan odliv ljudi. Iako ne postoje statistički podaci, može se pretpostaviti da sa sjevera u druge regione Crne Gore odlaze mladi.

Podgorica bilježi najveći rast broja stanovnika, zatim primorske opštine, dok su u sjevernim opštinama uočene ozbiljne negativne migracije.

Grafik 13: Unutrašnje migracije (2011 – 2020)

1.6.3. Spoljašnje migracije

Pored unutrašnjih, evidentne su i spoljašnje migracije. Prema zvaničnim podacima EUROSTAT-a, broj crnogorskih državljana koji imaju validnu boravišnu dozvolu u zemljama EU iznosi 31.114. U kontekstu demografskih izazova, mora se naglasiti da postoji i određeni broj crnogorskih građana koji žive u EU, a nemaju validne boravišne dozvole (njihov broj se ne može procijeniti).

Slika 3: Važeće boravišne dozvole koje su izdale države članice EU državljanima Crne Gore (2019)

Total number	Valid residence permits issued by EU Member States to citizens of candidate countries and potential candidates, 2019												
	First		Top three EU Member States			Third			Other EU Member States				
Name	Number	Share of EU (%)	Name	Number	Share of EU (%)	Name	Number	Share of EU (%)	Number	Share of EU (%)			
Montenegro	31 114		Germany	18 794	60.4	Luxembourg	3 501	11.3	Italy	2 007	6.5	8 812	21.9

Izvor: Eurostat

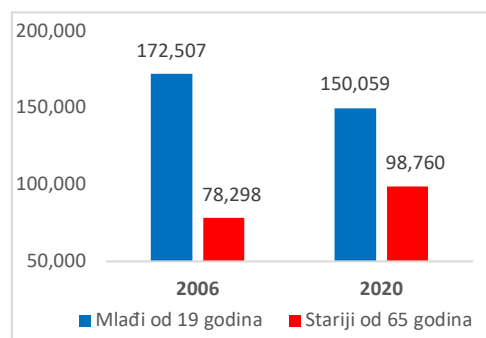
U ovom trenutku, nijesu dostupni podaci o migracijama u SAD, Kanadi, Kini, UAE, Velikoj Britaniji, Australiji i ostalim državama. Posebno nedostaju podaci o broju crnogorskih građana koji rade na kruzerima koji su registrovani pod zastavama država koje imaju povoljnu poresku politiku.

Iz navedenih podataka, može se zaključiti da veliki broj građana Crne Gore (uglavnom mladih) migrira u inostranstvo. Statistiku spoljnih migracija, Monstat radi probno; ti podaci nijesu bili dostupni.

1.6.4. Starenje populacije

Grafik 14: Odnos mlađih od 19 godina i starijih od 65 godina (2006 vs 2020)

Crnogorsko društvo stari. Broj mladih u Crnoj Gori se smanjuje: 1. januara 2006. godine, broj građana Crne Gore mlađih od 20 godina iznosio je 172.507, dok je taj broj na kraju 2020. godine manji za 22.448 i iznosi 150.059 (smanjenje od 13%). Sa druge strane, broj građana Crne Gore starijih od 65 godina se povećava: na početku 2006. godine iznosio je 78.298, dok je na kraju 2020. godine taj broj veći za 20.462 i iznosi 98.760 (povećanje od 26%).

Projekcije za budućnost su pesimistične. U posmatranom periodu (2006-2020), prosječna stopa nataliteta je iznosila 12,2% i bila je veća za 2,3% u odnosu na stopu mortaliteta, koja je prosječno iznosila 9,9%. Uprkos tome, imamo pogoršanje demografske strukture. Tokom 2020. godine, Crna Gora bilježi veću stopu mortaliteta u odnosu na stopu nataliteta. Kada ove faktore uzmemo kao osnovu za projekcije, Crna Gora će 2030. godine

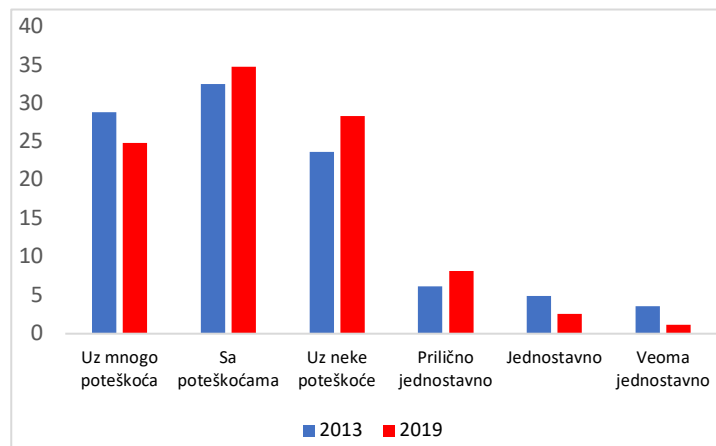
imati veći broj stanovnika starijih od 65 godina nego stanovnika mlađih od 19 godina. Pritisak na Fond PIO i FZZO će biti snažan, zbog čega će država morati pronaći dodatne izvore finansiranja za servisiranje naraslih potreba socijalnih fondova.

1.6.5. Stopa rizika od siromaštva

Uprkos činjenici da Crna Gora spada u srednje razvijene države, stopa rizika od siromaštva u zemlji je visoka. Stopa rizika od siromaštva nakon transfera na kraju 2019. godine u Crnoj Gori iznosi 24,5%, dok je na nivou EU iznosila 16,6%²⁹. Za očekivati je da u Crnoj Gori bude veća stopa rizika od siromaštva usljed pandemije COVID-19, s obzirom da su najteže pogođene najranjivije grupe stanovništva.

Grafik 15: Sastavljanje „kraja s krajem“

Tokom 2019. godine, mogućnost spajanja „kraja sa krajem“ uz poteškoće ima 89% građana. Posebno zabrinjava podatak da je u odnosu na 2013. godinu, broj građana koji jednostavno i veoma jednostavno spajaju „kraj s krajem“ umanjen preko dva i po puta.

Medijalni godišnji ekvivalentni raspoloživi dohodak u Crnoj Gori na kraju 2019. godine iznosi 3.768 eura, dok je ovaj dohodak na nivou EU-28 država 17.819 eura³⁰.

1.6.6. Nejednakost: GINI koeficijent Crna Gora vs EU

Nejednakost u Crnoj Gori je izražena. Stopa nejednakosti (GINI koeficijent) u Crnoj Gori na kraju 2019. godine iznosila je 34,1 dok je na nivou 28 država EU, na kraju 2019. godine iznosila 30,2.

²⁹ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:CPC21_Poverty_main_indicators_2019.png

³⁰ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di03&lang=en

Slika 4: Nejednakost u Crnoj Gori (1% najbogatijih vs 40% najsiromašnijih)

Prema Bečkom institutu za međunarodne ekonomske studije, može se zaključiti da je kineski kredit za izgradnju prioritetne dionice auto-puta uticao na povećanje nejednakosti u Crnoj Gori. Naime, 1% najbogatijih građana Crne Gore 2015. godine prvi put ima veće bogatstvo od 40% najsiromašnijih građana, što se poklapa sa početkom izgradnje prioritetne dionice auto-puta Bar–Boljare.

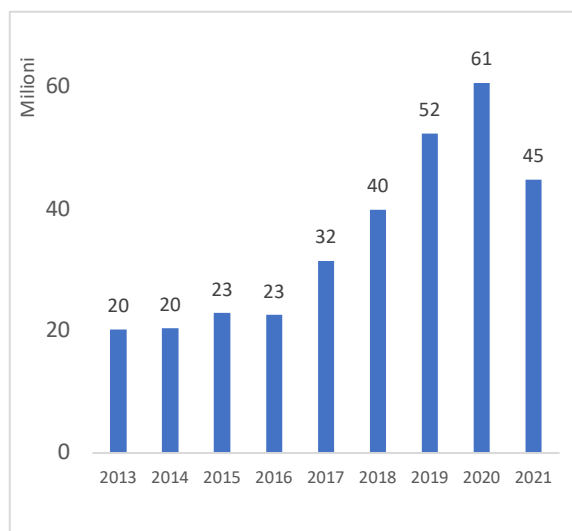
Izvor: Bečki institut za međunarodne ekonomske studije

Kada se posmatraju navedeni podaci u ukupnom demografskom kontekstu, kombinacija negativne stope prirodnog priraštaja, intenzivne unutrašnje i spoljašnje migracije kao i rapidno starenje populacije, stopa rizika od siromaštva i nejednakost, može se konstatovati da postoji velika demografska kriza u crnogorskom društvu.

1.6.7. Nedovoljna sredstva za agrobudžet

Agrobudžet je u periodu 2013-2019. godine porastao trostruko (sa 20 na 60 miliona eura). Međutim, u agrobudžetu za 2021. godinu uočeno je da su „sredstva iz donacija u prethodnom periodu prikazivana kao ukupna sredstva dobijena za višegodišnji period kako bi se vještački prikazivao rast agrobudžeta, a ne realna potrošnja tih sredstava i plan za tekuću godinu, pa su bila prikazana 27,3 miliona eura iz EU fondova. Zbog navedenog, statistički podaci koji slijede u sebi sadrže navedenu falinku, tj. precijenjen je iznos agrobudžeta za višemilionske sume“.

Grafik 16: Agrobudžet (2013-2019)

U prilog ovoj tezi govori i podatak o tome da se broj zaposlenih u sektoru poljoprivrede u periodu 2013-2019. godine povećao za svega 25%, iako se agrobudžet povećao tri puta.

Prema podacima Ankete o potrošnji domaćinstava, potrošnja hrane i bezalkoholnih pića iznosi 29,7%, dok je ta potrošnja iz sopstvene proizvodnje na nivou od 3,5% ukupne lične potrošnje domaćinstava. Imajući u vidu da je mali udio poljoprivrede u BDP u odnosu na učešće proizvoda koji su u ličnoj potrošnji domaćinstava za ishranu, može se zaključiti da je veliki dio ovih proizvoda iz uvoza.

Tabela 12: Struktura lične potrošnje domaćinstava prema APD, 2017. godina

Ukupna lična potrošnja	100
Lična potrošnja	95,9
Hrana i bezalkoholna pića	29,7
Alkoholna pića i duvan	3,7
Lična potrošnja iz sopstvene proizvodnje	4,1
Hrana i bezalkoholna pića	3,5
Alkoholna pića	0,1
Ogrijevno drvo	0,5
BDV sektora poljoprivrede, % BDP (2017)	6,9
BDV sektora poljoprivrede, % BDP (2020)	7,6

Poljoprivreda u Crnoj Gori ima veliku šansu ukoliko agrobudžet i prateće investicije budu adekvatno tretirali ovu granu industrije. Ulogu u povezivanju poljoprivrede i turizma treba da ima privatni sektor, prvenstveno kroz cjelogodišnju proizvodnju i jačanje distributivnih kanala, kako bi se došlo do krajnjeg potrošača. SDI treba usmjeravati ka ovom sektoru crnogorske privrede uz dodatne poreske olakšice i izdašnije subvencije.

1.7. Nepravilnosti u ekonomskom sistemu Crne Gore: Izvještaji Državne revizorske institucije (DRI)

DRI u kontinuitetu ukazuje na nepravilnosti u upravljanju javnim sredstvima. Nakon godina uslovnih mišljenja na reviziju pravilnosti Zakona o budžetu, DRI je dala **negativno mišljenje** na Predlog zakona o završnom računu Budžeta Crne Gore za 2019. godinu, gdje je utvrđeno „da potrošačke jedinice nijesu u svim materijalno značajnim aspektima uskladile poslovne aktivnosti sa zakonskim i drugim propisima koji regulišu budžetsko poslovanje u Crnoj Gori“.

U Izvještaju o ocjeni primjene kriterijuma fiskalne odgovornosti u 2019. godini³¹, DRI konstatuje sljedeće:

- *Projekcije navedene u Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period od 2018-2021. godine nijesu usklađene sa projekcijama navedenim u Fiskalnoj strategiji za period 2017-2020. godine;*
- *Limiti potrošnje planirani Zakonom o budžetu Crne Gore za 2019. godinu i Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o budžetu Crne Gore za 2019. godinu, nijesu usklađeni sa limitom potrošnje definisanim u Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period od 2018-2021. godine;*

³¹<http://www.dri.co.me/1/doc/lzvje%C5%A1taj%20o%20ocjeni%20primjene%20kriterijuma%20fiskalne%20odgovornosti%20u%202019.%20godini.pdf>

- *Izdaci iskazani u Predlogu zakona o završnom računu budžeta Crne Gore za 2019. godinu, umanjeni za izuzeća iz limita potrošnje, iznose 1.866,19 mil. eura, što je za 17,91 mil. eura više od limita potrošnje utvrđenog Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o budžetu za 2019. godinu, i time nije usklađen utvrđeni limit potrošnje;*
- *Projekcije navedene u Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period od 2019. do 2022. godine nijesu usklađene sa projekcijama navedenim u Fiskalnoj strategiji za period 2017-2020. godine;*
- *Limiti potrošnje planirani Zakonom o budžetu Crne Gore za 2020. godinu i Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o budžetu Crne Gore za 2020. godinu, nijesu usklađeni sa limitom potrošnje definisanim u Smjernicama makroekonomske i fiskalne politike za period od 2019. do 2022. godine;*
- *Mjere fiskalne konsolidacije sprovedene u periodu 2017-2019. godine, kao i planirana potrošnja i prihodi u 2020. godini, ukazuju da u 2020. godini neće biti ostvareni deficit i javni dug koji su utvrđeni Fiskalnom strategijom za period 2017-2020. godine.*

Analizom statičkih indikatora, posmatranih kroz plan i izvršenje, utvrđeno je da je od osam obavezujućih indikatora realizovano tri, i to:

- *Učešće deficita Budžeta u BDP-u ostvareno je ispod 3% i iznosilo je 2,65%;*
- *Planirani tekući prihodi i donacije su iznosili 1.825,52 mil. eura, i veći su od tekućih izdataka i transfera, koji su planirani u iznosu od 1.619,07 mil. eura;*
- *Ostvareni tekući prihodi i donacije su iznosili 1.878,75 mil. eura, i veći su od tekućih izdataka i transfera koji su ostvareni u iznosu od 1.625,80 mil. eura.*

Statički indikatori koji se odnose na 2019. godinu, a koji nijesu realizovani su sljedeći:

- *Planiran je primarni gotovinski deficit Budžeta u iznosu od 92,31 mil. eura;*
- *Ostvaren je primarni gotovinski deficit Budžeta u iznosu od 23,45 mil. eura;*
- *Učešće deficita Budžeta u BDP-u je planirano iznad 3%, odnosno u iznosu od 3,99%;*
- *Učešće javnog duga u BDP-u planirano je iznad 60%, odnosno u iznosu od 78,43%;*
- *Učešće javnog duga u BDP-u ostvareno je iznad 60% i iznosilo je 76,54%.*

Analizom dinamičkih indikatora, posmatranih kroz plan i izvršenje, utvrđeno je da je od šest indikatora realizovano pet, i to:

- *Stopa rasta limita potrošnje tekućeg budžeta i budžeta državnih fondova (posmatrana kao odnos izvršenja 2018. i 2019. godine) manja je od ostvarene stope rasta realnog BDP-a;*
- *Stopa rasta limita potrošnje za kapitalni budžet (posmatrana kao odnos plana i izvršenja 2019. godine) manja je od planirane stope rasta nominalnog BDP-a;*
- *Stopa rasta limita potrošnje za kapitalni budžet (posmatrana kao odnos izvršenja 2018. i 2019. godine) manja je od ostvarene stope rasta nominalnog BDP-a;*
- *Stopa rasta limita potrošnje za budžetsku rezervu (posmatrana kao odnos plana i izvršenja 2019. godine) manja je od planirane stope rasta nominalnog BDP-a;*
- *Stopa rasta limita potrošnje za budžetsku rezervu (posmatrana kao odnos izvršenja 2018. i 2019. godine), manja je od ostvarene stope rasta nominalnog BDP-a.*

Analiza kriterijuma lokalne samouprave u vezi sa ograničenjem deficita, kroz poređenje sa prihodima, u procesu planiranja i izvršenja budžeta za 2019. godinu, pokazala je da u procesu planiranja kriterijum nije realizovan kod 15 opština, a u procesu izvršenja budžeta nije realizovan kod 11 opština.

DRI godinama ukazuje na broj nepravilnosti u revizijama jedinica lokalne samouprave, trošenju kapitalnog budžeta kao i stanju u društvu kroz revizije uspjeha.

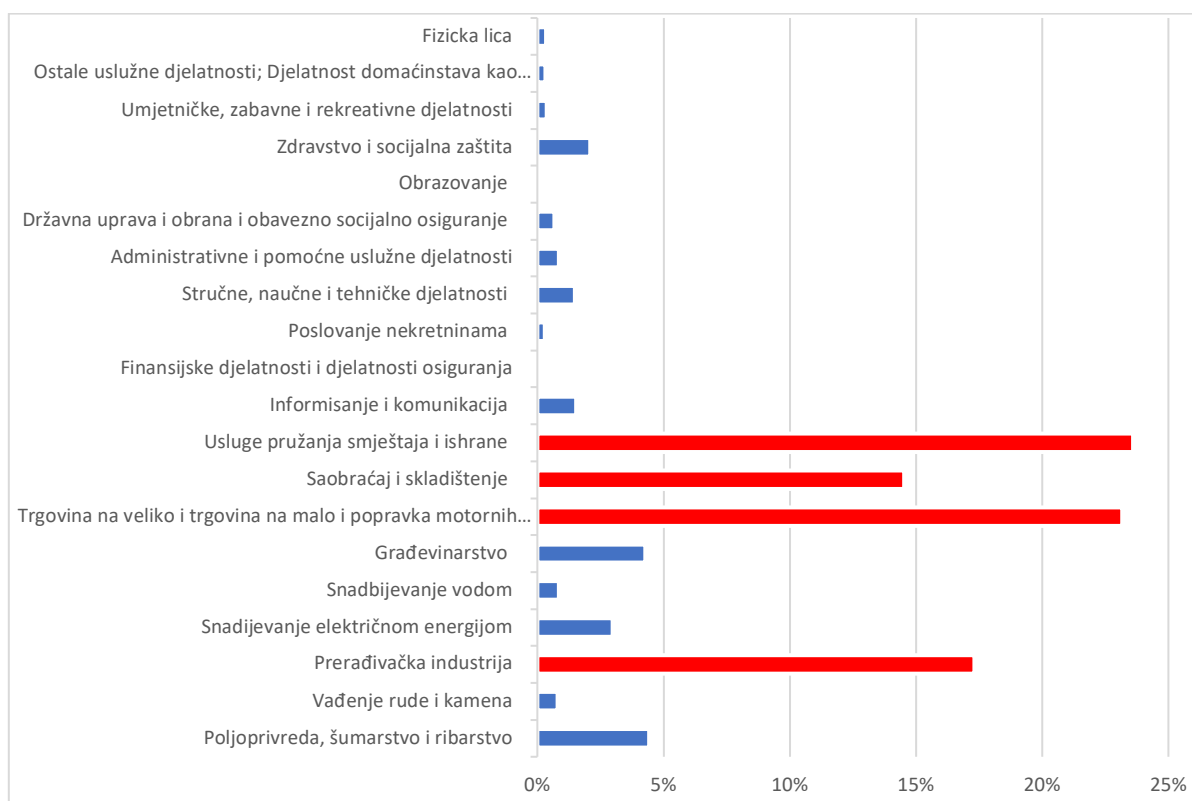
1.8. Investiciono-razvojni fond

Investiciono-razvojni fond je u složenoj poziciji, što znači da mora značajno promijeniti poslovnu politiku. Investiciono-razvojni fond (IRF) je institucija koja je 100% u vlasništvu Vlade Crne Gore, i kao takva predstavlja važnu finansijsku polugu za implementaciju ekonomske politike Vlade. Država Crna Gora garantuje za depozite IRF-a iz kojih se vrši finansiranje, pa je obaveza Vlade da ta sredstva stavi u funkciju na mnogo bolji način nego što je to rađeno u prošlosti. Do sada, IRF je u najvećoj mjeri korišćen za finansiranje projekata koji nijesu bili u funkciji sveobuhvatnog regionalnog razvoja. Do nedavno, poseban akcenat IRF-a je stavljen na upadljivo finansiranja tercijarnih sektora privrede, dok je snažnije finansiranje primarnih i sekundarnih sektora privrede uglavnom izostajalo.

U narednom periodu treba izbjegavati karakteristične aranžmane poput finansiranja malih hidroelektrana. Iz sredstava za koje garantuje država, IRF je kreditirao višemilionske projekte za izgradnju malih hidroelektrana i to kompanijama koje su dobile državne podsticajne cijene struje (prodaja struje po znatno višim cijenama od tržišnih), a koje plaćaju svi građani Crne Gore. Dodatno, ovakve podsticajne cijene struje su ugovorene na 10 godina, dok ukupna koncesija traje i do 30 godina. Ovakav način povezivanja privatnih interesa lica povezanih sa nekadašnjim državnim strukturama kojima se omogućava subvencija koju plaćaju svi građani Crne Gore, a koji se finansiraju iz sredstava koje garantuje država, ubuduće ne smije biti poslovna praksa IRF-a.

Struktura portfolija IRF-a je nezadovoljavajuća u kontekstu diverzifikacije ekonomije. Portfolio IRF-a na dan 31.12.2020. godine iznosi 417,5 miliona eura i ima sljedeću strukturu:

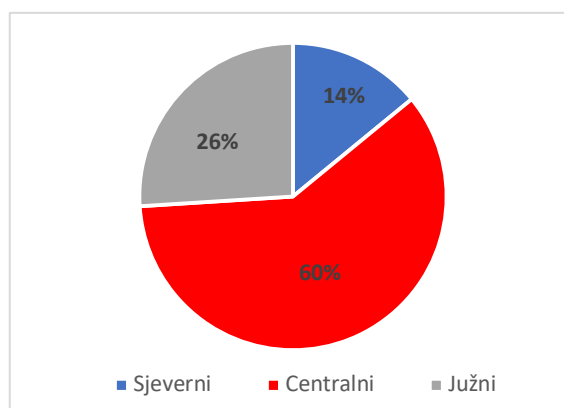
Grafik 17: Struktura portfolija IRF-a na dan 31.12.2020.

Najveći dio portfolija IRF-a je usmjeren na usluge smještaja i ishrane (24%), trgovinu na veliko i malo (23%), prerađivačku industriju (17%) i saobraćaj i skladištenje (15%). Svega 4% portfolija je uloženo u sektor poljoprivrede, šumarstva i ribarstva.

Grafik 18: IRF plasirani krediti po regionima (2011-2020)

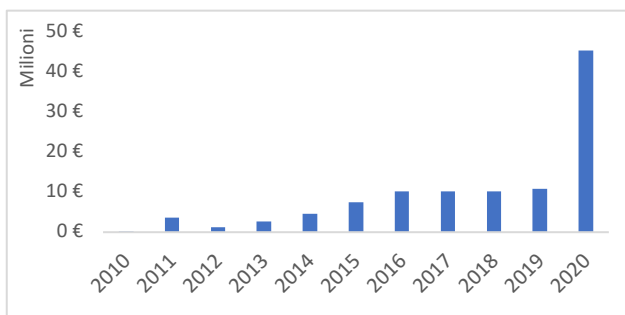
Struktura portfolija IRF po regionima jasno ukazuje da je sjeverni region zapostavljen. Od 2011. do 2020. godine, IRF je plasirao 1,43 milijarde eura. U sjeverni region je plasirano svega 14% sredstva, u centralni 60%, a u primorski 26%. Time je IRF doprinio produblivanju regionalne nejednakosti u Crnoj Gori, koji prate unutrašnje i spoljne migracije, kao i ostale prateće ekonomske anomalije koje su ranije konstatovane.

Plasirana sredstva za mlade i žene su bila nedovoljna. Od 2014. godine, mladima je plasirano svega 0,32%, a ženama 0,78% sredstava.

Grafik 19: NPL (Nekvalitetni krediti)

Portfolio IRF-a se pogoršao tokom 2020. godine. Do 2020. godine, iznos kredita koji su svrstani u kategorije C,D i E su bili na prihvatljivom nivou (do 5% portfolija). Na kraju 2020. godine, NPL iznosi 11% što znači da je došlo do značajnog pogoršanja kvaliteta portfolija.

Gubitak IRF-a u 2020. godini iznosi 19 miliona eura. IRF je 2020. godinu završio sa poslovnim gubitkom od 11,18 miliona eura. Dodatno, usljed rješavanja problematike sa učešćem u kapitalu regionalnog vodovoda, ukupan gubitak IRF-a iznosi 19 miliona eura. Poređenja radi, ukupan neto profit IRF-a od 2013. do 2019. godine iznosio je 6,07 miliona eura. Dodatno, u 2020. godini, sve sem jedne poslovne banke u Crnoj Gori, poslovale su pozitivno, što ukazuje na određene probleme u upravljanju enormnim rastom portfolija IRF-a.

Poslovanje IRF-a u 2020. godini je karakterisala pandemija virusa COVID-19. IRF je povećao portfolio u 2020. godini za 92 miliona eura (sa 325 miliona eura na kraju 2019, na 417 miliona eura na kraju 2020. godine). Najviše su se povećali krediti odobreni sektorima saobraćaja i skladištenja (38 miliona eura), usluge pružanja smještaja i ishrane (28,96 miliona eura) i Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala (12,8 miliona eura). Iako je 2020. godina bila godina pada prihoda od turizma od 87% u odnosu na 2019. godinu, IRF je sektoru usluge pružanja smještaja i ishrane povećao portfolio za skoro 30 miliona eura, od čega je samo na jedan plasman odobreno 13 miliona eura, koji je podveden pod liniju *podrška start up početnicima u biznisu* (kompanija osnovana u oktobru 2019. godine). Kroz posebno kreiran „Program podrške likvidnosti privrednicima za ublažavanje posljedica izazvanih pandemijom COVID-19“ odobreno je svega 10,86 miliona eura, i još dodatno 1,2 miliona eura kroz liniju „Program podrške održavanja likvidnosti medija za ublažavanje posljedica izazvanih pandemijom koronavirusa 2020“.

1.9. Izazovna situacija u Fondu PIO

Fond penzijsko-invalidskog osiguranja (PIO) se nalazi u izazovnoj situaciji. Broj korisnika prava iz Fonda PIO stagnira u odnosu na broj stanovnika, dok se procentualno povećava u odnosu na broj zaposlenih.

Broj korisnika prava iz Fonda PIO je porastao sa 110.694 koliko je iznosio na kraju 2007. godine, na 129.230, koliko je iznosio na kraju 2020. godine.

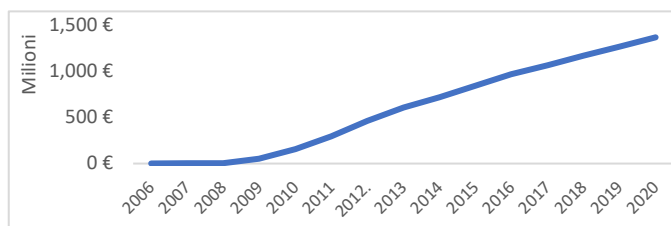
Slika 5: Fond PIO – Broj korisnika

Izvor: PIO

Grafik 20: Deficit Fonda PIO (2006 - 2020), kumulativno

Deficit Fonda PIO od 2006. do 2020. godine iznosio je 1,38 milijardi eura. Državni budžet u kontinuitetu dotira značajne sume novca kako bi se obezbijedila redovnost penzija.

Imajući u vidu osjetljivost pitanja Fonda PIO, potrebno je otvoriti najširi društveni dijalog o reformi Fonda.

1.10. Projekcije deficita Fonda PIO u narednih 35 godina

Ukoliko se reforma Fonda PIO ne bi dogodila, njegov deficit u narednih 35 godina biće izuzetno visok. Novi pritisci na Fond koji su opisani u poglavlju demografije (starenje stanovništva, migracije) imaće snažan efekat na održivost Fonda PIO.

Prosječan deficit Fonda PIO u periodu 2011-2020. godine iznosio je 122,3 miliona eura. Kada se ova suma projektuje na 35 godina, ukupan deficit Fonda PIO će biti 4,3 milijarde eura, što je gotovo identično današnjem BDP-u. Neto sadašnja vrijednosti deficita Fonda PIO iznosi 2,67 milijardi eura, što iznosi 64% BDP-a u 2020. godini.

1.11. Odnos broja zaposlenih, nezaposlenih i korisnika prava iz Fonda PIO

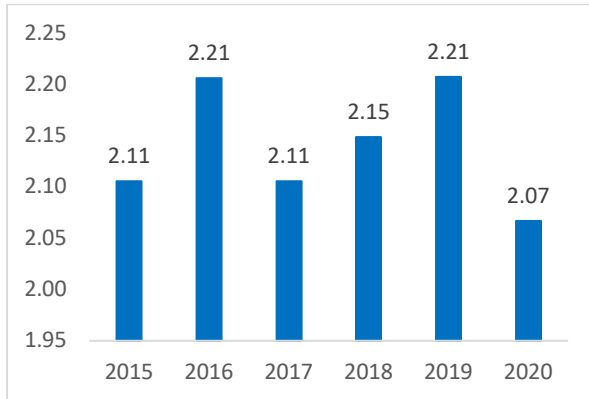
Da bi penzioni sistem bio održiv, broj aktivnog stanovništva treba da bude veći tri puta u odnosu na broj korisnika prava Fonda PIO. Na kraju 2020. godine, odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava iz Fonda PIO je iznosio 2,07. Dakle, na 129.230 korisnika prava Fonda PIO, u Crnoj Gori treba da bude 387.690 aktivnog stanovništva. Poređenja radi, na kraju 2020. godine, u Crnoj Gori je bilo 267.100 aktivnog stanovništva. Shodno tome, da bi penzioni sistem bio održiv, u Crnoj Gori treba da bude još 120.590 aktivnih stanovnika.

Tabela 13: Broj zaposlenih, nezaposlenih i broj korisnika prava Fonda PIO, i odnos broja aktivnog stanovništva i broja nezaposlenih i korisnika prava Fonda PIO

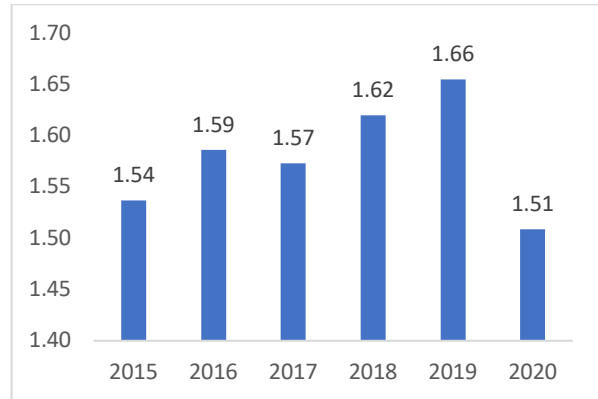
Godina	Broj aktivnog stanovništva (1)	Korisnici prava fonda PIO (2)	Nezaposleni (3)	Odnos A/(K+N) 1/(2+3)
2015.	268.900	127.715	47.200	1,537
2016.	272.500	123.492	48.300	1,586
2017.	273.200	129.729	43.900	1,573
2018.	279.900	130.240	42.500	1,620
2019.	287.300	130.149	43.400	1,655
2020.	267.100	129.230	47.800	1,508

Izvor: Monstat (ARS) i PIO

Grafik 21: Odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava Fonda PIO

Grafik 22: Odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava Fonda PIO i nezaposlenih

Iz tabele se može konstatovati da broj aktivnog stanovništva, koji je veći od broja zaposlenih, jer metodološki uključuje i nezaposlene, nije dovoljan za dugoročno održiv penzioni sistem. Naime, da bi penzioni sistem bio održiv, broj aktivnog stanovništva mora biti trostruko veći nego broj penzionera, što znači da na kraju 2020. godine Crnoj Gori nedostaje oko 120.000 aktivnih stanovnika.

1.12. Potrebna poreska reforma za finansiranje ekonomskog oporavka

Poreskoj politici je potrebna reforma kako bi se finansirao oporavak i razvoj zemlje. Reforma mora pravovremeno tretirati širok spektar poreskih stopa, kako bi se novostvorena vrijednost oporezovala na fer i pravedan način. Potrebna je pažljiva primjena progresivne poreske stope, kao i analiza usvajanja globalne promjene poreske stope na dobit od 15%, koju je donijela G7. Posebno se treba sagledati pitanje oporezivanja nelegalno stečene imovine. Potrebno je ojačati mehanizme inspekcije i kontrole. Nekoliko puta odlagana fiskalizacija je počela da daje efekat u ljetnjim mjesecima 2021. godine.

Poreski dugovi, koji su nastali u ranijem periodu, opterećujući su za državu. Poreski dug je 2015. godine dostigao vrijednost od 777 miliona eura, od čega je preko pola milijarde eura nenaplativi dug.

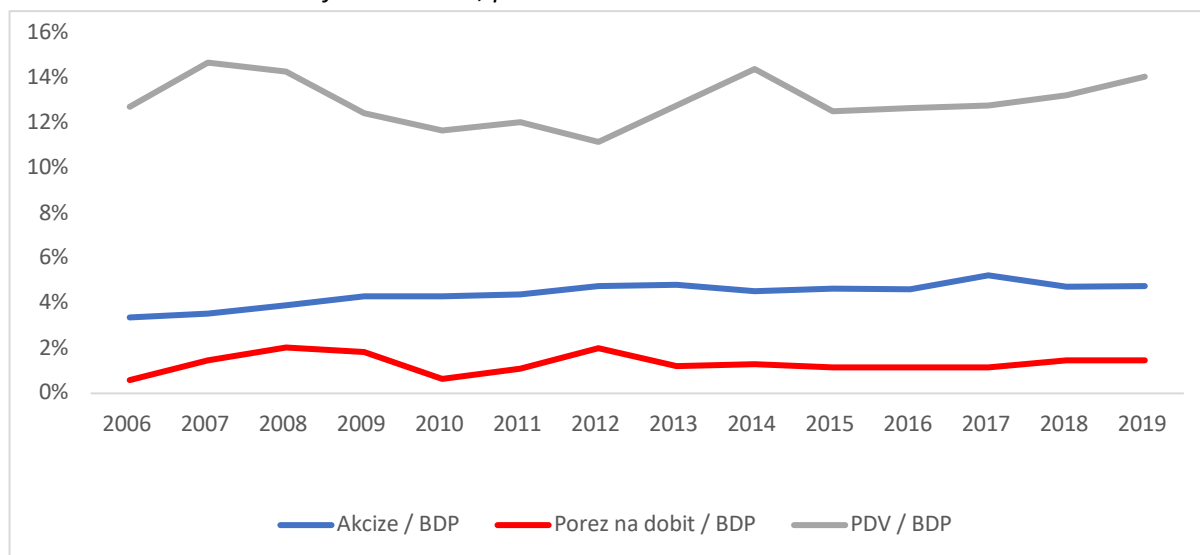
Indirektni cilj poreske reforme treba biti smanjenje nejednakosti u društvu kroz bolju distribuciju više naplaćenih poreskih prihoda na sve slojeve društva, sa posebnim akcentom na ugrožene kategorije. Poreska politika mora da se mijenja na način da se mora uskladiti sa sadašnjim stanjem ekonomskih i socijalnih odnosa, i to ne samo radi ravnomjernog rasporeda tereta oporavka na sve slojeve stanovništva, već i radi prenamjene tokova novca koji vode sve dubljem socijalnom raslojavanju u društvu.

Uprkos povećanju stopa PDV-a (16% na 21%), naplata PDV-a u odnosu na BDP je ostala gotovo nepromijenjena. To znači da, uprkos povećanju PDV od 25% (5% od 21%), njegov udio u BDP-u je isti, što implicira da su teret povećanja PDV-a najviše platili građani sa niskim i srednjim primanjima, dok je država propustila da naplati znatno veći PDV zbog postojanja sive ekonomije koja iznosi 30%.

Crna Gora ima jednu od najnižih stopa poreza na dobit koja iznosi 9%. Naplaćeni porez na dobit u odnosu na PDV je gotovo identičan 2007. i 2019. godine, što ukazuje da, uprkos znatno većoj privrednoj aktivnosti i povećanju PDV-a u tom periodu, kompanije koje posluju u Crnoj Gori nijesu ostvarivale veće profite.

Uprkos konstatnom povećanju tokom godina, prihodi od akciza u odnosu na BDP, ostali su isti 2007. i 2019. godine. Ovo ukazuje da je za veliki dio akcizne robe izvršena evazija poreza.

Grafik 23: Akcize, porez na dobit i PDV u odnosu na BDP

1.13. Uvezena inflacija

Zbog svoje strukture, crnogorska ekonomija je uvezno zavisna što podrazumijeva uvezenu inflaciju. Kako je inflacija u eurozoni dostigla rekordne nivoe³² i iznosi 5,0% u decembru 2021. godine, ista se već prelila na Crnu Goru. Zbog limitiranih monetarnih alata, kao i uvezne zavisnosti koja je godinama forsirana, Vlada Crne Gore nema previše opcija niti alata za obuzdavanje uvezene inflacije.

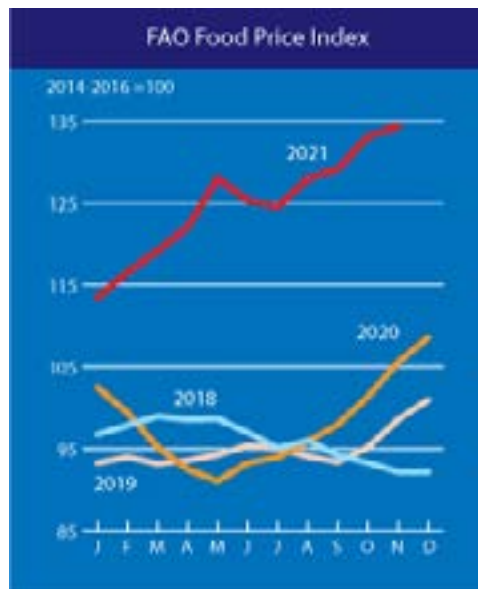
U zenitu COVID-19 krize u nekim djelatnostima, kako na globalnom tako i lokalnom nivou, imali smo obustavljanje proizvodnje i prometa u sektoru usluga. Takođe, sa druge strane imali smo upliv značajne količine novca u ekonomiju kroz subvencije, kredite i novoodštampani novac u inostranstvu, što je uticalo na inflaciju.

Inflacija mjerena Indeksom potrošačkih cijena (CPI) u decembru 2021. godine iznosila je 4,4%, sa daljim trendom rasta uslovljenim međunarodnim ekonomskim kretanjima. Najveći uticaj na stopu inflacije imale su cijene grupa: Hrana i bezalkoholna pića 7,2% i Prevoz (uticaj cijena naftnih derivata) 10,2%.

³² https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Inflation_in_the_euro_area

Prema indeksu cijena hrane FAO³³, isti je u novembru 2021. iznosio 134,4 u odnosu na novembar 2020. godine. Najviše su poskupile žitarice (41,5%), ulje (84,6%), mliječni proizvodi (25,5%), meso (9,08%) dok je šećer porastao 20,7%.

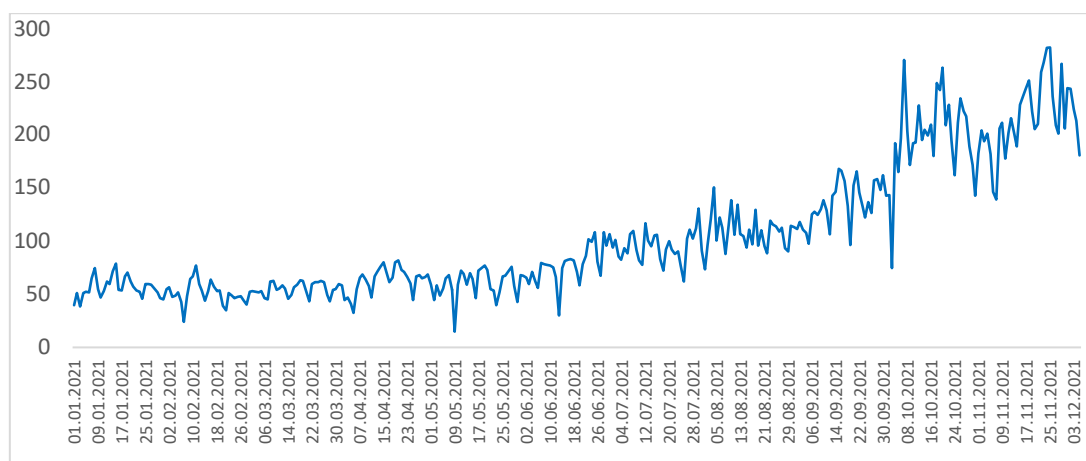
Slika 6: Indeks cijena hrane FAO

Izvor: Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (FAO)

Cijena električne energije je u 2021. godini porasla nekoliko puta³⁴. S obzirom da je rast cijena u Crnoj Gori električne energije za domaćinstva i male potrošače zakonski ograničen, pritisak povećanja električne energije na ostale proizvođačke kompanije biće izražen.

Grafik 24: Cijena električne energije u 2021. godini

Izvor: Mađarska berza električne energije (HUPX)

³³ <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

³⁴ <https://hupx.hu/en/market-data/dam/historical-data>

1.14. Regionalni dispariteti

Crna Gora ima ozbiljan problem sa regionalnim disparitetima i to u sjevernom regionu. Iz podataka o broju i poslovnim rezultatima privrednih društava koje su predali finansijske iskaze, zatim o broju zaposlenih, broju penzionera i broju nezaposlenih, može se konstatovati da je sjeverni region u značajnom zaostatku u odnosu na središnji i primorski region.

Podaci koji ukazuju na to su sljedeći:

- Odnos broja zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja stanovnika je najnepovoljniji u odnosu na ostale regione;
- Odnos broja zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja penzionera na sjevernom regionu je svega 0,7, što je dva i po puta nepovoljnije u odnosu na druge regione;
- Odnos broja zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja penzionera i nezaposlenih lica na sjevernom regionu je svega 0,39, što je tri puta nepovoljnije u odnosu na druge regione;
- 2020. godine, u sjevernom regionu ima više nezaposlenih nego zaposlenih (2019. godine je taj odnos bio približno isti);
- Kompanije u primorskom regionu su u 2020. godini zabilježile gubitak od 433 miliona eura;
- Sjeverni region ima najmanji broj kompanija koje su predale finansijske iskaze.

Tabela 14: Odnos broja zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja stanovnika po regionima

2020. godina	Broj stanovnika	Broj zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze ³⁵	%
Primorski	155.050	55.701	36%
Sjeverni	161.310	19.824	12%
Središnji	304.946	108.832	36%

Evidentno je da je odnos zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broj stanovnika najnepovoljniji u sjevernom regionu, tri puta manji nego u primorskom i centralnom regionu.

³⁵ Napomena: Podaci o broju zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze ne uključuje podatke o broju zaposlenih u javnom sektoru, i treba ga uzeti sa rezervom.

1.14.1. Broj privrednih društava po regionima

Broj privrednih društava od 2015. do 2019. godine je konstantno rastao. U primorskom regionu registrovano je 48%, u sjevernom 19%, a u središnjem 31%.

Covid kriza nije uticala na smanjenje ukupnog broja privrednih društava u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, već je došlo do povećanja od 3%. Navedeno povećanje se vezuje za nastavak subvencija koje je Vlada omogućila.

Slika 7: Broj privrednih društava po regionima

1.14.2. Neto rezultat iz poslovanja po regionima

Tokom 2019. godine od 30.165 privrednih subjekata, 12.082 je imalo pozitivan neto rezultat (753,7 mil. eura)

Tokom 2020. od 31.110 privrednih subjekata, 10.766 je imalo pozitivan neto rezultat (571,5 mil. eura).

Tabela 15: Neto rezultat iz poslovanja po regionima

Region	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Primorski	-60M	-65M	9M	2M	30M	-433M
Sjeverni	10M	13M	12M	8M	23M	19M
Središnji	-99M	162M	155M	154M	260M	98M
Ukupno	-148M	111M	176M	164M	313M	-316M

Slika 8: Neto rezultat iz poslovanja po regionima

1.14.3. Poslovni prihod po regionima

Rast poslovnog prihoda u 2019. godini u odnosu na 2015. godinu po regionima:

- Primorski region 58%;
- Sjeverni region 26%;
- Središnji region 40%.

Tabela 16: Poslovni prihod po regionima

Region	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Primorski	1.419M	1.541M	1.785M	1.964M	2.243M	1.517M
Sjeverni	531M	541M	601M	625M	672M	626M
Središnji	5.071M	5.584M	6.367M	6.801M	7.082M	6.250M
Ukupno	7.021M	7.666M	8.754M	9.390M	9.997M	8.393M

Ukupan prihod u ovom periodu se povećao 42% (2,97 milijardi eura), a jedinice lokalne samouprave u kojima su kompanije imale najveće povećanje poslovnog prihoda u 2019. u odnosu na 2015. su:

- Podgorica: 1,75 milijardi eura (44%);
- Herceg Novi: 287,5 miliona eura (139%);
- Budva: 185 miliona eura (45%);
- Nikšić: 182 miliona eura (23%);
- Tivat: 149 miliona eura (75%);
- Bar: 96 miliona eura (35%).

#Uticaj COVID-19 krize

Pandemija je uticala na smanjenje ukupnog prihoda u iznosu od 1,6 milijardi eura (-16 %), dok je po regionima procentualna promjena:

- Primorski region: 32,36%;
- Sjeverni region: 6,81%;
- Središnji region: 11,75%.

1.14.4. Broj zaposlenih po regionima

Broj zaposlenih od 2015. do 2019. godine procentualno je najbrže rastao u primorskom (42%), a najsporije u sjevernom regionu (21%).

Učešće u ukupnom broju zaposlenih po regionima u 2019. godini:

- Primorski region 33%;
- Središnji region 57%;
- Sjeverni region 10%.

Od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini, 77% je raspoređeno u pet opština: Podgorica (47%), Budva (11%), Herceg Novi (7%), Bar i Nikšić po 6%.

Tabela 17: Broj zaposlenih po regionima

Region	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Primorski	48.175	51.861	56.279	63.466	68.322	55.701
Sjeverni	16.422	17.355	17.972	18.891	19.822	19.824
Središnji	87.821	94.232	98.897	108.526	115.838	108.832
Ukupno	152.418	163.448	173.148	190.883	203.982	184.357

#Uticaj COVID-19 krize

U sjevernom regionu nije došlo do promjene broja zaposlenih, dok je u primorskom broj zaposlenih smanjen za 18,5%, a u središnjem za 6%.

Najveći pad broja zaposlenih u 2020. godini (19.625 zaposlenih) se odnosi na opštine: Podgorica (6.750), Budva (5.350), Kotor (1.970), Herceg Novi (1.920), Bar (1.440), Tivat (1.200).

1.14.5. Broj nezaposlenih po regionima

Slika 9: Broj nezaposlenih po regionima

Broj nezaposlenih od 2015. do 2019. godine smanjio se u primorskom (33%) i središnjem (21%) regionu, dok se u sjevernom taj broj povećao 24%.

Učešće u ukupnom broju nezaposlenih po regionima u 2019. godini:

- Primorski region 14%;
- Sjeverni region 51%.
- Središnji region 35%;

Od ukupnog broja nezaposlenih u 2019. godini, 57% je raspoređeno u pet opština: Podgorica (18%), Berane (11,5%), Bijelo Polje (9,5%), Nikšić i Rožaje po 9%.

Tabela 18: Broj nezaposlenih po regionima

Region	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Primorski	7.850	9.151	8.155	6.302	5.276	7.498
Sjeverni	15.430	20.081	23.317	19.924	19.059	22.137
Središnji	16.711	20.255	19.790	15.152	13.281	17.874
Ukupno	39.991	49.487	51.262	41.378	37.616	47.509

#Uticaj COVID-19 krize

Na kraju 2020. godine zabilježen je porast broja nezaposlenih u sva tri regiona:

- Primorski region (oko 2.200 osoba);
- Središnji region (oko 4.600 osoba).
- Sjeverni region (oko 3.100 osoba);

1.14.6. Broj penzionera po regionima

Procentualno učešće broja penzionera po regionima:

- Primorski region 25%;
- Središnji region 50%;
- Sjeverni region 25%;

Od ukupnog broja penzionera, 68% se odnosi na šest opština:

- Podgorica (28%), prosječna penzija 325 eura;
- Nikšić (14%), prosječna penzija 301 eura;
- Bar (7%), prosječna penzija 274 eura;
- Bijelo Polje (7%), prosječna penzija 225 eura;
- Herceg Novi (6%), prosječna penzija 308 eura;
- Pljevlja (6%), prosječna penzija 285 eura.

Tabela 19: Broj penzionera po regionima

Region	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Primorski	27.503	27.109	28.107	28.388	28.547	28.691
Sjeverni	28.527	27.316	29.117	29.221	29.186	29.206
Središnji	56.332	54.053	56.916	57.067	57.006	56.983
Ukupno	112.362	108.478	114.140	114.676	114.739	114.880

Slika 10: Broj penzionera po regionima

1.14.7. Realizacija Strategije regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020. godine

Prema nedavno usvojenom Završnom izvještaju o realizaciji Strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine, regionalni dispariteti u Crnoj Gori nijesu otklonjeni; naprotiv, još više su izraženi.

Grafik 25: Struktura ulaganja po regionima

Od ukupno 3,72 milijarde eura ulaganja na nivou države, u sjeverni region je investirano 1,73 milijarde eura ili 46% ukupnih investicija. Uprkos ovolikim investicijama u sjeverni region, regionalni dispariteti su još više izraženi.

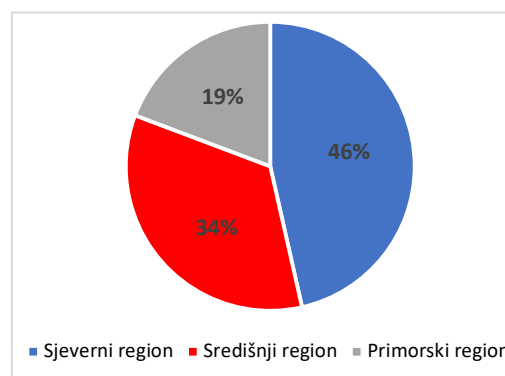

Tabela 20: Odnos planiranih i realizovanih ulaganja za period 2015-2020.

	Sjeverni region	Središnji region	Primorski region	UKUPNO
Ukupno planirana ulaganja (eur)	2.487.827.333	1.190.995.399	1.023.668.865	4.702.491.596
Ukupno realizovana ulaganja (eur)	1.731.739.310	1.277.639.177	717.764.474	3.727.142.962
Stepen realizacije (finansijska sredstva) u %	70%	107%	70%	79%

Izvor: Završni izvještaj o realizaciji Strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine

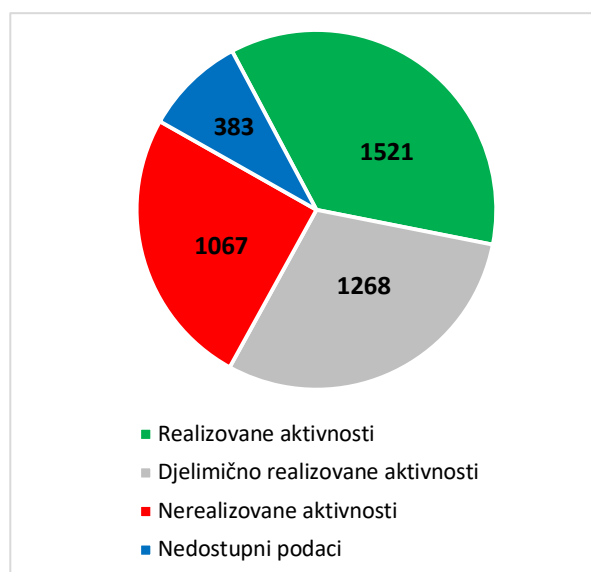
Tabela 21: Ulaganja prema pravcima razvoja po regionima za period 2015-2020.

	Održivi rast	Pametani rast	Inkluzivni rast	UKUPNO
Sjeverni region	1.272.003.394	389.748.271	69.987.642	1.731.739.310
Središnji region	337.987.001	807.638.297	132.013.877	1.277.639.178
Primorski region	306.591.289	383.329.232	27.843.952	717.764.474
Crna Gora	1.916.581.685	1.580.715.803	229.845.475	3.727.142.962

Izvor: Završni izvještaj o realizaciji Strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine

Grafik 26: Pregled realizacije planiranih aktivnosti

Prema dostupnim podacima u periodu od 2015. do 2020. godine predviđena je realizacija 4.239 aktivnosti, u okviru kojih su i godišnje aktivnosti višegodišnjih projekata ili programa, sa ciljem postizanja ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja svih jedinica lokalne samouprave i regiona. Od ukupnog broja planiranih aktivnosti, 36% aktivnosti je u potpunosti realizovano, oko 30% djelimično realizovano, dok 25% planiranih aktivnosti nije realizovano. Za 383 projekta ili 9% u trenutku sačinjavanja godišnjih izvještaja nijesu bili dostupni podaci o statusu realizacije.

U finansijskom smislu, potrošeno je 79% novca dok je realizacija aktivnosti slaba: realizovano je svega 30% aktivnosti dok je 36% djelimično realizovano.

Prema Završnom izvještaju o realizaciji Strategije regionalnog razvoja Crne Gore za period 2014-2020. godine, ocjene ostvarenosti napretka u cjelosti i prioritarnim oblastima su sljedeće:

- Strategija nije uspjela da odgovori na problem depopulacije, gdje je nastavljen trend smanjenja broja stanovnika sjevernog regiona;
- U periodu do pojave pandemije COVID-19, koja je uticala na promjenu trendova, privreda je bilježila konstantan rast na šta ukazuju ključni indikatori (BDP, stopa rasta BDP-a, BDP per capita, BDP PPS u odnosu na EU);
- Strategija nije doprinijela smanjenju deficita tekućeg računa i deficita spoljnotrgovinske razmjene roba;
- Strategijom nijesu značajno smanjene razlike u stepenu razvijenosti jedinica lokalnih samouprava. Iako je između pojedinih JLS smanjena razlika u razvijenosti, i dalje su gotovo sve JLS Primorskog regiona znatno iznad prosjeka, izuzev Ulcinja. Osim pomenutih, Podgorica spada u grupu JLS iznad prosjeka, dok sve ostale opštine pripadaju grupi manje razvijenih opština;
- Crna Gora nije uspjela da unaprijedi konkurentnost na šta ukazuje pad na listi međunarodnih indeksa konkurentnosti Lakoće poslovanja (*Ease of Doing Business*) i Indeksa globalne konkurentnosti (*Global Competitiveness Index*). Na nivou jedinica lokalnih samouprava došlo je do smanjenja između nivoa konkurentnosti;
- Industrijska proizvodnja u periodu od 2013. do 2020. godine bilježila je oscilacije. Najveći uticaj na industrijsku proizvodnju u cjelini je imao sektor prerađivačke industrije. U odnosu na početak realizacije Strategije, ali i zadnju godinu realizacije zabilježen je pad obima proizvodnje, praćen smanjenjem broja zaposlenih u sektoru prerađivačke industrije;
- Intenzivan razvoj turizma bio je prisutan do pojave globalne pandemije COVID-19. U posljednoj godini prije pojave COVID-19, zabilježeni su rekordni prihodi od turizma (1,1 milijarde eura), broj posjeta (2,6 miliona) i ostvarenih noćenja (1,4 milijarde). Rast broja posjeta i noćenja ostvaren je u sva tri regiona. Uticaj COVID-19 i mjere u cilju suzbijanja pandemije su imale najveći uticaj na ovaj sektor što je za posljedicu imalo pad najznačajnijih parametara, i to: prihoda od turizma za 86,1%; dolazaka turista za 83,2% i ostvarenih noćenja za 82,1%;
- U odnosu na početak realizacije Strategije aktivnosti su određenoj mjeri dale doprinos smanjenju stope nezaposlenosti sve do pojave pandemije COVID-19 u 2020. godini, kada se vratila na nivo prije pet godina. Problem nezaposlenosti koji je posebno izražen u sjevernom regionu ostao je jedan od ključnih problema, na koji sprovedene mjere u cilju zapošljavanja nijesu dale adekvatan odgovor;
- U prethodnom periodu ostvaren je napredak u razvoju saobraćajne infrastrukture posmatran kroz razvoj mreže puteva;

- Proizvodnja energije izražena kroz indeks proizvodnje za sektor Snabdijevanje električnom energijom, gasom i parom ukazuje na značajne oscilacije od godine do godine. U posljednje dvije godine (2019. i 2020) zabilježen je pad proizvodnje, dok je značajan rast zabilježen u 2013. i 2018. godini.

Alarmantan podatak je da je u sjevernom regionu na kraju 2020. godine registrovano skoro 20.000 zaposlenih, dok je broj nezaposlenih bio oko 22.000, a broj penzionera skoro 30.000 (odnos broja zaposlenih i broja nezaposlenih i penzionera je 1:2,6). Odnos broja zaposlenih i broja nezaposlenih i penzionera u primorskom regionu je 1,54:1 a u središnjem 1,45:1;

Iako je od 2015. do 2019. godine u sjeverni region uloženo oko 1,5 milijardi eura, tokom ovog perioda nije bilo posebne promjene u poslovnoj aktivnosti. Najveći dio novca (1,1 milijarda eura) je uložen u održivi rast (razvoj komunalne, javne i putne infrastrukture, održivo upravljanje i korišćenje prirodnih resursa, niskokarbonski razvoj, komunalna infrastruktura i zaštita životne sredine), dok je približno isti iznos (1,079 milijardi eura) uloženo kombinovano u središnji i primorski region kroz pametni rast.

U narednom periodu više pažnje treba posvetiti ulaganju u pametni rast sjevernog regiona (poboljšanje konkurentnosti, unapređenje uslova za razvoj usluga, proizvodnje i preduzetništva, primjena IKT).

Tabela 22: Uporedni prikaz indeksa razvijenosti JLS

JLS	Indeks razvijenosti 2007-2009.	Stepen razvijenosti 2007-2009.	Indeks razvijenosti 2010-2012.	Stepen razvijenosti 2010-2012.	Indeks razvijenosti 2013-2015.	Stepen razvijenosti 2013-2015.	Indeks razvijenosti 2016-2018.	Stepen razvijenosti 2016-2018.
Budva	362,40	1	331,73	1	253,85	1	157,01	1
Tivat	149,65	4	173,09	2	149,69	2	133,83	2
Podgorica	145,97	5	141,13	5	120,15	4	121,12	3
Kotor	201,91	2	143,21	4	132,93	3	118,91	4
Herceg Novi	164,99	3	160,17	3	118,14	5	115,53	5
Bar	91,99	6	133,86	6	106,76	6	100,53	6
Danilovgrad	89,78	7	100,94	8	94,78	8	94,97	7
Nikšić	88,93	8	95,03	9	85,51	9	93,54	8
Cetinje	73,07	11	74,95	12	78,91	10	91,19	9
Žabljak	81,95	10	77,51	10	77,03	11	89,98	10
Ulcinj	56,86	18	75,44	11	76,88	12	83,47	11
Plužine	49,83	19	131,30	7	105,69	7	82,35	12
Pļjevlja	81,98	9	70,74	13	75,55	13	78,55	13
Kolašin	70,94	14	64,41	14	60,17	17	74,11	14
Mojkovac	72,89	12	63,38	15	62,21	15	73,48	15
Šavnik	45,97	20	49,40	17	49,55	20	66,47	16

Bijelo Polje	72,31	13	38,06	19	52,95	19	64,78	17
Berane	62,95	15	60,08	16	65,36	14	58,43	18
Tuzi	-	-	-	-	-	-	56,35	19
Rožaje	57,59	17	39,64	18	56,17	18	52,73	20
Plav	20,27	21	38,00	20	61,91	16	47,24	21
Andrijevica	57,78	16	37,92	21	44,78	21	41,60	23
Gusinje	-	-	-	-	40,19	22	43,96	22
Petnjica	-	-	-	-	30,70	23	28,13	24

Izvor: Ministarstvo ekonomskog razvoja

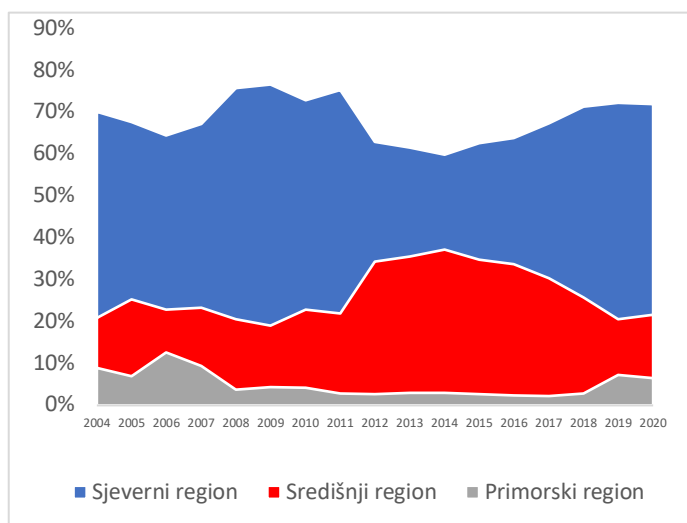
Posmatrano sa regionalnog aspekta može se primijetiti da su gotovo sve JLS primorskog regiona iznad prosjeka, izuzev Ulcinja, predstavljajući pet od šest razvijenih JLS. Osim pomenutih, Podgorica spada u grupu JLS iznad prosjeka. Sve ostale opštine pripadaju grupi manje razvijenih opština. Dodatno, rezultati indeksa razvijenosti pokazuju da su JLS sjevernog regiona najmanje razvijene.

Najznačajni izvor finansiranja za realizaciju Strategije regionalnog razvoja 2014-2020. godine predstavljali su krediti (47%), zatim Budžet (23%) i privatni kapital (20%). Budžeti jedinica lokalnih samouprava su činile 5% ulaganja, dok su sredstva EU fondova činila svega 3% uloženih sredstava za finansiranje regionalnog razvoja.

1.14.8. Egalizacioni fond

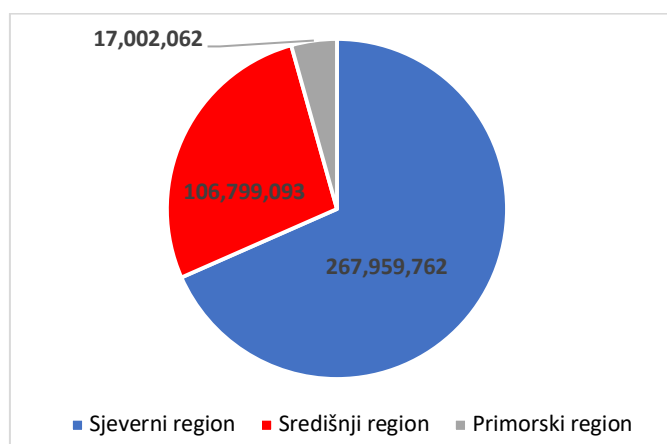
Grafik 27: Distribucija Egalizacionog fonda po regionima (% , 2004 - 2020)

Iz Egalizacionog fonda je u periodu 2004-2020. godine isplaćeno 391,8 miliona eura. Opštinama iz sjevernog regiona isplaćeno je 268 miliona eura ili 68% ukupnih sredstava, dok je opštinama iz središnjeg regiona isplaćeno 106,8 miliona eura ili 27% sredstava Egalizacionog fonda. Opštini Ulcinj, koja je jedini korisnik Egalizacionog fonda iz primorskog regiona je isplaćeno 17 miliona eura ili 4% ukupnih sredstava.

Nema promjene u procentualnom korišćenju sredstava Egalizacionog fonda u sjevernom regionu. Kada se posmatra distribucija isplata iz 2004. godine i uporedi sa isplatama u 2020. godini, opštine iz sjevernog regiona i dalje koriste najviše sredstava (70% ukupnih sredstava EF 2004. godine i 72% ukupnih sredstava EF 2020. godine).

Grafik 28: Isplate Egalizacionog fonda po regionima (eur, 2004 - 2020)

Stopa rizika od siromaštva po regionima jasno ukazuje na regionalne disparitete u kvalitetu života. U periodu od 2013-2019. godine sjeverni region ima nepromijenjenu i visoku stopu rizika od siromaštva (41,8% odnosno 41,2%). U odnosu na 2013. godinu, u 2019. godini se povećala stopa rizika od siromaštva u južnom regionu (17,8% odnosno 19,9%), dok se u centralnom smanjila sa 18,7% na 16,6%.

Tabela 23: Stopa rizika od siromaštva, po regionima (2013-2019)

Pokazatelj	Region	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Stopa rizika od siromaštva %	Centralni	18,7	18,7	17,1	16,8	17,1	14,4	16,6
	Južni	17,8	16,2	18,4	19,8	19,6	23,2	19,9
	Sjeverni	41,8	39,4	41,4	39,5	37,9	40,0	41,2

Izvor: Monstat

1.14.9. Problematika podataka i metodologija za njihovu izradu

Poseban problem u kontekstu analize podataka je neusklađenost istih iz različitih izvora. Često se događa da podaci u strateškim i operativnim dokumentima nijesu identični, zbog čega se politike ne zasnivaju na konzistentnim podacima. Podaci moraju biti jasni, sistematizovani i korišćeni u svim strateškim dokumentima na konzistentan način.

Veoma izražen problem je kvantifikovanje sive ekonomije u turizmu koji utiče na podatke iz platnog bilansa države. Trenutno se prihodi od turizma računaju na način da se na evidentirani broj noćenja dodaje 30%, koliko se procjenjuje da iznosi siva ekonomija u Crnoj Gori, nakon čega se taj broj množi sa prosječnom dnevnom potrošnjom. Uvođenje satelitskih računa u turizmu može doprinijeti rješavanju problema u kvantifikovanju sive ekonomije u turizmu.

7. Strane direktne investicije (SDI)

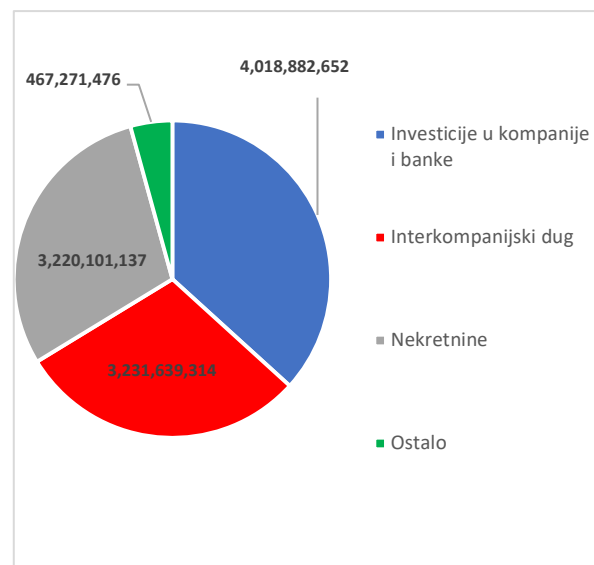
Crna Gora je snažno zavisna od eksternih izvora finansiranja, od kojih su veoma značajne strane direktne investicije. SDI ne treba posmatrati jednostrano, već iz nekoliko uglova, koji treba da daju širu sliku o njihovom uticaju na ekonomiju Crne Gore.

Od 2006. do 2020. godine, u Crnu Goru je stiglo 10,93 milijardi eura SDI. Znan dio SDI je ušao u finansijski sektor (banke, osiguranja, lizing) i omogućio multiplikativne efekte crnogorske privrede. Veliki broj stranih investitora je kroz udruženja institucionalno uključen u razna tijela kojim se omogućava prisustvo u donošenju odluka i praćenju ukupnih ekonomskih tokova.

Imajući u vidu značaj stranih direktnih investicija i postojećih kredibilnih i institucionalnih investitora, Vlada Crne Gore je posvećena omogućavanju predvidljivog poslovnog ambijenta za nove investicije koje će generisati kvalitetna i dugoročno održiva radna mjesta.

Grafik 29: Struktura SDI (2006 - 2020)

Dio SDI se usmjerava u Crnu Goru u velikoj mjeri zbog tržišta na koje kompanije plasiraju svoje proizvode. Od 10 milijardi eura, neznatan iznos SDI je usmjeren u primarni i sekundarni sektor privrede. Da su SDI bile veće u primarne i sekundarne sektore, mogla bi se promijeniti crnogorska struktura izvoza, što bi pratilo povećanje izvoznih cijena proizvoda te bi bitno uticale na cjelokupnu strukturu privrede. Naravno, država je dužna da omogući infrastrukturu kako bi se privukle investicije u primarne i sekundarne sektore privrede, što je do sada uglavnom izostajalo.

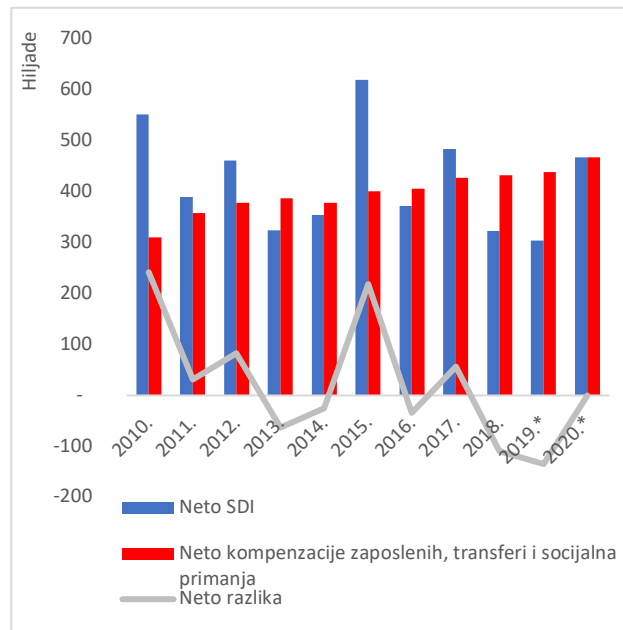
Određene SDI su plasirane u Crnu Goru zbog korišćenja prirodnih resursa koje često prate izdašne državne subvencije, a koje mogu biti povezane sa mogućom korupcijom. U tom kontekstu, treba pogledati primjer vjetroelektrane Možura, koja je u vlasništvu strane kompanije. Ova vjetroelektrana imala je višedecenijske garantovane otkupne cijene električne energije, koje su znatno iznad tržišnih u prvih 12 godina, dok se garantovani otkup nastavlja do kraja važenja koncesije (ukupno 30 godina).

U periodu 2006-2020. godine, crnogorski BDP se povećao za dvije milijarde eura, dok se javni dug povećao za 3,7 milijardi eura, uz mnogo brži trend uvećanja javnog duga od BDP-a. U navedenom periodu, priliv stranih direktnih investicija iznosi 10 milijardi eura, što

jasno pokazuje da određene SDI, koje su bile usmjerene mahom u nekretnine koje služe kao osnova za rentu tokom ljetnje turističke sezone i interkompanijski dug, iako nesumnjivo neophodne za Crnu Goru, nijesu u punoj mjeri vršile funkciju katalizatora kvalitativnog razvoja Crne Gore. Stoga, fokus je potrebno dodatno usmjeriti na postojeće i nove strane investitore koji otvaraju nova radna mjesta, prenose know-how i podižu kvalitet zaposlenih.

Grafik 30: Odnos neto SDI i neto ličnih priliva iz inostranstva

Važno je napomenuti i odnos SDI i neto kompenzacije zaposlenih, transfera i socijalnih primanja. Naime, u periodu od 2010-2020. godine, neto priliv investicija u Crnu Goru iznosio je 4,65 milijardi eura, dok je neto priliv kompenzacija zaposlenih, transferi i socijalna primanja (prilivi iz dijaspore) iznosio 4,38 milijardi eura ili svega 265 miliona eura (6%) manje od neto priliva SDI. Ovo pokazuje da se iz inostranstva u Crnu Goru doznakama šalju ogromna sredstva koja su gotovo identična u odnosu na SDI.

Imajući u vidu navedeno, prilikom koncipiranja razvojnih politika i strateških pravaca razvoja, potrebno je pažljivo razmotriti sugestije stranih investitora kako bi kreirali predvidljivi poslovni ambijent koji će, pored postojećih sektora i investitora, privlačiti SDI u primarne i sekundarne sektore privrede, što je potrebno uvezati sa inoviranim pravcima razvoja uz veliku ulogu ekonomske diplomatije. Dodatno, posebno treba stvarati ambijent za strane investicije u sektor IKT, koji može u velikoj mjeri uticati na diverzifikaciju crnogorske ekonomije.

8. Poslovanje kompanija u Crnoj Gori

8.1. Poslovanje u 2020. godini³⁶

Godina koja je karakterisala pojava koronavirusa ostavila je velike posljedice po crnogorsku ekonomiju:

- Prema podacima Uprave prihoda i carina, 31.110 kompanija predalo je finansijske iskaze za 2020. godinu;
- Crnogorska privreda je u 2020. godini poslovala negativno; gubitak na nivou države je iznosio 317 miliona eura. Poređenja radi, u 2019. godini, crnogorska privreda je poslovala pozitivno; kumulativni profit je iznosio 313 miliona eura;
- Prihodi crnogorskih kompanija u 2020. godini iznosili su 8,35 milijardi eura, što je pad od 1,6 milijardi eura u odnosu na 2019. godinu;
- U Crnoj Gori je na kraju 2020. godine bilo zaposleno 184.357 ljudi, što je za skoro 20.000 manje nego na kraju 2019. godine;
- Broj nezaposlenih lica na kraju 2020. godine iznosio je 47.509, dok je broj korisnika prava iz Fonda PIO 129.230, ukupno 176.739.

Tabela 24: Broj zaposlenih, nezaposlenih i penzionera (2015-2019. i 2019-2020)

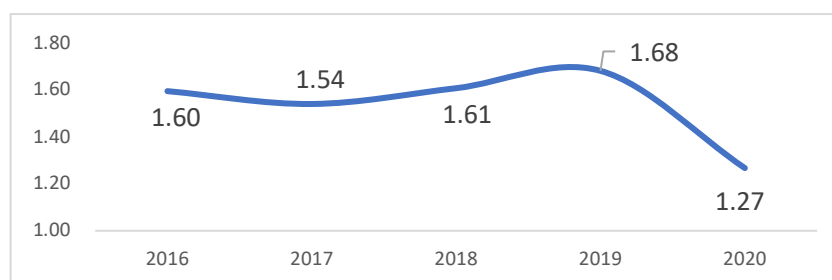
	Broj zaposlenih			Broj nezaposlenih			Broj penzionera		
	2015.	2019.	%	2015.	2019.	%	2015.	2019.	%
Ukupno (2015 - 2019)	152.418	203.982	+34%	39.991	37.616	-6%	112.362	114.739	+2%
Ukupno (2019 – 2020)	203.982	184.357	-10%	37.616	47.509	+26%	114.739	114.880	0%

Izvor: Uprava prihoda i carina i PIO

U 2020. godini, broj zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze je pao za 10%, dok je broj nezaposlenih porastao za 26%, a broj penzionera se blago uvećao.

Kada se posmatra odnos realizovanog platnog prometa i prihoda kompanija u periodu 2016-2020. godine, jasno se uočava negativan uticaj koronavirusa.

Grafik 31: Odnos realizovanog platnog prometa i prihoda kompanija (2016-2020)

³⁶ Podaci za kompanije koje su predale finansijske iskaze

Tabela 25: Prikaz podataka po sektorima po regionu: poslovni prihodi, neto rezultat, broj zaposlenih, broj kompanija koje su predale finansijske iskaze (2020)

Sektor	Poslovni prihodi po regionima				Neto rezultat po regionima				Broj zaposlenih po regionima				Broj privrednih društava po regionima			
	Primorski	Sjeverni	Središnji	Ukupno	Primorski	Sjeverni	Središnji	Ukupno	Primorski	Sjeverni	Središnji	Ukupno	Primorski	Sjeverni	Središnji	Ukupno
ADMINISTRATIVNE I POMOĆNE USLUŽNE DJELATNOSTI	37,876,671	5,799,508	101,174,874	144,851,053	(15,391,747)	(9,514)	415,624	(14,985,637)	3,682	699	11,906	16,287	844	72	570	1,486
DJELATNOST DOMAĆINSTVA KAO POSLODAVCA, DJELATNOST DOMAĆINSTAVA KOJA PROIZVODE ROBU I USLUGE ZA SOPSTVENE POTREBE	-	-	-	-	(1,332)	-	-	(1,332)	-	-	-	-	1	-	-	1
DJELATNOST EKSTERITORIJALNIH ORGANIZACIJA I TUJELA	-	-	1,228	1,228	-	-	(142,134)	(142,134)	-	-	2	2	-	-	2	2
DRŽAVNA UPRAVA I ODBRANA I OBAVEZNO SOCIJALNO OSIGURANJE	33,937	60,979	5,034,779	5,129,695	260	17,817	711,125	729,202	-	4	136	140	1	2	10	13
FINANSIJSKE DJELATNOSTI I DJELATNOST OSIGURANJA	1,704,484	-	33,016,272	34,720,756	(28,667)	-	(5,069,320)	(5,097,987)	55	7	4,137	4,199	27	1	120	148
GRADIVINARSTVO	351,585,211	38,209,545	753,796,830	1,143,591,586	(62,228,294)	2,574,962	(27,022,415)	(86,675,747)	7,702	1,229	11,834	20,765	1,542	268	1,323	3,133
INFORMISANJE I KOMUNIKACIJE	15,061,387	1,740,846	355,835,720	372,637,953	1,276,989	(79,285)	26,265,320	27,463,024	1,008	206	5,585	6,799	467	56	581	1,104
OBRAZOVANJE	8,427,614	1,245,254	14,339,186	24,012,054	489,048	(311,200)	655,793	833,641	588	347	1,269	2,204	82	34	146	262
OSTALE USLUŽNE DJELATNOSTI	11,475,571	7,739,639	45,895,258	65,110,468	(1,175,497)	(98,962)	(681,923)	(1,956,382)	1,257	661	2,422	4,340	894	566	1,468	2,928
POLOUPRIVREDA, ŠUMARSTVO I RIBARSTVO	13,280,360	14,916,545	37,761,953	65,958,858	(683,301)	(460,399)	(18,872,241)	(20,015,941)	275	479	1,372	2,126	99	114	139	352
POSLOVANJE NEKRETNIMA	32,586,440	1,859,572	27,708,809	62,154,821	(241,407,946)	(51,536)	(28,705,639)	(270,165,121)	1,375	86	599	2,060	742	15	355	1,112

PRERADIVAČKA INDUSTRIJA	118,484,322	182,080,276	585,458,801	886,023,399	2,251,550	2,355,956	29,870,737	34,478,243	2,829	4,581	6,808	14,218	595	590	943	2,128
SAOBRAĆAJ I SKLADIŠTENJE	118,365,224	27,237,846	277,154,564	422,757,634	(3,964,089)	391,194	2,622,051	(950,844)	3,869	1,083	7,131	12,083	555	252	627	1,434
SNABDJEVANJE ELEKTRIČNOM ENERGIJOM, GASOM, PAROM I KLIMATIZACIJA	2,771,390	5,504,174	500,779,409	509,054,973	(289,076)	502,581	32,993,746	33,207,251	25	102	2,929	3,056	11	20	44	75
SNABDJEVANJE VODOM, UPRAVLJANJE OTPADNIM VODAMA, KONTROLISANJE PROCESA UKLANJANJA OTPADA I SLIČNE AKTIVNOSTI	47,837,138	14,174,549	64,986,966	126,998,653	(2,711,221)	(216,341)	(230,042)	(3,157,604)	1,972	1,388	2,174	5,534	32	27	46	105
STRUČNE, NAUČNE I TEHNIČKE DJELATNOSTI	77,112,990	13,811,784	298,513,247	389,438,021	4,716,770	1,528,856	38,005,081	44,250,707	4,163	820	7,317	12,300	2,013	330	2,324	4,667
TRGOVINA NA VELIKO I TRGOVINA NA MALO I POPRAVKA MOTORNIH VOZILA I MOTOCIKALA	444,064,546	221,170,802	2,888,770,958	3,554,006,306	(6,296,907)	3,915,380	74,170,512	71,788,985	10,078	4,446	30,389	44,913	2,623	1,019	3,518	7,160
UMJETNOST, ZABAVA I REKREACIJA	52,367,912	4,392,558	105,401,381	162,161,851	(9,417,564)	(1,437,797)	4,654,335	(6,201,026)	1,903	397	3,633	5,933	299	149	408	856
USLUGE SMJEŠTAJA I ISHRANE	154,012,825	14,200,647	97,880,650	266,094,122	(93,713,336)	(2,450,870)	(27,317,640)	(123,481,846)	13,166	1,841	7,078	22,085	1,886	517	1,087	3,490
VADENJE RUDA I KAMENA	16,046,465	68,914,160	19,196,275	104,156,900	1,844,710	12,894,561	(6,976,820)	7,762,451	250	1,161	453	1,864	15	14	47	76
ZDRAVSTVENA I SOCIJALNA ZAŠTITA	14,065,745	2,957,562	37,088,849	54,112,156	(6,363,554)	220,010	2,723,236	(3,420,308)	1,500	284	1,654	3,438	182	116	268	566
NEMA UNEŠENU ŠIFRU	134,441	18,902	91,792	245,135	(7,467)	(8,990)	69,406	52,949	4	3	4	11	6	2	4	12
Ukupno	1,517,294,673	626,035,148	6,249,887,801	8,393,217,622	(433,100,671)	19,276,423	98,138,792	(315,685,456)	55,701	19,824	108,832	184,357	12,916	4,164	14,030	31,110

Izvor: Autorska obrada podataka Uprave prihoda i carina

8.2. Pregled finansijskih iskaza crnogorskih kompanija 2015-2020. godine

Analizom podataka Uprave prihoda i carina i mjesečnih izvještaja Zavoda za zapošljavanje za period 2015-2019. godine, uočeni su sljedeći trendovi:

- Broj privrednih društava od 2015. do 2019. godine je konstantno rastao;
- U primorskom regionu imamo 48% registrovanih od ukupnog broja kompanija, sjevernom 19% dok u središnjem regionu imamo 31% registrovanih kompanija;
- Svi sektori djelatnosti su zabilježili rast poslovnog prihoda iz poslovanja u 2019. godini u odnosu na 2015, osim sektora L - Poslovanje nekretninama, koji ima smanjenje poslovne aktivnosti iz godine u godinu (25% manji prihod u 2019. nego u 2015), dok za isti period sektor F - Građevinarstvo ima povećanje od 105%;
- Poslovni prihodi sektora G - Trgovina na veliko i malo (42,34%) i F - Građevinarstvo (13,63%) zajedno čine 56% ukupnih prihoda;
- Sektor C - Prerađivačka industrija je treći najveći sektor sa prihodima od oko 900 miliona eura (10,56%);
- U 2019. godini, 40% privrednih subjekata je raspoređeno u ova tri sektora i zapošljavalo je 41% ukupnog broja zaposlenih (oko 84.000);
- Ukupan poslovni prihod u ovom periodu je porastao 42% (2,97 milijardi eura), a opštine koje su imale najveće povećanje poslovnog prihoda u 2019. u odnosu na 2015. godinu su:
 - Podgorica - 1,75 milijarde eura (44%);
 - Herceg Novi – 287,5 miliona eura (139%);
 - Budva - 185 miliona eura (45%);
 - Nikšić - 182 miliona eura (23%);
 - Tivat - 149 miliona eura (75%);
 - Bar - 96 miliona eura (35%).
- 77% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini je raspoređeno u pet opština: Podgorica (47%), Budva (11%), Herceg Novi (7%), Bar i Nikšić po 6%;
- Broj zaposlenih od 2015. do 2019. godine procentualno je najbrže rastao u primorskom (42%), a najsporije u sjevernom regionu (21%);
- Središnji region zapošljava najveći broj zaposlenih (57%), primorski 33%, sjeverni samo 10%;
- Privredni subjekti registrovani u opštini Budva zapošljavaju najveći broj zaposlenih primorskog regiona (33%), a u opštini Ulcinj svega 7%;
- Opština Bar ima najveći broj nezaposlenih u odnosu na ukupan broj u primorskom regionu (33%), a opština Ulcinj 22%. U opštini Bar je i najveći broj penzionera u odnosu na ukupan broj u primorskom regionu (26%), a u Herceg Novom 24%;
- Opštine Bijelo Polje, Pljevlja, Berane i Rožaje zapošljavaju 82% od ukupnog broja zaposlenih u sjevernom regionu;
- Oko 17.200 (78%) nezaposlenih u sjevernom regionu je u opštinama Berane (21%), Bijelo Polje (18%), Rožaje (17%), Pljevlja (12%), Plav (9%). 75% od ukupnog broja penzionera u sjevernom regionu je u opštinama Bijelo Polje (26%), Pljevlja (23%), Berane (17%), Rožaje (9%);

#Uticaj COVID-19 krize

- Covid kriza nije uticala na smanjenje ukupnog broja privrednih subjekata u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, već je došlo do povećanja od 3%. Može se pretpostaviti da je povećan broj kompanija usljed korišćenja subvencija koje odobrava država;
 - Pandemija je uticala na smanjenje poslovnog prihoda u iznosu od 1,62 milijarde eura (-16%), dok je po regionima promjena: Središnji region -12%, Primorski region -32%, Sjeverni region -7%;
 - Smanjena poslovna aktivnost u primorskom regionu je uticala na smanjenje prihoda u iznosu od 725,75 mil. eura, od čega se polovina odnosi na turizam, dok je u središnjem regionu smanjenje bilo u iznosu od 833 mil. eura, a u sjevernom regionu smanjenje u iznosu od 45,7 mil. eura;
 - Sektori djelatnosti koji su pretrpjeli najveći pad poslovnog prihoda: Trgovina na veliko i malo (-15%): oko 610 miliona eura, Usluge smještaja i hrane (-55%): oko 325 miliona eura, Građevinarstvo (-18%): oko 256 miliona eura, Saobraćaj i skladištenje (-26%): oko 147 miliona eura, Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (-42%): oko 103 miliona eura;
 - Šifre djelatnosti koje su direktno povezane sa turizmom, a koje su u 2020. godini pretrpjele smanjenje poslovnog prihoda od 60% (oko 370 miliona eura):
 - 5510 Hoteli i sličan smještaj – smanjenje oko 220 miliona eura (-62%);
 - 5610 Djelatnosti restorana i pokretnih ugost. objekta - smanjenje oko 73,3 miliona eura (-46%);
 - 7911 Djelatnost putničkih agencija - smanjenje oko 57,3 miliona eura (-68%);
 - 7912 Djelatnost turoperatora - smanjenje oko 19,1 miliona eura (-84%).
- Broj zaposlenih u ovim djelatnostima je smanjen 32% (oko 9.000 zaposlenih);
- Svaki treći privredni subjekt u Crnoj Gori ima pozitivan neto rezultat. U 2020. godini pozitivan neto rezultat su ostvarili sektori: Sektor B - Vađenje ruda i kamena, Sektor C - Prerađivačka industrija, Sektor J - Informisanje i komunikacije, Sektor D - Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija i Sektor G - Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala;
 - Tri sektora koja su imala negativan neto rezultat u 2020. godini u iznosu od 480 miliona eura su: Sektor L - Poslovanje nekretninama (-270 mil. eura), Sektor I - Usluge smještaja i hrane (-124 mil. eura) i Sektor F - Građevinarstvo (-87 mil. eura);
 - Najveće smanjenje broja zaposlenih se odnosilo na sektore: Sektor I - Usluge smještaja i hrane, Sektor N - Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, Sektor G - Trgovina na veliko i malo i Sektor H - Saobraćaj i skladištenje (oko 20.000 zaposlenih);
 - U sjevernom regionu nije došlo do promjene broja zaposlenih, dok je u primorskom regionu broj zaposlenih smanjen za 18%, a u središnjem za 7%;
 - Najveće smanjenje broja zaposlenih odnosi se na Podgoricu (oko 7.500) i Budvu (oko 5.500);
 - Na kraju 2020. godine zabilježen je porast broja nezaposlenih u sva tri regiona - Primorski region (oko 2.200 osoba), Sjeverni region (oko 3.100 osoba), Središnji region (oko 4.600 osoba).

1.15. Analiza sektora crnogorske privrede sa rastom prihoda

Prema podacima Strategije razvoja malih i srednjih preduzeća 2018-2022. godine³⁷, učešće prometa mikro, malih i srednjih preduzeća (MMSP) u ukupnoj vrijednosti 2016. godine bilo je 77,2%, a bruto dodate vrijednosti 70,5%. U ukupnim investicijama u osnovna sredstva, koje su iznosile 652,8 mil. € 2016. godine, učešće MMSP je bilo oko 56,7% ili 370,2 mil. €. U periodu 2011-2017, mala i srednja preduzeća dala su doprinos u povećanju broja zaposlenih, o čemu govori i podatak o učešću zaposlenih u MMSP u ukupnoj zaposlenosti od 75,6% i u ukupnom izvozu od 75,2%.

Prilikom definisanja sektora privrede koji mogu doprinijeti oporavku crnogorske ekonomije, analizirani su podaci o rastu poslovnih prihoda preko 5% u periodu 2015-2020. godine.

Tabela 26: Šifre djelatnosti sa rastom prihoda preko 5% u posljednjih pet godina

Djelatnost / poslovni prihod po godinama (milioni eura)	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Proizvodnja farmaceutskih preparata	9	14	17	23	24	26
Postavljanje električnih instalacija	43	47	53	68	79	100
Trgovina na veliko farmaceutskim proizvodima	108	115	131	147	160	199
Trg. na malo medicinskim i ortopedskim pomagalicama	6	6	7	8	9	10
Trg. na malo cvijećem, sadnicama, sjem., đubrivima	5	6	6	7	8	10
Kompjutersko programiranje	22	24	25	32	38	44
Pravni poslovi	7	13	14	21	27	29
Specijalistička medicinska praksa	6	6	8	10	11	12

Izvor: autorska obrada podataka Uprave prihoda i carina

Pregledom šifri djelatnosti koje su imale godišnji rast prihoda od preko 5% u posljednjih pet godina, jasno se uočava koliki je zapravo strukturni problem crnogorske ekonomije. Najveće prihode ima trgovina na veliko farmaceutskim proizvodima i postavljanje električnih instalacija. Ovo su grane privrede koje uvoze proizvode, što ukazuje da će promjena crnogorske ekonomije trajati duži period.

Tabela 27: Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5%

Djelatnost	Rast	Prihod (milioni eura)
Trgovina na veliko farmaceutskim proizvodima	25%	199
Proizvodnja svježeg betona	24%	141
Izgradnja puteva i auto-puteva	8%	112
Postavljanje električnih instalacija	28%	100
Proizvodnja aluminijuma	10%	79

³⁷ <https://www.gov.me/dokumenta/d3f71b72-fa31-4d94-80dd-18ce93096226>

Prenos električne energije	60%	62
Trg. na vel. kompjut., komp.opremom i softverima	6%	51
Kompjutersko programiranje	16%	44
Pravni poslovi	7%	29
Proizvodnja i emitovanje televizijskog programa	9%	26
Trgovina na veliko otpacima i ostacima	493%	26
Proizvodnja farmaceutskih preparata	7%	26
Razrada građevinskih projekata	6%	23
Livenje lakih metala	19%	23
Vađ. građ. i ukr. kamena, kreč., s. gipsa, krede i	7%	21
Ostale usluge informacione tehnologije	30%	19
Pomorski i priobalni prevoz tereta	1.407%	19
Manipulacija teretom	11%	18
Ostala zdravstvena zaštita	66%	15
Specijalistička medicinska praksa	13%	12
Povjerenički fondovi (trastovi), invest. fondovi	29%	12
Proizvodnja žičanih proizvoda, lanaca i opruga	181%	12
Proizvodnja ostalih prehrambenih proizvoda	7%	11
Trg. na malo medicinskim i ortopedskim pomagalima	15%	10

Izvor: Autorska obrada podataka Uprave prihoda i carina

Iz navedene tabele o rastu u 2020. godini, uprkos pandemiji, jasno se uočava potencijal crnogorske ekonomije. U ovom smjeru će biti dizajnirane razvojne politike.

9. Infrastrukturni projekti

Izgradnja infrastrukture je od ključnog značaja za ekonomski rast, povećanje produktivnosti i konkurentnosti domaće privrede. Infrastruktura pomaže boljem povezivanju ljudi i kompanija sa tržištem, čime se formira temelj za pojačanu ekonomsku aktivnost. Dobro razvijene transportne mreže omogućavaju preduzećima da povećavaju obim poslovanja, što direktno dovodi do veće zaposlenosti domaće radne snage. Ulaganje u infrastrukturu podstiče dugoročno poboljšanje produktivnosti i stimulise ekonomsku aktivnost.

Privatni sektor ima veliku ulogu zajedno sa javnim sektorom u povećanju investicija i unapređivanju ekonomskog položaja u zemlji. Jačanje infrastrukturnih investicija u svim djelovima zemlje pomoći će da se ljudi povežu širom Crne Gore i pomognu oblastima da se izjednače.

Platforma ekonomskog oporavka zasniva se na infrastrukturnim ulaganjima koji će dovesti do povećanja ekonomskog rasta i produktivnosti na cijeloj teritoriji Crne Gore, sa posebnim akcentom na sjeverni region. Podrška države privatnim investicijama će biti zasnovana na jasnim i transparentnim planovima razvoja države, kako bi se privatni sektor ohrabrio za ulaganja.

9.1. Stagnacija infrastrukturnih projekata sa jedinstvene liste prioriternih projekata

Prema podacima za 2019. godinu, na listi infrastrukturnih projekata se nalazi 108 projekata i potprojekata, ukupne vrijednosti 5.278.137.277 eura.

Tabela 28: Infrastrukturni projekti

Javna politika	Iznos	Broj
Demokratija i dobro upravljanje	37.907.101	9
Pravda i pravosuđe	16.978.789	5
Unutrašnji poslovi	20.928.312	4
Ekonomski razvoj i životna sredina	332.705.969	47
Industrijska politika i proizvodnja	1.138.600	1
Životna sredina i klimatske promjene	331.567.369	46
Nauka, obrazovanje, kultura, mladi i sport	292.483.278	20
Kultura	25.724.928	9
Nauka	200.000.000	2
Obrazovanje	61.298.350	7
Sport	5.460.000	2
Saobraćajna, energetska i informaciona infrastruktura	4.599.292.547	26
Energetika	1.178.439.969	11
IKT	32.950.000	3
Saobraćaj	3.387.902.578	12
Zapošljavanje, socijalna politika i zdravstvo	15.748.383	6
Zdravlje	15.748.383	6
Ukupno	5.278.137.277	108

Izvor: Autorska obrada podataka JLPP

Dosadašnje izvršavanje infrastrukturnih projekata je loše. U izvještajima „Jedinstvene liste prioritetnih infrastrukturnih projekata“ 2015-2019. godine, za koju se vršila analiza zrelosti projekata shodno Metodologiji (izuzimajući 2016. godinu za koju nijesu dostavljeni podaci), utvrđeno je sljedeće:

- Ukupan broj projekata i potprojekata evidentiran u sve četiri godine je 108, među kojima se nalaze i projekti sa većim brojem segmenata (17 projekata ima 76 segmenata);
- Ukupna vrijednost svih projekata:
 - 2017. godina iznosi 5.032.156.894 €;
 - 2018. godina iznosi 5.245.187.277 €;
 - 2019. godina iznosi 5.278.137.277 €;
- **U periodu od 2017. godine do 2019. godine nije evidentiran nijedan projekat koji je poboljšao zrelost/ocjenu;**
- Važno je istaći velike projekte u kojima se **uopšte** nijesu desile promjene u periodu od 2015-2019. godine:
 - Hidroelektrana Morača (2c)³⁸;
 - Hidroelektrana Komarnica (2c);
 - Rekonstrukcija i modernizacija želj. pruge Bar–Vrbnica (granica sa Srbijom) - više segmenata;
 - Primorska varijanta JJA - Brza saobraćajnica duž crnogorskog primorja (više segmenata);
 - Auto-put Bar–Boljare, dionica Mateševo–Andrijevića (2b);
 - Auto-put Bar–Boljare, dionica Smokovac–Tološi–Farmaci (obilaznica oko Podgorice) (2b);
 - Auto-put Bar–Boljare, dionica Andrijevića–Boljare (2b);
 - Auto-put Bar–Boljare, dionica Đurmani–Farmaci (2b);
 - Međunarodni institut za održive tehnologije na prostoru Jugoistočne Evrope (2c)³⁹;
- U periodu od 2015. godine do 2017. godine su se desile najveće i jedine promjene i to na ukupno 20 projekata koji su promijenili zrelost/ocjenu shodno Metodologiji;
- Od ukupnog broja projekata u svim godinama, projekti koji se evidentiraju kao završeni su:
 - projekat Energetska efikasnost u Crnoj Gori – MEEP (2009 - 2014);
 - projekat Program energetske efikasnosti u javnim zgradama – EEPB (2012-2015).

9.2. Detaljni podaci

Jedinstvena lista infrastrukturnih projekata za period od 2015-2019. godine obuhvata **šest** sektora:

- Sektor energetike - 11 projekata;
- Sektor saobraćaja - 12 projekata;

³⁸ Prelazak u 1a uz ispunjavanje uslova

³⁹ 2018-2019.

- Sektor zaštite životne sredine - 47 projekata i potprojekata;
- Sektor društvene djelatnosti - 20 projekata;
- Sektor ostala infrastruktura - 16 projekata ;
- Sektor digitalna infrastruktura - tri projekta.

Broj projekata sa promjenama:

- Broj projekata u kojima se nijesu desile promjene od 2015-2019 godine: 27;
- Broj projekata u kojima su se desile promjene: 18 (20 sa segmentima);
 - Broj projekata koji su se promijenili na bolje: (17 u segmentima);
 - Broj projekata koji su se promijenili na gore: (3 u segmentima);
- Projekti koji postoje samo u 2015. godini: 17;
- Projekti kojih nema u 2015. godini, a ima u ostalim godinama: 44;
- Projekti koji se nalaze samo u 2019. godini: 3 (nemaju ocjenu zrelosti).

Izuzetno je teško pratiti listu, s obzirom da postoji promjena u projektima kroz godine koje se odnose na razradu po segmentima dok su u početku bili predstavljeni kao jedan projekat i segment.

9.3. Pregled promjena zrelosti projekata u svim godinama

U periodu 2015-2017. godine, ukupno **sedam** projekata je imalo bolju spremnost i prešli su iz ocjene 2 u ocjenu 1a. **Nakon 2017, nijedan projekat nema bolju zrelost/ocjenu.** Nijedan projekat od 2015-2019. godine nije prešao iz kategorije 2 u kategoriju 1a.

Pregled po promjenama je sljedeći:

- 1 projekat - iz 2a u 1a:
 - Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda + prikupljanje otpadnih voda faza I, Podgorica;
- 3 projekta – iz 2b u 1b:
 - Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV) - I faza, Bijelo Polje;
 - Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda (PPOV) - I faza + vodosnabdijevanje I faza, Cetinje;
 - Izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i kanalizacione mreže - Plav;
- 1 projekat – iz 2c u 1b:
 - Izgradnja sistema za prečišćavanje otpadnih voda u opštini Rožaje;
- 1 projekat – iz 2c u 2c/1a:⁴⁰
 - Hidroelektrana Morača;
- 1 projekat – 2a u 1b:
 - Unapređenje efikasnosti sudova: 1) Rekonstrukcija i adaptacija sudova: Viši sud Bijelo Polje, Osnovni sud Podgorica, Osnovni sud Nikšić, uz prilagođavanje navedenih objekata za pristup sudovima licima sa invaliditetom);

⁴⁰ Uz ispunjavanje uslova

- Promjene projekata koje su se desile u ocjeni 2: ukupno 13:
 - 1 projekat - iz 2a u 2b – (Sanacija klizišta Biogradske rijeke i rješavanje hidroloških problema u slivu Biogradskog jezera i Biogradske rijeke);
 - 2 projekta - iz 2b u 2c:
 - Unapređenje kvaliteta napajanja turističkih regija. Projekat se sastoji od sljedećih segmenata: 6) Rekonstrukcija dalekovoda 110kV Lastva - Tivat;
 - Izgradnja Zatvora Bijelo Polje);
 - 1 projekat iz 2b u 2a:
 - Unapređenje kvaliteta napajanja turističkih regija. Projekat se sastoji od sljedećih segmenata: 4) Izgradnja TS 110/35kV Žabljak;
 - 4 projekta iz 2c u 2a:
 - (Reciklažno dvorište/transfer stanice u Plužinama; Unapređenje efikasnosti sudova: 3);
 - Unapređenje efikasnosti kroz implementaciju „pristupa u jednom koraku“ (*one-stop-shops*);
 - Tretiranje otpadnih medicinskih voda u Kliničkom centru Crne Gore;
 - Rekonstrukcija prostora za obezbjeđenje uslova za funkcionisanje regionalnog Instituta za tropske bolesti;
 - 5 projekata - iz 2c u 2b:
 - Jadransko-jonski gasovod;
 - Unapređenje kvaliteta napajanja turističkih regija. Projekat se sastoji od sljedećih segmenata: 9) Izgradnja dalekovoda 110kV Virpazar-Ulcinj;
 - Izgradnja transfer stanice u Pljevljima;
 - Regulacija korita rijeke Lim, Berane;
 - Osnovno obrazovanje: 5) Izgradnja novog objekta - Dječiji vrtić i jaslice, Bijelo Polje.

9.4. Kapitalni projekti koji se realizuju

Prema podacima Ministarstva kapitalnih investicija, trenutno se realizuje 67 projekata ukupne vrijednosti 746,2 miliona eura

Tabela 29: Lista kapitalnih projekata

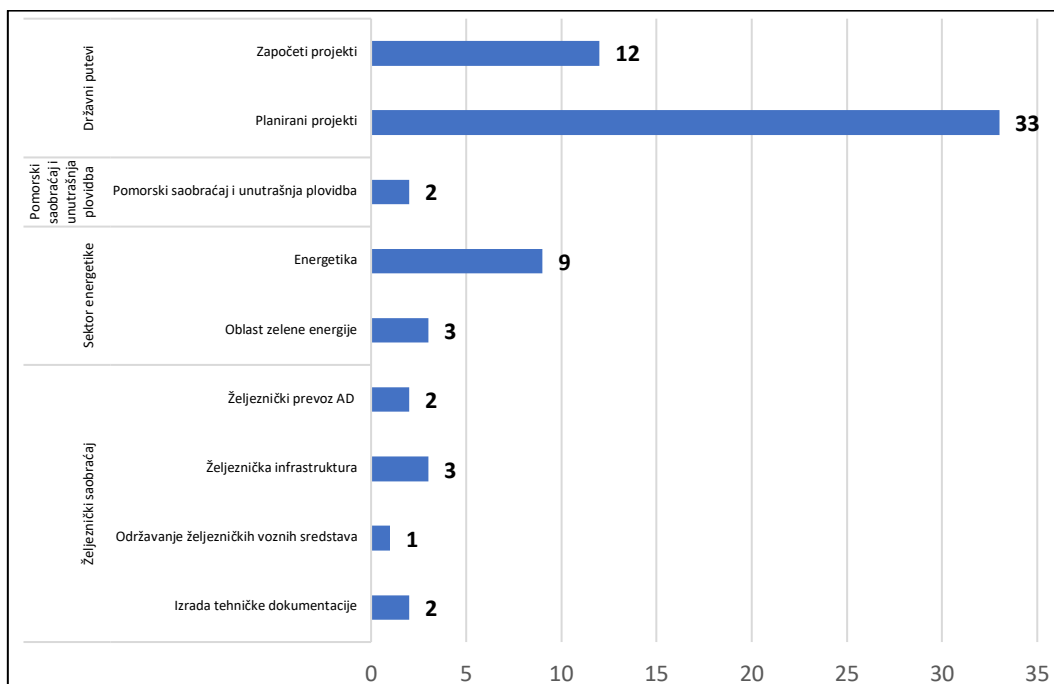
Saobraćaj i energetika	Oblast	Opis	Sredstva	Iznos (€)
Željeznički saobraćaj	Željeznička infrastruktura	Nabavka mehanizacije za održavanje građevinske i elektrotehničke infrastrukture, i oprema za pomoćni voz	Evropska banka za obnovu i razvoj	11.000.000
Željeznički saobraćaj	Željeznička infrastruktura	Sanacija 13 mostova i 8 tunela na pruzi Vrbnica–Bar	Iz prvog aranžmana iz fonda za Zapadni Balkan	17.800.000
Željeznički saobraćaj	Željeznička infrastruktura	Generalni remont 20 km pruge, na dionici pruge Lutovo–Bioče, sanacija 13 mostova i 8 tunela	Evropska investiciona banka	61.000.000
Željeznički saobraćaj	Održavanje željezničkih voznih sredstava	Opremanje i modernizacija depoa i radionica za održavanje voznih sredstava	Evropska investiciona banka	6.000.000
Željeznički saobraćaj	Željeznički prevoz AD	Nabavka tri elektromotorna voza koja bi se koristila za potrebe lokalnog saobraćaja željezničkog prevoza	Evropska banka za obnovu i razvoj	14.000.000
Željeznički saobraćaj	Željeznički prevoz AD	Generalni remont postojećih vozova	EUROFIMA	2.000.000
Željeznički saobraćaj	Izrada tehničke dokumentacije	Modernizacija željezničke rute 2, Podgorica - granica sa Albanijom	WBIF fond	1.300.000
Željeznički saobraćaj	Izrada tehničke dokumentacije	Za prugu Vrbnica–Bar, dionica Golubovci–Bar	WBIF fond	3.000.000
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta R-3 Pljevlja–Metaljka, Pljevlja–Krcé (Baljenovac), I faza		
Državni putevi	Započeti projekti	Izgradnja puta Vrulja–Mijakovići		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija puta Mojkovac–Lubnice, dionica Mojkovac–Vragodo		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-5 Rožaje–Špiljani sa sanacijom tunela i mostova		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-3 (M-18) Danilovgrad–Podgorica - izgradnja bulevara		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija puta Berane–Kolašin, dionica Lubnice–Jezerine		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija i rehabilitacija magistralnog puta M-6 Pljevlja–Mihajlovića		1.800.000
Državni putevi	Započeti projekti	Obilaznica Rožaje II faza		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Berane–Petnjica, dionica Berane–Podvade		
Državni putevi	Započeti projekti	Izgradnja magistralnog puta Cetinje–Čevo–Nikšić, dionica Cetinje–Čevo		
Državni putevi	Započeti projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-3 (M-18) Danilovgrad–Podgorica, dionica Komanski most–raskrsnica PG/CT/NK		

Državni putevi	Započeti projekti	Izgradnja bulevara Vilija Branta	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dionica Lepenac–Ribarevina–Poda–Berane (radovi se finansiraju iz kredita EIB)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta R-1 Cetinje–Njeguši, dionica od supermarketa VOLI do Bajičke crkve	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-1 Herceg Novi – Tivat–Budva, dionica aerodrom Tivat–Jaz, izgradnja bulevara	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta Kamenovo–Petrovac–Bar	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta M-2 dionica Kolašin–Mojkovac	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Mateševo–Kolašin	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Nikšić–Vilusi, dionica Nikšić–Kuside	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Bar–Kamenički most–Kruće	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Tuzi–Mataguži	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Podgorica–Tuzi, dionica od kružnog toka Plantaže do stočne pijace	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta Debeli brijeg–Herceg Novi	
Državni putevi	Planirani projekti	Adaptacija magistralnog puta Bar–Ulcinj	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja zapadne obilaznice oko Podgorice	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja puta Cetinje–Nikšić, dionica Čevo–Nikšić	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta Podgorica–Tuzi, III faza bulevara od mosta preko rijeke Cijevne do skretanja za Šipčanić	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Plužine–Ščepan Polje	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija magistralnog puta Meljine–Petijevići–Sitnica (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Ostros–Vladimir (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Pljevlja–Gradac (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja regionalnog puta Krstac–Kotor (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja magistralnog puta Pošćenje–Brezna (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija regionalnog puta Pljevlja–Gradac (izrada projektne dokumentacije)	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija mosta na Đurđevića Tari (nadzor i eksproprijacija) – projektovanje i izvođenje radova se finansira iz donacije NR Kine	
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja mosta preko rijeke Tare između Foče i Ščepan Polja	
Državni putevi	Planirani projekti	Rekonstrukcija puta Plužine–Ščepan Polje	

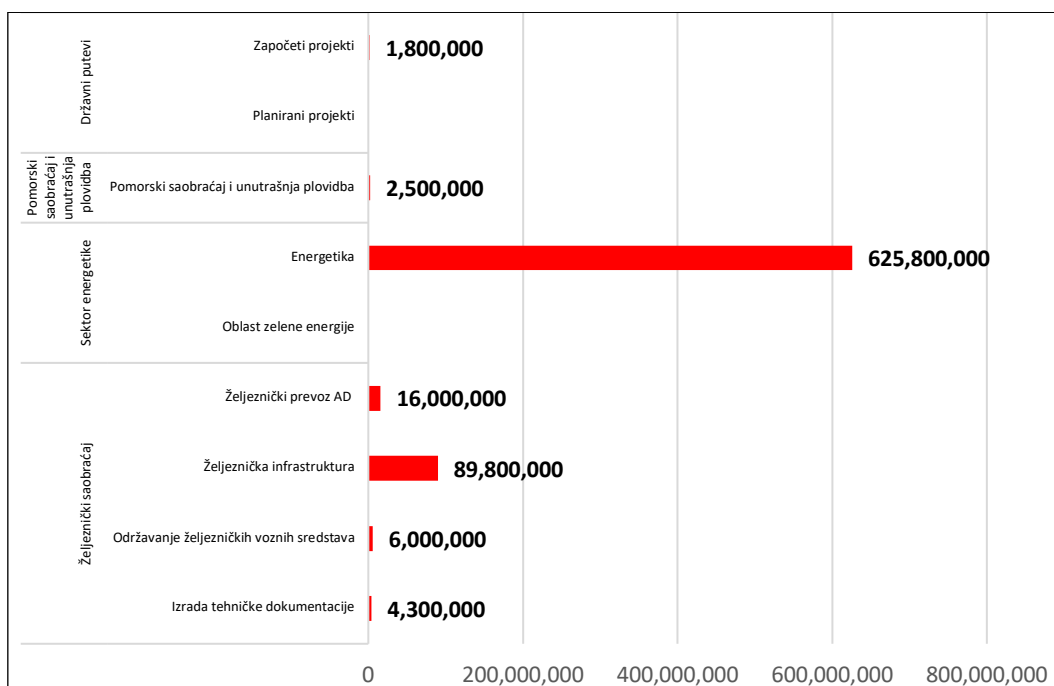
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja puta Čekanje—Čevo		
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja mosta preko rijeke Bojane		
Državni putevi	Planirani projekti	Projektovanje i izgradnja tunela kroz brdo Spas, Budva		
Državni putevi	Planirani projekti	Izgradnja bulevara u Ulici Vojislavljevića sa mostom i kružnim tokom		
Državni putevi	Planirani projekti	Sanacija mostova, klizišta i kosina na magistralnim i regionalnim putevima Crne Gore		
Državni putevi	Planirani projekti	Investiciono presvlačenje asfaltnog kolovoza na magistralnim i regionalnim putevima		
Državni putevi	Planirani projekti	Nastavak realizacije projekta auto-puta Bar—Bolljare, prioriteto na potezu od Mateševa do Andrijevice i dalje prema granici sa Srbijom		
Državni putevi	Planirani projekti	Priprema projektno dokumentacije za obilaznicu oko Budva, kao dijela „Plavog auto-puta“		
Pomorski saobraćaj i unutrašnja plovidba	Pomorski saobraćaj i unutrašnja plovidba	ALMONIT MTC: Izgradnja I faze luke Virpazar	85% IPA, 15% nacionalno kofinansiranje	2.440.000
Pomorski saobraćaj i unutrašnja plovidba	Pomorski saobraćaj i unutrašnja plovidba	Izgradnja Luke Virpazar		60.000
Sektor energetike	Energetika	Ekološka rekonstrukcija TE Pljevlja	EPCG	72.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat VE Gvozd u Nikšiću	EPCG, Ivicom	61.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat SE Briska gora u opštini Ulcinj	Država i konzorcijum predvođen kompanijom Fortum (Finska)	200.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat VE Brajčić u opštinama Budva i Bar	Država i konzorcijum predvođen kompanijom WPD (Njemačka)	100.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat SE Velje Brdo u opštini Podgorica		40.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat Solari 3000+ i 500+	EPCG uz saradnju Eko-fonda	30.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat Solari 10.000+	EPCG	71.800.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat dogradnje HE Perućica (ugradnja agregata A8)	EPCG	26.000.000
Sektor energetike	Energetika	Projekat prevođenja viška voda Zete (plavni talas) u jezera Krupac i Slano	EPCG	25.000.000
Sektor energetike	Oblast zelene energije	HE Komarnica		
Sektor energetike	Oblast zelene energije	HE Kruševo		
Sektor energetike	Oblast zelene energije	HE Boka (Risan)		
UKUPNO			67 projekata	746.200.000

Izvor: Ministarstvo kapitalnih investicija

Grafik 32: Broj projekata po oblastima

Grafik 33: Ukupna vrijednost projekata po oblastima (u eurima)

9.5. Investicije u fiksni kapital iz javnih izvora

Prema podacima iz Fiskalne strategije, u periodu 2022-2024. godine, planirane su investicije u fiksni kapital iz javnih izvora u iznosu od 675 miliona eura.

Tabela 30: Investicije u fiksni kapital iz javnih izvora, u hiljadama eura

	2020	2021	2022	2023	2024
SAOBRAĆAJ					
AUTO-PUT BAR-BOLJARE - I DIONICA	48.000	50.000	50.000		
AUTO-PUT BAR-BOLJARE - II DIONICA				200.000	200.000
JADRANSKO-JONSKI AUTO-PUT			20.000	20.000	20.000
ENERGETIKA					
SE BRISKA GORA ULCINJ*	2.300	15.500	14.500	14.700	2.300
VE BRAJIĆI**	2.244	4.193	35.340	59.502	2.244
VE GVOZD*			500	3000	
EKOLOŠKA REKONSTRUKCIJA TE PLJEVLJA		13.300	15.250	4.250	4.250
HE KOMARNICA	23	1.060	2.100	14.500	24.500
PREVOĐENJE RIJEKE ZETE		530	9.400	8.800	8.300
ENERGETSKA EFIKASNOST - JAVNE ZGRADE - III FAZA	906	1.500	6.000	1.000	1.500
ENERGETSKA EFIKASNOST - FAZA II	1.936	739	1.002	573	
OTPADNE VODE					
SISTEM PREČIŠĆAVANJA OTPADNIH VODA PODGORICA	6.658	4.612	16.032	13.456	11.834
NAPOMENE:					
* - JAVNO-PRIVATNO PARTNERSTVO					
** - VEĆINSKI PRIVATNA INVESTICIJA					
DRŽAVNE INVESTICIJE U KAPITAL - UKUPNO:	57.523	72.891	127.784	271.329	277.734
PRIVATNE INVESTICIJE U KAPITAL - UKUPNO:	3.394	12.193	44.090	66.852	3.394

Izvor: Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, Fiskalna strategija

9.6. Projekat izgradnje prioritetne dionice auto-puta Bar-Boljare

Analize renomiranih konsultantskih kompanija koje su bile angažovane od strane Vlade Crne Gore na izradi fizibiliti studije za opravdanost izgradnje auto-puta, jasno su ukazivale na ekonomsku neopravdanost i nepovoljne vrijednosti indikatora isplativosti projekta.

Uprkos navedenom, 30.10.2014. godine Vlada Crne Gore i kineska državna EXIM banka su potpisale Ugovor o preferencijalnom zajmu za finansiranje projekta na iznos od 942 miliona dolara (u tom trenutku oko 25% BDP-a Crne Gore), rok otplate od 20 godina (šest godina grejs perioda i 14 godina otplate) i godišnjom kamatnom stopom od dva odsto. Shodno tome, Crna Gora se izložila valutnom riziku koji je nedavno hedžovan. Dodatno, Crna Gora se odrekla imuniteta po osnovu suverenosti u slučaju arbitraže u vezi s kreditom s obzirom da je arbitraža po eventualnom sporu po osnovu ugovora o kreditu ugovorena u Peking.

Za razliku od projekata koji se financiraju iz sredstava EU, a koje karakterišu brižljivo planiranje i puna transparentnost, o projektu prioritetne dionice auto-puta u Crnoj Gori nije se puno znalo, jer su brojna dokumenta proglašavana tajnim. Dolaskom nove vlade, resorno Ministarstvo kapitalnih investicija započelo je objavljivanje podataka o ovom projektu.

Ugovori su zaključeni na osnovu idejnog, a ne glavnog projekta, što je rezultiralo činjenicom da je zaboravljena petlja koja povezuje prioritetnu dionicu auto-puta sa glavnim gradom Podgoricom, kao i elektro i vodovodne mreže, što je sveukupno državu Crnu Goru koštalo preko 100 miliona eura. Takođe, Crna Gora je do sada izgubila više od 40 miliona eura projektovanih prihoda zbog kašnjenja izgradnje prioritetne dionice, što dodatno komplikuje stanje u javnim finansijama. Ovako ugovoren aranžman je doveo do situacije da je otplata kredita počela bez obzira na to što prioritetna dionica nije završena, što je slučaj bez presedana u projektnom finansiranju.

Treba istaći da je tokom izgradnje prioritetne dionice auto-puta dio rijeke Tare devastiran. U izvještaju UNESCO-a piše sljedeće: „Izgradnja auto-puta preko rijeke Tare, koji se nalazi unutar i uzvodno od Rezervata biosfere na rijeci Tari, devastirala je korito Tare na i oko gradilišta“⁴¹. Pored UNESCO-a, i Evropski parlament i Evropska komisija su posljednjih godina redovno upozoravali Vladu Crne Gore na devastaciju rijeke Tare, biser prirode koji je pod međunarodnom zaštitom.

Gore navedeno implicira da se infrastrukturni projekat, kakav je auto-put, mora raditi u skladu na najboljim praksama projektnog finansiranja. Izgradnja preostalih dionica auto-puta se mora financirati na održiv način, kroz kombinaciju grantova, kredita i kapitalnog budžeta.

⁴¹ <https://whc.unesco.org/archive/2019/whc19-43com-7BAdd-en.pdf>

10. Sektorska analiza crnogorske privrede

U periodu od 2006. do 2020. godine, ekonomija Crne Gore je doživjela značajnu transformaciju. Tercijarni sektori privrede su mnogo više zastupljeni u odnosu na primarne, što se najbolje može vidjeti kada se uporede doprinosi BDP-u pojedinih sektora, kao i broj zaposlenih lica u sektorima u dva navedena perioda.

Tabela 31: Struktura sektora privrede (doprinos BDP-u) i zaposlenost – 2006 vs 2019⁴²

KD	Klasifikacija djelatnosti	BDP				Zaposlenost		
		Bruto dodata vrijednost 2006, tekuće cijene, u 000 EUR	Bruto dodata vrijednost 2019, tekuće cijene, u 000 EUR	Promjena %	Promjena (EUR)	Broj zaposlenih 2006	Broj zaposlenih 2019	Promjena broja zaposlenih
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	178.157	316.541	78%	138.384	2.224	1.998	(226)
B	Vađenje rude i kamena	28.670	61.760	115%	33.090	2.041	1.434	(607)
C	Prerađivačka industrija	168.472	184.071	9%	15.599	15.254	13.022	(2.232)
D	Snadjevanje električnom energijom	77.326	151.220	96%	73.894	2.894	2.775	(119)
E	Snadbijevanje vodom	32.807	83.178	154%	50.371	4.604	5.045	441
F	Građevinarstvo	76.373	318.294	317%	241.921	8.024	14.031	6.007
G	Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala	234.985	619.826	164%	384.841	37.478	39.834	2.356
H	Saobraćaj i skladištenje	98.946	200.543	103%	101.597	9.315	12.500	3.185
I	Usluge pružanja smještaja i ishrane	64.282	386.290	501%	322.008	10.989	18.350	7.361
J	Informisanje i komunikacija	126.917	181.055	43%	54.138	4.703	5.566	863
K	Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	65.208	186.556	186%	121.348	4.169	4.239	70
L	Poslovanje nekretninama	198.643	274.009	38%	75.366	1.226	1.743	517
M	Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	37.121	153.603	314%	116.482	6.234	10.462	4.228
N	Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	8.977	103.611	1054%	94.634	2.974	12.500	9.526
O	Državna uprava i obrana i obavezno socijalno osiguranje	174.187	332.085	91%	157.898	18.793	22.092	3.299
P	Obrazovanje	87.708	181.352	107%	93.644	12.282	14.770	2.488
Q	Zdravstvo i socijalna zaštita	83.378	166.613	100%	83.235	10.945	12.715	1.770
R	Umjetničke, zabavne i rekreativne djelatnosti	22.695	71.046	213%	48.351	4.254	5.744	1.490
S+T	Ostale uslužne djelatnosti; Djelatnost domaćinstava kao poslodavca	8.598	50.693	490%	42.095	3.339	4.725	1.386

Izvor: Monstat (razne publikacije)

Prerađivačka industrija je najslabije rasla, svega 9%. Sa druge strane, ostali sektori su rasli neuporedivo više kao što su: administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (1.054%), usluge pružanja smještaja i ishrane (501%), građevinarstvo (317%), trgovina (164%). Kada se posmatra finansijski aspekt, najviše je porasla trgovina (385 miliona eura), usluge pružanja smještaja i ishrane (322 miliona eura), građevinarstvo (241 miliona eura).

Na kraju 2006. godine, broj zaposlenih je iznosio 161.742, dok je na kraju 2019. godine taj broj bio 203.545. Najveći broj novozaposlenih je u sektoru administrativnih i pomoćnih uslužnih djelatnosti (9.526), sektoru usluge pružanja smještaja i ishrane (7.361) kao i sektoru građevinarstva (6.007). Neki sektori su doživjeli pad; tako se bilježi pad u sektorima vađenje ruda i kamena, prerađivačka industrija i snadbijevanje električnom energijom (ovi sektori se vežu za industrijsku politiku), kao i u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva.

⁴² Napomena: U tabeli nije naveden iznos „Porezi minus subvencije na proizvode“ koji se ne može podijeliti po sektorima

Kada se posmatra zaposlenost na kraju 2006. i na kraju 2020. godine, broj zaposlenih građana je bio veći 2006. godine nego na kraju 2020. godine, što pokazuje koliko je ekonomski model na kome se zasnivao rast BDP-a bio neadekvatan.

Na kraju 2020. godine, broj građana koji radi u Crnoj Gori iznosi 160.978. Samo u periodu od 2019. do 2020. godine, 42.567 građana je izgubilo posao, što iznosi 20% zaposlenih na kraju 2019. godine.

U sljedećim poglavljima dat je pregled uporednih sektorskih pokazatelja, koje je Monstat izdvojio u okviru publikacija „Crna Gora u brojkama“, za prikazane godine.

10.1. Poljoprivreda

Kada je u pitanju korišćeno poljoprivredno zemljište, može se konstatovati da je došlo do nedovoljnog rasta korišćenog poljoprivrednog zemljišta skoro u svim prikazanim kategorijama u 2019. godini u odnosu na 2012. godinu.

Tabela 32: Korišćeno poljoprivredno zemljište po kategorijama

Korišćeno poljoprivredno zemljište po kategorijama		
	2012.	2019.
Korišćeno poljoprivredno zemljište	222.891	257.470
Oranice	5.716	7.205
Žita za zrno	2.021	2.430
Krompir	1.327	1.625
Povrće, lubenice i dinje	828	1.311
Krmno bilje	1.433	1.588
Ostalo bilje na oranicama i ugari	73	251
Okućnice i/ili bašte	2.029	2.010
Voće	782	787
Vinogradi	143	112
Krompir	528	543
Povrće	575	568
Stalni zasadi	4.695	5.538
Voćnjaci ⁴³	1.966	2.588
Voćnjaci ekstenzivni	966	1.215

⁴³ Uključeni maslinjaci

Voćnjaci plantažni	1.000	1.373
Vinogradi	2.697	2.880
Rasadnici	32	70
Višegodišnje livade i pašnjaci	210.451	242.718

Izvor: Monstat

10.2. Šumarstvo

U sektoru šumarstva, broj hektara koji se odnosi na površinu vještačkog pošumljavanja je znatno opao u 2019. u odnosu na 2006. godinu (smanjio se 2,35 puta). Kada je u pitanju posječena bruto drvena masa, prisutan je skoro dvostruki rast (1,73 puta), a i kada su u pitanju posječeni četinari i lišćari u 2019. godini, u odnosu na 2006. godinu.

Tabela 33: Vještačko pošumljavanje i posječena bruto drvena masa

Vještačko pošumljavanje i posječena bruto drvena masa		
	2006.	2019. ⁴⁴
Vještačko pošumljavanje u ha	630	268
Posječena bruto drvena masa u hilj. m ³	631	1.093
Lišćara	281	471
Četinara	350	622

Izvor: Monstat

10.3. Industrija - energetika

U sektoru industrije, tačnije energetike, u periodu 2016-2019. godine, prisutne su bile značajnije oscilacije kod primarne proizvodnje. Konkretno, proizvodnja hidroelektrične energije je imala značajan pad u 2017. godini koja je bila izazvana velikom sušom, da bi u 2018. duplirala svoju vrijednost iz prethodne godine, i na kraju bila na malo nižem nivou u 2019. godini, nego što je to bio slučaj u 2016. Proizvodnja električne energije putem korišćenja energije vjetra je zaživjela u posmatranom periodu, pa je u 2019. godini nešto manje od 20% ukupno proizvedene električne energije proizvedeno na ovaj način. Kada su u pitanju kretanja vrijednosti za ostale pokazatelje, nema značajnijih promjena, osim što je vrijednost ostale potrošnje porasla za oko 41% u posmatranom periodu.

⁴⁴ U cilju harmonizacije statistike šumarstva odrađena je velika revizija podataka nastala usljed promjene u metodologiji obračuna podataka.

Tabela 34: Proizvodnja i potrošnja električne energije

Proizvodnja i potrošnja električne energije					
Proizvodnja	2016	2017	2018	2019	2020 p ⁴⁵
Primarna proizvodnja - hidroelektrična energija	1.808	1.004	2.092	1.621	1.448
Primarna proizvodnja - energija vjetra	-	95	141	293	320
Primarna proizvodnja - solarna energija	2	2	2	2	2
Transformacije - termoelektrane	1.216	1.265	1.444	1.507	1.615
Uvoz	1.210	1.537	780	1.196	5.943 ⁴⁶
Izvoz	906	417	976	943	5.864
Gubici prenosa i distribucije energije	541	512	503	493	487
Potrošnja grane energetike	118	119	134	129	141
Finalna potrošnja	2.761	2.855	2.846	3.054	2.837
Industrija	660	732	737	698	700
Saobraćaj	21	20	19	21	12
Domaćinstva	1.251	1.286	1.272	1.290	1.241
Poljoprivreda	14	18	17	16	15
Ostala potrošnja	725	799	801	1.029	868

Izvor: Monstat

10.4. Građevinarstvo

Broj stanova se u periodu 2006-2019. godine povećao za 63.910, odnosno za 29,9%. Takođe, u navedenom periodu su se izgradili stanovi veće površine nego što je to bio slučaj do 2006. godine, tako da je prosječna površina po stanu povećana sa 66m² na 71m².

Kada je u pitanju prosječna cijena kvadratnog metra stana u novogradnji, na nivou kompletne države došlo je do manjeg povećanja cijene od 2,4%, dok se na osnovu tabele može zaključiti da je znatno veći rast u odnosu na prosječni, ostvaren u okviru cijena u glavnom gradu (rast od 22,9%). Uporedni podaci za ostale regione nijesu dostupni, jer se do 2017. godine nijesu obuhvatali na isti način.

⁴⁵ Preliminarni podaci

⁴⁶ Od 2020. godine, podaci uvoza i izvoza sadrže podatke i tranzita

Tabela 35: Stambeni fond

Stambeni fond	2006.	2019.
Stanovi	214.035	277.945
Površina u m ²	14.132.398	19.746.697
Prosječna površina po stanu u m ²	66,00	71,00

Izvor: Monstat

Tabela 36: Prosječna cijena kvadratnog metra u novogradnji

Prosječna cijena kvadratnog metra stana u novogradnji po regionima, u EUR		
	2006.	2019.
Crna Gora	1.087	1.113
Glavni grad Podgorica	868	1.066
Primorski region	Budva 1.377	1.401
	Bar 986	
Središnji region	-	663
Sjeverni region	-	760

Izvor: Monstat

10.5. Spoljna trgovina

Spoljnotrgovinska robna razmjena Crne Gore i ostalih država užeg i šireg regiona, sa aspekta uvoza, znatno je porasla. Naime, vrijednost ukupnog uvoza u 2019. godini je za 78,5% veća od vrijednosti iz 2006. godine. Analitički posmatrano, raspodjela uvoza po zemljama je u određenoj mjeri slična u obje prikazane godine, s napomenom da je veći uvoz ostvaren iz Kine i BiH u 2019. u odnosu na 2006. godinu⁴⁷.

Tabela 37: Zemlje sa najvećom spoljnotrgovinskom robnom razmjenom sa CG, UVOZ (u mil. eura) – uporedni prikaz za 2006. i 2019. godinu

Godina	2006.		Godina	2019.	
	Uvoz	u %		Uvoz	u %
Zemlja\Trgovinski tok			Zemlja\Trgovinski tok		
Sve zemlje:	1 457,3	100,0	Sve zemlje:	2 600,8	100,0
Srbija	374,8	25,7	Srbija	500,4	19,2
Njemačka	167,4	11,5	Njemačka	244,2	9,4
Italija	140,9	9,7	Kina	222,0	8,5
Grčka	66,2	4,5	Italija	185,0	7,1

⁴⁷ https://www.monstat.org/userfiles/file/spoljna_trgovina/REVIZIJA_SPOLJNOTRGOVINSKIH_PODATAKA_2005-2009_GODINAM.pdf

Hrvatska	64,0	4,4	Bosna i Hercegovina	163,2	6,3
Švajcarska	59,7	4,1	Grčka	156,1	6,0
Kina	56,9	3,9	Hrvatska	150,6	5,8
Slovenija	55,5	3,8	Turska	135,8	5,2
Austrija	50,2	3,4	Francuska	59,2	2,3
Bosna i Hercegovina	42,8	2,9	Slovenija	54,7	2,1
Francuska	39,5	2,7	Poljska	49,7	1,9
Ostale zemlje	339,4	23,3	Ostale zemlje	679,8	26,1

Izvor: Monstat

S druge strane, ukupna vrijednost izvoza je smanjena za 5,8% u 2019. u odnosu na izvoz iz 2006. godine. Raspodjela izvoza po državama je strukturno bolje raspoređena u 2019. godini (prikazanih 11 država ima udio u izvozu oko 80%), nego što je bio slučaj u 2006. godini (gdje su tri države sa najvećim izvozom imale udio od skoro 77%).

Tabela 38: Zemlje sa najvećom spoljnotrgovinskom robnom razmjenom sa CG, IZVOZ (u mil. eura) – uporedni prikaz za 2006. i 2019. godinu

Godina	2006.		Godina	2019.	
	Izvoz	u %		Izvoz	u %
Zemlja\Trgovinski tok			Zemlja \ Trgovinski tok		
Sve zemlje:	441,1	100,0	Sve zemlje:	415,5	100,0
Italija	179,4	40,7	Srbija	107,9	26,0
Srbija	109,9	24,9	Mađarska	45,0	10,8
Grčka	50,5	11,4	Bosna i Hercegovina	29,8	7,2
Mađarska	31,8	7,2	Kosovo	29,4	7,1
Slovenija	19,3	4,4	Slovenija	25,4	6,1
Bosna i Hercegovina	18,4	4,2	Češka Republika	19,7	4,7
Hrvatska	7,5	1,7	Kina	17,4	4,2
Albanija	4,1	0,9	Njemačka	15,5	3,7
Njemačka	3,6	0,8	Turska	14,3	3,4
Austrija	2,0	0,5	Poljska	13,8	3,3
Velika Britanija	1,7	0,4	Albanija	13,3	3,2
Ostale zemlje	12,9	2,9	Ostale zemlje	84,1	20,2

Izvor: Monstat

10.6. Turizam

U sektoru turizma ostvaren je značajan rast i u broju dolazaka i u broju noćenja turista. Naime, broj noćenja je u periodu 2009-2019. godine porastao za 91,4%, dok je broj dolazaka porastao za 219%. Važno je pomenuti da se broj domaćih turista smanjio u prikazanom periodu (dolasci su manji za 17,2%, a noćenja za 39%), dok se broj međunarodnih turista znatno povećao (broj dolazaka se povećao za 74,3%, a broj noćenja za 208,1%).

Tabela 39: Uporedni podaci o noćenjima i dolascima turista za 2009. i 2019. godinu

CRNA GORA - NOĆENJA		
Godine	2009.	2019.
Ukupno	7.552.006	14.455.920
Domaći turizam	856.332	522.382
Međunarodni turizam	6.695.674	13.933.538
CRNA GORA - DOLASCI		
Godine	2009.	2019.
Ukupno	1.207.694	2.645.217
Domaći turizam	163.680	135.592
Međunarodni turizam	1.440.014	2.509.625

Izvor: Monstat

10.7. Saobraćaj, skladištenje i veze

U sektoru saobraćaja, dužina kategorizovanih puteva se povećala u ukupnom iznosu za 1.881 km. U dijelu unapređenja željezničke pruge nije bilo promjena, osim što se broj stanica povećao za **jednu**. Prevoz putnika se povećao u ukupnom iznosu za 2.855.000, međutim prevoz putnika u gradskom i željezničkom saobraćaju je smanjen (za 582.000 i 81.000), dok je prevoz putnika na aerodromima povećan za 1.819.000, što ide u prilog prethodno navedenoj situaciji u okviru sektora turizma (broj dolazaka međunarodnih turista se znatno povećao). Pored toga, broj putničkih automobila je značajno porastao u posmatranom periodu, pa je stoga pokazatelj broja putničkih automobila na 1.000 stanovnika porastao sa 282 (u 2006. godini) na 350 (u 2019. godini).

Tabela 40: Uporedni podaci o saobraćaju za 2006. i 2019. godinu

Dužina kategorizovanih puteva u km	2006.	2019.
Dužina kategorizovanih puteva ukupno	7.368	9.249
Savremeni kolovoz	4.742	6.333
Tucanik	1.806	1.839
Zemljani putevi	820	1.077
Dužina željezničke pruge	2006	2019
Stvarna dužina pruge u km	250	250
Broj stanica	47	48

Prevoz putnika u hiljadama	2006	2019
Drumski saobraćaj	4.825	7.680
Gradski saobraćaj	1.591	1.009
Željeznički saobraćaj	1.067	986
Prevoz putnika na aerodromima	834	2.653
Prevoz robe	2006	2019
Drumski saobraćaj (u hilj. tona)	1.961	886
Željeznički saobraćaj (u hilj. tona)	2.494	1.132
Prevoz robe na aerodromima (tone)	1.067	871
Automobili	2006	2019
Putnički automobili ukupno	152.581	217.959
na 1.000 stanovnika	244	350

Izvor: Monstat

Kod podataka koji se odnose na telefonske usluge, ukupan broj pretplatnika i fiksne i mobilne telefonije je u porastu, s tim što je rast u broju pretplatnika fiksne telefonije zanemarljiv, dok je rast u broju pretplatnika mobilne mreže značajan (rast od 64,3% u posmatranom periodu).

Tabela 41: Usporedni podaci o telefonskim uslugama za 2006. i 2019. godinu

Telefonske usluge	2006	2019
Pretplatnici fiksne telefonije	175.794	188.235
na 1.000 stanovnika	282	303
Pretplatnici mobilne mreže	703.053	1.150.998
na 1.000 stanovnika	1.126	1.850

Izvor: Monstat

10.8. Obrazovanje

U sektoru obrazovanja, broj osnovnih škola nije uporediv, zbog različitosti u metodologiji koja je primjenjivana, ali podaci koji se odnose na ostale kategorije jesu. Broj učenika je smanjen za 7.154 (ovaj broj se gotovo ravnomjerno dijeli na djevojčice i dječake – 52:48 u korist djevojčica). Ukupan broj nastavnika se, sa druge strane, povećao za 130 - interesantan je podatak da se broj nastavnika (muškarci) smanjio za 436, dok se broj nastavnica (žene) povećao za 566.

U posmatranom periodu, otvoreno je **šest** novih srednjih škola. Broj srednjoškolaca se takođe smanjio i to za 4.181 (od čega se 55% odnosi na djevojčice, a 45% na dječake). Broj nastavnika u srednjim školama je smanjen za 202, i sličan je trend kretanja kao i kod osnovnih škola - prisutno je smanjenje broja nastavnika (muškarci) za 233, dok je broj nastavnica (žene) povećan za 31.

Broj studenata se u posmatranom periodu povećao za 6.790, od čega se 52% odnosi na žene, a 48% na muškarce. Broj nastavnika na fakultetima povećao se za 587, od čega se 63% odnosi na žene, a 37% na muškarce.

Tabela 42: Usporedni podaci o osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju za 2006/07. i 2019/20.

Osnovno obrazovanje	2006/07.	2019/20.
Broj škola ⁴⁸	455	425
Broj učenika	75.179	68.025
Djevojčice	36.194	32.462
Dječaci	38.985	35.563
Broj nastavnika	4.876	5.006
Žene	3.389	3.955
Muškarci	1.487	1.051
Srednje obrazovanje	2006/07.	2019/20.
Broj škola	47	53
Broj učenika	31.627	27.446
Djevojčice	15.662	13.362
Dječaci	15.965	14.084
Broj nastavnika	2.245	2.043
Žene	1.363	1.394
Muškarci	882	649
Visoko obrazovanje	2006/07.	2019/20.
Broj studenata	16.173	22.963
Žene	9248	12.769
Muškarci	6.925	10.194
Broj nastavnika	1.035	1.622

⁴⁸ Za 2006. godinu broj škola čine: četvororazredne, osmo i devetorazredne škole. Za 2019. godinu broj škola čine: matične škole i područne ustanove

Žene	451	819
Muškarci	584	803

Izvor: Monstat

10.9. Kultura i informisanje

Broj pozorišta se povećao za 1, što je uticalo i na manji rast u broju predstava. Broj radio emitera se povećao za 13, a broj TV emitera za 1.

Broj muzeja se povećao za tri, što je uticalo na povećanje i broja posjetilaca (broj posjetilaca je gotovo dupliran u posmatranom periodu).

Tabela 43: Upporedni podaci koji se odnose na sektore kulture i informisanja za prikazane godine

Pozorišta	2006.	2019/20.
Profesionalna pozorišta	5	6
Broj predstava	238	279
Dječija pozorišta	2	1
Broj predstava	348	-
Amaterska pozorišta	1	2
Broj predstava	13	62
Radio i televizija	2006.	2019.
Radio emiteri	39	52
TV emiteri	17	18
Bioskopi	13	9
Broj filmova	-	942
Posjetioci u hiljadama	48	270
Muzeji i muzejske zbirke	2006.	2018.
Broj muzeja	23	26
Posjetioci u hilj.	122	238
Inventarisani predmeti u hilj.	-	79
Izloženi predmeti u hilj.	-	19

Izvor: Monstat

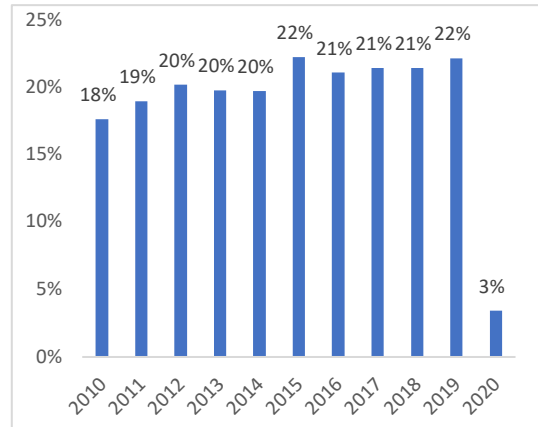
11. Izazovi turizma kao strateške grane crnogorske ekonomije

Crnogorski turizam karakterišu visoka sezonalnost, ograničena turistička ponuda i niske prosječne cijene. Ovakav vid turizma pripada modelu turizma „sunca i mora“: koncentrisan je na primorskom regionu, a gosti dolaze uglavnom u ljetnim mjesecima.

Grafik 34: Udio turizma u BDP Crne Gore

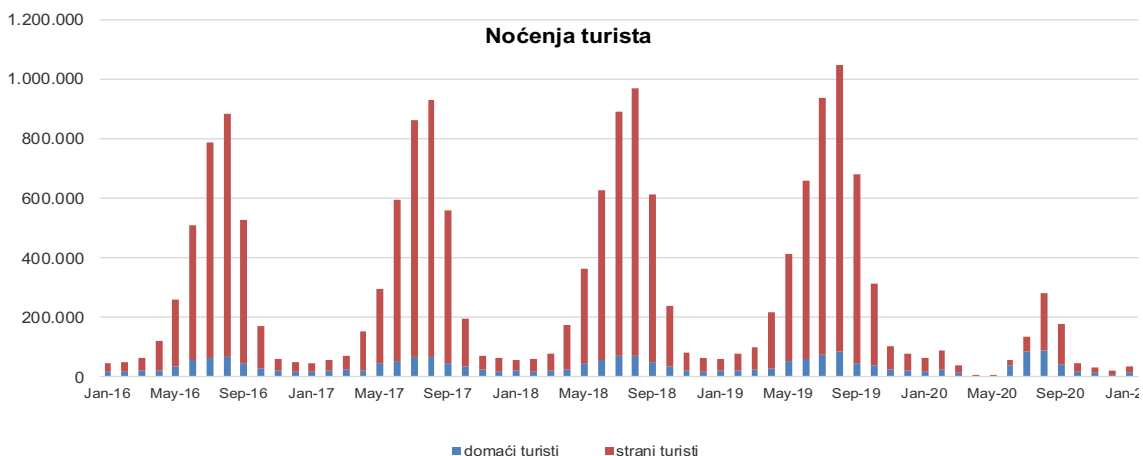
Udio sektora smještaja i ishrane u BDP-u Crne Gore je visok, 2019. godine je iznosio 22%. U Crnoj Gori se u kolektivnom smještaju ostvari svega 25% noćenja stranih turista, što je daleko ispod 65%, koliko je prosjek u uporedivim zemljama EU.

97% svih noćenja se ostvari u primorskom regionu. Najveći broj noćenja se ostvari u tri mjeseca ljetnje turističke sezone, što stvara ogroman pritisak na komunalnu, saobraćajnu i prateću infrastrukturu.

Crna Gora ima najveći procenat sezonaliteta u Evropi: 70% noćenja turista ostvareno je u julu, avgustu i septembru. Turistička ponuda je u najvećem broju slučajeva apartmanskog tipa, što znači da je građevinski „bum“ bio usmjeren na izgradnju apartmana za rentiranje tokom tri mjeseca ljetnje turističke sezone, dok je izostala izgradnja većeg broja turističkih resorta koji bi pružali usluge tokom cijele godine.

Slika 11: Prikaz sezonaliteta crnogorskog turizma

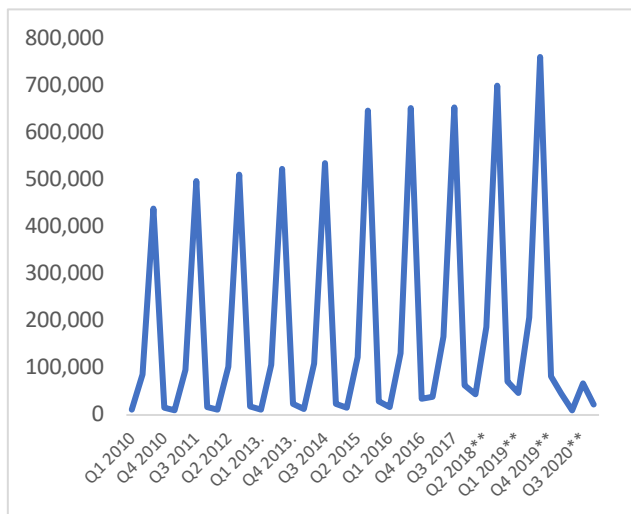
Izvor: Monstat

Veliki investicioni ciklusi u turističke komplekse Porto Montenegro, Luštica Bay i Porto Novi, značajno su podigli percepciju Crne Gore kao poželjne turističke destinacije tokom cijele godine. Već postojeći Sveti Stefan je kroz investicije podignut na nivo 5*, čime je očuvan njegov prestiž.

Grafik 35: Prihodi od turizma ('000 eura)

Izražena sezonalnost dolazaka predstavlja izazov za kompanije koje posluju u sektoru turizma i ograničava učinak multiplikativnih efekata na druge sektore. Hoteli imaju visoke fiksne troškove tokom godine, dok trgovinski lanci i distributeri imaju veliku, ali kratkotrajnu tražnju tokom tri mjeseca.

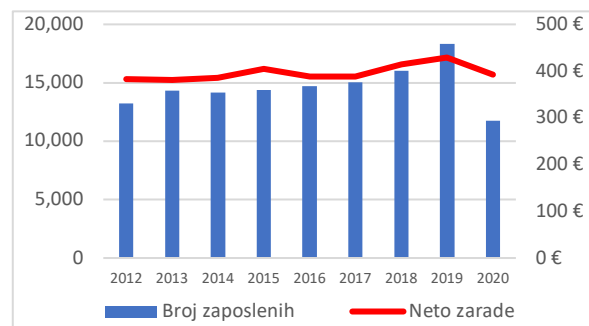
Iz tog razloga, jako je teško podstaći domaću proizvodnju koja bi zadovoljila veliku tražnju koja traje svega tri mjeseca, a ima fiksne troškove tokom cijele godine.

Sveukupno, upravo je to razlog visoke zavisnosti turizma o uvozu – kratka ljetnja sezona nije dovoljan podsticaj za širenje domaćih proizvođačkih kapaciteta i to u konačnom ograničava prelivanje pozitivnog uticaja turizma na druge domaće sektore. Visoka sezonalnost takođe ne omogućava stabilno zapošljavanje tokom cijele godine.

Grafik 36: Broj zaposlenih i neto zarade u sektoru smještaja i ishrane

Plate u sektoru smještaja i ishrane su ispod prosjeka u državi. Iako se broj zaposlenih povećavao od 2012. godine, prosječna plata je blago uvećana. Uz navedeno, u sektoru je evidentno zapošljavanje stranih državljanja tokom ljetnje turističke sezone za koje izostaje uplata poreza i doprinosa.

Turizam u Crnoj Gori mora doživjeti transformaciju, posebno u periodu prilagođavanja postpandemijskoj realnosti. Produženje sezone mora biti imperativ. Novi turistički proizvodi moraju biti komplementarni sa razvojem specifičnih vrsta turizma (ruralni, zdravstveni, gastronomski...), kao i sa kulturno-istorijskim nasljeđem. Ponuda novih i dobro diferenciranih turističkih usluga mogla bi ublažiti rizike stagnacije, povećati uticaj na druge sektore ekonomije i smanjiti negativne efekte na životnu sredinu. Ipak, ovakva promjena iziskuje dodatne napore svih aktera u turističkoj privredi, jer zahtijeva dodatna ulaganja kao i mnogo bolju koordinaciju donosilaca odluka na svim nivoima vlasti, kako bi se uspješno riješili postojeći nedostaci i dala podrška razvoju turizma u smislu obima i kvaliteta ponude. Eliminisanje uskih saobraćajnih čepova, poboljšanje komunalne infrastrukture, kao i

kontinuirano snabdijevanje električnom energijom, treba da budu prioriteta lokalnih vlasti i Vlade.

11.1. Uticaj COVID-19 na turističku industriju

Kriza COVID-19 teško je pogodila turističku industriju koja je imala ogromne gubitke u 2020. godini, od koje će se oporavljati narednih 5-7 godina. Prije pandemije, sektor turizma je imao direktne i indirektno doprinose od 33% BDP, i od njega je bilo zavisno 66.000 radnih mjesta u privatnom sektoru.

Administrativne mjere koje su donesene u prva dva mjeseca pandemije (ograničenje putovanja i kretanja) dovele su do potpunog zaustavljanja turističkih aktivnosti. Nakon toga, prethodna vlada Crne Gore je donijela političku odluku o zatvaranju crnogorskih granica tokom ljetnje turističke sezone, što je dovelo do ostvarenja turističkog prihoda u 2020. godini od svega 15%, u odnosu na 2019. godinu. Imajući u vidu ranije opisanu snažnu zavisnost Crne Gore od eksternog finansiranja, efekat zatvaranja granica je imao snažan uticaj na finansijske tokove, kako države, tako i privrede. Aranžman sa MMF-om u junu 2020. godine je kratkoročno stabilizovao platni bilans države koji je trajno stabilizovan krajem decembra 2020. godine kroz emitovanje obveznica od 750 miliona eura.

Sektoru turizma u Crnoj Gori i svim segmentima turističke privrede trebaće mnogo vremena za potpuni oporavak od pandemije, što će imati dugoročne posljedice za ostale sektore koji su zavisni od turizma. Dodatno, puno toga zavisi i od tempa vakcinacije u emitivnim tržištima. Zbog navedenog, u srednjem roku oporavka sektora turizma, izuzetno je važna domaća tražnja; ipak, ista je slaba zbog niske kupovne moći domaćeg stanovništva.

Turistička sezona 2021. godine je, zahvaljujući naporima svih aktera u sistemu, zabilježila izvanredan rezultat - ostvarenje prihoda je planirano na 65% od 2019. godine, što je već ostvareno u prvih devet mjeseci 2021. godine.

11.2. Poslovanje sektora koji se odnosi na turizam

Sektor pružanja usluga smještaja i ishrane zabilježio je snažan gubitak u 2020. godini od 123 miliona eura. Međutim, i u ranijim godinama bilježio je mahom negativan rezultat.

Tabela 44: Poslovanje sektora koji se odnosi na turizam

Godina	Broj kompanija	Broj zaposlenih	Poslovni prihod	Neto rezultat
2015.	2.274	19.584	327.014.086	(37.609.258)
2016.	2.680	22.990	371.141.326	(35.984.546)
2017.	2.924	25.428	451.470.485	(28.413.997)
2018.	3.248	29.112	514.457.512	2.255.866
2019.	3.388	31.706	591.294.914	9.429.749
2020.	3.490	22.085	266.094.122	(123.481.846)

Sektor pružanja usluga smještaja i ishrane u posljednjih pet godina ima sljedeće karakteristike:

2. Povećanje broja registrovanih kompanija (i u 2020. godini);
3. Broj zaposlenih je rastao do 2019. godine (na 31.706 zaposlenih). Međutim, u 2020. godini je u ovom sektoru privrede izgubljena trećina radnih mjesta;
4. Prihodi su se od 2015. do 2019. godine uvećali za gotovo 80%. Ipak, u 2020. godini smanjeni su na 266 miliona eura;
5. Sektor je samo u 2018. i 2019. godini bilježio profit. Gubitak je 2020. godine iznosio 123 miliona eura. Kumulativni gubitak za period 2015-2020. godine iznosio je 213 miliona eura.

12. Realizacija Strategije razvoja energetike do 2030. godine

Sektor koji treba da bude lokomotiva razvoja i koji ima najveći potencijal u ekonomskom oporavku zemlje je sektor energetike. Ipak, prema Izvještaju o realizaciji akcionog plana za period 2016-2020. godine za sprovođenje Strategije razvoja energetike do 2030. godine, razvoj energetike u prethodnom periodu je skroman.

Posebno treba naglasiti da je procenat realizacije Strategije u 2020. godini svega 22%. Za projekte „Obnovljivi izvori energije“ od predviđenih 175,5 miliona eura realizovano je svega 14 miliona eura. Takođe, za projekat „Dugoročni razvoj energetike“ je bilo predviđeno 64 miliona, a realizovano svega 8,9 miliona eura. Najbolja realizacija je u projektima „Povećanje energetske efikasnosti postojećih proizvodnih, prenosnih i distributivnih objekata“, koji je realizovan 97% u odnosu na plan.

Tabela 45: Informacije o programima i projektima

NAZIV KS/ Broj programa i projekata u okviru KS	OSTVARENO 2020. godina (€)	PLANIRANO 2020. godina (€)	REALIZOVANO 2020. godina*	Ostv/Plan 2016-2020.
KS 1: Povećanje energetske efikasnosti postojećih proizvodnih, prenosnih i distributivnih objekata (supply side) / 17	35.027.273	36.027.080	97,22%	39%
KS 2: Obnovljivi izvori energije/6	14.035.777	175.530.000	8,00%	37%
KS 3: Čistija i efikasnija proizvodnja energije iz fosilnih goriva/9	8.504.178	42.632.910	19,95%	6%
KS 4: Povećanje energetske efikasnosti (demand side)/3	8.442.329	21.660.000	70,80%	39%
KS 5: Razvoj tržišta energije/4	-	-	-	43%
KS 6: Zaštita životne sredine i klimatske promjene/2	330.228	830.000	39,79%	40%
KS 7: Dugoročni razvoj energetike Crne Gore/8	8.892.861	64.000.000	13,90%	20%
KS 8: Regulatorni okvir/5	-	50.000	0,00%	0%
KS 9: Praćenje i kontrola implementacije AP/1	-	150.000	0,00%	0%
UKUPNO (55 Programa i Projekata)	75.232.645	340.879.990	22,07%	30%

Izvor: Strategija razvoja energetike do 2030. godine

Zaključuje se da je u prethodnom periodu osnovna karakteristika u oblasti energetike niska realizacija projekata i aktivnosti.

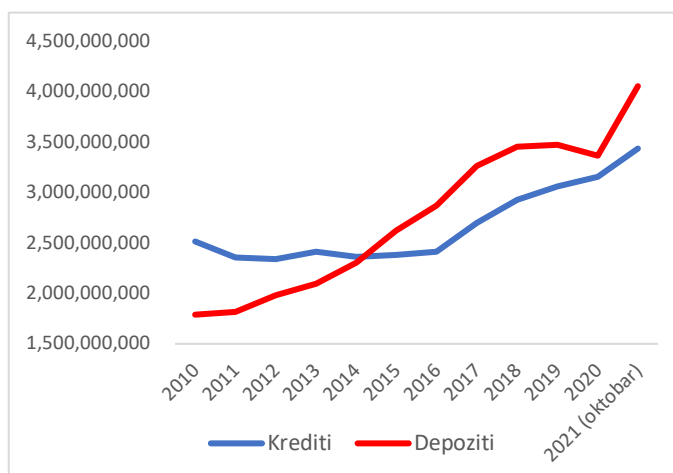
U narednom periodu, poseban naglasak se mora staviti na znatno bolju realizaciju projekata iz oblasti energetike, sa fokusom na obnovljive izvore energije.

13. Bankarski sektor

Grafik 37: Krediti i depoziti 2010-2021. godine

Crnogorski bankarski sektor čini 11 banaka. Dvije banke su u postupku stečaja.

Regulatorni kapital/rizikom ponderisana aktiva na nivou sistema je na kraju septembra 2021. godine iznosio 18,5%, značajno iznad zakonski propisanog minimum od 10%. Ovo znači da je crnogorski bankarski sektor dobro kapitalizovan. Povrat na kapital banaka je snažan i u godini pandemije.

13.1. Indikatori finansijske stabilnosti

Indikatori finansijske stabilnosti se odnose primarno na banke, a predstavljaju relativne pokazatelje, tj. odnose između različitih veličina karakterističnih za bankarski sektor. To su indikatori solventnosti, likvidnosti, profitabilnosti, kvaliteta kredita, sektorske i geografske strukture kredita, deviznog rizika, kao i nekih drugih segmenata poslovanja banaka, odnosno njihovog upravljanja finansijskim rizicima.

Podaci ukazuju da je bankarski sistem stabilan.

Tabela 46: Indikatori finansijske stabilnosti (u %, osim ukoliko drugačije nije naznačeno)

	2021.		
	III	VI	IX
Osnovni indikatori finansijske stabilnosti za banke			
Regulatorni kapital/rizikom ponderisana aktiva	19,3	19,2	18,5
Regulatorni kapital prve klase/rizikom ponderisana aktiva	18,3	18,2	17,5
Neto nekvalitetni krediti/kapital	7,4	7,8	9,0
Nekvalitetni krediti/ukupni krediti	6,0	6,3	6,6
Nekvalitetni krediti/ukupni krediti	5,5	5,7	5,6
Povraćaj na aktivu	1,4	1,3	1,3
Povraćaj na kapital	11,0	10,0	10,5
Kamatna marža/bruto prihod	62,6	59,4	57,3
Nekamatni troškovi/bruto prihod	67,6	66,6	68,2
Likvidna aktiva/ukupna aktiva	22,9	23,8	27,5

Likvidna aktiva/kratkoročne obaveze	36,8	36,0	41,3
Neto otvorena pozicija u stranim valutama/kapital	0,5	0,5	0,4
Dopunski indikatori finansijske stabilnosti			
Banke			
Kapital/aktiva	10,6	10,5	9,7
Velike izloženosti/kapital	78,2	88,4	114,1
Trgovački prihod/ukupni prihod	3,6	4,0	3,9
Troškovi zaposlenih/nekamatni troškovi	35,9	35,9	34,8
Razlika između referentnih kamatnih stopa na kredite i na depozite (u baznim poenima)	540	541	537
Depoziti klijenata/ukupni krediti, osim međubankarskih kredita	109,7	114,4	126,3
Krediti denominovani u stranim valutama/ukupni krediti	0,2	0,2	0,3
Obaveze denominovane u stranim valutama/ukupne obaveze	5,1	4,7	5,0
Tržište nekretnina			
Cijene stambenih nekretnina, godišnja procentualna promjena	29,7	23,3	N/A
Stambeni krediti/ukupni krediti	14,2	14,4	14,6
Krediti za poslovne nekretnine/ukupni krediti	5,5	5,7	5,5

Izvor: Centralna banka Crne Gore

14. IKT sektor

Posebnu pažnju u Platformi ekonomskog oporavka, kao okosnice budućeg razvoja Crne Gore, zaslužuje IKT sektor. Prema nacrtu dokumenta „Operativni program za implementaciju Strategije pametne specijalizacije 2021-2024. s Akcionim planom 2021-2022“, *informaciono-komunikacione tehnologije (IKT) u Crnoj Gori su postale neophodne i prisutne u svim prioritetnim oblastima razvoja, kao i svim privrednim i društvenim aspektima života, pri čemu je prepoznata tendencija rasta ovog sektora. Razvoj i primjena informaciono-komunikacionih tehnologija su od suštinskog značaja za ekonomski napredak i digitalnu transformaciju, a uključuju jačanje mogućnosti za radnike, digitalno modifikovane poslovne subjekte i novo digitalno poslovanje (UNDP, 2020⁴⁹).*

Prema podacima Monstata (istraživanje „Upotreba IKT u u domaćinstvima i od strane pojedinaca“)⁵⁰, uređaji pomoću kojih se pristupa internetu najzastupljeniji su mobilni telefoni, a potom laptop i PC.

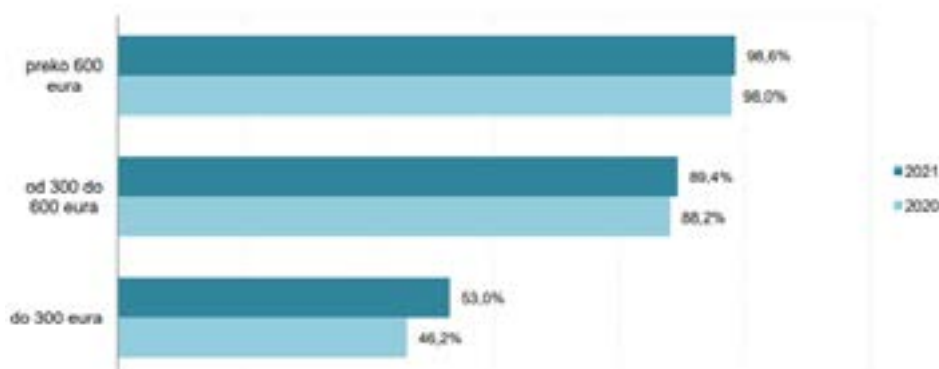
Slika 12: Uređaji u domaćinstvu

Uređaji u domaćinstvu	2020	2021
Personalni računar (PC)	34,8	34,2
Laptop, netbook, tablet	67,8	67,9
Mobilni uređaji	96,9	98,7

Izvor: Monstat

Rezultati istraživanja pokazuju da sa porastom prihoda raste i procenat domaćinstava koja imaju internet:

Slika 13: Procenat domaćinstava koja imaju internet, shodno visini prihoda

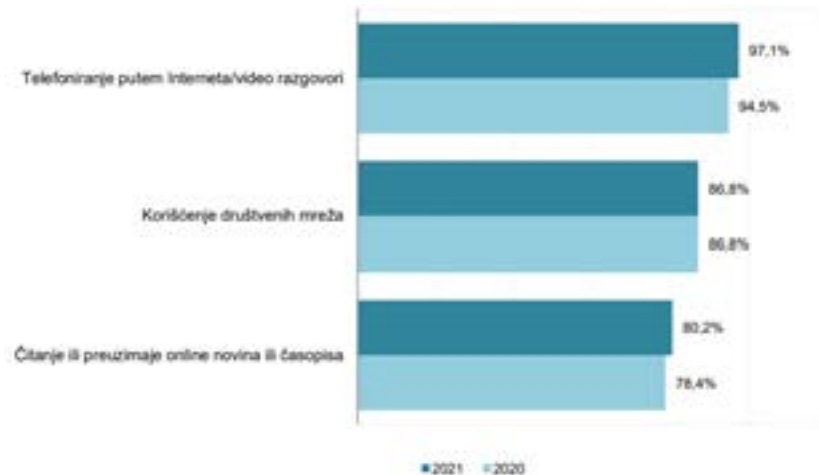
Izvor: Monstat

⁴⁹ UNDP (2020), Izveštaj o razvoju po mjeri čovjeka za Crnu Goru za 2020.

⁵⁰ <https://www.monstat.org/uploads/files/ICT/2021/Upotreba%20IKT%20u%20domacinstvima%202021.pdf>

Aktivnosti koje su ispitanici najčešće preduzimali putem interneta u privatne svrhe u posljednja tri mjeseca su telefoniranje putem interneta/video-razgovori 97,1%, zatim korišćenje društvenih mreža 86,8%, dok je 80,2% lica izjavilo da su čitali ili preuzimali online novine ili časopise:

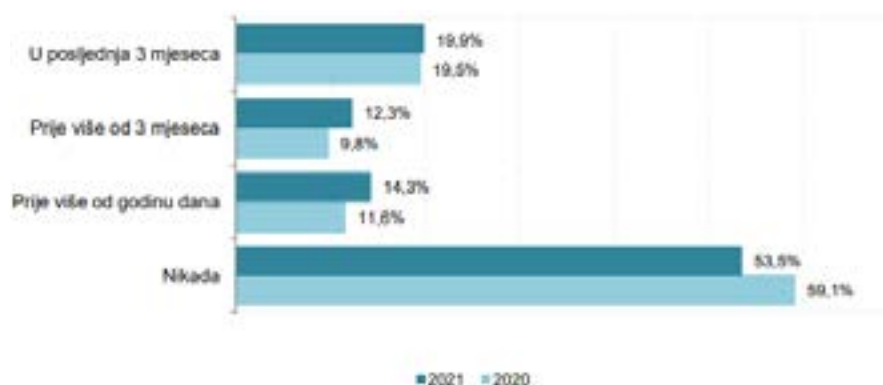
Slika 14: Aktivnosti koje su ispitanici preduzimali putem interneta

Izvor: Monstat

Procenat ispitanika koji nikada nijesu kupovali ili naručivali robu ili usluge putem interneta iznosi 53,5%, dok procenat onih koji su kupovali ili naručivali robu ili usluge iznosi 46,5%:

Slika 15: Kupovina i naručivanje robe preko interneta

Izvor: Monstat

Drugo istraživanje Monstata na ovu temu je „Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u preduzećima u Crnoj Gori“, prema kojem u 2021. godini 99,4% anketiranih preduzeća je izjavilo da koristi računare u svom poslovanju, od kojih 100,0% ima pristup internetu.⁵¹

⁵¹ <https://www.monstat.org/uploads/files/ICT/2021ent/Upotreba%20IKT%20u%20preduzecima%202021.pdf>

U periodu od 2014. do 2020. godine veliki broj EU zemalja definisao je IKT kao prioritet u strategiji pametne specijalizacije. Istraživanje raspoloživih podataka na JRC Smart Specialisation Platform⁵² koje je sprovedla Evropska komisija (EC, 2020⁵³) *pokazuje da se IKT najviše primjenjuje u sljedećim oblastima: Big Data (26%), digitalni servisi (20%), IKT u proizvodnji (9%), Inteligentni sistemi (8%), e-zdravstvo (8%), energetika (7%), zelena ekonomija (green IKT) (7%), kreativne medijske industrije (5%)*. U većini ispitanih slučajeva (144 od 165), IKT se prožima sa drugim prioritetnim oblastima na isti način kao što je definisano u S3 strategiji Crne Gore.

Prema Global Competitiveness Report⁵⁴-u za 2019. Godinu, Crna Gora zauzima 57. mjesto u korišćenju IKT tehnologija, u odnosu na 141 zemlju.

Slika 16: Ocjena Crne Gore u korišćenju IKT tehnologija

Montenegro		73rd/141		
Index Component	Value	Score *	Rank/141	Best Performer
3rd pillar: ICT adoption 0-100	-	62.9 †	57	Korea, Rep.
3.01 Mobile-cellular telephone subscriptions per 100 pop.	180.7	100.0 =	4	Moldova (63)
3.02 Mobile-broadband subscriptions per 100 pop.	73.6	N/Appl.	74	United Arab Emirates
3.03 Fixed-broadband Internet subscriptions per 100 pop.	25.3	50.7 †	44	Switzerland
3.04 Fibre internet subscriptions per 100 pop.	5.8	N/Appl.	39	Korea, Rep.
3.05 Internet users % of adult population	71.5	71.5 †	63	Qatar

Izvor: Izvještaj o globalnoj konkurentnosti (Global Competitiveness Report)

Crna Gora je na 6. mjestu po uvozu IKT usluga i 36. po izvozu IKT usluga (kao procenat ukupne trgovine). Trenutni udio IKT sektora u BDP-u je 4,0% (Monstat, 2020⁵⁵).

Prema saopštenju IKT Odbora Privredne komore Crne Gore „Finansijski iskaz za IT sektor za 2020“ (PKCG, 2021)⁵⁶, ima sljedeće performanse:

- U okviru IKT sektora posluje 970 kompanija koje zapošljavaju 4.441 radnika, što u odnosu na 2019. godinu znači povećanje broja kompanija za 17%, i broj radnika je povećan za 15%. Ukupan prihod sektora iznosio je 376.107.905,00€, što iznosi pad od 6%. Gubici su povećani za 32%, dok dobit bilježi pad od 9% i iznosi 36.154.351,00€. Bruto zarada koju su ostvarili uposleni u IKT sektoru iznosi 57.247.005,00€, ili u prosjeku 1.074,00€ po zaposlenom, što predstavlja povećanje prosječne zarade, u sektoru IKT, po radniku za 10%.
- IT sektor čini 690 kompanija (23% više nego prošle godine) koje obuhvataju djelatnosti kompjuterskog programiranja, konsultantske i drugih srodnih djelatnosti i

⁵² <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/>

⁵³ European Commission (2020), Smart Specialisation Platform. Mapping S3 IKT priorities. Preuzeto sa: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/digital-agenda-and-ikt>

⁵⁴ http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

⁵⁵ (Monstat, 2020), Bruto domaći proizvod Crne Gore, preuzeto sa https://www.monstat.org/uploads/files/Nacionalni%20racuni/BPD/2020/Godisnji%20BDP%202020_crn.pdf

⁵⁶ (PKCG, 2021), Finansijski iskaz za IT sektor, preuzeto sa: <https://www.privrednakomora.me/saopstenja/it-sektor-mora-brze-i-kvalitetnije-rasti>

informaciono-uslužnih djelatnosti. U okviru IT sektora zaposlena su 1.832 radnika, 20,9% više nego prošle godine. Prihod IT sektora iznosio je 71.665.580 €, tj. 14,9% više u odnosu na prethodni izvještajni period. Dobit sektora iznosio je 12.568.031€ što je uvećanje za 38,8%, ali je zabilježen rast gubitaka od 20,7%. Ukupne bruto zarade koji su ostvarili radnici u IT sektoru takođe su imale rast od 45,6%, u odnosu na 2019. godinu.

- *IT sektor karakteriše i sljedeća statistika: 40 kompanija ima 10 i više zaposlenih, 629 kompanija ima pet i manje zaposlenih, od čega čak 563 imaju jednog ili dva zaposlena (11 kompanija je u stavci zaposleni upisalo 0 ili nije dostavilo podatke). Prihod veći od 1.000.000,00 eura ima 40 kompanija.*
- *Broj zaposlenih u IKT sektoru je 4.441 što čini 3,5% čini od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori (121.362). Za praćenje IKT sektora koristi se OECD klasifikacija koja se temelji na ISIC-u Rev. 4, prema kojoj IKT sektor obuhvata: IKT proizvodnu industriju, IKT trgovina i IKT usluge koje se dijele na: telekomunikacije, kompjutersko programiranje, konsultanstke i druge srodne djelatnosti, informaciono-uslužne djelatnosti i popravku.*

Analiza IT sektora (Asocijacija menadžera Crne Gore, 2020⁵⁷) u Crnoj Gori, koju je sproveo Odbor za digitalnu transformaciju Asocijacije menadžera Crne Gore, ukazuje da je IT sektor u Crnoj Gori nedovoljno, čak i slabo razvijen, kao i da nije konkurentan na regionalnom nivou. Osnovne karakteristike IT sektora su prosječno mali broj zaposlenih, mali finansijski, a samim tim i razvojni potencijali IT preduzeća, kao i rad na malom i u informatičkom smislu nedovoljno razvijenom tržištu.

Uprkos usvajanju Strategije za razvoj MMSP 2018-2022, napredak u promociji digitalizacije poslovanja i e-trgovine je spor. Na osnovu informacija subjekata poslovnog sektora, okolnosti koje su pratile pandemiju COVID-19 imale su, u poređenju sa ostalim sektorima, manje posljedice na poslovanje IKT sektora. Kroz infrastrukturu i usluge, IKT sektor je odigrao važnu ulogu u prevazilaženju problema izazvanih pandemijom. (MJUDDM, 2021⁵⁸).

Subjekti poslovnog sektora i njihova udruženja identifikuju nedostatak adekvatnog IT profila stručnjaka kao jedno od osnovnih ograničenja razvoja IT industrije i ukazuju i na poteškoće u sistemu rada koje utiču na sposobnost privlačenja i zadržavanja potrebnih IT stručnjaka. Poslovni sektor takođe identifikuje važnu prepreku u fragmentaciji i relativnoj nerazvijenosti lokalne IT industrije u poređenju sa stranim kompanijama što utiče na poslovne mogućnosti i dalje povećava jaz između lokalnih i međunarodnih kompanija. Predstavnici crnogorskog IT sektora navode da je veći dio IT firmi u Crnoj Gori okrenut domaćem tržištu i zavisi od domaće privrede, te se IT sektor uporedo razvija (ili stagnira) u skladu sa njom. Sa druge strane, mali broj IT firmi koje rade na razvoju softvera je okrenut izvozu na strano tržište

⁵⁷ Asocijacija menadžera Crne Gore (2020), PRETPOSTAVKE RAZVOJA DIGITALNE TRANSFORMACIJE I PRESJEK STANJA U CRNOJ GORI – POGLED IZ PERSPEKTIVE IT SEKTORA

⁵⁸ Ministarstvo javne uprave, digitalnog društva i medija (2021), Završni izvještaj o implementaciji Strategije razvoja informacionog društva 2016-2020.

koje nudi mogućnost ostvarivanja većeg profita. Iako IT kao privredna grana nije dovoljno razvijena u Crnoj Gori, jačanje veza između domaćih IT kompanija i formiranje klastera može povećati lokalne kapacitete i njihovu konkurentnu poziciju na domaćem i regionalnom tržištu (IPSOS, 2018⁵⁹).

IKT industrija je među najvećim poslodavcima u Crnoj Gori kad je riječ o visoko plaćenim poslovima, sa znatnom razlikom u plati između IKT specijalista u javnom i privatnom sektoru.

Glavni izazov koji ometa rast IKT sektora je neadekvatna IT i računarska pismenost, nedostatak vještina, nedostatak institucionalne podrške od strane Vlade IKT industriji, ograničene usluge e-vlade i niska podrška promovisanju izvoza. Programi mentorstva i međunarodno umrežavanje mogu srušiti ove prepreke, i Vlada ima mehanizme da podrži industriju ovakvim inicijativama (IPSOS, 2018⁶⁰). Na Zapadnom Balkanu, IKT sektor Crne Gore pokazuje niži godišnji rast i udio u ekonomiji od Hrvatske i Srbije. **Crnogorska IKT industrija se generalno doživljava kao najmanje konkurentna, s višestrukim ograničenjima: male dimenzije tržišta Crne Gore, struktura tržišta okrenuta državi, niske investicije** (IPSOS, 2018)⁶¹.

14.1. Uloga IKT u istraživanju, razvoju i inovacijama i podsticanju preduzetništva

Kada je u pitanju rangiranje Crne Gore u sektoru inovacija, prema izvještaju Global Innovation Index-u (WIPO,2021)⁶², možemo konstatovati da je za 2020. godinu na 50. poziciji, dok je u oblasti Infrastrukture na 60. mjestu.

European Innovation Scoreboard (EIS, 2020⁶³) rangira Crnu Goru iznad EU prosjeka kada je riječ o broju kompanija koje omogućavaju svojim zaposlenim da unaprijede IKT vještine. Takođe, EIS rangira Crnu Goru visoko kada je riječ o inovativnosti i otvorenosti za saradnju malih i srednjih preduzeća (MSP). Međutim, izvještaj za analizu uzima u obzir ukupan broj kompanija tako da se ne mogu definisati podaci koje se odnose samo na IKT kompanije.

Na osnovu Programa digitalnih inovacija Crne Gore, od 88 patenata koje su držali nacionalni izumitelji u 2018. godini, samo šest je digitalnih. Takođe je prepoznato da je razvojni kapacitet kompanija nizak.

⁵⁹ IPSOS (2018): IKT kao pokretač daljeg razvoja Crne Gore: Istraživanje o trenutnom i potencijalnom uticaju IKT na razvoj Crne Gore. UNDP Crna Gora

⁶⁰ ibid

⁶¹ ibid

⁶² WIPO (2021), preuzeto sa https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf

⁶³ European Innovation Scoreboard (2020), Montenegro profile. Preuzeto sa: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/41902/attachments/1/translations/en/renditions/native>

Strategija naučnoistraživačke djelatnosti za period 2017-2021. (Ministarstvo nauke, 2018) potvrđuje da naučnoistraživačka zajednica proizvodi nizak nivo akademskih i naučnih doprinosa.

Saradnja između privrede i naučnoistraživačkih institucija nije dovoljno razvijena, ostavljajući malo prostora za proizvodnju značajnih rezultata primjenljivih u praksi u vidu novih konkurentnih proizvoda ili usluga. Čitav sistem visokog obrazovanja je pretežno orijentisan ka izvođenju nastave, a ne ka istraživanju. Nedostatak regulatornog okvira stvara prepreku mogućoj komercijalizaciji istraživanja koja se realizuju u okviru naučnoistraživačkih institucija, posebno u pogledu prava intelektualne svojine. Prihodi od komercijalizacije istraživanja nijesu regulisani na nacionalnom nivou već na nivou Univerziteta. Uzevši u obzir prethodno, **Crna Gora treba da uspostavi jasne i transparentne smjernice politike intelektualne svojine naklonjene preduzetništvu koje podstiču komercijalizaciju istraživanja i razvoja, a što će se postići utvrđivanjem nove strategije intelektualne svojine Crne Gore, čije usvajanje je planirano za 2022. godinu.**

Nedostatak internacionalizacije na univerzitetima utiče na crnogorske istraživačke kapacitete i sposobnosti da se podrže inovacije (EC, 2019)⁶⁴. Internacionalizaciju ometaju univerzitetska pravila i prakse koje su pretežno fokusirane na nastavu, pa istraživači zbog internih univerzitetskih propisa teško stižu mogućnost za duži boravak na stranim univerzitetima, posebno zbog toga što su u obavezi da ostanu radi obavljanja nastavnih obaveza. U narednom periodu **poseban akcenat treba staviti na sticanje međunarodnog stručnog i naučnog iskustva i pristup savremenim istraživačkim infrastrukturama.**

Crna Gora se, kao i ostale zemlje u razvoju, suočava sa odlivom mozgova što može biti velika prijetnja crnogorskom inovacionom ekosistemu. Studenti i istraživači koji učestvuju u evropskim programima kao što su Erasmus i Marie Curie i dalje imaju tendenciju da odluče da ostanu u inostranstvu. Pored toga, prema studiji, 236 crnogorskih istraživača živi u inostranstvu, što čini više od jedne trećine istraživačkih kapaciteta, budući da svi registrovani istraživači nominalno predstavljaju samo 523 FTE. Kao rezultat toga, **Crna Gora ima jaku dijasporu istraživača u poređenju sa lokalnim fondom.**

U Crnoj Gori, nedostaju uspješne priče koje pokazuju kako inovativni projekti i startupovi mogu ponuditi nove mogućnosti. *Osim nekih izuzetaka, kao što su registar domena .me i Perpetuum Games, većina crnogorskih startupova stvorenih posljednjih godina napustila je zemlju da bi uspjela* (EC, 2019)⁶⁵. Ukupno sedam je otišlo u potrazi za boljim mogućnostima za pristup tržištu, a kao preduslov koji su investitori postavili za potpisivanje investicionih ugovora. Dok neki preduzetnici i dalje provode vrijeme radeći u Crnoj Gori, poslovanje je preseljeno u zemlje poput, na primjer, Austrije, Bugarske i Njemačke. Između

⁶⁴ European Commission (2019), Specific Support for Montenegro - Towards Entrepreneurial Innovation Ecosystem

⁶⁵ ibid

ostalih faktora, to je zato što Crnoj Gori nedostaje integracija sa globalnim tržištima i finansijskim uslugama što otežava poslovni pristup globalnim sistemima plaćanja kao što su PayPal, itd.

14.2. IT obrazovanje i vještine

Razvojem računarske nauke i tehnologije, kao i povećanjem dostupnosti informacija i znanja, kritičko i kreativno učenje dobili su na značaju. Tehnologija je značajno promijenila način rada i života, ali se čini da se obrazovni sistemi i način učenja nijesu u dovoljnoj mjeri prilagodili novonastalim potrebama. Obrazovanje u Crnoj Gori nije doživjelo neophodnu transformaciju, te se uočava da obrazovni kapaciteti u nedovoljnoj mjeri odgovaraju zahtjevima tržišta, posebno u brzo rastućim industrijama. Što se tiče obrazovanja za potrebe savremene privrede, na tržištu rada nema dovoljno kvalifikovanih informatičkih profesionalaca dok globalna tražnja neprekidno raste. Ovu profesiju u Crnoj Gori treba tretirati na poseban način, zato što se IT djelatnošću može baviti bilo ko iz Crne Gore, radeći na globalnom tržištu i na taj način povećavajući izvoznu aktivnost i doprinoseći diverzifikaciji ekonomije. S prethodnim u vezi, u okviru S3 strategije IT djelatnosti prepoznate su kao segment privrede koji dobija prioritet u budućem razvoju ekonomije, upravo zbog potrebe za njenom diverzifikacijom, povećanjem izvoza i mobilisanjem visokoobrazovane radne snage.

Potreba za ličnim razvojem i unapređivanjem individualnih znanja i vještina kroz cjeloživotno učenje za svakog pojedinca predstavlja realnost i neophodnost u karijeri, ali nasuprot tome takva mogućnost nije široko rasprostranjena kroz crnogorski obrazovni sistem. Na osnovu izvještaja *European Training Foundation*⁶⁶ o učinku Crne Gore u pogledu obrazovanja i obuke u proteklih pet godina, *napredak u zapošljivosti nedavno svršenih studenata nije postignut. U 2018. godini zapošljivost studenata iznosila je 61% u Crnoj Gori, dok je prosjek EU 80%.*

Rezultati studije UNDP (2018)⁶⁷ pokazuju da *postojeći školski programi uopšte, kao i IKT obrazovni programi u Crnoj Gori, ne prate dovoljno razvoj IKT-a. Utvrđeni su značajni problemi na svim nivoima obrazovanja, a većina sagovornika koji su anketirani za potrebe ove studije, iz IT sektora i fakulteta na kojima se informatičari u Crnoj Gori obrazuju, vjeruju da su promjene potrebne već na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja. Takođe, čak 81% građana smatra da je potrebno reformisati obrazovni sistem u Crnoj Gori u skladu sa razvojem IKT-a, kako u pogledu korišćenja IKT-a za sticanje znanja, tako i u obučavanju učenika za sticanje vještina za njihovu upotrebu. Prema istom istraživanju, anketirani sagovornici iz IT sektora kažu i da obrazovni sistem u cjelini nije dovoljno agilan - procedure definisanja nastavnih planova i programa akreditacije su prespore da odgovore na zahtjeve savremenog društva i privrede.*

⁶⁶ ETF (2020) , European Training Foundation, „Developments in vocational educational policy in Montenegro“.

⁶⁷ UNDP (2018), IKT kao pokretač daljeg razvoja Crne Gore

Evropska fondacija za istraživanja je u ranijim istraživanjima (ETF, 2020)⁶⁸ koja je sprovodila u zemljama u okruženju pokazala je da *IT sektor raste brže nego što kapaciteti institucija visokog obrazovanja i neformalnog obrazovanja mogu odgovoriti na zahtjev za potrebnim kvalifikacijama. Veliki broj kompanija (85% anketiranih) imao je poteškoća u popunjavanju slobodnih radnih mjesta zbog nedovoljne ponude kvalifikovanih kandidata za posao ili nedostatka primjenjivog znanja. Identifikovano je šest zanimanja za kojima tržište iskazuje veliku potražnju: programeri, stručnjaci za digitalne medije, IT konsultanti, projekt menadžeri, stručnjaci za testiranje i sistem administratori. Zbog potrebe za radnom snagom sa kvalifikacijama visokog obrazovanja iz oblasti IT-a, neophodno je jačati IKT programe kako kroz formalne obrazovne institucije, tako i kroz ustanove neformalnog obrazovanja. Obuke u preduzeću i učenje na radnom mjestu su najčešći oblici edukacije u IT sektoru. Ovi nalazi su u skladu sa zaključkom da IT sektor tek treba da uspostavi efikasnije oblike saradnje sa relevantnim akterima na različitim nivoima, posebno sa pružaocima početnog i kontinuiranog obrazovanja i obuke.*

Kada je riječ o cjeloživotnom obrazovanju i prekvalifikaciji, u Crnoj Gori su već uspostavljeni zakonski okviri. Nacionalna strategija za obrazovanje nastavnika u Crnoj Gori 2017–2025. naglašava potrebu za kontinuiranim profesionalnim razvojem nastavnika i obukom u cilju stavljanja fokusa na digitalne vještine. Sistem obrazovanje odraslih je primarno razvijen od strane Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta i Centra za stručno obrazovanje, u saradnji sa ostalim institucijama. On je regulisan Zakonom o obrazovanju odraslih, Zakonom o nacionalnim stručnim kvalifikacijama, Zakonom o nacionalnom kvalifikacionom okviru, Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju, i ostalim podzakonskim aktima.

Digitalne vještine su osnovno oruđe i prednost ne samo zaposlenih, već i nezaposlenog stanovništva koje želi da učestvuje na tržištu rada. Ove vještine su se pokazale neophodnim za gotovo sva zanimanja, od primarnih do rukovodećih pozicija. Do danas, digitalne vještine ostaju nedovoljno razvijene u kontinuiranom stručnom obrazovanju i s tim u vezi potrebno je proširiti broj obuka, unaprijediti planove i stimulisati nezaposlene na prekvalifikaciju.

Strategija digitalne transformacije (SDT) 2022-2026. je prepoznala nedostatak digitalnih vještina u određenim grupama kao i potrebu da se uvedu specijalizovani programi kao i programi cjeloživotnog učenja za određene ciljne grupe. Kroz operativni cilj SDT „Razvoj i unapređenje digitalnih znanja i vještina crnogorskog društva“, želi se postići viši nivo digitalnih vještina, kroz definisane mjere u oblasti formalnog obrazovanja, doživotnog učenja za sve ciljne grupe građana i niz mjera koje se odnose na podizanje vještina zaposlenih u javnom i privatnom sektoru. Poseban akcenat se stavlja na sistem podsticaja za jačanje karijerne orijentacije, a u cilju obezbjeđivanja znanja i vještina.

Sve navedeno ukazuje na potrebu da se oblast obrazovanja/osposobljavanja za zapošljavanje u IT sektoru posebno istraži, da bi se zatim, na osnovu reprezentativnih kretanja u Crnoj Gori i svijetu, identifikovanih empirijskih nalaza, predložile adekvatne mjere unapređivanja. One u praksi treba da omoguće kontinuirano usklađivanje obrazovnih programa sa razvojem novih tehnologija i zahtjevima IT sektora.

⁶⁸ European Training Foundation (2020): Montenegro Education, training and employment development, preuzeto sa <https://www.etf.europa.eu/en/regions-and-countries/countries/montenegro>

14.3. Ključni izazovi i njihovo rješavanje

Državna inicijativa za digitalnu transformaciju Crne Gore podržana Strategijom digitalne transformacije 2022-2024. ima za cilj da kroz strateški cilj Povećana digitalna svijest crnogorskog društva i digitalna konkurentnost IKT sektora unaprijedi inovativni potencijal IKT sektora, kao i internacionalizaciju IKT kompanija i povećanje udjela domaćih IKT kompanija u međunarodnim tenderima. U okviru ovog strateškog cilja definisan je operativni cilj „Razvoj IKT sektora“ i ključne mjere: Povećana dostupnost IKT opreme u cilju prevazilaženja digitalnog jaza; Implementacija mehanizama za podršku rasta i digitalizacije poslovanja kompanija; Digitalna transformacija organizacija (privreda, NVO, obrazovanje); Definicija i implementacija mehanizma za razvoj inovativnog IKT ekosistema; Povećanje izvoza internacionalizacija IKT kompanija i povećanje udjela domaćih IKT kompanija u međunarodnim tenderima.

Fokusna područja za IKT definisana u Strategiji pametne specijalizacije su podijeljena na dvije grupe: postojeća (oblasti u kojima postoje evidentne aktivnosti IT kompanija) i područja „sa potencijalom“.

Tabela 47: Fokusna područja za IKT definisana u Strategiji pametne specijalizacije

Postojeća	Sa potencijalom
<ul style="list-style-type: none"> • Telekomunikacije • Softverski inženjering 	<ul style="list-style-type: none"> • Komunikacione tehnologije nove generacije (5G, SDN, NFV, GNSS) • IoT (Internet of things) • Virtualna realnost, promijenjena realnost (VR/AR), 3D • ERP sistemi, e-poslovanje, finansijske tehnologije, GIS itd. • Blockchain tehnologija i kriptovalute • Big Data, Cloud – servisi • Video-igre • Bezbjednost informacionih sistema • Pametne tehnologije (gradovi, zgrade i sl.) • Zeleni IKT (smanjenje emisija, ušteda energije itd.) • Mašinsko učenje i vještačka inteligencija

Izvor: Strategija pametne specijalizacije Crne Gore 2019-2024.

U daljem planiranju implementacije S3 za prioritet IKT kao i definisanju operativnih ciljeva nameće se rješavanje sljedećih problema:

- Identifikacija tehnoloških „niša“ i izbor fokusnih tehnologija sa potencijalom koje će biti podrška istraživanju i razvoju u cilju stvaranja inovativnih servisa/proizvoda (JRC,2021)⁶⁹;
- Uspostavljanje jasno i nedvosmisleno definisane veze prioriteta S3 sa pojedinačnim instrumentima finansiranja, operacijama i finansiranim projektima radi koncentracije ograničenih finansijskih resursa koji su trenutno dostupni, s obzirom na status Crne Gore

⁶⁹ F. Molinari (2021): *Conclusions and recommendations for the development of implementation programmes in the ICT priority area of smart specialization in Montenegro*, Expert support for the implementation of Smart Specialisation Strategy in Montenegro

kao zemlje kandidata, kao i očuvanja integriteta i vrijednosti koje promoviše S3 (JRC, 2020)⁷⁰;

- Kreiranje jasnog mehanizam praćenja i evaluacije projekata nakon odobravanja i dodjele sredstava;
- *Stimulisanje (kroz grant šeme) kreiranja nespécializovanih i specializovanih klastera i investiranje u razvojne programe individualnih kompanija (JRC,2021)⁷¹;*
- *Razvijanje zajednički digitalni okvir kompetencija za IKT stručnjake kako bi udovoljili potrebama tržišta rada (OECD, 2021)⁷²;*
- Uspostavljanje jasne i transparentne smjernice politike intelektualne svojine naklonjene preduzetništvu koje podstiču komercijalizaciju istraživanja i razvoja;
- Usvojanje programa za promociju IKT sektora za jačanje domaće industrije kako bi mogla da djeluje kao pokretač ekonomskog rasta;

⁷⁰ ibid

⁷¹ ibid

⁷² ibid

15. *Nearshoring* sa kompanijama iz Zapadne Evrope – velika šansa za Crnu Goru

Prema analizi *Getting Stronger After COVID-19: Nearshoring Potential in the Western Balkans*⁷³, koju je uradio Bečki institut za međunarodne ekonomske studije, kompanije iz Zapadne Evrope će u narednom periodu vratiti značajan dio kapaciteta iz Kine u Evropu, imajući u vidu nedostatke u globalnom lancu snabdijevanja koje je uzrokovao COVID-19.

S obzirom na veličinu kompanija koje planiraju izmještanje dijela, alokacija resursa u Crnu Goru može imati značajne efekte na ukupne ekonomske pokazatelje crnogorske ekonomije, s obzirom na veličinu našeg ekonomskog sistema: rast zaposlenosti, smanjenje nezaposlenosti, povećanje produktivnosti, rast izvoza.

U navedenoj analizi se apostrofira da nije dovoljno samo imati radnu snagu koja je slabije plaćena nego u EU, već je potrebno imati obučenu radnu snagu. Zbog toga, važno je investirati u sistem stručnog obrazovanja. Multiplikativni efekti ovakvog načina rada su značajni jer crnogorske kompanije mogu biti dobri partneri kompanijama iz Zapadne Evrope od kojih se dodatno može očekivati transfer tehnologija i znanja. Naravno, investicije u infrastrukturu, funkcionalne institucije, nekorumpirano društvo i predvidljiv poslovni ambijent su stavke koje Crna Gora mora obezbijediti u cilju privlačenja kompanija iz Zapadne Evrope.

Nearshoring je izuzetna šansa za Crnu Goru i sa stanovišta diversifikacije nacionalne ekonomije. Stoga, ekonomska diplomatija ovdje mora da odigra značajnu ulogu, kao i svi ključni akteri u društvu.

⁷³ <https://wiiw.ac.at/getting-stronger-after-covid-19-nearshoring-potential-in-the-western-balkans-dlp-5814.pdf>

16. Rodna ravnopravnost u kontekstu ekonomskog oporavka

Opšte je poznato da je u veoma kratkom periodu, pandemija izazvana virusom COVID-19 razarajuće djelovala na globalno tržište rada. Ovaj zdravstveno-socio-ekonomski zemljotres doveo je do gubitka stotina miliona radnih mjesta dok se mnogobrojna zanimanja suočavaju sa neizvjesnom budućnošću, makar do trenutka pronalaska i distribucije vakcine protiv virusa, što se očekuje tokom 2021. godine.

U takvim teškim okolnostima svi segmenti društva nijesu podjednako snažno na udaru krize. Najviše su ugroženi ljudi angažovani na poslovima koji zahtijevaju fizičko prisustvo na radnom mjestu, čime se povećava vjerovatnoća prenosa virusa COVID-19, što u krajnjem implicira znatno veći rizik od smanjenja zarada, privremenih udaljavanja sa posla (bolovanje) ili, u najgorem scenariju, otpuštanja sa veoma neizvjesnim novim zaposlenjem. Stoga, nije iznenađujući zaključak da će teret ove krize najviše osjetiti najugroženiji djelovi stanovništva: djeca, žene i socijalno ugroženi.

Crna Gora nije ostala imuna na uticaj virusa COVID-19; njegov uticaj se snažno osjeća kroz sve sfere našeg društva. Kako je crnogorsko društvo jasan primjer duboko prožimajuće nejednake distribucije novostvorene vrijednosti, najugroženiji segmenti stanovništva će najteže podnijeti teške ekonomske posljedice koje COVID-19 nosi sa sobom. Žene, kao većina u Crnoj Gori, posebno su izložene uticaju virusa COVID-19 usljed djelovanja brojnih socijalnih, ekonomskih i zdravstvenih aspekata.

Crnogorsko društvo oblikuju duboko ukorijenjeni patrijarhalni stavovi i norme koji ograničavaju stvaranje ambijenta za suštinsku ekonomsku i društvenu ravnopravnost. S tim u vezi, žene u Crnoj Gori su u istorijskom kontinuitetu imale manja primanja, bile su više zaposlene u slabije plaćenim sektorima privrede, uz istovremenu manju zastupljenost u odnosu na muškarce na rukovodećim položajima.

Žene u crnogorskom društvu danas se susrijeću sa velikim brojem problema u mnogobrojnim domenima privatnog i javnog života. Tako se, na primjer, zapošljavanja u ženskoj populaciji karakterišu češćim prihvatanjem poslova u sektorima privrede koji su slabije plaćeni, privremeni i sa lošijim radnim uslovima. Uslovi za razvoj preduzetništva još uvijek su nepovoljniji za žene nego za muškarce, najviše iz razloga što žene većinom nemaju imovinu koju bi mogle založiti kao kolateral za kredite kod poslovnih banaka i IRF. Rodna neravnopravnost se ispoljava kroz nedovoljnu političku participaciju žena, ekonomsku nejednakost, neravnopravnu podjelu obaveza u porodici i sličnih društvenih pojava.

Imajući u vidu karakter razvoja Crne Gore, može se zaključiti da žene dijele tranzicionu sudbinu velike većine ljudi: porast nezaposlenosti, neravnomjerno raspoređivanje novostvorene vrijednosti. Žene su snažno pogođene tranzicijom, među prvima su ostajale bez posla, većinski su dio nezaposlene populacije, radile su na slabije plaćenim poslovima i praktično izostale iz vodećih ekonomskih grupacija koje su prisvojile najveći dio novostvorenih vrijednosti. Koncentracija kapitala u rukama pojedinaca praktično ne prepoznaje ženski rod.

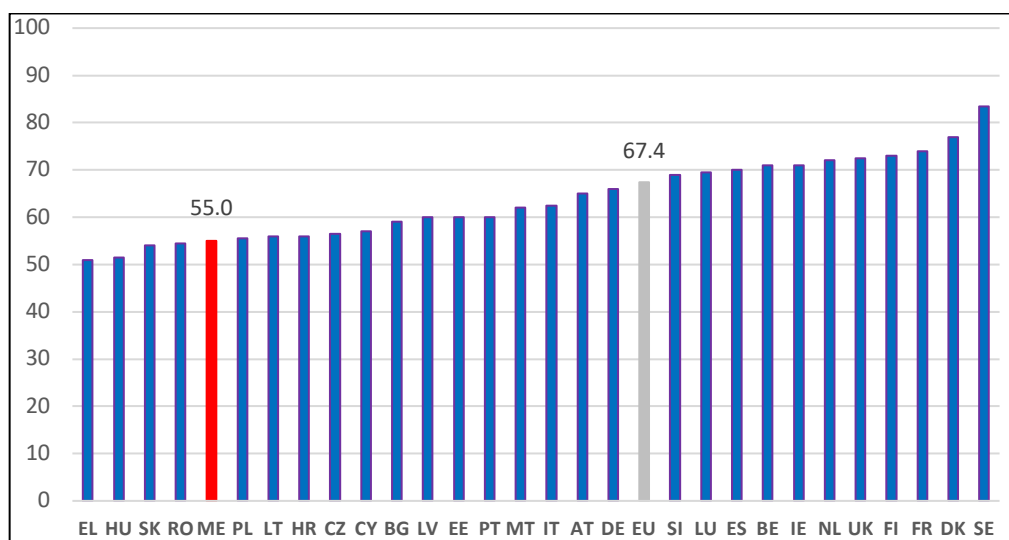
Imajući u vidu gore navedeno, Platforma ekonomskog oporavka će posebno tretirati pitanje rodne ravnopravnosti u svojoj suštini.

16.1. Indeks rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori

Indeks rodne ravnopravnosti je „instrument za mjerenje napretka u postizanju rodne ravnopravnosti u EU“. Prema podacima iz dokumenta „Indeks rodne ravnopravnosti Crna Gora 2019⁷⁴“ *ovaj sveobuhvatan instrument može da se koristi za procjenu i upoređivanje stanja u oblasti rodne ravnopravnosti u bilo kojoj evropskoj zemlji, zemlji kandidatu za članstvo u EU, uključujući Crnu Goru, ili van Evrope. Instrument je osmislio Evropski institut za rodnu ravnopravnost EIGE, nezavisno tijelo Evropske unije, a prvi put je korišćen 2013. godine. Indeks rodne ravnopravnosti temelji se na definiciji da rodna ravnopravnost podrazumijeva „jednak udio u imovini, jednako dostojanstvo i integritet između žena i muškaraca“. Indeks prepoznaje šest glavnih domena rodne ravnopravnosti: rad, novac, znanje, vrijeme, moć i zdravlje.*

Indeks rodne ravnopravnosti za Crnu Goru prvi put je izračunat 2019. godine i iznosi 55. Kako je rađen prvi put, nije bilo moguće uporediti podatke za Crnu Goru. Stoga, vrijednost ovog indeksa za Crnu Goru može se uporediti s Indeksom rodne ravnopravnosti za 2019. u 28 država članica EU, koji je iznosio 67,4.

Grafik 38: Indeks rodne ravnopravnosti u 28 država članica EU i Crnoj Gori

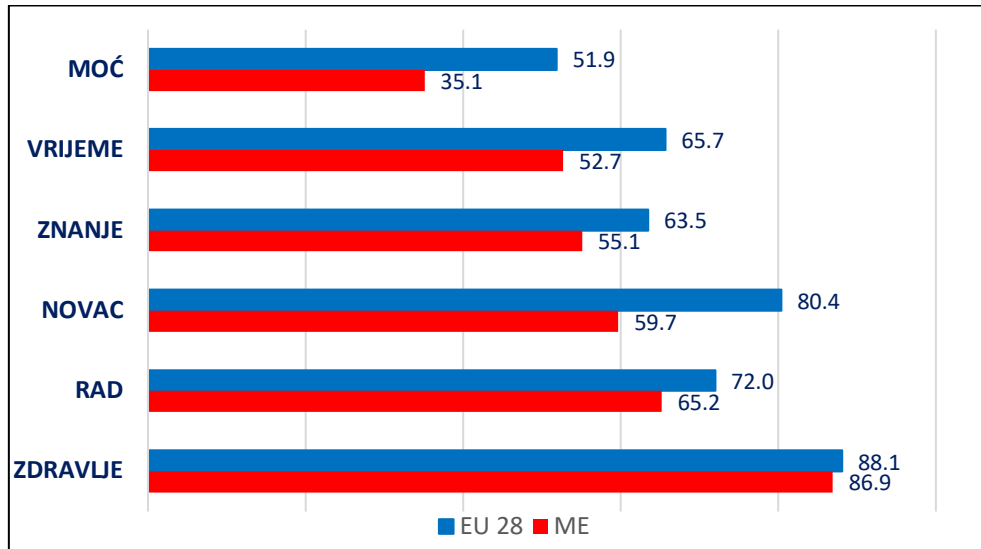
Izvor: Indeks rodne ravnopravnosti Crna Gora 2019.

Iz ovog grafika, može se primijetiti da su samo četiri države 2019. imale nižu vrijednost indeksa od Crne Gore – Rumunija, Slovačka, Mađarska i Grčka.

⁷⁴ <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>

Ako sagledamo pojedinačne domene iz kojih se sastoji Indeks, možemo jasnije da shvatimo razliku u okviru svakog domena. Izgleda da se najveće razlike u rodnoj ravnopravnosti između Evropske unije i Crne Gore odnose na novac (20,7) i moć (16,8). Najmanje razlike vidljive su u oblastima zdravlja (1,2) i rada (6,8).

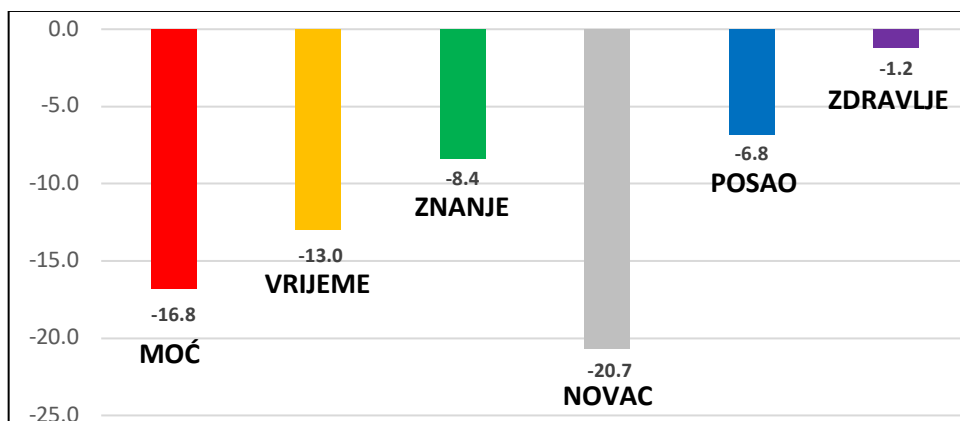
Grafik 39: Crna Gora i 28 država članica EU, poređenje vrijednosti osnovnih domena, 2019.

Izvor: Indeks rodne ravnopravnosti Crna Gora 2019.

Na nacionalnom nivou, žene u Crnoj Gori najmanje su jednake kada je riječ o moći, za kojom slijede vrijeme, znanje, novac i rad. Žene su najviše jednake u oblasti zdravlja. Na nivou 28 država članica EU redoslijed je sličan, ali ne i isti. Žene u EU su takođe najmanje jednake kada je riječ o moći, za kojom u 28 država EU slijede znanje, vrijeme, rad, novac i na kraju zdravlje.

Grafik 40: Razlika između 28 država članica EU i Crne Gore, po osnovnim domenima

Izvor: Indeks rodne ravnopravnosti Crna Gora 2019.

16.2. Domen rada⁷⁵

Domen rada obuhvata indikatore osmišljene da izmjere rodnu ravnopravnost na tržištu rada. Domen procjenjuje „u kojoj mjeri žene i muškarci mogu da imaju koristi od jednakog pristupa zaposlenju i dobrim uslovima rada.“ Ovaj domen je složen indeks koji obuhvata ne samo direktne mjere kao što je stopa zaposlenosti, već i indirektne mjere namijenjene procjeni uslova i izgleda u pogledu rada.

Rezultat za Crnu Goru u domenu rada iznosi 65,2. Kada se taj rezultat uporedi s prosjekom u 28 država članica EU, koji iznosi 72, vidimo da između Crne Gore i tih zemalja postoji razlika od 6,8 poena. Sve zemlje, uključujući Crnu Goru, generalno su bile uspješnije u domenu učešća nego u domenu kvaliteta rada i segregacije. To znači da, iako se broj žena koje su aktivne na tržištu rada povećao, taj napredak nije bio praćen boljim uslovima i kvalitetom poslova koje obavljaju. To je dobra ilustracija za argument da korišćenje broja zaposlenih muškaraca i žena može da dovede do pogrešnih zaključaka, ako se koristi kao isključivi pokazatelj rodne ravnopravnosti na radnom mjestu.

16.3. Domen novca⁷⁶

Domen novca mjeri nejednakosti u pogledu opšte ekonomske situacije i u pogledu pristupa finansijskim resursima. Ovaj domen se fokusira na „rezultat“ rada u smislu „novca“ – bez obzira na uslove rada. Domen ilustruje kolika je razlika između muškaraca i žena kada je u pitanju njihova zarada za rad koji obavljaju i kako je taj novac distribuiran u smislu siromaštva i bogatstva.

Crna Gora je u domenu novca ostvarila rezultat 59,7, što je znatno niže od prosjeka u 28 država članica EU i najniže je od svih zemalja članica EU. Naime, prosjek u EU u ovom domenu iznosio je 80,4 poena, 20,7 poena više od Crne Gore.

⁷⁵ <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>

⁷⁶ <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>

17. Principi Platforme ekonomskog oporavka

Platforma ekonomskog oporavka u svojoj osnovi sadrži sljedeće principe:

- Građani Crne Gore na prvom mjestu;
- Stabilizacija demografske krize;
- Oporavak javnih finansija;
- Smanjenje nezaposlenosti;
- Odgovorna socijalna politika;
- Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju;
- Zelena tranzicija i digitalna ekonomija;
- Ohrabrivanje i njegovanje privatne inicijative;
- Ravnomjeran regionalni rast i razvoj;
- Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju;
- Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma;
- Privlačenje stranih direktnih investicija;
- Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata;
- Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU.

<p>Imajući u vidu teško naslijeđeno stanje, za dostizanje nivoa prosječnog životnog standarda država članica EU u ukupnom obimu, biće potrebno najmanje dva puna mandata Vlade, uz pretpostavke da neće biti većih eksternih šokova.</p>

17.1. Građani Crne Gore na prvom mjestu

U srcu Platforme ekonomskog oporavka jeste omogućavanje boljeg životnog standarda i kvalitetniji život građana Crne Gore. Bolji životni standard se ne ogleda u pokazateljima prosječnih statističkih vrijednosti, već na vrlo konkretnim pokazateljima: većim platama i penzijama, većoj zaposlenosti, smanjenju nejednakosti i siromaštva, boljeg kvaliteta zdravstvene zaštite, kvalitetnog regionalnog razvoja, pristojnih radnih mjesta, bolje zaštite prava zaposlenih uz puno poštovanje prava investitora, unapređenje položaja žena u društvu, bolji položaj lica sa invaliditetom.

17.2. Stabilizacija demografske krize

Crnu Goru potresa snažna demografska kriza. Odlazak mladih ljudi van Crne Gore, intenzivne unutrašnje migracije koje su dovele raseljavanja iz sjevernog regiona, starenje populacije, negativan prirodni priraštaj – glavni su elementi demografske slike Crne Gore. Platforma ekonomskog oporavka će postaviti temelje koji će omogućiti dugoročnu stabilizaciju demografske krize kroz realan program ravnomjernog razvoja uz pokretanje

investicionog ciklusa na sjevernom regionu, kao i kroz podršku mladima i ugroženim kategorijama stanovništva u otpočinjanju biznisa kroz program kreditno-garantnog fonda i drugih podsticajnih mjera.

17.3. Oporavak javnih finansija

Zdrave javne finansije su ključ ekonomskog napretka Crne Gore. Optimizovaćemo vladinu potrošnju kroz revidiranja i prilagođavanja troškova realnosti. Reforma trezorskog poslovanja će dovesti do bolje naplate poreza i pažljivije evidencije troškova. Sa ciljem da osiguramo fiskalnu održivost, deficit će se držati na niskom nivou. Sprovešćemo restrukturiranje javnog duga i stvarati pretpostavke za stabilizaciju, a zatim i povećanje kreditnog rejtinga Crne Gore. Razmotrićemo transformaciju IRF-a u razvojnu banku koja će imati bitno drugačiji poslovni model u odnosu na dosadašnji način rada. Kreditno-garantni fond će biti formiran.

Produbićemo reforme kako bismo stvorili čvrste i moderne fiskalne i poreske sisteme. Fokusiraćemo se na ključna pitanja: bolju koordinaciju centralnog i budžeta lokalnih samouprava, razgraničenje ovlašćenja i obaveze potrošnje centralne i lokalne samouprave, unapređivanje lokalnih poreskih sistema, jačanje kapaciteta lokalnog razvoja i smanjenje raznih fiskalnih i parafiskalnih opterećenja za preduzeća.

Sprovešćemo reformu srednjoročnog fiskalnog planiranja kako bismo postigli veću koordinaciju između budžeta i planova za ekonomski i socijalni razvoj. Sprovodićemo programsko upravljanje budžetom zasnovano na performansama. Nakon 15 godina, uspostavićemo sistem za evidentiranje državne imovine, produbiti reformu vladinog sistema upravljanja dugom koji će pratiti veća transparentnost budžeta.

Čvrsta posvećenost Vlade Crne Gore jeste jačanje državnih preduzeća koja moraju razvijati kapacitete za inovacije, i postati efikasnija i konkurentnija, sa većom otpornosti na buduće neizvjesnosti. Tim pristupom će se omogućiti ostvarivanje nacionalnih strateških ciljeva uz unapređivanje efikasnosti državnog kapitala i povećanje vrijednosti državne imovine. Glavni ciljevi državnih preduzeća jesu poslovanje na tržišnim principima. Biće uvedena primjena korporativnog upravljanja kroz angažman profesionalnih menadžera i uspostavljanje sistema meritokratije. Upravo iz ovih razloga, planirana je puna operacionalizacija kompanije Montenegro Works.

17.4. Odgovorna socijalna politika

Vlada Crne Gore će voditi odgovornu socijalnu politiku kroz strukturne reforme. Adekvatna distribucija državnih prihoda će tretirati brojne izazove sa kojima se susrijeće veliki broj građana. Projekti kao što su besplatni udžbenici, dječiji dodatak i slične mjere će u narednom periodu biti fokusirani na socijalno ugrožene stanovnike, uz implementaciju socijalnog kartona.

17.5. Smanjenje nezaposlenosti

Veća sredstva će biti opredijeljena za aktivne mjere zapošljavanja, čime će se stvoriti više mogućnosti za rješavanje problema strukturne nezaposlenosti. Crnogorskoj ekonomiji su nužna strateška prilagođavanja strukturi kvalifikovanog osoblja, s obzirom da je evidentno da sistem obrazovanja ne korespondira sa tržištem rada. Ovako velike anomalije se mogu riješiti samo u dužem periodu kroz reformu sistema stručnog obrazovanja. Osnovni fokus mora biti na prekvalifikaciji i dokvalifikaciji radne snage, sa posebnim naglaskom na dugoročno nezaposlenim licima.

Napori Vlade će biti usmjereni ka stvaranju visokoobrazovanih i profesionalno kompetentnih kadrova koji će svoju budućnost graditi u Crnoj Gori. Obuka za sticanje novih vještina biće od vitalnog značaja u rastu produktivnosti i konkurentnosti crnogorske ekonomije, kako bi se omogućio snažan oporavak od uticaja pandemije COVID-19, posebno za mlade ljude.

17.6. Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju

Ekonomski oporavak i budući razvoj biće zasnovan na stvaranju predvidljivog, stabilnog ekonomskog sistema uz punu integraciju sa vladavinom prava, koja je do sada uglavnom izostajala sa najviših nivoa vlasti. Nulta tolerancija na korupciju je snažno utkana u politike Vlade Crne Gore, a samim tim i u Platformu ekonomskog oporavka. Imajući u vidu da nas očekuju velika infrastrukturna ulaganja koja će se finansirati i iz budžeta i iz dostupnih fondova, suzbijanje nezakonitih pojava u ovim poslovima mora biti imperativ. Dodatno, privlačenje stranih direktnih investicija iz zemalja Evropske unije, SAD, Velike Britanije i ostalih visokorazvijenih država, biće jedino moguće u slučaju omogućavanja poslovanja bez korupcije uz snažnu vladavinu prava.

17.7. Zelena i digitalna tranzicija

Imajući u vidu klimatske izazove sa kojima se srijeće Crna Gora, u sve razvojne politike mora se uključiti zelena i digitalna komponenta. U kontekstu teme rada Termoelektrane Pljevlja, mora biti urađena ozbiljna analiza svih socio-ekonomskih faktora koje utiču na Pljevlja ali i Crnu Goru. Energetski sistem mora otpočeti reforme koji su usmjereni na obnovljive izvore energije. Značajna ulaganja se očekuju u energetski efikasne zgrade. Strateško državno preduzeće, EPCG, treba da ostane u državnom vlasništvu.

U osnovi ekonomske politike, koja za cilj ima razvoj i bolji životni standard, biće očuvanje prirodnih resursa i zaštita životne sredine. Zaštita životne sredine mora biti na mnogo višem nivou nego što je danas, kroz pametan sistem prostornog planiranja koji će promovisati razvoj, ali i uz adekvatan sistem zaštite životne sredine. Vodni resursi, koji su agresivno napadnuti kroz izgradnju malih hidroelektrana, moraju biti sačuvani. Nalazišta nafte će biti tretirana u skladu sa najstrožim ekološkim standardima.

Kada se govori o digitalizaciji, potrebna je brza digitalizacija Javne uprave, ali i domaćih kompanija. Programi podrške koji se finansiraju iz državnog budžeta moraju biti izdašniji i usmjereni na pravu digitalizaciju privatnog sektora. Sprovede se brojne inicijative u cilju stvaranja digitalnog društva.

Uloga inovacija je centralna u kontekstu jačanja naučnih i tehnoloških kapaciteta crnogorske stručne zajednice i poslovnih subjekata. Naučne i tehnološke inovacije moraju biti integrisane sa poslovnom zajednicom u cilju postizanja većeg rasta i bolje produktivnosti.

17.8. Ohrabrivanje i njegovanje privatne inicijative

Iako MMSP sektor predstavlja najveći dio crnogorske privrede (99% ukupnog broja preduzeća u Crnoj Gori čine mikro, mala i srednja preduzeća) njihov položaj nije zadovoljavajući. Visoka poreska opterećenja, neizvjesno poslovanje, odlazak kadrova, niska kupovina moć crnogorskih građana utiču na njihove realne kapacitete i domete, a samim tim i na ukupan razvoj privrede.

Platforma ekonomskog oporavka ima za cilj stvaranje ambijenta koji će ohrabrivati i njegovati privatne inicijative kroz jačanje izvoznih kapaciteta crnogorske privrede, osnivanje privatno-javnih partnerstava, privlačenje stranih direktonih investicija kao i podržavanje domaćih privatnih inicijativa.

17.9. Ravnomjeran regionalni rast i razvoj na inovativnim osnovama

Ukupan oporavak sjevernog regiona je neophodan u kontekstu ravnomjernog regionalnog razvoja Crne Gore. Revitalizacija sjevernog regiona se mora naslanjati na snažan razvoj primorskog i centralnog regiona, koji će se zasnivati na unapređenju mehanizama regionalnog razvoja uz promociju koordiniranih aktivnosti između regiona.

17.10. Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju

Saradnja ključnih aktera crnogorske inovacione zajednice biće podignuta na viši nivo. Nacionalni inovacioni sistemi koji čine mreže firmi, istraživačkih centara, univerziteta, moraju ići ukorak sa novim znanjima i tehnologijama i oni se moraju povezati sa globalnim tokovima, uz prilagođavanje crnogorskim specifičnostima. Pored etabliranih institucija, posebnu ulogu će imati Fond za inovacije Crne Gore, Naučno-tehnološki park kao i klasteri privatnih kompanija.

17.11. Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma

Strateško pozicioniranje Crne Gore kao održive turističke destinacije će biti imperativ. Strategijom razvoja turizma, Crna Gora će postati cjelogodišnja i održiva destinacija, koja ima visokokvalitetan integrisan turistički proizvod, sa unapređenim kvalitetom smještajnih jedinica kroz specijalizacija turističkih proizvoda visoke dodate vrijednosti.

17.12. Privlačenje stranih direktnih investicija

Strane direktne investicije do sada nisu bile previše prisutne u primarnim i sekundarnim sektorima privrede, kao ni u i inovativnim djelatnostima i projektima zelene ekonomije i digitalizacije. Radi postizanja optimizovanog razvoja, poseban fokus će biti na izmjeni poreske politike radi privlačenja SDI u ovim sektorima privrede. Akcenat će biti na sprovođenju strukturnog prilagođavanja, nadogradnji i revitalizaciji realne ekonomije, kako bi se stvorio ekonomski sistem koji ima jake inovativne mogućnosti, pruža kvalitetne usluge i ekološki je prihvatljiv. Imajući u vidu da evropske kompanije strateški izmještaju proizvodnju iz NR Kine, posebno će se ispitati mogućnost *near shoring*.

17.13. Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata

Nova paradigma ekonomskog razvoja u sebi mora da ima ugrađene snažne mehanizme kontrole kako bi koristi od reformi imali svi građani Crne Gore. Koordinacija između institucija se mora poboljšati kako bi se odgovorilo na brojne šanse i mogućnosti koje su pred Crnom Gorom. Strategije i operativne politike moraju biti pripremljene i implementirane kako bi se podržao održivi razvoj.

Infrastrukturni projekti moraju biti detaljno analizirani i dokumentaciono pripremljeni u što kraćem roku kako bi se kandidovali za finansiranje iz izdašnih EU fondova.

17.14. Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU

Crna Gora je država koja, iako sporo, najviše napreduje u pregovorima sa EU od svih zemalja kandidata. Stoga, pojačaću se naponi ka zatvaranju poglavlja sa jasnim fokusom na strukturno prilagođavanje djelova crnogorske ekonomije izdašnim fondovima EU. Posebno će se raditi na jačanju regionalne saradnje u kontekstu novog mehanizma IPA III, kako bi se povukla što veća sredstva iz sadašnjih i budućih fondova koje EU pruža. Veliku šansu predstavlja ekonomskog investicioni paket za Zapadni Balkan (**devet** milijardi eura uz mogućnost povlačenja 20 milijardi eura garancija). Paralelno s tim, radiće se na razvoju institucija i njihovoj konvergenciji EU.

18. SWOT analiza crnogorske ekonomije

Tabela 48: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Javne finansije, budžet

Javne finansije, budžet			
Snage	Slabosti	Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Eurizovana ekonomija • Tehnički dobar sistem javnih finansija • Implementiran programski budžet 	<ul style="list-style-type: none"> • Slab kreditni rejting • Nepovoljni makroekonomski indikatori • Nedovoljna transparentnost budžeta • Neadekvatan model ekonomskog razvoja • Problemi u Investiciono-razvojnog fondu • Visoka osjetljivost na spoljne šokove • Visoka dugoročna i nezaposlenost među mladima • Veliki naslijeđeni problemi koje nije lako ispraviti u kratkom periodu • Visoki udio sive ekonomije 	<ul style="list-style-type: none"> • Restrukturiranje javnog duga (duži period otplate) • Povoljno stanje na tržištu kapitala • Veliki prostor za bolju naplatu državnih prihoda • Reforma IRF-a • Uvođenje kreditno-garantnog fonda 	<ul style="list-style-type: none"> • Produženi uticaj pandemije • Stagnacija reformi • Globalni porast cijena

Tabela 49: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Demografija, regionalni dispariteti, nezaposlenost, siromaštvo, nejednakost

Demografija, regionalni dispariteti, nezaposlenost, siromaštvo, nejednakost			
Snage	Slabosti	Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Veliki potencijal mladih • Snažna dijaspora • Ogromni prirodni resursi sjevernog regiona 	<ul style="list-style-type: none"> • Međunarodne i unutrašnje migracije • Intenzivno raseljavanje sjevera • Visoki procenat nezaposlenosti, posebno među mladima • Izražena nejednakost u društvu • Visoka stopa siromaštva • Veliki broj JLS iz sjevernog regiona su korisnici Egalizacionog fonda • Neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada 	<ul style="list-style-type: none"> • Kreditno-garantni fond sa jasnim ciljevima finansiranja projekata na sjeveru • Nove kreditne linije • Investiciono-razvojnog fonda • Finansiranje projekata iz nacionalnog i lokalnih budžeta • Jačanje distributivnog lanca za plasman proizvoda • Bolja socijalna politika • Povećanje minimalne zarade 	<ul style="list-style-type: none"> • Produženo trajanje pandemije • Trajno iseljavanje • Težak materijalni položaj stanovništva

Tabela 50: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Infrastrukturni projekti, strane direktne investicije

Infrastrukturni projekti, strane direktne investicije			
Snage	Slabosti	Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Dobra poreska politika • Značajne strane direktne investicije 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak stranih direktnih investicija u primarnima sektorima privrede 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomsko-investicioni okvir za Zapadni Balkan • Ostali fondovi EU 	<ul style="list-style-type: none"> • Uticaj pandemije • Izmjena poreske politike grupe G7

<ul style="list-style-type: none"> • Veliki broj potencijalnih infrastrukturnih projekata • Dobra geografska pozicija 	<ul style="list-style-type: none"> • Slaba realizacija infrastrukturnih projekata koji se nalaze na listi priorititetnih projekata • Nedovoljna koordinacija javne uprave za infrastrukturne projekte • Nedovoljan kapacitet javne uprave u kontekstu infrastrukturnih projekata • Nedostatak kvalifikovane radne snage za rad na infrastrukturnim projektima 	<ul style="list-style-type: none"> • Reorganizacija organa javne uprave za bolju koordinaciju infrastrukturnih projekata 	<ul style="list-style-type: none"> • Izmjena domaće poreske politike • Preuzimanje izgradnje infrastrukturnih projekata od strane bolje organizovanih država
---	---	---	--

Tabela 51: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Zelena ekonomija i digitalna transformacija

Zelena ekonomija i digitalna transformacija			
Snage	Slabosti	Šanse	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Veliki potencijal sjevernog regiona za obnovljive izvore energije • Dobra IKT infrastruktura 	<ul style="list-style-type: none"> • Skroman broj realizovanih projekata zelene ekonomije • Spora digitalizacija • Slab kapacitet administracije za usvajanje najboljih praksi 	<ul style="list-style-type: none"> • Budući planovi razvoja u sebi sadrže značajne komponente zelene i digitalne ekonomije • Obezbijeđena značajna sredstva iz međunarodnih programa 	<ul style="list-style-type: none"> • Uticaj pandemije • Rigorozna klimatska regulativa EU

19. Crna Gora i Ciljevi održivog razvoja UN-a (SDG UN)

Ciljevi održivog razvoja, predstavljaju univerzalni globalni poziv na djelovanje, radi iskorjenjivanja siromaštva, zaštite životne sredine i obezbeđivanja mira i prosperiteta za sve. Ukupno ima 17 ciljeva održivog razvoja sa velikim brojem potciljeva. Oni se zasnivaju na uspjehu milenijumskih ciljeva razvoja, klimatske promjene, ekonomske nejednakosti, inovacije, održiva potrošnja, mir i pravda. Ciljevi su međusobno povezani budući da ključ uspjeha jednog cilja često leži u sagledavanju izazova koji su svojstveni nekom drugom cilju.

Prema podacima, Crna Gora je u 2020. godini zauzela 85. mjesto⁷⁷ na svijetu po ispunjenosti Ciljeva održivog razvoja UN (od 165 rangiranih država). U odnosu na region, Crna Gora je na začelju: Hrvatska je na 14. mjestu, Bosna i Hercegovina na 47, Srbija na 34, dok je Sjeverna Makedonija na 54. mjestu na svijetu.

Tabela 52: Informacije o ciljevima održivog razvoja – nivo i trend izazova

Nivo izazova	Broj ciljeva		Trend izazova ⁷⁸	
Veliki izazovi	5		Opada	1
Značajni izazovi	8		Stagnira	5
Izazovi ostaju	4		Umjerno napreduje	7
Dostignut cilj	0		Na dobrom putu	2

Od 17 ciljeva održivog razvoja, nijedan nije dostignut. Svega dva cilja održivog razvoja su na dobrom putu ispunjenja, sedam umjerenom napreduje, dok pet stagnira.

Slika 17: Pregled ciljeva održivog razvoja, sa informacijama o statusu dostignuća

Izvor: Izvještaj o održivom razvoju 2021.

⁷⁷ [SDR-2021-montenegro.pdf \(sdgindex.org\)](#)

⁷⁸ Za dva cilja nema informacija

19.1. Pregled ciljeva održivog razvoja sa potciljevima

Slika 18: Pregled ciljeva održivog razvoja sa potciljevima

SDG1 – No Poverty	Value	Year	Rating	Target	SDG9 – Industry, Innovation and Infrastructure	Value	Year	Rating	Target
Poverty headcount ratio at \$1.90/day (%)	1.2	2021	🟢	📈	Population using the internet (%)	71.5	2019	🟢	📈
Poverty headcount ratio at \$1.20/day (%)	5.7	2021	🟡	📈	Mobile broadband subscriptions (per 100 population)	80.5	2019	🟢	📈
SDG2 – Zero Hunger					SDG10 – Reduced Inequalities				
Prevalence of undernourishment (%)	2.5	2018	🟢	📈	Logistics Performance Index: Quality of trade and transport-related infrastructure (best 1–5 best)	2.6	2018	🟡	📉
Prevalence of stunting in children under 5 years of age (%)	9.4	2013	🟡	📉	The Times Higher Education Universities Ranking: Average score of top 3 universities (best 0–100 best)	17.7	2021	🟡	🟡
Prevalence of wasting in children under 5 years of age (%)	3.8	2013	🟢	📈	Scientific and technical journal articles (per 1,000 population)	0.4	2018	🟡	📈
Prevalence of obesity, BMI ≥ 30 (% of adult population)	21.1	2016	🟡	📈	Expenditure on research and development (% of GDP)	0.4	2018	🟡	📉
Human Development Index (best 2–1 worst)	2.5	2017	🟡	📈	SDG11 – Sustainable Cities and Communities				
Cereal yield (tonnes per hectare of harvested land)	3.3	2018	🟢	📈	Proportion of urban population living in slums (%)	27.1	2018	🟡	🟡
Sustainable Fertilizer Management Index (best 0–1.41 worst)	1.1	2015	🟡	📈	Annual mean concentration of particulate matter of less than 2.5 microns in diameter (PM2.5) (µg/m³)	19.6	2019	🟡	📈
Exports of hazardous pesticides (tonnes per million population)	NA	NA	🟡	🟡	Access to improved water source, piped (% of urban population)	94.1	2017	🟡	📈
SDG3 – Good Health and Well-Being					SDG12 – Responsible Consumption and Production				
Maternal mortality rate (per 100,000 live births)	4	2017	🟢	📈	Municipal solid waste (kg/capita/day)	2.2	2015	🟡	🟡
Neonatal mortality rate (per 1,000 live births)	1.3	2019	🟢	📈	Economic waste (kg/capita)	10.7	2019	🟡	🟡
Mortality rate, under-5 (per 1,000 live births)	2.3	2019	🟢	📈	Production-based SO ₂ emissions (kg/capita)	48.2	2012	🟡	🟡
Incidence of tuberculosis (per 100,000 population)	15.0	2019	🟡	📈	SO ₂ emissions embodied in imports (kg/capita)	21.0	2012	🟡	🟡
New HIV infections (per 1,000 uninfected population)	0.1	2019	🟢	📈	Production-based nitrogen emissions (kg/capita)	30.8	2010	🟡	🟡
Age-standardized death rate due to cardiovascular disease, cancer, diabetes, or chronic respiratory disease in adults aged 30–70 years (%)	206	2016	🟡	📈	Nitrogen emissions embodied in imports (kg/capita)	10.7	2010	🟡	🟡
Age-standardized death rate attributable to household air pollution and ambient air pollution (per 100,000 population)	79	2016	🟡	🟡	SDG13 – Climate Action				
Traffic deaths (per 100,000 population)	7.6	2019	🟡	📈	CO ₂ emissions from fossil fuel combustion and cement production (tCO ₂ /capita)	1.9	2019	🟡	📈
Life expectancy at birth (years)	75.9	2019	🟡	📈	CO ₂ emissions embodied in imports (tCO ₂ /capita)	0.8	2015	🟡	📈
Adolescent fertility rate (births per 1,000 females aged 15 to 19)	8.8	2018	🟡	📈	CO ₂ emissions embodied in fossil fuel exports (kg/capita)	157.2	2020	🟡	🟡
Births attended by skilled health personnel (%)	99.0	2013	🟢	🟡	SDG14 – Life Below Water				
Surviving infants who received 2 WHO recommended vaccines (%)	42	2019	🟡	📈	Mean area that is protected in marine sites important to biodiversity (%)	0.0	2019	🟡	📈
Universal health coverage (SHC) index of service coverage (score 0–100 best)	48	2017	🟡	📈	Ocean Health Index: Clean Waters score (best 0–100 best)	61.5	2020	🟡	📈
Subjective well-being (average ladder score, worst 0–11 best)	5.4	2019	🟡	📈	Fish caught from overexploited or collapsed stocks (% of total catch)	NA	NA	🟡	🟡
SDG4 – Quality Education					SDG15 – Life on Land				
Net primary enrollment rate (%)	100.0	2019	🟢	📈	Mean area that is protected in terrestrial sites important to biodiversity (%)	11.1	2019	🟡	📈
Lower secondary completion rate (%)	89.9	2019	🟡	📈	Mean area that is protected in freshwater sites important to biodiversity (%)	NA	NA	🟡	🟡
Literacy rate (% of population aged 15 to 24)	99.1	2018	🟢	🟡	Red List Index of species survival (best 0–1 best)	0.8	2020	🟡	📈
SDG5 – Gender Equality					SDG16 – Peace, Justice and Strong Institutions				
Demand for family planning satisfied by modern methods (% of females aged 15 to 49)	32.9	2018	🟡	📈	Homicides (per 100,000 population)	2.2	2018	🟡	📈
Ratio of female-to-male mean years of education received (%)	44.6	2019	🟡	📈	Unserved detainees (% of prison population)	38.7	2014	🟡	📈
Ratio of female-to-male labor force participation rate (%)	75.2	2019	🟡	📈	Population who feel safe walking alone at night in the city or area where they live (%)	79	2019	🟡	📈
Seats held by women in national parliament (%)	22.2	2020	🟡	📈	Property Rights (best 1–7 best)	4.4	2020	🟡	📈
SDG6 – Clean Water and Sanitation					SDG17 – Partnerships for the Goals				
Population using at least basic drinking water services (%)	87.0	2017	🟡	📈	Government spending on health and education (% of GDP)	NA	NA	🟡	🟡
Population using at least basic sanitation services (%)	67.8	2017	🟡	📈	For high-income and all OECD DAC countries: International concessional public finance, including official development assistance (% of GNI)	NA	NA	🟡	🟡
Freshwater withdrawal (% of available freshwater resources)	NA	NA	🟡	🟡	Other countries: Government revenue excluding grants (% of GDP)	35.9	2015	🟡	📈
Aerobically generated wastewater that receives treatment (%)	8.4	2018	🟡	📈	Corporate Tax Haven Score (best 0–100 worst)	0.0	2019	🟡	📈
Scarcy water consumption embodied in imports (m³/capita)	21.6	2013	🟡	📈	Statistical Performance Index (best 0–100 best)	67.0	2019	🟡	📈
SDG7 – Affordable and Clean Energy									
Population with access to electricity (%)	100.0	2018	🟢	📈					
Population with access to clean fuels and technology for cooking (%)	69.4	2016	🟡	📈					
CO ₂ emissions from fuel combustion for electricity and heating per total electricity output (MCO ₂ /TWh)	0.7	2018	🟡	📈					
SDG8 – Decent Work and Economic Growth									
Adjusted GDP growth (%)	3.9	2019	🟡	📈					
Victims of modern slavery (per 1,000 population)	5.9	2018	🟡	📈					
Adults with an account at a bank or other financial institution or with a mobile-money-service provider (% of population aged 15 or over)	68.4	2017	🟡	📈					
Unemployment rate (% of total labor force)	15.9	2020	🟡	📈					
Fundamental labor rights are effectively guaranteed (score 0–1 best)	NA	NA	🟡	🟡					
Fatal work-related accidents embodied in imports (per 100,000 population)	1.2	2015	🟡	📈					

Izvor: Izvještaj o održivom razvoju 2021⁷⁹

⁷⁹ <https://dashboards.sdindex.org/profiles/montenegro/indicators>

20. Koordinacija i praćenje strateških dokumenata i projekata

Vlada Crne Gore svake godine usvaja veliki broj strateških dokumenata čija koordinacija mora biti na znatno višem nivou nego što je danas. Strateška dokumenta koja proističu iz jasno definisanih zajedničkih ciljeva Vlade moraju biti logički uvezana. Akcioni planovi moraju biti sistematizovani na način da se mogu planirati dugoročne aktivnosti na centralnom nivou.

Veliki broj aktivnosti se sprovodi kroz operativni rad radnih grupa, a tiču se ispunjavanja velikog broja obaveza koje društvo u cjelini ima. Ipak, radne grupe nemaju snažniju međusobnu komunikaciju što bi omogućavalo bolje dijeljenje znanja između institucija.

Lista infrastrukturnih projekata ukazuje da planiranje infrastrukturnih projekata ne teče zadovoljavajućom dinamikom. Stoga, potrebno je unaprijediti način izvještavanja i rada na infrastrukturnim projektima.

21. Tranziciona faza oporavka ekonomije

Reforme koje se tiču oporavka je potrebno pažljivo implementirati. S obzirom na evidentne probleme crnogorske ekonomije koju je ogolila i dodatno snažno uzdrkala pandemija COVID-19, ovakav pristup je potreban kako bi se kontrolisao eventualni mogući pritisak na javne finansije i postojeće stanje u privrednom sistemu. Zato sve predložene mjere i programi moraju obezbjeđivati fiskalnu održivost.

Dodatno, fokus mora biti na značajnom povećanju sredstava za aktivne mjere zapošljavanja kako bi se zaustavio trend povećanja nezaposlenosti. Nezaposlenost se neće sama po sebi smanjiti, imajući u vidu spor oporavak svih makroekonomskih pokazatelja. Posebno treba obratiti pažnju na mlade ljude, žene i ugrožene kategorije stanovništva, koji će u narednom periodu teže dolaziti do zaposlenja u ionako zasićenoj javnoj upravi i privredi koja nema kapacitet da apsorbuje nove troškove zaposlenih.

<p>Najvažniju ulogu u finansijskom dijelu tranzicione faze treba da odigra kreditno-garantni fond uz tijesnu saradnju sa poslovnim bankama, kao i IRF transformisan u državnu banku.</p>

22. Komplementarni strateški planovi i programi

22.1. Evropa sad!

Kvalitet života građana, u najvećoj mjeri, opredjeljuje visina raspoloživog dohotka koji ostvaruju, dok poresko opterećenje na rad predstavlja jednu od njegovih osnovnih determinanti. Ujedno, Crna Gora kao zemlja koja svoj bruto domaći proizvod značajnim dijelom temelji na stranim direktnim investicijama, kroz odgovarajuću poresku politiku, treba da stvori uslove ka većem prilivu investicija i generisanju novih radnih mjesta.

Sve navedeno, opredijelilo je Vladu da predloži ekonomski program – „Evropa sad!“ čiji su glavni ciljevi: povećanje životnog standarda građana, rast zaposlenosti, smanjenje sive ekonomije na tržištu rada, unapređenje poslovnog i investicionog ambijenta. Set predloženih mjera, prvenstveno u dijelu poreske politike, jeste sljedeći:

- **Povećanje minimalne zarade;**
- **Smanjenje troškova za poslodavce kroz niže poresko opterećenje na rad;**
- **Uvođenje progresivnog oporezivanja kao efikasnijeg modela oporezivanja.**

Ovim programom prezentuju se sve mjere poreske politike koje će biti implementirane kako bi krajnji ciljevi programa bili ispunjeni, poštujući principe makroekonomske stabilnosti, dugoročne održivosti javnih finansija i atraktivnosti Crne Gore kao investicione destinacije. Takođe, programom se stvara osnov za smanjenje nelojalne konkurencije odnosno „sive ekonomije“ i to posebno na tržištu rada što posljedično obezbjeđuje zaposlenima veću pravnu sigurnost.

Dakle, program se zasniva na spremnosti države da se odrekne dijela prihoda u korist zaposlenog i poslodavca, stvarajući time ambijent za otvaranje novih radnih mjesta i proširenje poreske baze.

Polazna osnova za pripremu programa predstavljao je rad u okviru Radne grupe za analizu svih fiskaliteta i parafiskaliteta na rad, koju je formiralo Ministarstvo ekonomskog razvoja, a kojom je koordiniralo Ministarstvo finansija i socijalnog staranja. Radna grupa je razmatrala predloge svih socijalnih partnera i ostalih stejkholdera kako bi se došlo do zajedničkog optimalnog predloga koji će biti osnov za donošenje odluka, a polazeći od trendova na tržištu rada, iznosa minimalne zarade, trenutnog nivoa opterećenja na rad i unapređenja životnog standarda građana.

Osim predstavnika ministarstava, u radu Radne grupe učestvovali su i predstavnici Unije poslodavaca Crne Gore, Unije slobodnih sindikata Crne Gore, Saveza sindikata Crne Gore, Sekretarijata savjeta za konkurentnost, Montenegro biznis alijanse i Privredne komore Crne Gore. Treba navesti da je program jednoglasno prihvatio Socijalni savjet.

Imajući u vidu opredjeljenje Vlade Crne Gore za dalje unapređenje poslovnog ambijenta i stvaranje uslova za povećanje broja zaposlenih, kontinuirano će se pratiti efekti predloženih izmjena poreske politike u ovom dijelu. Budući da je shodno dosadašnjim

procjenama, najveći dio sive ekonomije identifikovan upravo kod kategorije poreza i doprinosa na zarade, posebna pažnja biće posvećena jačanju inspeksijskog nadzora i na taj način svođenja na najnižu moguću mjeru obuhvata neformalnog zapošljavanja.

Polazeći od veoma niskog poreskog opterećenja rada koje se omogućava ovom reformom, naredni korak bi bio da neuplaćivanje poreza i doprinosa na zarade bude tretirano kao krivično djelo kroz izmjene i dopune postojeće zakonske regulative.

Vlada predviđa da će predložene mjere unijeti neophodnu dozu optimizma u društvu, ohrabriti mlade da ostanu u Crnoj Gori, a pogotovo u njenim manje razvijenim djelovima, a istovremeno i omogućiti povećanje lične potrošnje domaćinstava, kroz povećanje raspoloživog dohotka. Međutim, kako u kratkom roku nije moguće nadoknaditi izgubljene prihode Budžeta usljed smanjenja poreskog opterećenja rada, Vlada Crne Gore će kroz instrumente fiskalne politike u dijelu oporezivanja proizvoda koji imaju negativan uticaj na zdravlje stanovništva, progresivno oporezivanje dohotka i ostvarene dobiti, oporezivanje neprijavljene imovine i druge mjere sadržane u ovom dokumentu, kompenzovati najveći dio izgubljenih prihoda. U srednjem roku, set poreskih reformi omogućava multiplikativni efekat na ekonomske tokove kroz otvaranje novih radnih mjesta, povećanje lične potrošnje domaćinstava, smanjenje neformalne ekonomije, što će uticati na stvaranje uslova za povećanje budžetskih prihoda i dugoročnu održivost javnih finansija.

Smanjenje poreskog opterećenja na rad predlaže se u cilju nastavka pružanja podrške privredi u periodu oporavka ekonomske aktivnosti nakon pandemije virusa COVID-19 sa jedne, odnosno unapređenja cjelokupnog poslovnog ambijenta, sa druge strane. Na ovaj način, kroz smanjenje poreskog opterećenja na rad, Vlada takođe promovise rad i zapošljavanje, ali i podstiče investicije.

Povećanjem minimalne zarade pozitivno se utiče na standard zaposlenih sa najnižim primanjima, dok se uvođenjem progresivnog oporezivanja dohotka vrši redistribucija dohotka sa onih sa višim na one sa nižim primanjima. Na ovaj način se utiče i na veću radnu aktivaciju korisnika socijalnih davanja, koji se najčešće nalaze u sivoj ekonomiji. Naime, trenutna minimalna zarada je na nivou socijalnih davanja, te korisnici nijesu motivisani da se formalno zaposle.

Set mjera poreske politike koji se predlaže imaće negativan uticaj na Budžet Crne Gore u prvoj godini primjene (2022. godina), pri čemu je taj negativni efekat na nivou od ispod 1% BDP-a.

U srednjem, a posebno u dugom roku, sveobuhvatna poreska reforma ima pozitivan uticaj na Budžet Crne Gore.

U narednoj tabeli dat je pregled procijenjenih neto efekata svake pojedinačne mjere na prihode, rashode budžeta i budžetski bilans.

Tabela 53: Pregled procijenjenih neto efekata pojedinačnih mjera na prihode i rashode budžeta, kao i na budžetski bilans

Uticaj na prihode	2022.	2023.
Povećanje minimalne zarade i smanjenje poreskog opterećenja rada	-125,0	
Izmjena akcizne politike	23,0	
Reprogram poreskih potraživanja	15,0	
Progresivno oporezivanje dobiti	0,0	28,0
Markiranje goriva	14,0	
Oporezivanje neprijavljenih prihoda	20,0	
Prihodi od novog zakona o igrama na sreću	15,0	
Smanjenje sive ekonomije	10,0	
Oporezivanje podizanja gotovine	5,0	
Ukupno	-23,0	28,0
Uticaj na rashode	2022.	2023.
Povećanje minimalne zarade i smanjenje poreskog opterećenja rada	-0,7	
Usklađivanje ostalih kategorija rashoda	13,0	10,0
Ukupno	12,3	10,0
Uticaj na budžetski bilans	-35,3	18,0

Slika 19: Postojeće vs predložene neto zarade

Izvor: Evropa sad! analiza⁸⁰

22.2. Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021-2024. godine

Glavni cilj fiskalne politike u periodu trajanja mandata 42. Vlade Crne Gore jeste stabilizacija javnih finansija u post-Covid periodu i stvaranje uslova za njihovu dugoročnu

⁸⁰ <https://wapi.gov.me/download-preview/11cad45f-a7bd-4032-99ff-ab375ca2c3ce?version=1.0>

održivost, kako bi zdrave javne finansije bile osnov za dinamičan i održiv ekonomski rast koji će rezultirati unapređenjem standarda svih građana Crne Gore.

Stabilne i održive javne finansije glavni su preduslov ukupne makroekonomske stabilnosti svake zemlje, te odgovorno upravljanje javnim finansijama, posebno u uslovima ograničenosti vođenja monetarne politike, predstavlja glavni instrument ukupne ekonomske politike.

U vezi sa navedenim, smanjenje deficita javnih finansija na kratak rok, uz kontinuirani rast budžetskih prihoda, optimizaciju tekuće budžetske potrošnje i povećanje sredstava za sprovođenje kapitalnih projekata doprinijeće ostvarivanju ovog cilja.

Dugoročno neodrživa strategija ekonomskog rasta bazirana prije svega na investicijama u nekretnine i turizam, u najvećoj mjeri ogoljena je izbijanjem pandemije virusa COVID-19, pa je Crna Gora zemlja koja je zabilježila najveći pad BDP-a u 2020. godini u Evropi. Značajno smanjenje ekonomske aktivnosti prouzrokovalo je i negativna kretanja na tržištu rada, odnosno rezultiralo je padom broja zaposlenih.

Veliki pad ekonomske aktivnosti, te posljedično tome i budžetskih prihoda sa jedne i potreba pružanja pomoći privredi i građanima u ublažavanju negativnih posljedica pandemije sa druge strane, povećao je budžetski deficit na preko 10% i javni dug na preko 100% BDP-a na kraju 2020. godine. Visok nivo deficita i javnog duga dodatno je suzio fiskalni prostor za ulaganje u, prije svega, kapitalne projekte koji stvaraju osnov za ekonomski rast.

Iz navedenog se može zaključiti da je pandemija produbila ranije identifikovane ranjivosti crnogorske ekonomije, a koje se odnose na:

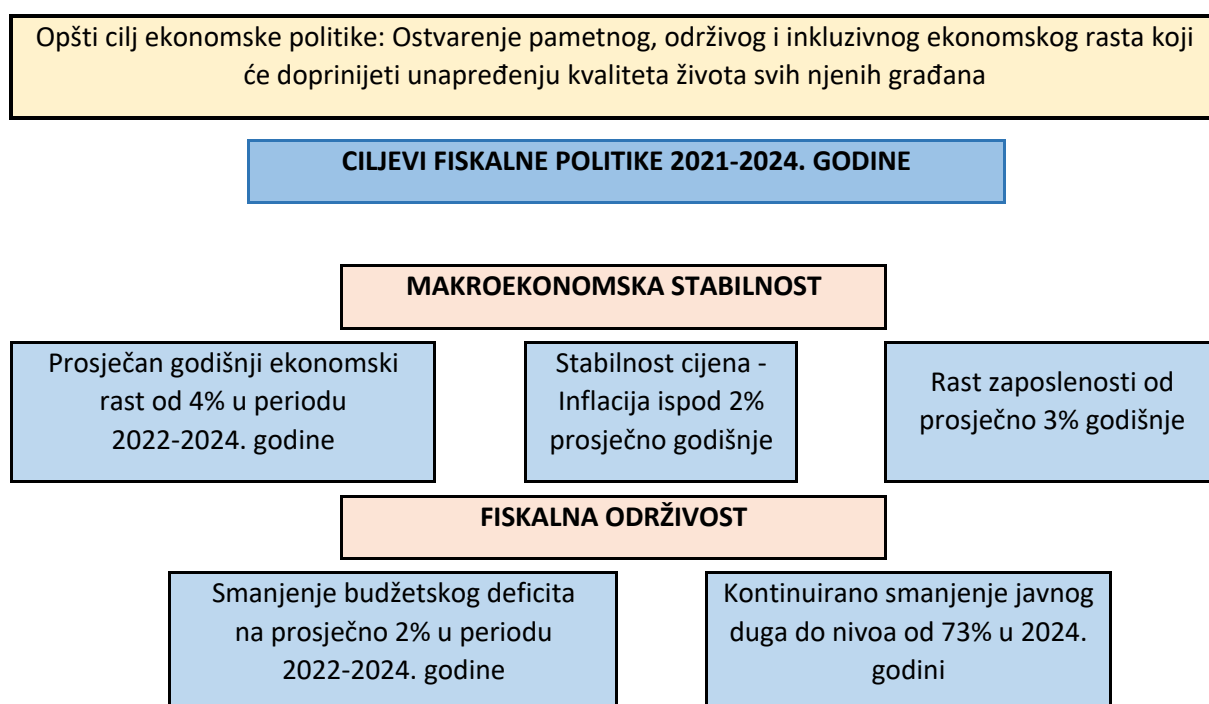
- Neadekvatnu privrednu strukturu, uz dominantno učešće sektora usluga;
- Razvojni ekonomski model u najvećoj mjeri zasnovan na inostranim investicijama.

Postojeće ekonomsko okruženje ujedno karakteriše i velika zavisnost od inostranog zaduženja sa jedne, i potreba izgradnje nove i unapređenja postojeće infrastrukture, kao najznačajnijeg preduslova dugoročno održivog ekonomskog rasta i razvoja zemlje, sa druge strane.

Fiskalna politika kao glavni instrument ekonomske politike, u periodu 2021-2024. godine biće usmjerena na stvaranje uslova za makroekonomsku stabilnost i fiskalnu održivost, kako bi se u uslovima postepenog ekonomskog oporavka nakon pandemije, obezbijedila dugoročna održivost javnih finansija Crne Gore i pružila puna podrška ekonomskom rastu.

U skladu sa istaknutim prioritetom fiskalne politike, Fiskalnom strategijom u periodu 2021-2024. godine, planirano je ostvarivanje sljedećih ciljeva:

Slika 20: Opšti cilj ekonomske politike, i ciljevi fiskalne politike 2021-2024. godine

U cilju identifikovanja prepreka konkurentnosti i ekonomskom rastu Crne Gore, prezentovani makrofiskalni okvir u periodu 2021-2024. godine sadrži niz strukturnih reformi, odnosno mjera razvojne i ekonomske politike u javnom i realnom sektoru. U ovom smislu nastaviće se donošenje i izmjena sistemskih zakonskih rješenja koja se tiču unapređenja konkurentnosti crnogorske ekonomije, s ciljem stvaranja povoljnog poslovnog ambijenta za razvoj malih i srednjih preduzeća, kao i nastavak jačanja njihove rezistentnosti na krize.

22.2.1. Makroekonomske projekcije za period 2022-2024. godine

Ukupna vrijednost bruto domaćeg proizvoda će već u 2022. godini znatno prevazići pretkrizni nivo, vođena snažnim podsticajima privatnoj potrošnji, potpunim oporavkom turističkog sektora i snažnijim ciklusom javnih investicija.

Prosječni realni ekonomski rast u periodu 2022-2024. godine iznosiće 4,1%.

Tabela 54: Crna Gora: Makroekonomske projekcije, 2021-2024

	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
Nominalni BDP u mil.€	4185.6	4881.3	5306.4	5548.3	5764.8
Nominalni rast	-15.5	16.6	8.7	4.6	3.9

Realni rast	-15.3	13.4	6.4	3.1	2.7
Inflacija (prosjeak)	-0.3	2.1	2.3	1.8	1.5

Izvor: Projekcije Ministarstva finansija i socijalnog staranja

22.2.2. Fiskalni okvir sa projekcijama za period 2021-2024. godine

Fiskalna politika Crne Gore u periodu 2021-2024. godine biće usmjerena na stabilizaciju javnih finansija, kako bi se u uslovima postepenog ekonomskog oporavka, obezbijedila njihova dugoročna održivost i dala podrška ekonomskom rastu.

Fiskalna politika u posmatranom periodu se konkretizuje kroz sljedeće ciljeve:

- ostvarivanje suficita tekuće budžetske potrošnje u periodu 2021-2024. godine;
- ulaganje u finansiranje kapitalnih projekata od preko 900 mil. € u periodu 2021-2024. godine;
- smanjenje budžetskog deficita na prosječno 2% BDP-a u periodu 2022-2024. godine;
- postepeno smanjenje javnog duga do nivoa od 73,6% BDP-a u 2024. godini.

Tabela 55: Fiskalni okvir 2020-2024. godine

Fiskalni okvir 2020-2024.	2020.		2021.		2022.		2023.		2024.	
	u mil. €	% BDP-a	u mil. €	% BDP-a	u mil. €	% BDP-a	u mil. €	% BDP-a	u mil. €	% BDP-a
Izvorni prihodi	1638,5	39,1	1880,2	38,5	1967,8	37,1	2042,1	36,8	2105,1	36,5
Izdaci budžeta	2064,7	49,2	2055,5	42,1	2170,2	40,9	2120,4	38,2	2164,6	37,6
Deficit/Suficit	-426,2	-10,2	-175,3	-3,6	-202,4	-3,8	-78,3	-1,4	-59,5	-1,0
Primarni deficit/Suficit	-329,3	-7,9	-62,2	-1,3	-109,9	-2,1	7,9	0,1	23,0	0,4
Otplata duga	665,8	15,9	435,9	8,9	292,1	5,5	254,1	4,9	353,9	6,1
Finansiranje	1.107,2	26,4	611,2	12,5	495,2	9,3	333,1	6,0	414,1	7,2
Javni dug	4409,0	105,3	4173,1	85,5	3995,7	75,3	4145,6	74,7	4241,7	73,6

Izvor: Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021-2024. godine

22.2.3. Projekcije kretanja duga u periodu 2021-2024. godine

Predlogom zakona o budžetu za 2022. godinu definisana su nedostajuća sredstva za 2022. godinu, kao i procjena potreba finansiranja za 2023. i 2024. godinu. Naime, procijenjeno je da će u naredne tri godine nedostajuća sredstva iznositi 495,2 mil. €, 333,1 mil. € i 414,1 mil. €, respektivno.

U skladu sa tim, očekivano kretanje javnog duga u narednom periodu može se prikazati na sljedeći način:

Tabela 56: Očekivano kretanje javnog duga 2021-2024. godine

	2021.	2022.	2023.	2024.
BDP	4.881,30	5.306,40	5.548,30	5.764,80
domaći dug	425,00	385,10	498,61	470,61
ino dug	3.670,00	3.532,48	3.568,88	3.693,01
ukupno državni dug	4.095,00	3.917,58	4.067,49	4.163,62
%BDP-a državni dug	83,89	73,83	73,31	72,22
dug lokalnih samouprava	78,12	78,12	78,12	78,12
ukupno javni dug	4.173,12	3.995,70	4.145,61	4.241,74
%BDP-a javni dug	85,49	75,30	74,72	73,58

Izvor: Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021-2024. godine

Imajući u vidu da je projektovani iznos depozita na kraju 2021. godine oko 375 mil. € (bez zlata), kao i da će iznos nedostajućih sredstava biti pokriven iz tekućih kreditnih aranžmana za realizaciju infrastrukturnih i razvojnih projekata, nije predviđeno zaduživanje za potrebe finansiranja 2022. godine. Izuzetno, ukoliko uslovi na finansijskom tržištu budu povoljni, Ministarstvo će razmotriti mogućnost da pod što povoljnijim uslovima obezbijedi finansiranje za 2023. godinu, što se može odraziti na kretanje duga u bruto iznosu u 2022. godini.

Strategija upravljanja dugom zasniva se na opredjeljenju da svako naredno zaduženje bude usmjereno na poboljšanje kvaliteta portfolija duga sa stanovišta cijene zaduživanja i profila otplate, koji bi bio usmjeren na smanjivanje godišnjeg opterećenja budžeta po osnovu otplate duga.

Detaljna analiza aktivnosti i strateški pravac kretanja kada je u pitanju upravljanje javnim dugom, biće sastavni dio Strategije upravljanja dugom za period 2022-2024. godine, koja će se donijeti nakon usvajanja Fiskalne strategije.

U skladu sa strateškim ciljevima upravljanja javnim finansijama, a na osnovu analiza postojećeg stanja, reformski ciljevi naredne strategije odnosiće se na:

- Održivi fiskalni okvir i planiranje budžeta;
- Izvršenje i budžetiranje javnih rashoda;
- Računovodstvo, praćenje i finansijsko izvještavanje;
- Finansijsku kontrolu.

23. Metodologija uključivanja *stakeholdera* za izradu Platforme ekonomskog oporavka

Metodologija uključivanja *stakeholdera* za izradu Platforme ekonomskog oporavka definisana je kao strateško proaktivno uključivanje svih *stakeholdera* crnogorskog društva kroz dostavljanje unaprijed pripremljenih obrazaca. Jasna namjera Vlade je bila da uključi sve relevantne ključne aktere u društvu kako bi se ideje kanalisale na jednom mjestu. Ukupno 165 *stakeholdera* bilo je pozvano da se uključi u projekat Platforma ekonomskog oporavka, i od njih se očekivalo da dostave obrazac za PEO. *Stakeholderi* su tokom juna, jula i avgusta kontaktirani više putem e-maila i telefonskim putem (**tri** puta mailom i **dva** puta telefonskim pozivom).

Ukupan broj dostavljenih obrazaca PEO od strane *stakeholdera* do 1.09.2021. godine je 52, sa 114 reformskih mjera i potencijalnih investicija. Vrijednost predloženih projekata i mjera iznosi 1.091.830.248 eura. Od ukupnog broja dostavljenih obrazaca, 19 obrazaca nije sadržalo iznos i izvor investicija predloženih reformskih mjera. Svaki obrazac je detaljno analiziran i dostavljen u razumnom roku odgovornoj osobi koja je zadužena od strane *stakeholdera*.

***Stakeholderi* su dostavljali aproksimativne vrijednosti projekata usljed nedostatka tačnih podataka, što je identifikovano kao jedna od glavnih prepreka za kvalitetno strateško planiranje.** Dodatno, podaci koji se odnose na potrebne iznose po godinama su navedeni na način kako su ih dostavili *stakeholderi*. Detaljni podaci se nalaze u posebnom aneksu.

23.1. Struktura predloženih projekata po izvoru finansiranja i godinama

Tabela 57: Struktura predloženih projekata po izvoru finansiranja i godinama

Izvor	2021.	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	UKUPNO
Donacija	9.339.000	9.425.000	9.375.000	9.500.000	6.000.000	8.000.000	51.639.000
Grant	3.080.000	2.030.000	650.000	400.000	5.000.000	5.000.000	16.160.000
Kredit	75.250.000	111.783.000	192.276.000	96.086.000	25.000.000	30.000.000	530.395.000
Lokalni budžet	1.120.000	4.142.000	2.562.000	3.005.000	3.000.000	2.000.000	15.829.000
Nacionalni budžet	16.256.496	28.103.207	19.060.600	23.200.000	45.120.000	45.565.000	177.305.303
Ostalo	70.208.009	24.619.445	23.933.264	15.563.599	15.563.599	15.563.599	165.451.514
Sopstvena sredstva	10.496.965	11.288.965	21.311.000	27.265.000	31.001.000	33.687.500	135.050.430
UKUPNO	185.750.470	191.391.617	269.167.864	175.019.599	130.684.599	139.816.099	1.091.830.248

23.2. Struktura predloženih projekata u kontekstu zelene i digitalne komponente po sektorima i podsektorima javnih politika

Zelena komponenta predloženih mjera iznosi 14% od ukupnog iznosa, dok digitalna komponenta predloženih mjera iznosi 1% ukupnih iznosa predloženih mjera.

Tabela 58: Struktura predloženih projekata u kontekstu zelene i digitalne komponente po sektorima i podsektorima javnih politika

Sektor i podsektor	Zelena komponenta	Digitalna komponenta
Ekonomski razvoj i životna sredina	151.830.000	10.410.000
Industrijska politika i proizvodnja	101.300.000	10.360.000
Konkurentnost		
Održivi razvoj		
Poljoprivreda		
Turizam		
Životna sredina i klimatske promjene	50.530.000	50.000
Finansijska i fiskalna politika		
Finansije		
Nauka, obrazovanje, kultura, mladi i sport	1.000.000	50.000
Mladi		
Nauka		
Obrazovanje	1.000.000	50.000
Saobraćajna, energetska i informacijska infrastruktura	1.755.000	2.120.930
Energetika	775.000	100.000
Informaciono-komunikacione tehnologije	300.000	2.010.930
Saobraćaj	680.000	10.000
Zapošljavanje, socijalna politika i zdravstvo	120.000	30.000
Rad i zapošljavanje	100.000	
Socijalna politika	20.000	30.000
UKUPNO	154.705.000	12.610.930

23.3. Predloženi projekti po sektorima, podsektorima (iznosi po godinama)

Tabela 59: Predloženi projekti po sektorima, podsektorima (iznosi po godinama)

Sektori i podsektori	2021.	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	Ukupno
Ekonomski razvoj i životna sredina	92.532.254	51.817.254	147.950.199	156.918.599	115.433.599	130.207.432	694.859.337
Industrijska politika i proizvodnja	16.933.599	24.095.599	115.914.599	116.213.599	52.913.599	62.913.599	388.984.594
Konkurentnost	104.000	65.000	15.000	2.600.000	2.600.000	2.600.000	7.984.000
Održivi razvoj	3.888.000	380.000	9.360.600	26.560.000	46.110.000	46.055.000	132.353.600
Poljoprivreda	20.700.000	20.710.000	20.610.000	11.510.000	13.810.000	18.410.000	105.750.000
Turizam	15.000	5.615.000					5.630.000
Životna sredina i klimatske promjene	50.891.655	951.655	2.050.000	35.000		228.833	54.157.143
Finansijska i fiskalna politika	70.194.000	80.000.000	80.250.000				230.444.000
Finansije	70.194.000	80.000.000	80.250.000				230.444.000
Nauka, obrazovanje, kultura, mladi i sport	1.610.000	4.200.000	1.700.000	1.000.000	1.000.000		9.510.000
Mladi	10.000	1.500.000					1.510.000
Nauka	500.000	700.000	700.000				1.900.000
Obrazovanje	1.100.000	2.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000		6.100.000
Saobraćajna, energetska i informaciona infrastruktura	14.074.216	46.024.363	28.045.665	8.001.000	5.151.000	508.667	101.804.910
Energetika	7.440.906	2.422.053	3.393.665	6.550.000	4.100.000		23.906.624
Informaciono-komunikacione tehnologije	6.281.655	7.150.655	3.152.000	1.451.000	1.051.000	279.833	19.366.143
Saobraćaj	351.655	36.451.655	21.500.000			228.833	58.532.143
Zapošljavanje, socijalna politika i zdravstvo	7.340.000	9.350.000	11.222.000	9.100.000	9.100.000	9.100.000	55.212.000
Rad i zapošljavanje	5.040.000	5.418.000	7.040.000	5.000.000	5.000.000	5.000.000	32.498.000
Socijalna politika	2.300.000	3.932.000	4.182.000	4.100.000	4.100.000	4.100.000	22.714.000
UKUPNO	185.750.470	191.391.617	269.167.864	175.019.599	130.684.599	139.816.099	1.091.830.248

24. Monitoring

Posebno treba istaći da Platforma ekonomskog oporavka predstavlja okvirni dokument na osnovu kojeg se mogu dizajnirati buduće aktivnosti svih aktera u crnogorskom društvu. Kao takva, Platforma ekonomskog oporavka pruža glavne smjernice ekonomskog razvoja Crne Gore u narednom periodu.

Nakon usvajanja dokumenta, Vlada će zadužiti resorna ministarstva da pregledaju materijal „Operativni ciljevi, indikatori, prioriteti i mjere“, kako bi se odredili prema inicijativama i pripremili razradu istih. Rok za izjašnjenja je Q1 2022. godine.

Predviđa se da će jednom u šest mjeseci biti pripreman izvještaj o sprovedenim aktivnostima.

Liste tabela, grafika i slika u dijelu I

Listina tabela

Tabela 1: <i>Finansijski plan za realizaciju Platforme ekonomskog oporavka, kumulativno za period 2022-2026. godina, iznosi 4,35 milijardi eura</i>	24
Tabela 2: <i>Platforma ekonomskog oporavka</i>	34
Tabela 3: <i>Pregled sektora i politika koji se tiču Platforme ekonomskog oporavka i njihova povezanost sa SDG UN i pregovaračkim poglavljima EU</i>	41
Tabela 4: <i>Klimatski izazovi za Evropu</i>	44
Tabela 5: <i>Klimatski izazovi za Mediteran</i>	45
Tabela 6: <i>Predložene izmjene u vezi sa klimatskim ciljevima</i>	47
Tabela 7: <i>Pregled poglavlja sa mapom statusa, izvještaj o napretku 2020. godine</i>	51
Tabela 8: <i>Vodeće inicijative za Crnu Goru</i>	54
Tabela 9: <i>Pregled najvažnijih makroekonomskih parametara</i>	59
Tabela 10: <i>Prosječna ročnost državnog duga i prosječna ponderisana kamatna stopa u % (2017-2020. godina)</i>	65
Tabela 11: <i>Kreditni rejting Crne Gore za period 2006-2020. godine</i>	66
Tabela 12: <i>Struktura lične potrošnje domaćinstava prema APD, 2017. godina</i>	75
Tabela 13: <i>Broj zaposlenih, nezaposlenih i broj korisnika prava Fonda PIO, i odnos broja aktivnog stanovništva i broja nezaposlenih i korisnika prava Fonda PIO</i>	80
Tabela 14: <i>Odnos broja zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze i broja stanovnika po regionima</i>	84
Tabela 15: <i>Neto rezultat iz poslovanja po regionima</i>	85
Tabela 16: <i>Poslovni prihod po regionima</i>	86
Tabela 17: <i>Broj zaposlenih po regionima</i>	87
Tabela 18: <i>Broj nezaposlenih po regionima</i>	87
Tabela 19: <i>Broj penzionera po regionima</i>	88
Tabela 20: <i>Odnos planiranih i realizovanih ulaganja za period 2015-2020.</i>	89
Tabela 21: <i>Ulaganja prema pravcima razvoja po regionima za period 2015-2020.</i>	89
Tabela 22: <i>Uporedni prikaz indeksa razvijenosti JLS</i>	91
Tabela 23: <i>Stopa rizika od siromaštva, po regionima (2013-2019)</i>	93
Tabela 24: <i>Broj zaposlenih, nezaposlenih i penzionera (2015-2019. i 2019-2020)</i>	96
Tabela 25: <i>Prikaz podataka po sektorima po regionu: poslovni prihodi, neto rezultat, broj zaposlenih, broj kompanija koje su predale finansijske iskaze (2020)</i>	97
Tabela 26: <i>Šifre djelatnosti sa rastom prihoda preko 5% u posljednjih pet godina</i>	101
Tabela 27: <i>Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5%</i>	101
Tabela 28: <i>Infrastrukturni projekti</i>	103
Tabela 29: <i>Lista kapitalnih projekata</i>	107
Tabela 30: <i>Investicije u fiksni kapital iz javnih izvora, u hiljadama eura</i>	111
Tabela 31: <i>Struktura sektora privrede (doprinosi BDP-u) i zaposlenost – 2006. vs 2019.</i>	113
Tabela 32: <i>Korišćeno poljoprivredno zemljište po kategorijama</i>	114
Tabela 33: <i>Vještačko pošumljavanje i posječena bruto drvena masa</i>	115
Tabela 34: <i>Proizvodnja i potrošnja električne energije</i>	116
Tabela 35: <i>Stambeni fond</i>	117
Tabela 36: <i>Prosječna cijena kvadratnog metra u novogradnji</i>	117
Tabela 37: <i>Zemlje sa najvećom spoljnotrgovinskom robnom razmjenom sa CG, UVOZ (u mil. eur) – uporedni prikaz za 2006. i 2019. godinu</i>	117
Tabela 38: <i>Zemlje sa najvećom spoljnotrgovinskom robnom razmjenom sa CG, IZVOZ (u mil. eur) – uporedni prikaz za 2006. i 2019. godinu</i>	118
Tabela 39: <i>Uporedni podaci o noćenjima i dolascima turista za 2009. i 2019. godinu</i>	119
Tabela 40: <i>Uporedni podaci o saobraćaju za 2006. i 2019. godinu</i>	119

Tabela 41: Usporedni podaci o telefonskim uslugama za 2006. i 2019. godinu.....	120
Tabela 42: Usporedni podaci o osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju za 2006/07. i 2019/20. god.....	121
Tabela 43: Usporedni podaci koji se odnose na sektori kulture i informisanja za prikazane godine.....	122
Tabela 44: Poslovanje sektora koji se odnosi na turizam.....	125
Tabela 45: Informacije o programima i projektima.....	127
Tabela 46: Indikatori finansijske stabilnosti (u %, osim ukoliko drugačije nije naznačeno).....	128
Tabela 47: Fokusna područja za IKT definisana u Strategiji pametne specijalizacije.....	138
Tabela 48: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Javne finansije, budžet.....	150
Tabela 49: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Demografija, regionalni dispariteti, nezaposlenost, siromaštvo, nejednakost.....	151
Tabela 50: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Infrastrukturni projekti, strane direktne investicije.....	151
Tabela 51: SWOT analiza crnogorske ekonomije – Zelena ekonomija i digitalna transformacija.....	152
Tabela 52: Informacije o ciljevima održivog razvoja – nivo i trend izazova.....	153
Tabela 53: Pregled procijenjenih neto efekata pojedinačnih mjera na prihode i rashode budžeta, kao i na budžetski bilans.....	158
Tabela 54: Crna Gora: Makroekonomske projekcije, 2021-2024.....	160
Tabela 55: Fiskalni okvir 2020-2024. godine.....	161
Tabela 56: Očekivano kretanje javnog duga 2021-2024. godine.....	162
Tabela 57: Struktura predloženih projekata po izvoru finansiranja i godinama.....	163
Tabela 58: Struktura predloženih projekata u kontekstu zelene i digitalne komponente po sektorima i podsektorima javnih politika.....	164
Tabela 59: Predloženi projekti po sektorima, podsektorima (iznosi po godinama).....	165

Lista grafika

Grafik 1: Trendovi pokazatelja.....	60
Grafik 2: BDP i stopa rasta za period 2006-2020.....	63
Grafik 3: Rast BDP-a i stagnacija strukturne nezaposlenosti.....	63
Grafik 4: Dug / BDP.....	64
Grafik 5: Kamata / BDP.....	64
Grafik 6: Odnos javnog duga i neto zarade.....	65
Grafik 7: Međunarodna investiciona pozicija Crne Gore.....	66
Grafik 8: Deficit budžeta.....	66
Grafik 9: Porast neto plate i potrošačke korpe.....	67
Grafik 10: Ukupan iznos duga po osnovu koga je izvršeno blokiranje računa izvršnih dužnika (milioni eura).....	68
Grafik 11: Nezaposlenost, Crna Gora i EU, 2020. godina.....	69
Grafik 12: Stopa nataliteta vs stopa mortaliteta.....	71
Grafik 13: Unutrašnje migracije (2011-2020).....	71
Grafik 14: Odnos mlađih od 19 godina i starijih od 65 godina (2006 vs 2020).....	72
Grafik 15: Sastavljanje „kraja s krajem“.....	73
Grafik 16: Agrobudžet (2013-2019).....	74
Grafik 17: Struktura portfolija IRF-a na dan 31.12.2020.....	78
Grafik 18: IRF plasirani krediti po regionima (2011-2020).....	78
Grafik 19: NPL (Nekvalitetni krediti).....	79
Grafik 20: Deficit Fonda PIO (2006-2020), kumulativno.....	80
Grafik 21: Odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava Fonda PIO.....	81
Grafik 22: Odnos broja aktivnog stanovništva i broja korisnika prava Fonda PIO i nezaposlenih.....	81
Grafik 23: Akcize, porez na dobit i PDV u odnosu na BDP.....	82
Grafik 24: Cijena električne energije u 2021. godini.....	83
Grafik 25: Struktura ulaganja po regionima.....	89
Grafik 26: Pregled realizacije planiranih aktivnosti.....	89
Grafik 27: Distribucija Egalizacionog fonda po regionima (% , 2004-2020).....	92

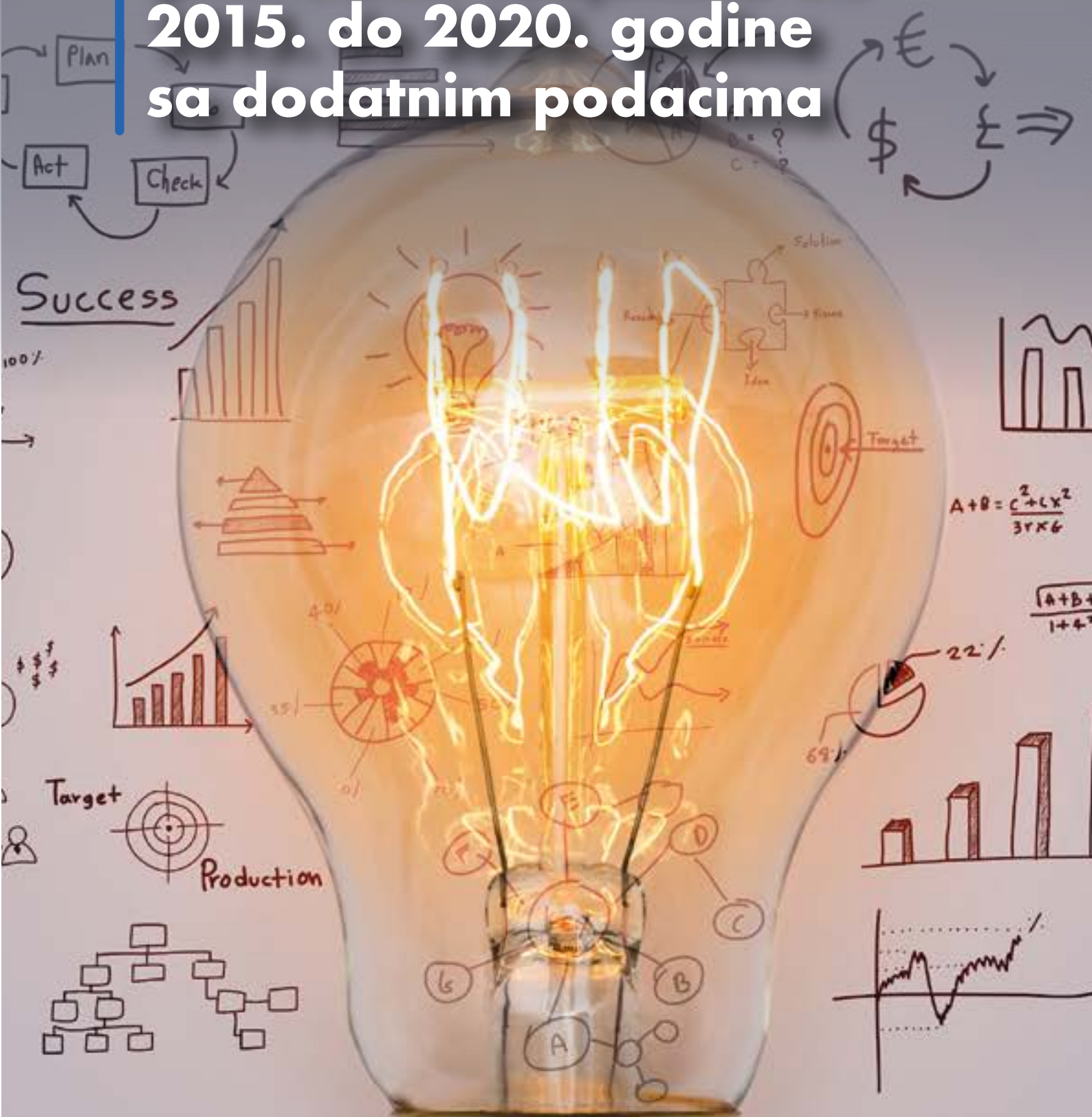
<i>Grafik 28: Isplate Egalizacionog fonda po regionima (eur, 2004-2020)</i>	93
<i>Grafik 29: Struktura SDI (2006-2020)</i>	94
<i>Grafik 30: Odnos neto SDI i neto ličnih priliva iz inostranstva</i>	95
<i>Grafik 31: Odnos realizovanog platnog prometa i prihoda kompanija (2016-2020. godine)</i>	96
<i>Grafik 32: Broj projekata po oblastima</i>	110
<i>Grafik 33: Ukupna vrijednost projekata po oblastima (u eurima)</i>	110
<i>Grafik 34: Udio turizma u BDP Crne Gore</i>	123
<i>Grafik 35: Prihodi od turizma ('000 eura)</i>	124
<i>Grafik 36: Broj zaposlenih i neto zarade u sektoru smještaja i ishrane</i>	124
<i>Grafik 37: Krediti i depoziti 2010-2021. godine</i>	128
<i>Grafik 38: Indeks rodne ravnopravnosti u 28 država članica EU i Crnoj Gori</i>	142
<i>Grafik 39: Crna Gora i 28 država članica EU, poređenje vrijednosti osnovnih domena, 2019</i>	143
<i>Grafik 40: Razlika između 28 država članica EU i Crne Gore, po osnovnim domenima</i>	143

Lista slika

<i>Slika 1: Globalni putevi emisije gasova staklene bašte</i>	48
<i>Slika 2: Analiza zaposlenosti po sektorima za 2013. i 2018. godinu</i>	69
<i>Slika 3: Važeće boravišne dozvole koje su izdale države članice EU državljanima Crne Gore (2019)</i>	72
<i>Slika 4: Nejednakost u Crnoj Gori (1% najbogatijih vs 40% najsiromašnijih)</i>	74
<i>Slika 5: Fond PIO – Broj korisnika</i>	79
<i>Slika 6: Indeks cijena hrane FAO</i>	83
<i>Slika 7: Broj privrednih društava po regionima</i>	85
<i>Slika 8: Neto rezultat iz poslovanja po regionima</i>	85
<i>Slika 9: Broj nezaposlenih po regionima</i>	87
<i>Slika 10: Broj penzionera po regionima</i>	88
<i>Slika 11: Prikaz sezonaliteta crnogorskog turizma</i>	123
<i>Slika 12: Uređaji u domaćinstvu</i>	130
<i>Slika 13: Procenat domaćinstava koja imaju internet, shodno visini prihoda</i>	130
<i>Slika 14: Aktivnosti koje su ispitanici preduzimali putem Interneta</i>	131
<i>Slika 15: Kupovina i naručivanje robe preko interneta</i>	131
<i>Slika 16: Ocjena Crne Gore u korišćenju IKT tehnologija</i>	132
<i>Slika 17: Pregled ciljeva održivog razvoja, sa informacijama o statusu dostignuća</i>	153
<i>Slika 18: Pregled ciljeva održivog razvoja sa podciljevima</i>	154
<i>Slika 19: Postojeće vs predložene neto zarade</i>	158
<i>Slika 20: Opšti cilj ekonomske politike, i ciljevi fiskalne politike 2021-2024. godine</i>	160

DIO II

**Pregled finansijskih iskaza
privrednih subjekata od
2015. do 2020. godine
sa dodatnim podacima**

DIO II

**Pregled finansijskih iskaza
privrednih subjekata od 2015.
do 2020. godine sa dodatnim
podacima**

1. Metodologija

1.1. Cilj i obuhvat analize

Osnovni cilj analize jeste integrisanje nekih od ključnih socio-ekonomskih podataka na nivou Crne Gore i na nivou regiona – sjeverni, središnji i primorski region, što predstavlja osnov za razradu daljih analiza shodno potrebama. Takođe, trendovi na koje ukazuje analiza mogu predstavljati osnov za kreiranje programa, aktivnosti ili politika, kako bi se negativni trendovi ublažili ili prevazišli. Na drugoj strani, u slučaju pozitivnih trendova – pružiće osnov kako da se obezbijedi njihov dalji tok i proširi na ostale opštine ili regione.

Obrada podataka i analiza prikazuje kretanje broja i performansi privrednih subjekata, kao i broja zaposlenih, po opštinama i regionima, po šiframa i sektorima djelatnosti od 2015. do 2020. godine.

Analiziran je poslovni prihod i neto rezultat svih privrednih subjekata tokom posljednjih šest godina, sa ciljem da, pored agregatnog rezultata, imamo uvid u sektorsko poslovanje na lokalnom i regionalnom nivou.

Dodatno, analiziran je broj nezaposlenih i broj penzionera po opštinama i regionima za isti period, kao i realizovana regionalna ulaganja u održiv, pametan i inkluzivan rast.

Analiza sadrži 95 tabela i 113 grafika, sa kratkim komentarima.

1.2. Jedinice analize

Osnovnu bazu podataka čine svi privredni subjekti u Crnoj Gori koji su predali finansijske iskaze Upravi prihoda i carina Crne Gore od 2015. do 2020. godine (poreski identifikacioni broj, naziv privrednog subjekta, opština, region, šifra i sektor djelatnosti). Kada je riječ o ulaganjima u regionalni razvoj, osnova su bili projekti realizovani u funkciji postizanja regionalnog razvoja, a na bazi podataka opština i institucija kao nosilaca projekata pojedinačno.

1.3. Izvor podataka

Broj privrednih subjekata: svi privredni subjekti koji su predali finansijske iskaze za period 2015-2020. godine (baza Uprave prihoda i carina). Presjek podataka je 18. jun 2021. godine. Svi finansijski iskazi predati nakon ovog datuma nijesu predmet analize.

Poslovni prihod: finansijski iskazi privrednih subjekata (baza Uprave prihoda i carina), pozicija 201 za 2015-2019. godinu i pozicije 201, 202, 203, 204 za nove obrasce u 2020. godini.

Neto rezultat: finansijski iskazi privrednih subjekata (baza Uprave prihoda i carina), pozicija 232 za 2015-2019. godinu, pozicija 248 za 2020. godinu.

Broj zaposlenih se odnosi na ukupan broj zaposlenih na kraju godine u privrednim subjektima koji su predali finansijski iskaz. Podaci su preuzeti iz CROO (Centralni registar obveznika i osiguranika - baza Uprave prihoda i carina).

Broj nezaposlenih: mjesečni statistički izvještaj Zavoda za zapošljavanje, uzet je u razmatranje broj nezaposlenih na 31. decembar 2015-2020. godine.

Broj penzionera: godišnja statistika Fonda penzijskog i invalidskog osiguranja Crne Gore, uzet je u razmatranje broj korisnika na kraju svake godine.

Ulaganja za pametan, održivi i inkluzivni rast: Završni izvještaj o realizaciji Strategije regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020. godine.

1.4. Napomene

Broj zaposlenih se odnosi samo na zaposlene u privrednim subjektima koji su predali finansijske iskaze, i ne obuhvata zaposlene u javnom sektoru. Aerodromi Crne Gore i Montenegro Airlines nijesu predali finansijski iskaz za 2020. godinu i analiza ne uključuje broj zaposlenih u ovim kompanijama koja su na kraju 2020. godine brojala oko 1.000 zaposlenih.

Određena pravna lica su mijenjala šifre djelatnosti u 2020. godini, u nekim slučajevima to je uticalo i na promjenu sektora djelatnosti. Zbirni rezultat po sektorima nije značajno promijenjen.

2. Rezime

Analizom baze podataka Uprave prihoda i carina i mjesečnih izvještaja Zavoda za zapošljavanje za period 2015-2020. godine, uočeni su sljedeći trendovi:

- Broj privrednih društava od 2015. do 2019. godine je konstantno rastao - primorski region 48%, sjeverni region 19% i središnji region 31%;
- Svi sektori djelatnosti su zabilježili rast poslovnog prihoda iz poslovanja u 2019. godini u odnosu na 2015, osim sektora L - Poslovanje nekretninama, koji ima smanjenje poslovne aktivnosti iz godine u godinu (25% manji prihod u 2019. nego u 2015), dok za isti period sektor F - Građevinarstvo ima povećanje od 105%;
- Poslovni prihodi sektora G - Trgovina na veliko i malo (42,34%) i F – Građevinarstvo (13,63%) zajedno čine 56% ukupnih prihoda;
- Sektor C - Prerađivačka industrija je treći najveći sektor sa prihodima od oko 900 miliona EUR (10,56%);
- U 2019. godini, 40% privrednih subjekata je raspoređeno u ova tri sektora i zapošljavala je 41% ukupnog broja zaposlenih (oko 84.000);
- Ukupan poslovni prihod u ovom periodu je porastao 42% (2,97 milijardi eura), a opštine koje su imale najveće povećanje poslovnog prihoda u 2019. u odnosu na 2015, su:
 - a) Podgorica - 1,75 milijarde eura (44%);
 - b) Herceg Novi - 287,5 miliona eura (139%);
 - c) Budva - 185 miliona eura (45%);
 - d) Nikšić - 182 miliona eura (23%);
 - e) Tivat - 149 miliona eura (75%);
 - f) Bar - 96 miliona eura (35%).
- 77% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini je raspoređeno u pet opština: Podgorica (47%), Budva (11%), Herceg Novi (7%), Bar i Nikšić po 6%;
- Broj zaposlenih od 2015. do 2019. godine procentualno je najbrže rastao u primorskom regionu (42%), a najsporije u sjevernom regionu (21%);
- Središnji region zapošljava najveći broj zaposlenih (57%), primorski 33%, sjeverni samo 10%;
- Privredni subjekti registrovani u opštini Budva zapošljavaju najveći broj zaposlenih primorskog regiona (33%), a u opštini Ulcinj svega 7%;
- Opština Bar ima najveći broj nezaposlenih u odnosu na ukupan broj u primorskom regionu (33%), a opština Ulcinj 22%. U opštini Bar je i najveći broj penzionera u odnosu na ukupan broj u primorskom regionu (26%), a u Herceg Novom 24%;
- Opštine Bijelo Polje, Pljevlja, Berane i Rožaje zapošljavaju 82% od ukupnog broja zaposlenih u sjevernom regionu;
- Oko 17.200 (78%) nezaposlenih u sjevernom regionu je u opštinama Berane (21%), Bijelo Polje (18%), Rožaje (17%), Pljevlja (12%), Plav (9%). 75% ukupnog broja penzionera u sjevernom regionu je u opštinama Bijelo Polje (26%), Pljevlja (23%), Berane (17%), Rožaje (9%);
- Alarmantan podatak je da je u sjevernom regionu na kraju 2020. godine registrovano skoro 20.000 zaposlenih, dok je broj nezaposlenih bio oko 22.000, a broj penzionera skoro 30.000

(odnos broja zaposlenih i broja nezaposlenih i penzionera je 1:2,6). Odnos broja zaposlenih i broja nezaposlenih i penzionera u primorskom regionu je 1,54:1 a u središnjem regionu 1,45:1;

- Iako je od 2015. do 2019. godine u sjeverni region uloženo oko 1,5 milijardi eura, tokom ovog perioda nije bilo posebne promjene u poslovnoj aktivnosti. Najveći dio novca (1,1 milijarda eura) je uložen u održivi rast (razvoj komunalne, javne i putne infrastrukture, održivo upravljanje i korišćenje prirodnih resursa, nisko karbonski razvoj, komunalna infrastruktura i zaštita životne sredine), dok je približno isti iznos (1,079 milijardi eura) uloženo kombinovano u središnji i primorski region kroz pametni rast. U narednom periodu više pažnje treba posvetiti ulaganju u pametni rast sjevernog regiona (poboljšanje konkurentnosti, unapređenje uslova za razvoj usluga, proizvodnje i preduzetništva, primjena ICT).

2.1. Uticaj COVID-19 krize

- Covid kriza nije uticala na smanjenje ukupnog broja privrednih subjekata u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, već je došlo do povećanja od 3%;
 - Pandemija je uticala na smanjenje poslovnog prihoda u iznosu od 1,62 milijarde eura (-16%), dok je po regionima promjena: Središnji region -12%, Primorski region -32%, Sjeverni region -7%;
 - Smanjena poslovna aktivnost u primorskom regionu je uticala na smanjenje prihoda u iznosu od 725,75 mil. eura, od čega se polovina odnosi na turizam, dok je u središnjem regionu smanjenje bilo u iznosu od 833 mil. eura, a u sjevernom regionu smanjenje u iznosu od 45,7 mil. eura;
 - Sektori djelatnosti koji su pretrpjeli najveći pad poslovnog prihoda: Trgovina na veliko i malo (-15%): oko 610 miliona eura, Usluge smještaja i hrane (-55%): oko 325 miliona eura, Građevinarstvo (-18%): oko 256 miliona eura, Saobraćaj i skladištenje (-26%): oko 147 miliona eura, Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (-42%): oko 103 miliona eura;
 - Šifre djelatnosti koje su direktno povezane sa turizmom, a koje su u 2020. godini pretrpjele smanjenje poslovnog prihoda od 60% (oko 370 miliona eura):
 - 5510 Hoteli i sličan smještaj – smanjenje oko 220 miliona eura (-62%);
 - 5610 Djelatnosti restorana i pokretnih ugost. objekta - smanjenje oko 73,3 miliona eura (-46%);
 - 7911 Djelatnost putničkih agencija - smanjenje oko 57,3 miliona eura (-68%);
 - 7912 Djelatnost turoperatora - smanjenje oko 19,1 miliona eura (-84%).
- Broj zaposlenih u ovim djelatnostima je smanjen 32% (oko 9.000 zaposlenih);
- Svaki treći privredni subjekt u Crnoj Gori ima pozitivan neto rezultat. U 2020. godini pozitivan neto rezultat su ostvarili sektori: Sektor B - Vađenje ruda i kamena, Sektor C - Prerađivačka industrija, Sektor J - Informisanje i komunikacije, Sektor D - Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija i Sektor G - Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala;
 - Tri sektora koja su imala negativan neto rezultat u 2020. godini u iznosu od 480 miliona eura su: Sektor L - Poslovanje nekretninama (-270 mil. eura), Sektor I - Usluge smještaja i hrane (-124 mil. eura) i Sektor F - Građevinarstvo (-87 mil. eura);

- Najveće smanjenje broja zaposlenih se odnosilo na sektore: Sektor I - Usluge smještaja i hrane, Sektor N - Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, Sektor G - Trgovina na veliko i malo i Sektor H - Saobraćaj i skladištenje (oko 20.000 zaposlenih);
- U sjevernom regionu nije došlo do promjene broja zaposlenih, dok je u primorskom regionu broj zaposlenih smanjen za 18%, a u središnjem za 7%;
- Najveće smanjenje broja zaposlenih odnosi se na Podgoricu (oko 7.500) i Budvu (oko 5.500);

Na kraju 2020. godine zabilježen je porast broja nezaposlenih u sva tri regiona - Primorski region (oko 2.200 osoba), Sjeverni region (oko 3.100 osoba), Središnji region (oko 4.600 osoba).

3. Detaljan pregled podataka

1. Broj privrednih društava po regionima

Broj privrednih društava od 2015. do 2019. godine je konstantno rastao:

- Primorski region 48%;
- Sjeverni region 19%;
- Središnji region 31%.

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	8,390	9,142	9,754	11,483	12,423	12,916
Sjeverni	3,434	3,660	3,840	4,019	4,100	4,164
Središnji	10,413	10,977	11,838	12,956	13,642	14,030
Ukupno	22,237	23,779	25,432	28,458	30,165	31,110

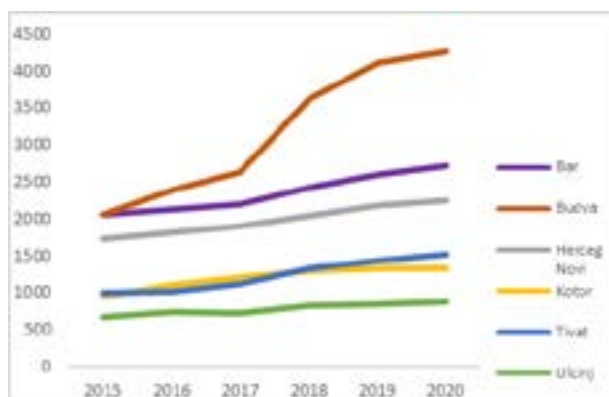
Uticaj COVID-19 krize

Covid kriza nije uticala na smanjenje ukupnog broja privrednih društava u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, već je došlo do povećanja od 3%.

2. Opštine primorskog regiona: Broj privrednih društava

33% od ukupnog broja privrednih društava primorskog regiona ima sjedište u Budvi, 21% u Baru, 17% u Herceg Novom, 12% u Tivtu, 10% u Kotoru, 7% u Ulcinju.

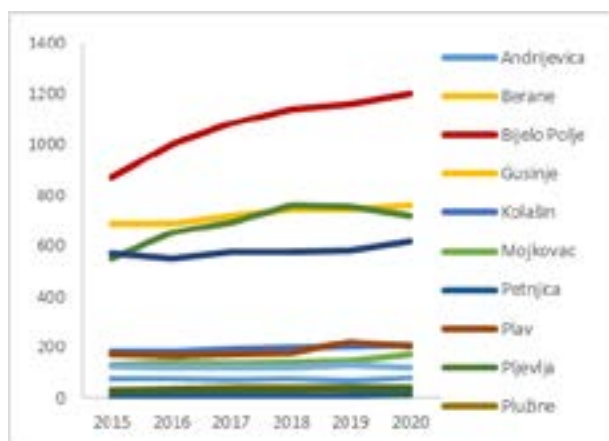
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bar	2,042	2,121	2,197	2,411	2,582	2,702
Budva	2,053	2,373	2,627	3,616	4,093	4,260
H. Novi	1,714	1,811	1,899	2,036	2,176	2,239
Kotor	931	1,099	1,196	1,283	1,314	1,319
Tivat	991	1,003	1,115	1,326	1,418	1,520
Ulcinj	659	735	720	811	840	876
Ukupno	8,390	9,142	9,754	11,483	12,423	12,916

3. Opštine sjevernog regiona: Broj privrednih društava

29% od ukupnog broja privrednih društava sjevernog regiona ima sjedište u Bijelom Polju, 18% u Beranama, 17% u Pljevljima, 15% u Rožajama, a preostalih 21% je raspoređeno u 9 opština sjevernog regiona.

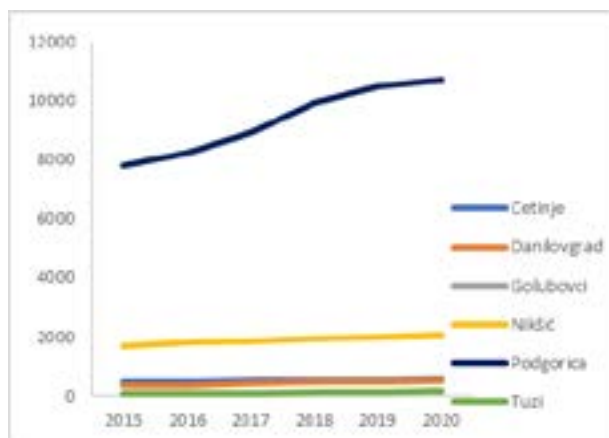
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Andrijeвица	77	74	72	74	65	80
Berane	689	689	720	745	746	757
Bijelo Polje	870	1,002	1,081	1,139	1,158	1,198
Gusinje	10	10	10	12	12	11
Kolašin	179	183	191	199	204	208
Mojkovac	133	142	135	142	145	169
Petnjica	5	5	4	4	8	13
Plav	171	166	171	177	222	201
Pljevlja	550	654	693	758	753	717
Plužine	31	36	39	40	41	41
Rožaje	570	550	577	576	583	615
Šavnik	23	30	27	31	32	32
Žabljak	126	119	120	122	131	122
Ukupno	3,434	3,660	3,840	4,019	4,100	4,164

4. Opštine središnjeg regiona: Broj privrednih društava

77% od ukupnog broja privrednih društava središnjeg regiona ima sjedište u Podgorici, 15% u Nikšiću, po 4% u Danilovgradu i Cetinju, 1% u Tuzima.

Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Cetinje	479	464	499	518	519	561
Danilovgrad	354	356	405	450	490	515
Nikšić	1,695	1,824	1,879	1,957	1,996	2,057
Podgorica	7,810	8,252	8,966	9,928	10,508	10,737
Tuzi	75	81	89	103	129	160
Ukupno	10,413	10,977	11,838	12,956	13,642	14,030

5. Broj zaposlenih po regionima

Broj zaposlenih od 2015. do 2019. godine procentualno je najbrže rastao u primorskom regionu (42%), a najsporije u sjevernom regionu (21%).

Učešće u ukupnom broju zaposlenih po regionima u 2019. godini iznosi: Primorski region 33%, Središnji region 57%; Sjeverni region 10%.

77% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini je raspoređeno u 5 opština: Podgorica (47%), Budva (11%), Herceg Novi (7%), Bar i Nikšić po 6%.

#Uticaj COVID-19 krize

U sjevernom regionu nije došlo do promjene broja zaposlenih, dok je u primorskom regionu broj zaposlenih smanjen za 18,5%, a u središnjem za 6%.

Najveći pad broja zaposlenih u 2020. godini (19.625 zaposlenih) se odnosi na opštine: Podgorica (6750), Budva (5350), Kotor (1970), Herceg Novi (1920), Bar (1440), Tivat (1200).

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	48,175	51,861	56,279	63,466	68,322	55,701
Sjeverni	16,422	17,355	17,972	18,891	19,822	19,824
Središnji	87,821	94,232	98,897	108,526	115,838	108,832
Ukupno	152,418	163,448	173,148	190,883	203,982	184,357

6. Broj nezaposlenih po regionima

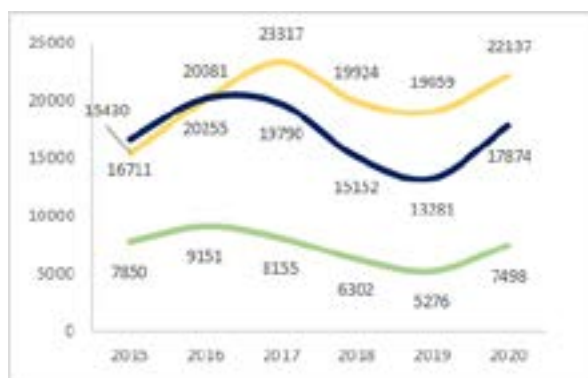
Broj nezaposlenih od 2015. do 2019. godine se smanjio u primorskom (33%) i središnjem (21%) regionu, dok se u sjevernom regionu broj nezaposlenih povećao 24%.

Učešće u ukupnom broju nezaposlenih po regionima u 2019. godini iznosi: Primorski region 14%, Središnji region 35%, Sjeverni region 51%. 57% od ukupnog broja nezaposlenih u 2019. godini je raspoređeno u 5 opština: Podgorica (18%), Berane (11.5%), Bijelo Polje (9.5%), Nikšić i Rožaje po 9%.

#Uticaj COVID-19 krize

Na kraju 2020. godine zabilježen je porast broja nezaposlenih u sva tri regiona: Primorski region (oko 2.200 osoba), Sjeverni region (oko 3.100 osoba), Središnji region (oko 4.600 osoba).

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	7,850	9,151	8,155	6,302	5,276	7,498
Sjeverni	15,430	20,081	23,317	19,924	19,059	22,137
Središnji	16,711	20,255	19,790	15,152	13,281	17,874
Ukupno	39,991	49,487	51,262	41,378	37,616	47,509

7. Broj penzionera po regionima

Procentualno učešće broja penzionera po regionima je: Primorski region 25%, Sjeverni region 25%, Središnji region 50%.

68% od ukupnog broja penzionera odnosi se na šest opština:

- Podgorica (28%), prosječna penzija 325 eura;
- Nikšić (14%), prosječna penzija 301 euro;
- Bar (7%), prosječna penzija 274 eura;
- Bijelo Polje (7%), prosječna penzija 225 eura;
- Herceg Novi (6%), prosječna penzija 308 eura;
- Pljevlja (6%), prosječna penzija 285 eura.

U 2020. godini nije bilo promjene u broju penzionera u odnosu na 2019. godinu.

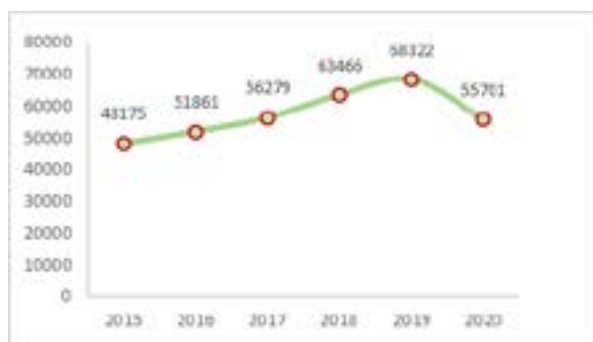
Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	27,503	27,109	28,107	28,388	28,547	28,691
Sjeverni	28,527	27,316	29,117	29,221	29,186	29,206
Središnji	56,332	54,053	56,916	57,067	57,006	56,983
Ukupno	112,362	108,478	114,140	114,676	114,739	114,880

8. Primorski region: Broj zaposlenih

U primorskom regionu, broj zaposlenih se povećao za 15,6% u odnosu na 2015, i iznosi 55.701 u 2020. godini.

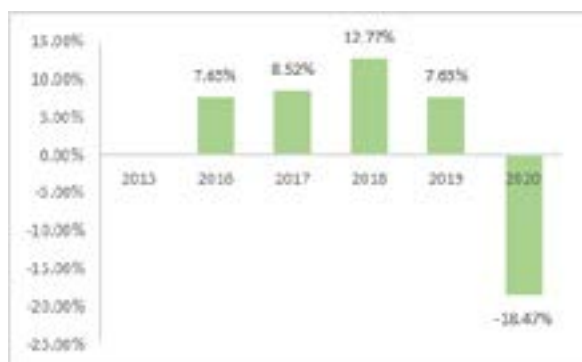
2015	2016	2017	2018	2019	2020
48,175	51,861	56,279	63,466	68,322	55,701

9. Primorski region: Promjena broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu

Najveće smanjenje broja zaposlenih u 2020. u odnosu na 2019. u primorskom regionu (oko 11.000 zaposlenih) se odnosi na sektore:

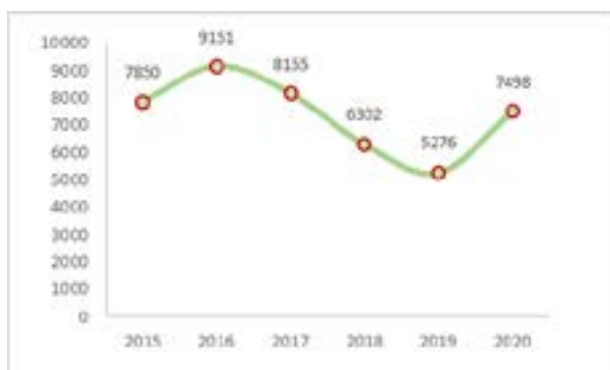
- Usluge smještaja i hrane (8.100 zaposlenih);
- Trgovina na veliko i malo (1.700 zaposlenih);
- Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (1.050 zaposlenih).

10. Primorski region: Broj nezaposlenih

U primorskom regionu, broj nezaposlenih je smanjen za 4,5% u odnosu na 2015, i iznosi 7.498 u 2020. godini.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
7,850	9,151	8,155	6,302	5,276	7,498

11. Primorski region: Promjena broja nezaposlenih u odnosu na prethodnu godinu

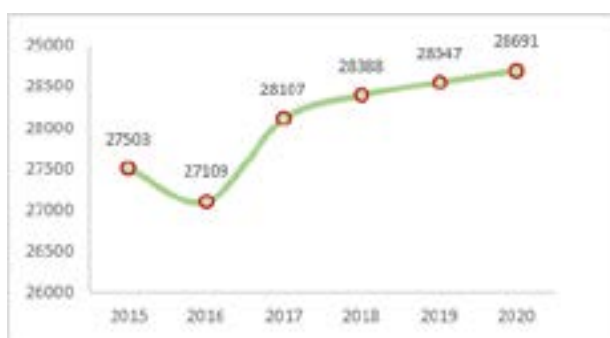
Broj nezaposlenih u primorskom regionu je veći za 2.222 u 2020. godini u odnosu na 2019.

12. Primorski region: Broj penzionera

U primorskom regionu, broj penzionera je veći za 4,3% u odnosu na 2015, i iznosi 28.691 u 2020. godini.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
27,503	27,109	28,107	28,388	28,547	28,691

13. Primorski region: Broj zaposlenih, broj nezaposlenih, broj penzionera

Prethodno prikazani podaci su objedinjeni na prikazanom grafiku i tabeli.

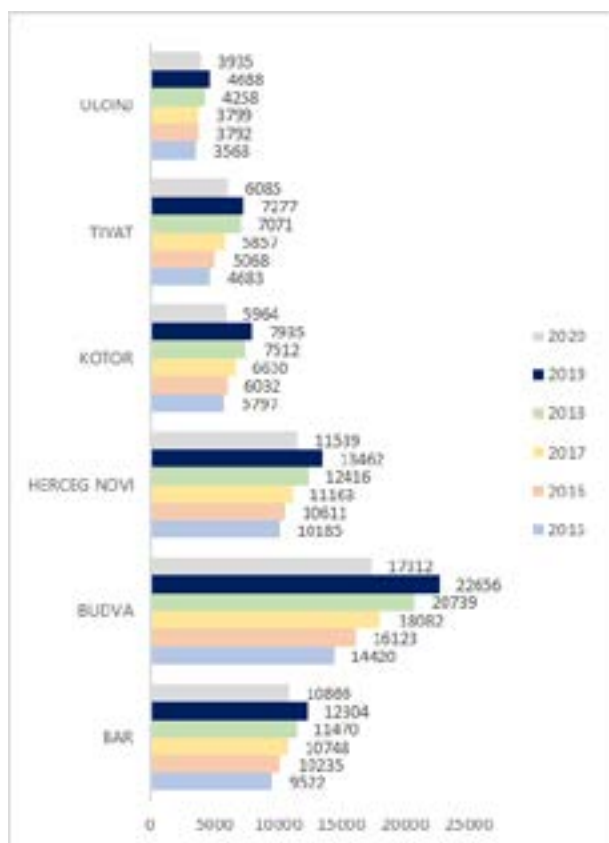
Godina	Zaposleni	Nezaposleni	Penzioneri
2015	48,175	7,850	27,503
2016	51,861	9,151	27,109
2017	56,279	8,155	28,107
2018	63,466	6,302	28,388
2019	68,322	5,276	28,547
2020	55,701	7,498	28,691

14. Opštine primorskog regiona: Broj zaposlenih

Privredna društva registrovana u opštini Budva zapošljavaju najveći broj zaposlenih primorskog regiona (33%), a u opštini Ulcinj svega 7%.

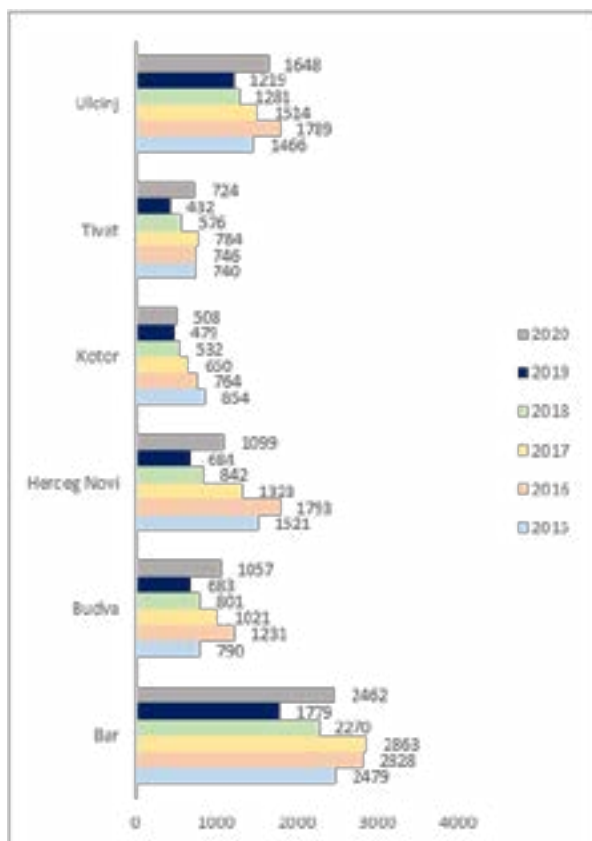
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bar	9,522	10,235	10,748	11,470	12,304	10,866
Budva	14,420	16,123	18,082	20,739	22,656	17,312
Herceg Novi	10,185	10,611	11,163	12,416	13,462	11,539
Kotor	5,797	6,032	6,630	7,512	7,935	5,964
Tivat	4,683	5,068	5,857	7,071	7,277	6,085
Ulcinj	3,568	3,792	3,799	4,258	4,688	3,935
Ukupno	48,175	51,861	56,279	63,466	68,322	55,701

15. Opštine primorskog regiona: Broj nezaposlenih

Opština Bar ima najveći broj nezaposlenih u odnosu na ukupan broj u primorskom regionu 33%, opština Ulcinj 22%.

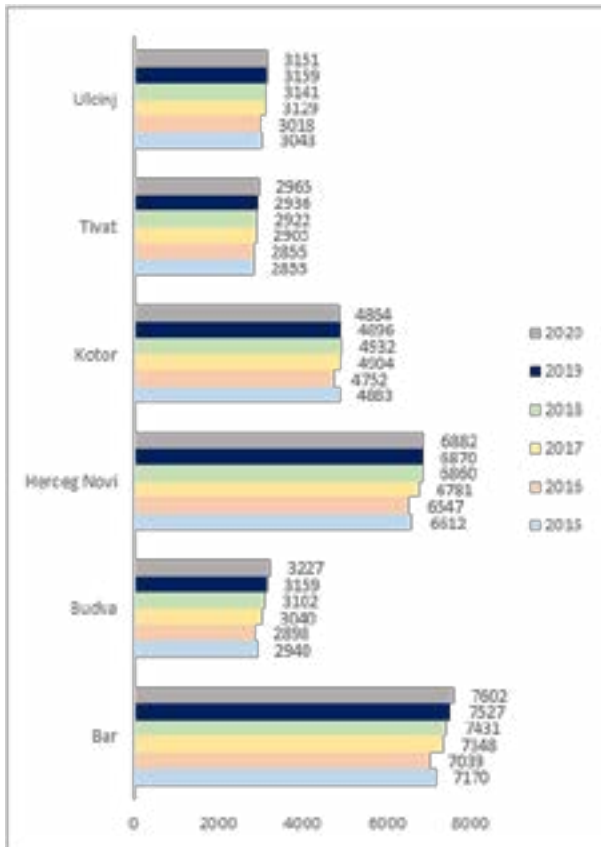
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bar	2,479	2,828	2,863	2,270	1,779	2,462
Budva	790	1,231	1,021	801	683	1,057
Herceg Novi	1,521	1,793	1,323	842	684	1,099
Kotor	854	764	650	532	479	508
Tivat	740	746	784	576	432	724
Ulcinj	1,466	1,789	1,514	1,281	1,219	1,648
Ukupno	7,850	9,151	8,155	6,302	5,276	7,498

16. Opštine primorskog regiona: Broj penzionera

U opštini Bar je i najveći broj penzionera u odnosu na ukupan broj u primorskom regionu (26%), u Herceg Novom 24%, u Kotoru 17%.

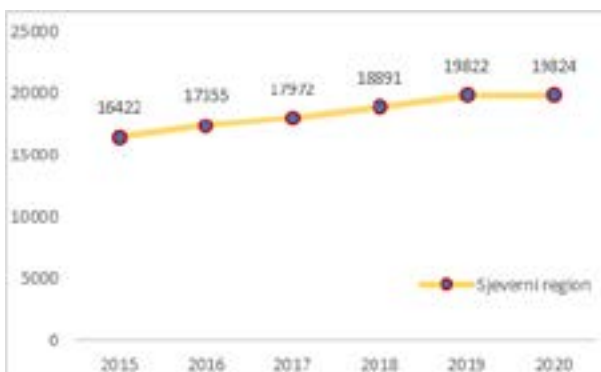
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bar	7,170	7,039	7,348	7,431	7,527	7,602
Budva	2,940	2,898	3,040	3,102	3,159	3,227
Herceg Novi	6,612	6,547	6,781	6,860	6,870	6,882
Kotor	4,883	4,752	4,904	4,932	4,896	4,864
Tivat	2,855	2,855	2,905	2,922	2,936	2,965
Ulcinj	3,043	3,018	3,129	3,141	3,159	3,151
Ukupno	27,503	27,109	28,107	28,388	28,547	28,691

17. Sjeverni region: Broj zaposlenih

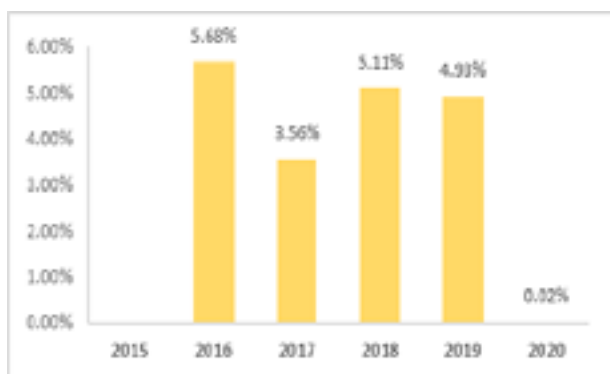
82% zaposlenih sjevernog regiona odnosi se na opštine: Bijelo Polje (35%), Pljevlja (21%), Berane (15%), Rožaje (11%).

2015	2016	2017	2018	2019	2020
16,422	17,355	17,972	18,891	19,822	19,824

18. Sjeverni region: Promjena broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu

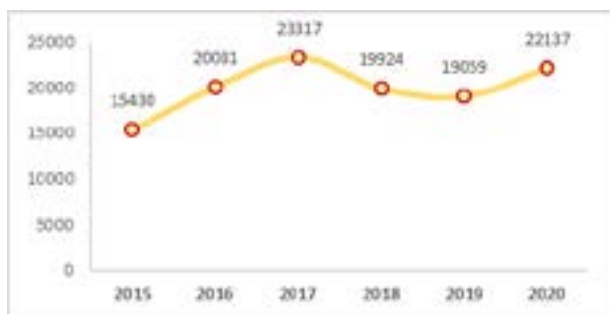
Broj zaposlenih u sjevernom regionu je veći za 2 u 2020. godini u odnosu na 2019.

19. Sjeverni region: Broj nezaposlenih

U sjevernom regionu broj nezaposlenih je veći za 43,5% u odnosu na 2015. godinu, i iznosi 22.137 u 2020. godini.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
15,430	20,081	23,317	19,924	19,059	22,137

20. Sjeverni region: Promjena broja nezaposlenih u odnosu na prethodnu godinu

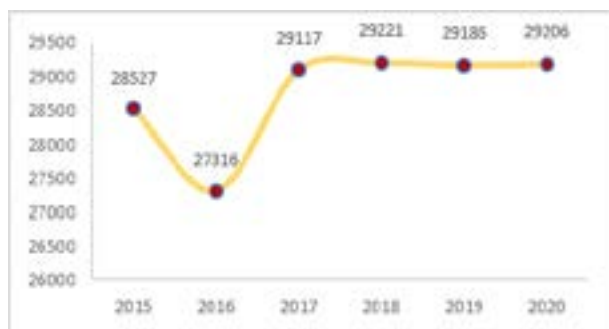
Broj nezaposlenih u sjevernom regionu se povećao za 3.078 u 2020. godini u odnosu na 2019.

21. Sjeverni region: Broj penzionera

U sjevernom regionu broj penzionera se povećao za 2,4% u odnosu na 2015. godinu, i iznosi 29.206 u 2020. godini.

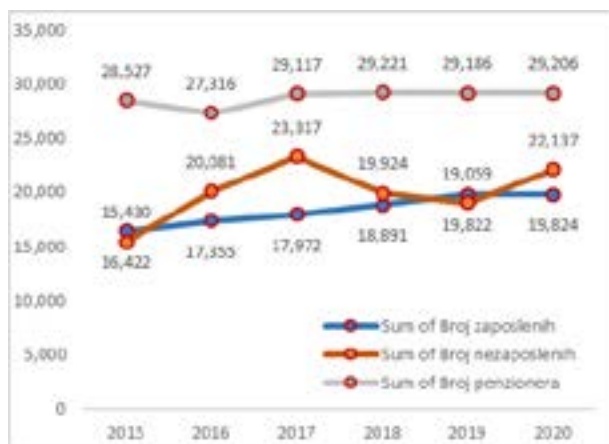
2015	2016	2017	2018	2019	2020
28,527	27,316	29,117	29,221	29,186	29,206

22. Sjeverni region - broj zaposlenih, broj nezaposlenih, broj penzionera

Prethodno prikazani podaci su objedinjeni na prikazanom grafiku i tabeli.

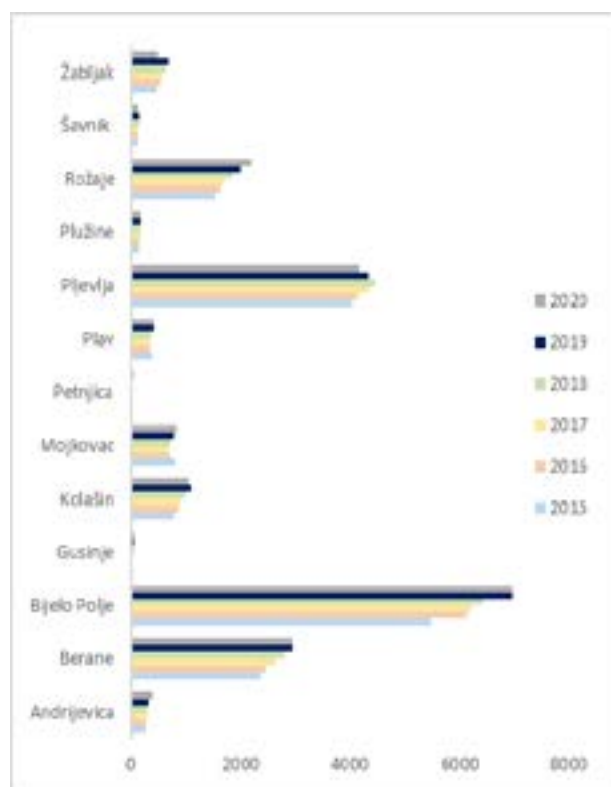
Godina	Zaposleni	Nezaposleni	Penzioneri
2015	16,422	15,430	28,527
2016	17,355	20,081	27,316
2017	17,972	23,317	29,117
2018	18,891	19,924	29,221
2019	19,822	19,059	29,186
2020	19,824	22,137	29,206

23. Opštine sjevernog regiona: Broj zaposlenih

Najveći broj zaposlenih je u opštinama: Bijelo Polje, Pljevlja, Berane i Rožaje – čak 82,1% od ukupnog broja zaposlenih na sjeveru.

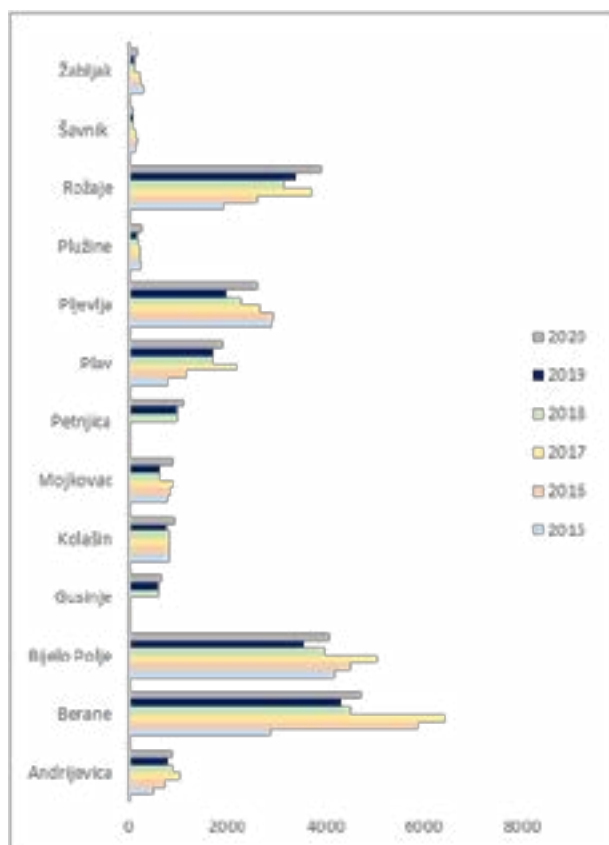
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Andrijevica	270	275	291	309	314	387
Berane	2,366	2,465	2,624	2,800	2,941	2,958
Bijelo Polje	5,477	6,119	6,197	6,435	6,940	6,959
Gusinje	25	28	31	44	49	47
Kolašin	781	852	900	1,003	1,093	1,052
Mojkovac	803	691	671	702	769	825
Petnjica	14	13	14	15	18	38
Plav	392	357	342	366	410	426
Pljevlja	4,051	4,135	4,342	4,451	4,329	4,171
Plužine	135	146	161	153	170	152
Rožaje	1,537	1,633	1,710	1,841	1,989	2,186
Šavnik	103	110	119	137	133	123
Žabljak	468	531	570	635	667	500
Ukupno	16,422	17,355	17,972	18,891	19,822	19,824

24. Opštine sjevernog regiona: Broj nezaposlenih

Oko 17.200 (78%) nezaposlenih u sjevernom regionu je u opštinama Berane (21%), Bijelo Polje (18%), Rožaje (17%), Pljevlja (12%), Plav (9%).

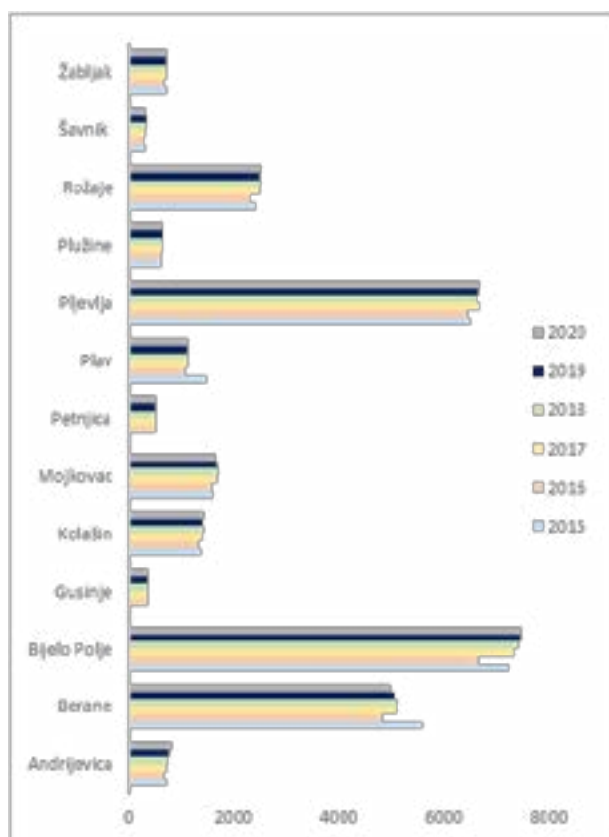
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Andrijevica	503	740	1,044	877	774	858
Berane	2,865	5,891	6,444	4,519	4,312	4,728
Bijelo Polje	4,176	4,514	5,026	3,992	3,549	4,061
Gusinje	0	0	0	600	597	655
Kolašin	816	809	819	801	756	917
Mojkovac	768	821	878	618	637	877
Petnjica	0	0	0	987	997	1,109
Plav	789	1,171	2,201	1,727	1,709	1,909
Pljevlja	2,902	2,922	2,649	2,274	1,987	2,611
Plužine	235	216	214	177	162	255
Rožaje	1,936	2,607	3,720	3,153	3,396	3,920
Šavnik	134	155	116	86	75	81
Žabljak	306	235	206	113	108	156
Ukupno	15,430	20,081	23,317	19,924	19,059	22,137

25. Opštine sjevernog regiona: broj penzionera

75% od ukupnog broja penzionera u sjevernom regionu je u opštinama Bijelo Polje (26%), Pljevlja (23%), Berane (17%), Rožaje (9%).

Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Andrijevica	708	666	718	742	766	803
Berane	5,603	4,826	5,109	5,108	5,063	4,982
Bijelo Polje	7,225	6,669	7,362	7,430	7,481	7,483
Gusinje	0	361	370	371	369	367
Kolašin	1,375	1,316	1,394	1,404	1,395	1,415
Mojkovac	1,602	1,581	1,690	1,707	1,685	1,664
Petnjica	0	502	503	505	511	505
Plav	1,469	1,079	1,123	1,127	1,110	1,122
Pljevlja	6,490	6,458	6,692	6,631	6,648	6,691
Plužine	616	599	638	637	626	626
Rožaje	2,417	2,313	2,492	2,522	2,501	2,521
Šavnik	324	297	325	341	329	324
Žabljak	698	649	701	696	702	703
Ukupno	28,527	27,316	29,117	29,221	29,186	29,206

26. Središnji region: broj zaposlenih

U središnjem regionu, broj zaposlenih se povećao za 23,9% u odnosu na 2015. godinu, i iznosi 108.832 u 2020. godini.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
87,821	94,232	98,897	108,526	115,838	108,832

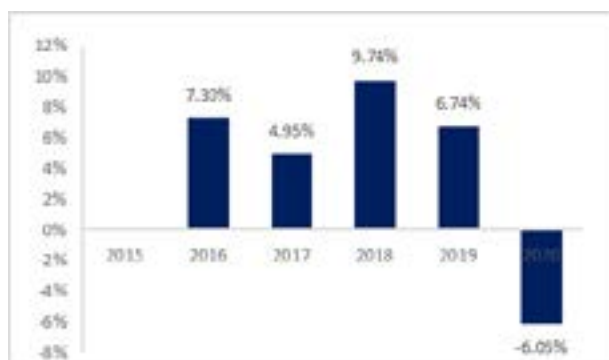

27. Središnji region: Promjena broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu

Najveće smanjenje broja zaposlenih odnosi se na Podgoricu (-7%).

Sektori u kojima se smanjio broj zaposlenih u 2020. u odnosu na 2019. (oko 8.300 zaposlenih):

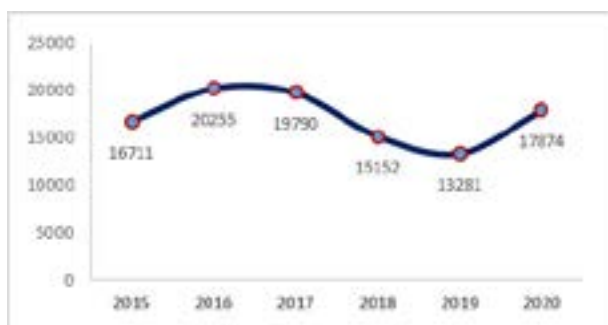
- administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (3.600 zaposlenih);
- saobraćaj i skladištenje (1.600 zaposlenih);
- trgovina na veliko i trgovina na malo (1.700 zaposlenih);
- usluge smještaja i ishrane (1.400 zaposlenih).

28. Središnji region: Broj nezaposlenih

U središnjem regionu, broj nezaposlenih se povećao za 6,9% u odnosu na 2015. godinu, i iznosi 17.874 u 2020. godini.

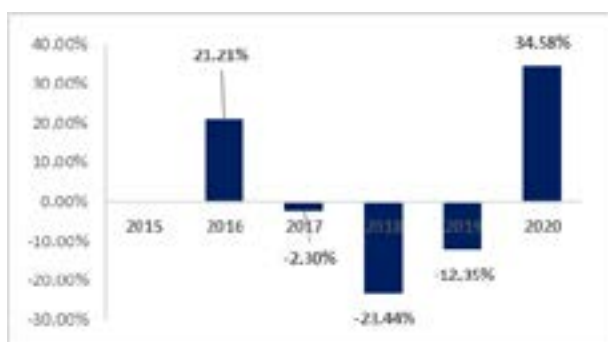
2015	2016	2017	2018	2019	2020
16,711	20,255	19,790	15,152	13,281	17,874

29. Središnji region: Promjena broja nezaposlenih u odnosu na prethodnu godinu

U 2020. godini, broj nezaposlenih se povećao za 4.593 u odnosu na 2019. godinu, odnosno povećao se za 34,5%.

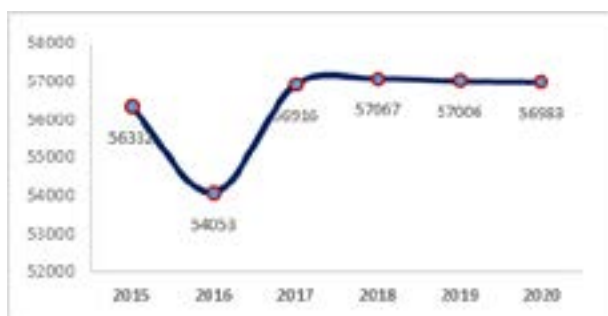
2015	2016	2017	2018	2019	2020
16,711	20,255	19,790	15,152	13,281	17,874

30. Središnji region: Broj penzionera

U središnjem regionu, broj penzionera se povećao za 1,1% u odnosu na 2015. godinu, i iznosi 56.983 u 2020. godini.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
56,332	54,053	56,916	57,067	57,006	56,983

31. Središnji region - broj zaposlenih, broj nezaposlenih, broj penzionera

Prethodno prikazani podaci su objedinjeni na prikazanom grafiku i tabeli.

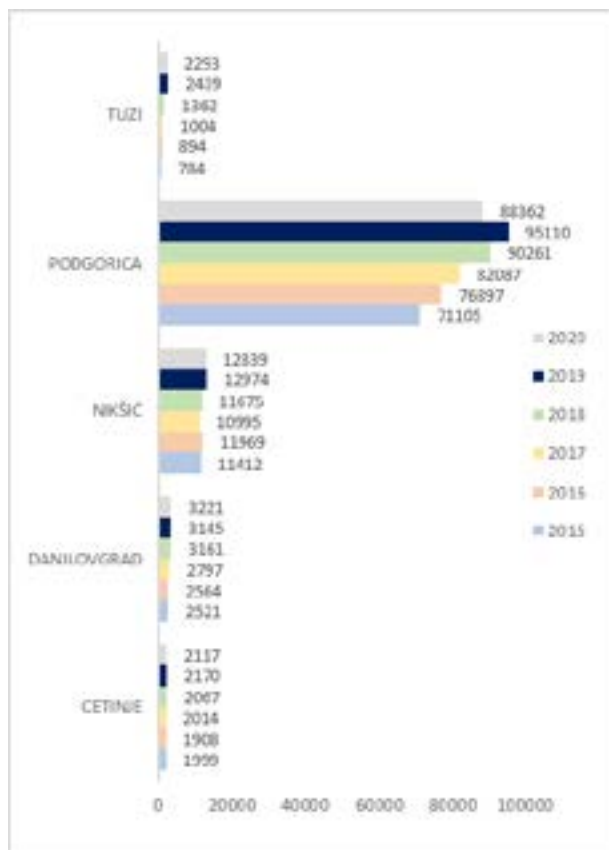
Godina	Zaposleni	Nezaposleni	Penzioneri
2015	87,821	16,711	56,332
2016	94,232	20,255	54,053
2017	98,897	19,790	56,916
2018	108,526	15,152	57,067
2019	115,838	13,281	57,006
2020	108,832	17,874	56,983

32. Opštine središnjeg regiona: broj zaposlenih

Od ukupnog broja zaposlenih u središnjem regionu, 81,2% se odnosi na Podgoricu, dok se ostalih 18,8% odnosi na ostale opštine.

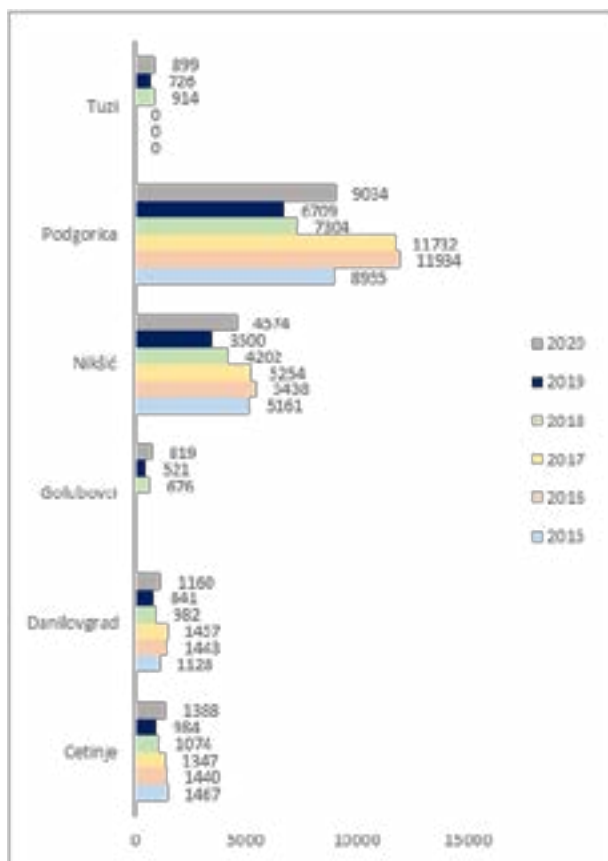
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Cetinje	1,999	1,908	2,014	2,067	2,170	2,117
Danilovgrad	2,521	2,564	2,797	3,161	3,145	3,221
Nikšić	11,412	11,969	10,995	11,675	12,974	12,839
Podgorica	71,105	76,897	82,087	90,261	95,110	88,362
Tuzi	784	894	1,004	1,362	2,439	2,293
Ukupno	87,821	94,232	98,897	108,526	115,838	108,832

33. Opštine središnjeg regiona: broj nezaposlenih

Od ukupnog broja nezaposlenih u središnjem regionu, 50,5% se odnosi na Podgoricu, dok se ostalih 49,5% odnosi na ostale opštine.

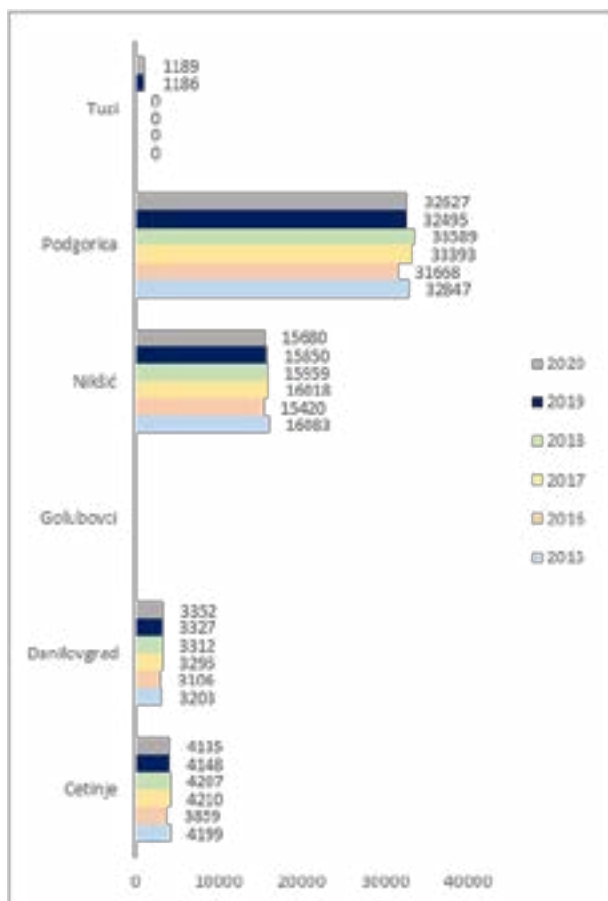
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Cetinje	1,467	1,440	1,347	1,074	984	1,388
Danilovgrad	1,128	1,443	1,457	982	841	1,160
Nikšić	5,161	5,438	5,254	4,202	3,500	4,574
Podgorica	8,955	11,934	11,732	7,304	6,709	9,034
Tuzi	0	0	0	914	726	899
Ukupno	16,711	20,255	19,790	15,152	13,281	17,874

34. Opštine središnjeg regiona: broj penzionera

Od ukupnog broja penzionera u središnjem regionu, 57,3% se odnosi na Podgoricu, dok se ostalih 42,7% odnosi na ostale opštine.

Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Cetinje	4,199	3,859	4,210	4,207	4,148	4,135
Danilovgrad	3,203	3,106	3,295	3,312	3,327	3,352
Nikšić	16,083	15,420	16,018	15,959	15,850	15,680
Podgorica	32,847	31,668	33,393	33,589	32,495	32,627
Tuzi	0	0	0	0	1,186	1,189
Ukupno	56,332	54,053	56,916	57,067	57,006	56,983

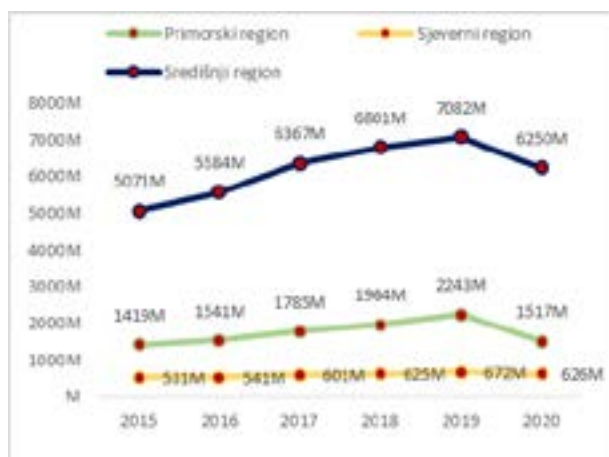
35. Poslovni prihod po regionima

Rast poslovnog prihoda u 2019. godini u odnosu na 2015. godinu po regionima iznosi:

- Primorski region 58%;
- Sjeverni region 26%;
- Središnji region 40%.

Ukupan prihod u ovom periodu je porastao 42% (2,97 milijarde eura), a opštine koje su imale najveće povećanje poslovnog prihoda u 2019. u odnosu na 2015:

- Podgorica - 1,75 milijarde eura (44%);
- Herceg Novi – 287,5 miliona eura (139%);
- Budva - 185 miliona eura (45%);
- Nikšić - 182 miliona eura (23%);
- Tivat - 149 miliona eura (75%);
- Bar - 96 miliona eura (35%).

#Uticaj COVID-19 krize

Pandemija je uticala na smanjenje ukupnog prihoda u iznosu od 1,6 milijardi eura (-16 %), dok je po regionima procentualna promjena:

- Primorski region -32.36%;
- Sjeverni region -6.81%;
- Središnji region -11.75%.

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	1419M	1541M	1785M	1964M	2243M	1517M
Sjeverni	531M	541M	601M	625M	672M	626M
Središnji	5071M	5584M	6367M	6801M	7082M	6250M
Ukupno	7021M	7666M	8754M	9390M	9997M	8393M

36. Neto rezultat iz poslovanja po regionima

U 2019. godini od 30.165 privrednih subjekata 12.082 je imalo pozitivan neto rezultat (753,7 mil. eura)

U 2020. od 31.110 privrednih subjekata, 10.766 je imalo pozitivan neto rezultat (571,5 mil. eura).

Region	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Primorski	-60M	-65M	9M	2M	30M	-433M
Sjeverni	10M	13M	12M	8M	23M	19M
Središnji	-99M	162M	155M	154M	260M	98M
Ukupno	-148M	111M	176M	164M	313M	-316M

37. Egalizacioni fond po regionima

Egalizacioni fond se povećao za 6 miliona eura u 2020. godini, u odnosu na 2015, od čega je 1 milion bilo povećanje za primorski region, 8 miliona za sjeverni, dok je za 3 miliona eura smanjen za središnji region.

Godina	Primorski region	Sjeverni region	Središnji region	Grand Total
2015	1M	17M	10M	28M
2016	1M	18M	10M	29M
2017	1M	23M	10M	34M
2018	1M	25M	9M	35M
2019	3M	27M	8M	37M
2020	2M	25M	7M	34M

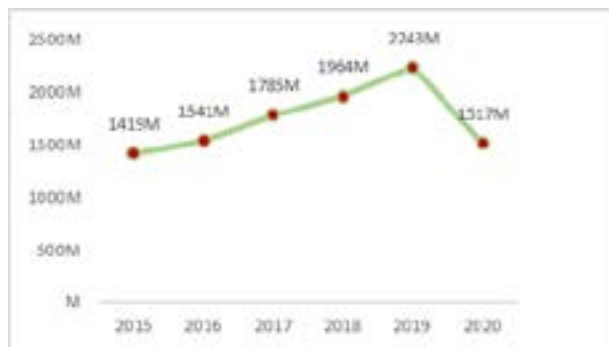

38. Primorski region: Poslovni prihod

Svih šest opština primorskog regiona su zbog uticaja COVID krize imale umanjeње ukupnog prihoda u iznosu od 725,75 mil. eura, i to:

- Bar (44,8 mil. eura): -12.3%;
- Budva (252 mil. eura) : -42.08%;
- Herceg Novi (181,6 mil. eura) : -36.76%;
- Kotor (98,5 mil. eura) : -32.17%;
- Tivat (110 mil. eura) : -31.67%;
- Ulcinj (38,7 mil. eura) : 30.51%.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
1419M	1541M	1785M	1964M	2243M	1517M

39. Primorski region: Promjena poslovnog prihoda u odnosu na prethodnu godinu

Najveće smanjenje ukupnog prihoda (544 mil. eura) u opštinama primorskog regiona odnosi se na sektore:

- Usluge smještaja i ishrane (-62%) -253 mil. eura;
- Trgovina na veliko i trgovina na malo (-28%) -170 mil. eura;
- Građevinarstvo (-24%) -113 mil. eura.

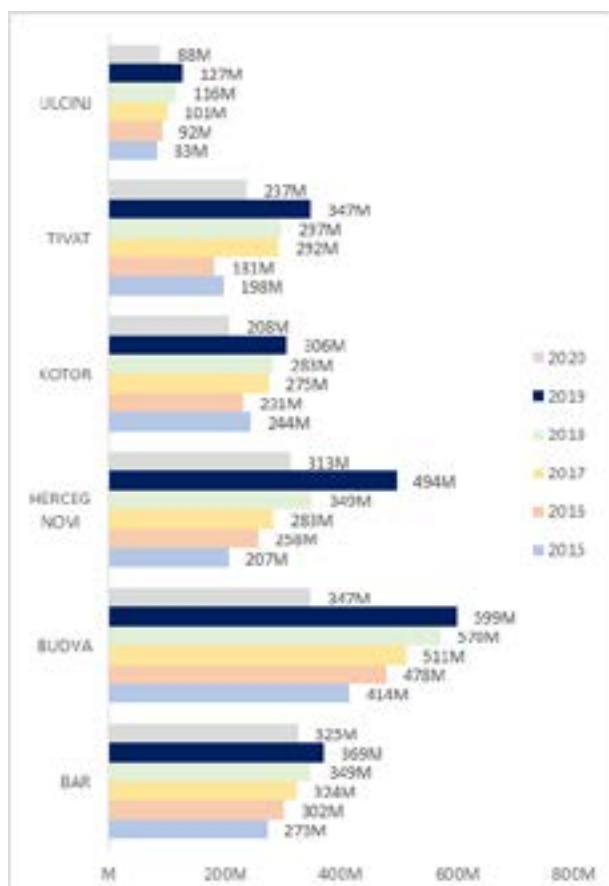

40. Opštine primorskog regiona: Poslovni prihod

Svih 6 opština primorskog regiona su u 2019. godini imale rast poslovnih prihoda u odnosu na 2015. godinu:

- Bar 35%;
- Budva 45%;
- Herceg Novi 139%;
- Kotor 26%;
- Tivat 75%;
- Ulcinj 54%.

Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bar	273M	302M	324M	349M	369M	325M
Budva	414M	478M	511M	570M	599M	347M
H. Novi	207M	258M	283M	349M	494M	313M
Kotor	244M	231M	275M	283M	306M	208M
Tivat	198M	181M	292M	297M	347M	237M
Ulcinj	83M	92M	101M	116M	127M	88M
Ukupno	1419M	1541M	1785M	1964M	2243M	1517M

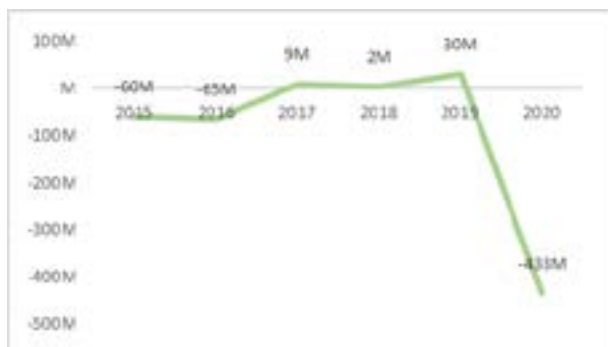

41. Primorski region: Neto poslovni rezultat

U 2019. godini od 12.423 privrednih subjekata 4.254 je imalo pozitivan neto rezultat (198,3 mil. eura).

U 2020. od 12.917 privrednih subjekata, 3.105 je imalo pozitivan neto rezultat (104,2 mil. eura).

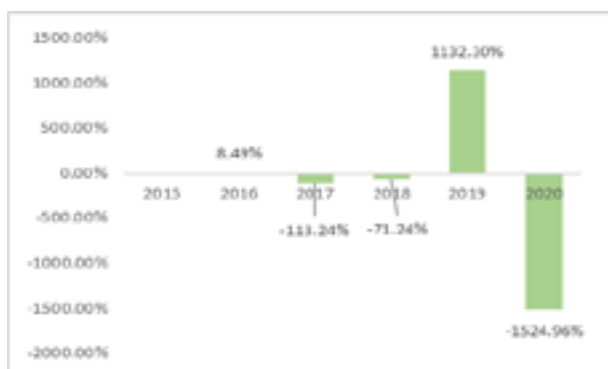
2015	2016	2017	2018	2019	2020
-60M	-65M	9M	2M	30M	-433M

42. Primorski region: Promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu

Negativan neto rezultat u 2020. godini u iznosu od 404 miliona eura odnosi se na sektore:

- Poslovanje nekretninama (241 mil. eura);
- Usluge smještaja i hrane (101 mil. eura);
- Građevinarstvo (62 mil. eura).

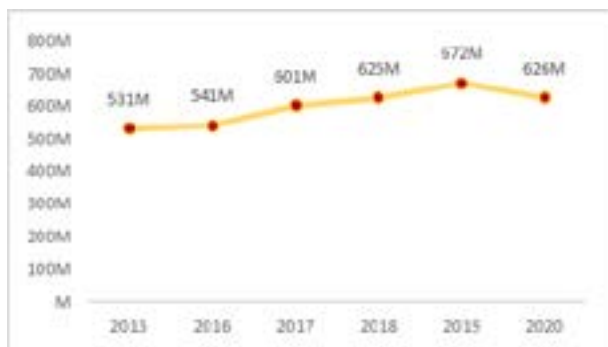

43. Sjeverni region: Poslovni prihod

Sve opštine sjevernog regiona su zbog uticaja COVID krize imale umanjeње ukupnog prihoda u iznosu od 45,7 mil. eura:

- Bijelo Polje (19,8 mil. eura);
- Berane (6,7 mil. eura);
- Mojkovac (6 mil. eura);
- Plav (2,6 mil. eura);
- Kolašin (2,6 mil eura).

2015	2016	2017	2018	2019	2020
531M	541M	601M	625M	672M	626M

44. Sjeverni region: Promjena poslovnog prihoda u odnosu na prethodnu godinu

Najveće smanjenje ukupnog prihoda (41,6 mil. eura) u opštinama sjevernog regiona odnosi se na sektore:

- Prerađivačka industrija (-9,2%) – 18,4 mil. eura;
- Trgovina na veliko i trgovina na malo (-7%) -16,8 mil. eura;
- Usluge smještaja i hrane (-31%) -6,5 mil. eura.

45. Opštine sjevernog regiona: Poslovni prihod

Sve opštine sjevernog regiona, osim Petnjice, su u 2019. godini imale rast poslovnih prihoda u odnosu na 2015. godinu.

Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Andrijevića	8M	7M	8M	11M	13M	11M
Berane	51M	60M	65M	72M	77M	71M
Bijelo Bolje	250M	257M	281M	281M	304M	285M
Gusinje	1M	1M	2M	2M	2M	2M
Kolašin	14M	14M	19M	22M	26M	24M
Mojkovac	22M	22M	23M	24M	26M	20M
Petnjica	1M	1M	2M	1M	1M	1M
Plav	8M	9M	10M	7M	10M	7M
Pljevlja	123M	112M	130M	134M	133M	131M
Plužine	2M	2M	2M	2M	2M	2M
Rožaje	43M	47M	51M	57M	64M	64M
Šavnik	1M	1M	2M	2M	2M	2M
Žabljak	6M	7M	7M	9M	10M	7M
Ukupno	531M	541M	601M	625M	672M	626M

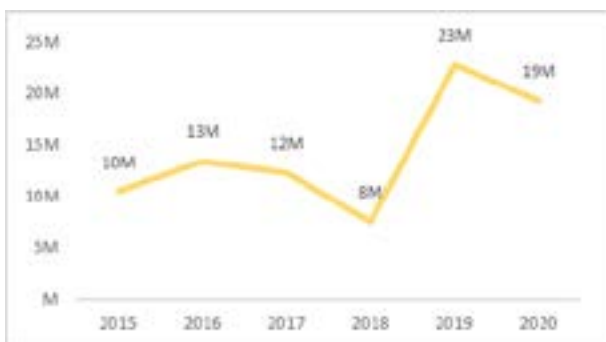

46. Sjeverni region: Neto poslovni rezultat

U 2019. godini od 4.100 privrednih subjekata 1.503 je imalo pozitivan neto rezultat (43 mil. eura).

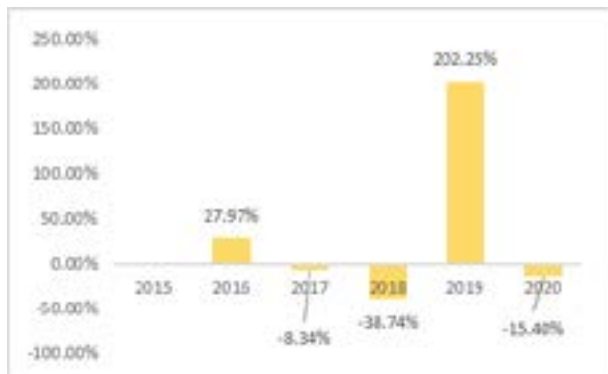
U 2020. godini od 4.165 privrednih subjekata, 1.529 je imalo pozitivan neto rezultat (42.9 mil. eura).

2015	2016	2017	2018	2019	2020
10M	13M	12M	8M	23M	19M

47. Sjeverni region: Promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu

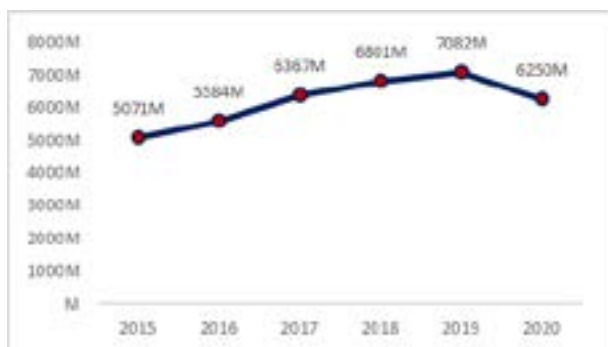
Nakon rasta neto rezultata od 202,25% u 2019. godinu, u odnosu na 2018, zabilježen je pad od 15,40% u 2020. godini, u odnosu na godinu koja je prethodila.

48. Središnji region: Poslovni prihod

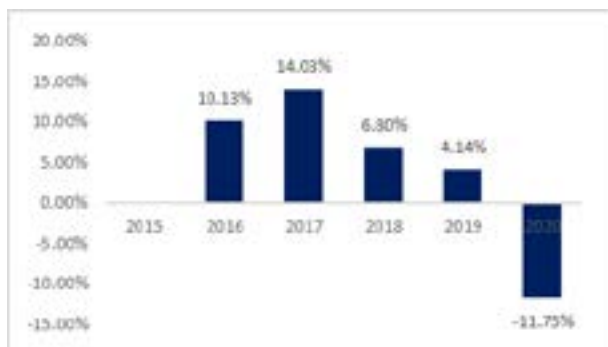
Podgorica je zbog uticaja COVID krize imala umanjeње ukupnog prihoda u iznosu od 832 mil. eura ili smanjenje od 12% u odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
5071M	5584M	6367M	6801M	7082M	6250M

49. Središnji region: Promjena poslovnog prihoda u odnosu na prethodnu godinu

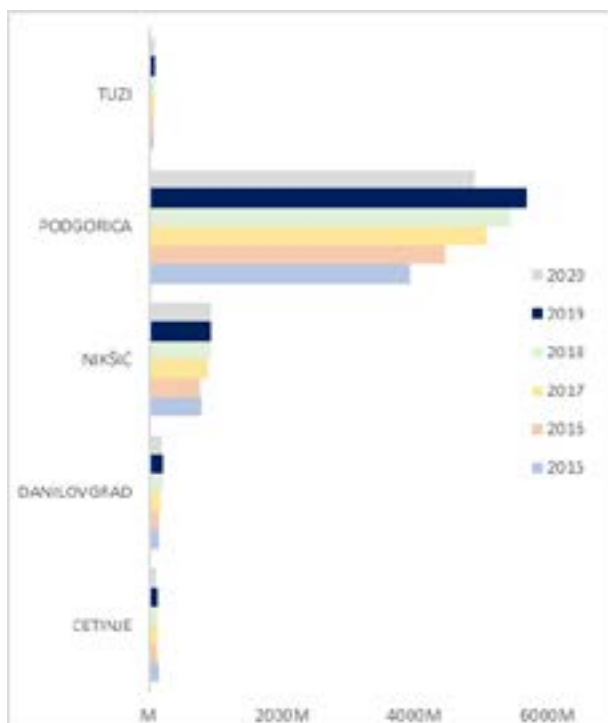
U središnjem regionu, ostvaren je pad poslovnog prihoda od 11,75% u 2020. godini, u odnosu na 2019. godinu.

50. Opštine središnjeg regiona: Poslovni prihod

Čak 79,1% od ukupnog ostvarenog poslovnog prihoda u središnjem regionu, ostvareno je u Podgorici.

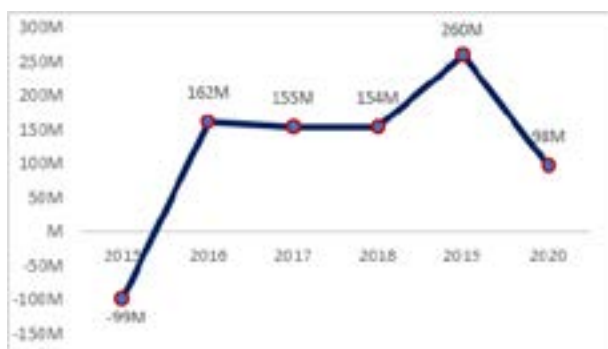
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Cetinje	137M	116M	127M	129M	130M	105M
Danilovgrad	145M	143M	170M	193M	208M	191M
Nikšić	781M	767M	887M	947M	963M	931M
Podgorica	3944M	4488M	5104M	5446M	5696M	4942M
Tuzi	63M	69M	79M	85M	85M	81M
Ukupno	5071M	5584M	6367M	6801M	7082M	6250M

51. Središnji region: Neto poslovni rezultat

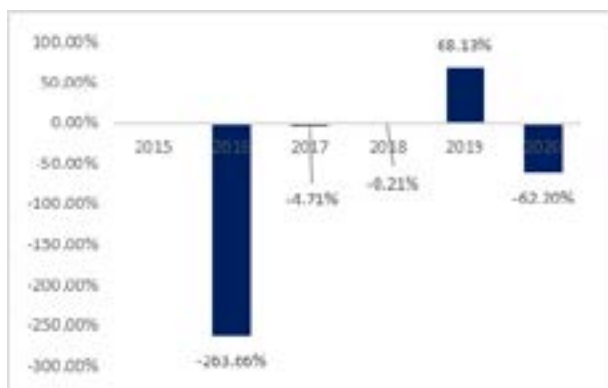
U 2015. godini je ostvaren negativan neto poslovni rezultat, dok je u 2019. ostvaren maksimalan neto poslovni rezultat, kada su u pitanju podaci za prikazanih 6 godina.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
-99M	162M	155M	154M	260M	98M

52. Središnji region: Promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu

Positivna promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu, ostvarena je samo u 2019. godini, dok je u ostalim prikazanim godinama navedena promjena bila negativna.

53. Poslovni prihod – Budva, Bijelo Polje i Podgorica (opštine sa najvećim prihodom u svojim regionima)

Najveći poslovni prihod je ostvaren u opštinama Podgorica, Bijelo Polje i Budva.

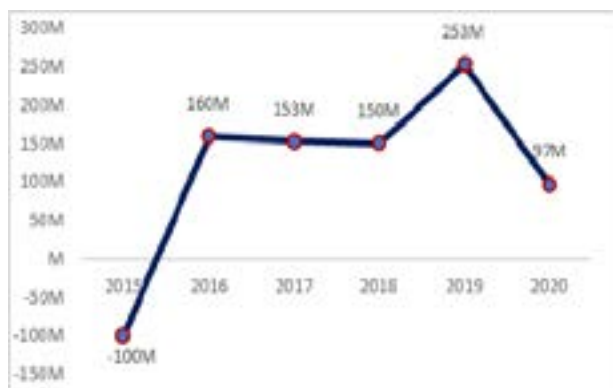
Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bijelo Polje	414M	478M	511M	570M	599M	347M
Budva	250M	257M	281M	281M	304M	285M
Podgorica	3944M	4488M	5104M	5446M	5696M	4942M
Ukupno	4609M	5222M	5896M	6298M	6599M	5574M

54. Neto rezultat 3 opštine središnjeg regiona: Podgorica, Nikšić, Danilovgrad

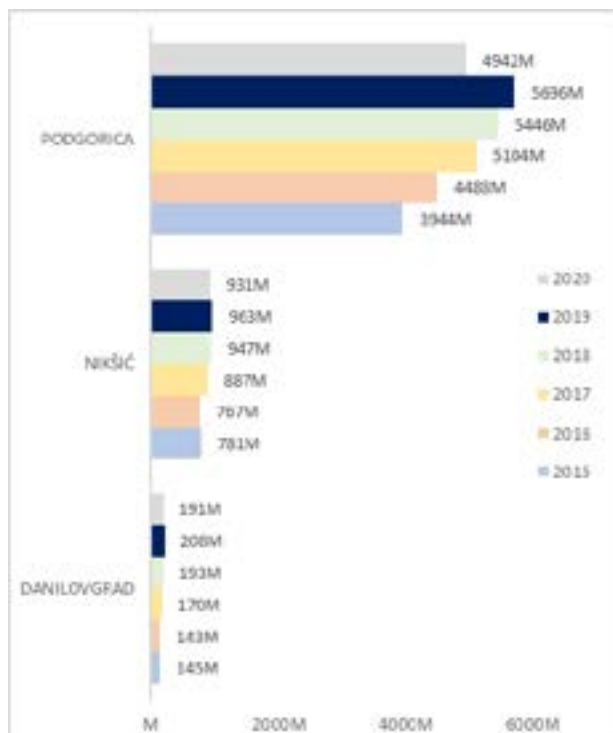
Najveći neto rezultat je ostvaren u opštinama Podgorica, Nikšić i Danilovgrad, kada je u pitanju središnji region.

Opština	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Danilovgrad	7M	9M	8M	13M	14M	7M
Nikšić	7M	31M	38M	61M	42M	33M
Podgorica	-114M	120M	107M	76M	197M	56M
Ukupno	-100M	160M	153M	150M	253M	97M

55. Poslovni prihod 3 opštine središnjeg regiona: Podgorica, Nikšić, Danilovgrad

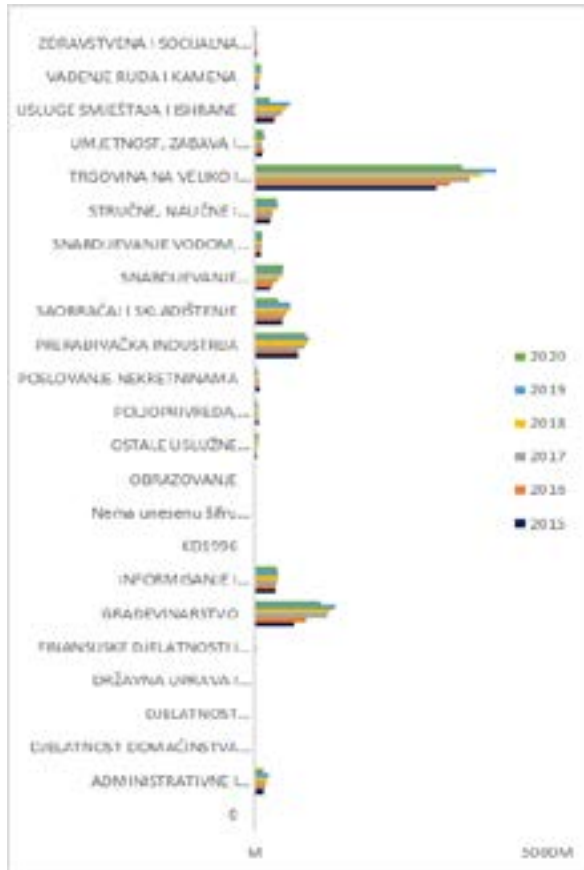
Za prethodno pomenute 3 opštine, u kojima je ostvaren najveći neto rezultat, dat je grafički prikaz poslovnog prihoda po godinama.

56. Poslovni prihod po sektorima djelatnosti

Sektori djelatnosti koji su pretrpjeli najveći pad prihoda:

- Trgovina na veliko i malo (-14%): oko 609,9 miliona eura;
- Usluge smještaja i hrane (-55%): oko 325 miliona eura;
- Građevinarstvo (-18%): oko 255 miliona eura;
- Saobraćaj i skladištenje (-26%): oko 147 miliona eura;
- Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti (-42%): oko 103 miliona eura.

57. Primorski region: Poslovni prihod po sektorima djelatnosti

Na grafiku je dat prikaz ostvarenog poslovnog prihoda u primorskom regionu, po godinama i po sektorima djelatnosti.

58. Sjeverni region: Poslovni prihod po sektorima djelatnosti

Na grafiku je dat prikaz ostvarenog poslovnog prihoda u sjevernom regionu, po godinama i po sektorima djelatnosti.

59. Središnji region: Poslovni prihod po sektorima djelatnosti

Na grafiku je dat prikaz ostvarenog poslovnog prihoda u središnjem regionu, po godinama i po sektorima djelatnosti.

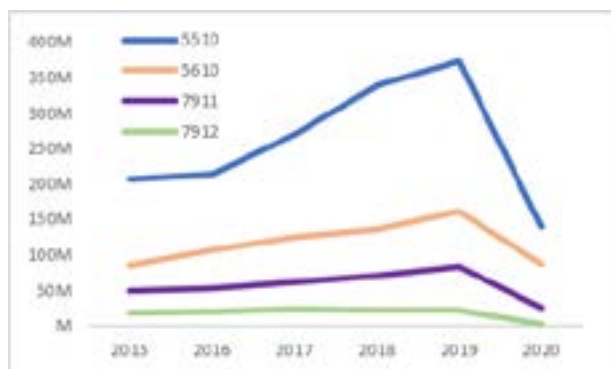

60. Turizam (5510, 5610, 7911, 7912)

Šifre djelatnosti koje su direktno povezane sa turizmom, a koje su u 2020. godini pretrpjele smanjenje poslovnog prihoda od 60% (oko 370 miliona eura) su:

- 5510 Hoteli i sličan smještaj – smanjenje oko 220 miliona eura (-62%);
- 5610 Djelatnosti restorana i pokretnih ugost. objekta - smanjenje oko 73,3 miliona eura (-46%);
- 7911 Djelatnost putničkih agencija - smanjenje oko 57,3 miliona EUR (-68%);
- 7912 Djelatnost turoperatora - smanjenje oko 19,1 miliona eura (-84%).

Broj zaposlenih u ovim djelatnostima je smanjen 32% (oko 9.000 zaposlenih).

61. Sektor A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
63M	62M	68M	73M	76M	66M

Prihod sektora A čini 0.76% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

Prihod sektora A čini 0.79% od ukupnog prihoda u 2020. godini.

12.76% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

62. Sektor A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – Broj zaposlenih

1.06% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

1.15 % od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

1.67% smanjenje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
3,002	2,608	1,953	2,157	2,162	2,126

63. Sektor A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – Neto rezultat

U 2019. godini od 338 privrednih subjekata 122 je imalo pozitivan neto rezultat (2.9 mil. eura).

U 2020. godini 116 privrednih subjekata je imalo pozitivan neto rezultat (2 mil. eura).

2015	2016	2017	2018	2019	2020
1.3M	1M	3.4M	4M	0.8M	-20M

64. Sektor B: Vađenje ruda i kamena – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
80M	78M	94M	112M	112M	104M

Prihod sektora B čini 1.12% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

Prihod sektora B čini 1.24 % od ukupnog prihoda u 2020. godini.

7.23% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

65. Sektor B: Vađenje ruda i kamena – Broj zaposlenih

0.89% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

1.01 % od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

2.14% povećanje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
1,516	1,572	1,651	1,688	1,749	1,864

66. Sektor B: Vađenje ruda i kamena – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
9M	2M	12M	-9M	1M	8M

U 2019. godini od 71 privrednih subjekata 27 je imalo pozitivan neto rezultat (15.1 mil. eura).

U 2020. od 76 privrednih subjekata 30 privrednih subjekata je imalo pozitivan neto rezultat (18.9 mil. eura).

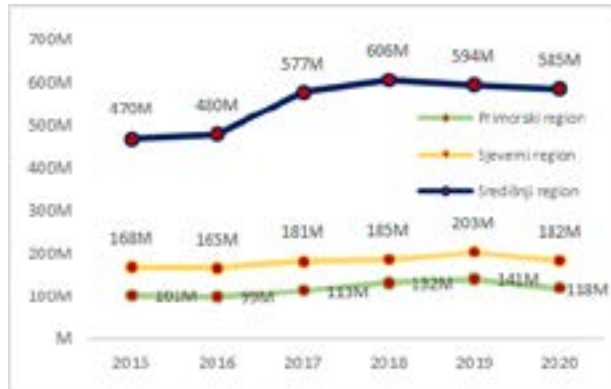
67. Sektor C: Prerađivačka industrija – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
738M	744M	870M	922M	938M	886M

9.38% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

10.56% od ukupnog prihoda u 2020. godini.

5.49% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

68. Sektor C: Prerađivačka industrija – Broj zaposlenih

7.36% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

7.71% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

5.26% smanjenje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
12,721	13,022	13,570	14,410	15,007	14,218

69. Sektor C: Prerađivačka industrija – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
17M	17M	51M	26M	21M	34M

U 2019. godini od 2039 privrednih subjekata 951 je imalo pozitivan neto rezultat (57.325 mil. eura).

U 2020. 886 privrednih subjekata je imalo pozitivan neto rezultat (65.35 mil. eura).

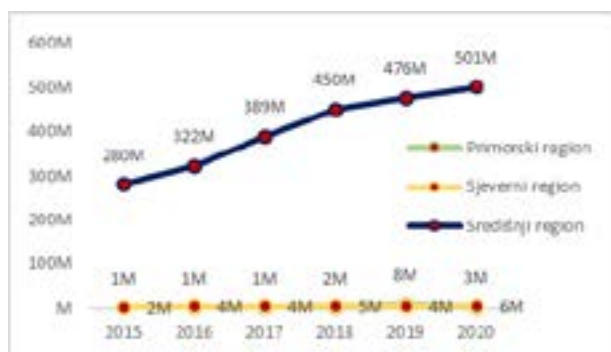
70. Sektor D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
283M	327M	394M	456M	489M	509M

4.90% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

6.10 % od ukupnog prihoda u 2020. godini.

4.11% povećanje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

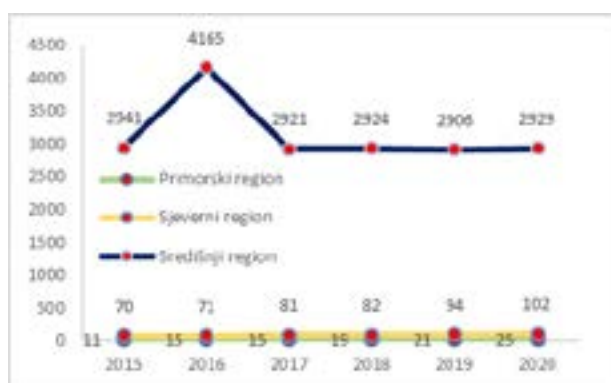
71. Sektor D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija – Broj zaposlenih

1.48% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

1.67 % od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

1.16% povećanje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
3,022	4,251	3,017	3,025	3,021	3,056

72. Sektor D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
11M	11M	10M	55M	31M	33M

U 2019. godini od 75 privrednih subjekata 14 je imalo pozitivan neto rezultat (37 mil. eura).

U 2020. godini 23 privrednih subjekata je imalo pozitivan neto rezultat (36.7 mil. eura).

73. Sektor E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
109M	109M	126M	126M	136M	127M

1.36% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

1.52 % od ukupnog prihoda u 2020. godini.

6.67% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

74. Sektor E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti – Broj zaposlenih

2.69% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

3.02% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

0.80% povećanje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
5,533	5,498	5,558	5,583	5,490	5,534

75. Sektor E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
-5M	-1M	3M	3M	6M	-3M

U 2019. godini od 107 privrednih subjekata 59 je imalo pozitivan neto rezultat (7.5 mil. eura).

U 2020. 43 privredna subjekta je imalo pozitivan neto rezultat (4.3 mil. eura).

76. Sektor F: Građevinarstvo – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
682M	891M	1233M	1284M	1399M	1144M

13.99% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

13.63% od ukupnog prihoda u 2020. godini.

18.25% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

77. Sektor F: Građevinarstvo – Broj zaposlenih

10% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

11.29% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

1.6% povećanje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
11,476	12,899	13,741	17,545	20,436	20,765

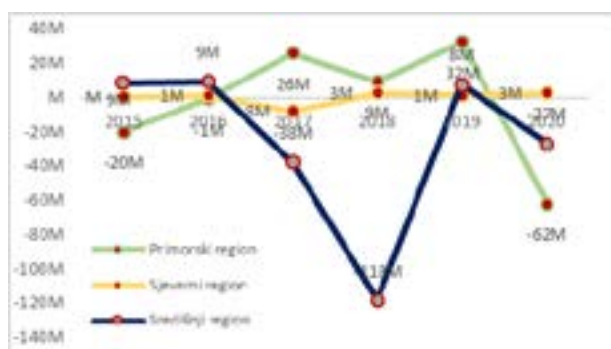

78. Sektor F: Građevinarstvo – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
-11M	9M	-20M	-106M	41M	-87M

U 2019. godini od 2.914 privrednih subjekata 1.149 je imalo pozitivan neto rezultat (150.6 mil. eura).

U 2020. od 3.132 priv. društava, 1.166 privrednih subjekata je imalo pozitivan neto rezultat (95.7 mil. eura).

79. Sektor G: Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
3141M	3362M	3705M	3923M	4164M	3554M

41.65% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

42.34% od ukupnog prihoda u 2020. godini.

14.65% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

80. Sektor G: Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala – Broj zaposlenih

23.65% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

24.36% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

6.89% smanjenje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
40,218	41,939	43,901	46,226	48,235	44,913

81. Sektor G: Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
42M	114M	102M	143M	135M	72M

U 2019. godini od 7.100 privrednih subjekata 2.996 je imalo pozitivan neto rezultat (181.3 mil. eura).

U 2020. godini 2.584 privrednih subjekata je imalo pozitivan neto rezultat (145.5 mil. eura).

82. Sektor H: Saobraćaj i skladištenje – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
430M	483M	512M	563M	570M	423M

5.70% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

5.04% od ukupnog prihoda u 2020. godini.

25.81% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

83. Sektor H: Saobraćaj i skladištenje – Broj zaposlenih

6.84% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

6.55 % od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

13.45% smanjenje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
11,324	11,649	12,749	13,650	13,961	12,083

84. Sektor H: Saobraćaj i skladištenje – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
0.2M	14M	28M	2M	22M	-1M

U 2019. godini od 1377 privrednih subjekata 740 je imalo pozitivan neto rezultat (47.4 mil. eura).

U 2020. od 1436 privrednih subjekata, 637 je imalo pozitivan neto rezultat (26.7 mil. eura).

85. Sektor I: Usluge smještaja i hrane – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
327M	371M	451M	514M	591M	266M

5.91% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

3.17% od ukupnog prihoda u 2020. godini.

55 % smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

86. Sektor I: Usluge smještaja i hrane – Broj zaposlenih

15.54% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

12% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

30.34% smanjenje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
19,584	22,990	25,428	29,112	31,706	22,085

87. Sektor I: Usluge smještaja i hrane – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
-38M	-36M	-28M	2M	9M	-123M

U 2019. godini od 3.389 privrednih subjekata 1.303 je imalo pozitivan neto rezultat (61.7 mil. eura).

U 2020. od 3.489 privrednih subjekata, 763 je imalo pozitivan neto rezultat (14.4 mil. eura).

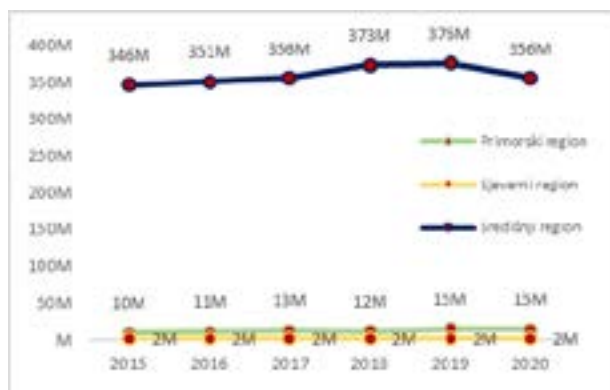
88. Sektor J: Informisanje i komunikacije – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
357M	364M	371M	387M	394M	373M

3.94% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

4.44% od ukupnog prihoda u 2020. godini.

5.31% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

89. Sektor J: Informisanje i komunikacije – Broj zaposlenih

3.13% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

3.69% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

6.43% povećanje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
5,629	5,591	5,724	6,059	6,388	6,799

90. Sektor J: Informisanje i komunikacije – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
67M	38M	30M	35M	33M	27M

U 2019. godini od 1018 privrednih subjekata 433 je imalo pozitivan neto rezultat (39.2 mil. eura).

U 2020. od 1106 privrednih subjekata, 456 je imalo pozitivan neto rezultat (37.1 mil. eura).

91. Sektor L: Poslovanje nekretninama – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
91M	67M	87M	69M	69M	62M

0.69% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

0.74 % od ukupnog prihoda u 2020. godini.

9.54% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

92. Sektor L: Poslovanje nekretninama – Broj zaposlenih

1.05% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

1.12% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

3.56% smanjenje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
1,912	1,653	1,669	1,991	2,136	2,060

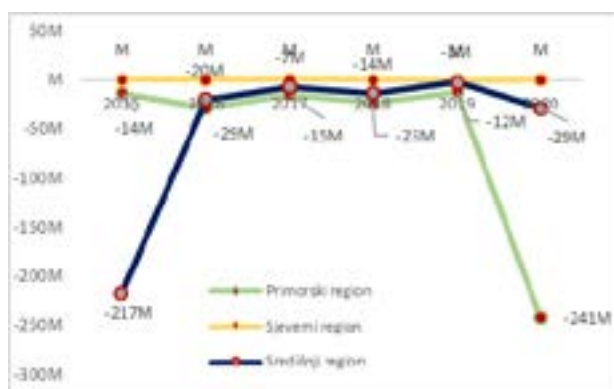

93. Sektor L: Poslovanje nekretninama – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
-231M	-49M	-22M	-37M	-15M	-270M

U 2019. godini od 1062 privrednih subjekata 188 je imalo pozitivan neto rezultat (23.1 mil. eura).

U 2020. godini od 1120 privrednih subjekata, 169 je imalo pozitivan neto rezultat (7.4 mil. eura).

94. Sektor M: Stručne, naučne i tehničke djelatnosti – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
286M	306M	318M	388M	432M	389M

4.32% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

4.64 % od ukupnog prihoda u 2020. godini.

9.8% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

95. Sektor M: Stručne, naučne i tehničke djelatnosti – Broj zaposlenih

6% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

6.67 % od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

0.65% povećanje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
9,132	8,946	9,494	11,424	12,221	12,300

96. Sektor M: Stručne, naučne i tehničke djelatnosti – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
0.2M	5M	10M	28M	39M	44M

U 2019. godini od 4.492 privrednih subjekata 2.113 je imalo pozitivan neto rezultat (78.1 mil. eura).

U 2020. od 4.667 privrednih subjekata, 2.220 je imalo pozitivan neto rezultat (71.1 mil. eura).

97. Sektor N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
146M	175M	200M	221M	248M	145M

2.48% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

1.73% od ukupnog prihoda u 2020. godini.

41.76% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

98. Sektor N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti – Broj zaposlenih

10.39% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

8.86% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

23.36% smanjenje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
11,286	13,967	16,973	18,982	21,197	16,246

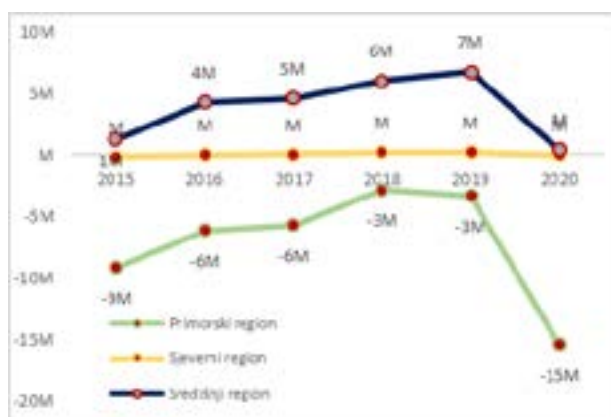

99. Sektor N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
-8M	-2M	-1M	3M	4M	-15M

U 2019. godini od 1408 privrednih subjekata 531 je imalo pozitivan neto rezultat (16.8 mil. eura).

U 2020. od 1481 privrednih subjekata, 391 je imalo pozitivan neto rezultat (11.5 mil. eura).

100. Sektor R: Umjetnost, zabava i rekreacija – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
145M	170M	137M	171M	195M	162M

1.95% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

1.93 % od ukupnog prihoda u 2020. godini.

16.63% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

101. Sektor R: Umjetnost, zabava i rekreacija – Broj zaposlenih

3.02% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

3.22% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

3.64% smanjenje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
4,587	4,893	5,129	5,513	6,157	5,933

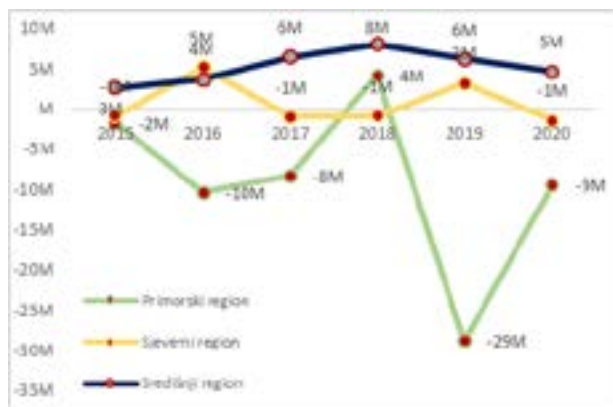

102. Sektor R: Umjetnost, zabava i rekreacija – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
0.05M	-2M	-3M	11M	-19M	-6M

U 2019. godini od 789 privrednih subjekata 215 je imalo pozitivan neto rezultat (16.3 mil. eura).

U 2020. godini od 811 privrednih subjekata, 207 je imalo pozitivan neto rezultat (16.2 mil. eura).

103. Sektor S: Ostale uslužne djelatnosti – Poslovni prihod

2015	2016	2017	2018	2019	2020
46M	56M	57M	62M	73M	65M

0.73% od ukupnog prihoda u 2019. godini.

0.78% od ukupnog prihoda u 2020. godini.

10.29% smanjenje ukupnog prihoda u 2020. odnosu na 2019. godinu.

104. Sektor S: Ostale uslužne djelatnosti – Broj zaposlenih

2.08% od ukupnog broja zaposlenih u 2019. godini.

2.37% od ukupnog broja zaposlenih u 2020. godini.

2.14% povećanje broja zaposlenih u ovom sektoru u 2020. odnosu na 2019. godinu.

2015	2016	2017	2018	2019	2020
3,053	3,416	3,729	4,242	4,249	4,340

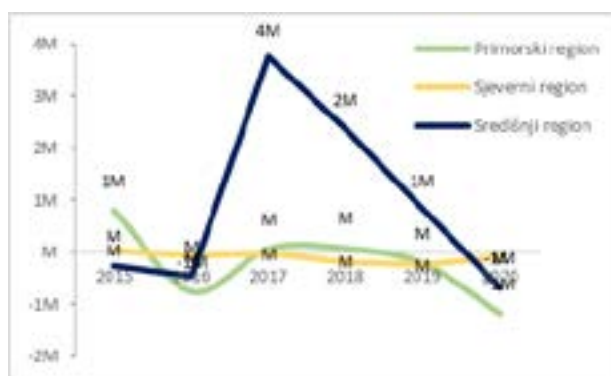

105. Sektor S: Ostale uslužne djelatnosti – Neto rezultat

2015	2016	2017	2018	2019	2020
1M	-1M	4M	2M	M	-2M

U 2019. godini od 2915 privrednih subjekata 655 je imalo pozitivan neto rezultat (5.4 mil. eura).

U 2020. od 2928 privrednih subjekata, 598 je imalo pozitivan neto rezultat (3.2 mil. eura).

106. Kompjutersko programiranje 6201 – Broj privrednih društava

Kada je u pitanju djelatnost kompjutersko programiranje (6201), broj privrednih društava se povećao za 123, odnosno za 71,9%, u 2020. godini, u odnosu na 2015. godinu.

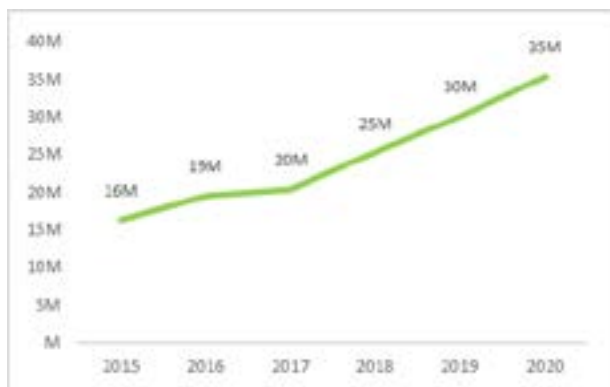
107. Kompjutersko programiranje 6201 – Broj zaposlenih

Kada je u pitanju djelatnost kompjutersko programiranje (6201), broj zaposlenih se povećao za 741, odnosno za 239,5%, u 2020. godini, u odnosu na 2015. godinu.

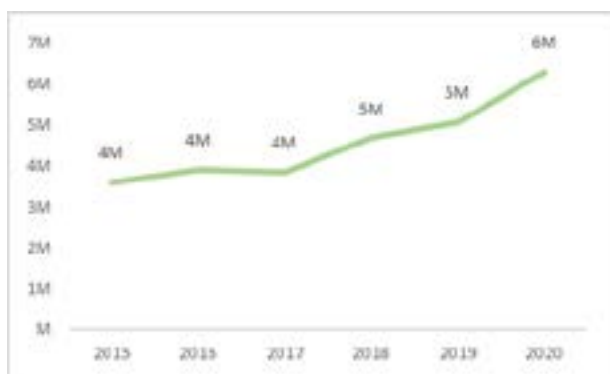
108. Kompjutersko programiranje 6201 – Poslovni prihod

Kod djelatnosti kompjutersko programiranje, poslovni prihod je rastao linearno iz godine u godinu. Poslovni prihod u 2020. godini iznosi 35 miliona eura.

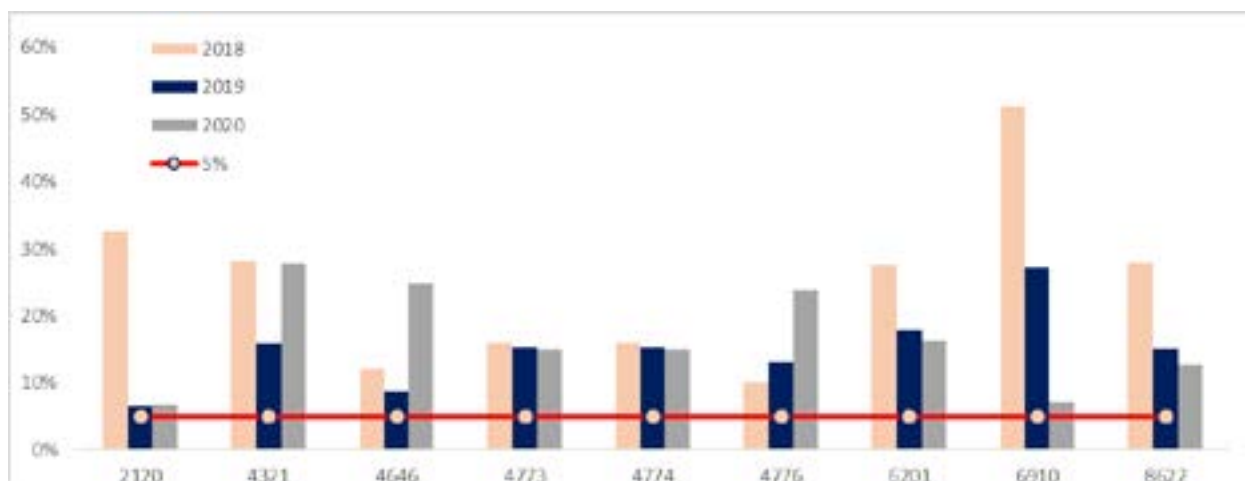
109. Kompjutersko programiranje 6201 – Neto rezultat

Kod djelatnosti kompjutersko programiranje, neto rezultat je rastao sporijim tempom, nego što je bio slučaj sa poslovnim prihodom. Ostvareni neto rezultat u 2020. godini iznosi 6 miliona eura.

110. Šifre djelatnosti sa rastom prihoda preko 5% u poslednjih 5 godina

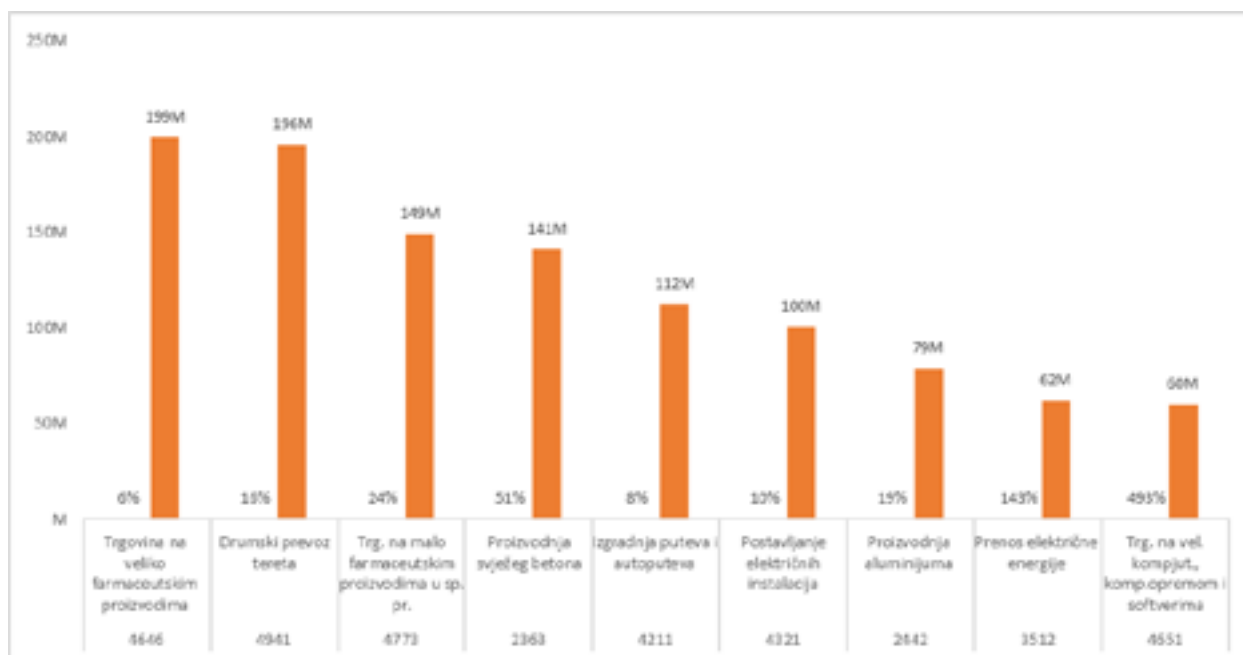
Na sledećem grafiku, kao i u tabeli nakon grafika, prikazane su djelatnosti koje su ostvarile rast prihoda preko 5% u poslednjih 5 godina.

Šifra	Opis šifre djelatnosti	2015	2016	2017	2018	2019	2020
2120	Proizvodnja farmaceutskih preparata	9M	14M	17M	23M	24M	26M
4321	Postavljanje električnih instalacija	43M	47M	53M	68M	79M	100M
4646	Trgovina na veliko farmaceutskim proizvodima	108M	115M	131M	147M	160M	199M
4773	Trg. na malo farmaceutskim proizvodima u sp. pr.	84M	95M	104M	113M	135M	149M
4774	Trg. na malo medicinskim i ortopedskim pomagalicama	6M	6M	7M	8M	9M	10M
4776	Trg. na malo cvijećem, sadnicama, sjem., đubrivima	5M	6M	6M	7M	8M	10M
6201	Kompjutersko programiranje	16M	19M	20M	25M	30M	35M
6910	Pravni poslovi	7M	13M	14M	21M	27M	29M
8622	Specijalistička medicinska praksa	6M	6M	8M	10M	11M	12M
Ukupno		285M	322M	360M	421M	482M	572M

111. Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5% (poslovni prihod u 2020. se kretao u intervalu od 50-200 mil. EUR)

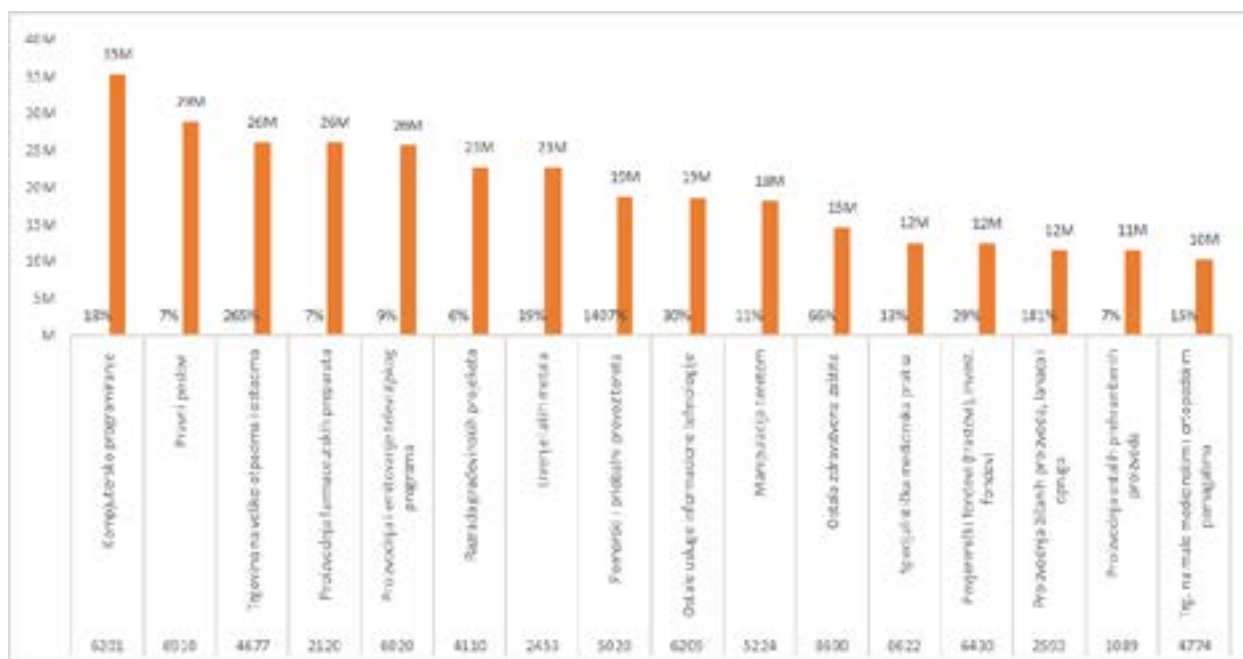
Na sledećem grafiku, kao i u tabeli nakon grafika, prikazane su djelatnosti koje su ostvarile rast poslovnog prihoda u 2020. godini preko 5%, i kod kojih se isti kretao u intervalu od 50 do 200 miliona eura.

Šifra	Opis šifre djelatnosti	% rasta prihoda u 2020.	Prihod 2020.
4646	Trgovina na veliko farmaceutskim proizvodima	6%	199M
4941	Drumski prevoz tereta	16%	196M
4773	Trg. na malo farmaceutskim proizvodima u sp. pr.	24%	149M
2363	Proizvodnja svježeg betona	51%	141M
4211	Izgradnja puteva i autoputeva	8%	112M
4321	Postavljanje električnih instalacija	10%	100M
2442	Proizvodnja aluminijuma	19%	79M
3512	Prenos električne energije	143%	62M
4651	Trg. na vel. kompjut., komp.opremom i softverima	493%	60M

112. Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5% (poslovni prihod u 2020. se kretao u intervalu od 10-50 mil. EUR)

Na sledećem grafiku, kao i u tabeli nakon grafika, prikazane su djelatnosti koje su ostvarile rast poslovnog prihoda u 2020. godini preko 5%, i kod kojih se isti kretao u intervalu od 10 do 50 miliona eura.

Šifra	Opis šifre djelatnosti	% rasta prihoda u 2020.	Prihod 2020.
6201	Kompjutersko programiranje	18%	35M
6910	Pravni poslovi	7%	29M
4677	Trgovina na veliko otpacima i ostacima	265%	26M
2120	Proizvodnja farmaceutskih preparata	7%	26M
6020	Proizvodnja i emitovanje televizijskog programa	9%	26M
4110	Razrada građevinskih projekata	6%	23M
2453	Livenje lakih metala	19%	23M
5020	Pomorski i priobalni prevoz tereta	1407%	19M
6209	Ostale usluge informacione tehnologije	30%	19M
5224	Manipulacija teretom	11%	18M
8690	Ostala zdravstvena zaštita	66%	15M
8622	Specijalistička medicinska praksa	13%	12M
6430	Povjerenički fondovi (trastovi), invest. fondovi	29%	12M
2593	Proizvodnja žičanih proizvoda, lanaca i opruga	181%	12M
1089	Proizvodnja ostalih prehrambenih proizvoda	7%	11M
4774	Trg. na malo medicinskim i ortopedskim pomagalicama	15%	10M

113. Indeks konkurentnosti (2015-2017), indeks razvijenosti (2016-2018), stepen razvijenosti (2016-2018)

U sledećoj tabeli je dat prikaz indeksa konkurentnosti, indeksa razvijenosti i stepena razvijenosti po opštinama.

Grad	Indeks konkurentnosti za period 2015-2017.	Indeks razvijenosti 2016-2018.	Stepen razvijenosti 2016-2018.
Budva	187.9	157.01	1
Tivat	157.3	133.83	2
Podgorica	144.9	121.12	3
Kotor	140.2	118.91	4
Herceg Novi	126	115.33	5
Bar	120.3	100.53	6
Danilovgrad	104.3	94.97	7
Nikšić	112.4	93.54	8
Cetinje	98	91.19	9
Žabljak	120.9	89.98	10
Ulcinj	108.6	83.47	11
Plužine	76.2	82.35	12
Pljevlja	93.2	78.55	13
Kolašin	84	74.11	14
Mojkovac	90.3	73.48	15
Šavnik	65.4	66.47	16
Bijelo Polje	89.4	64.78	17
Berane	60.1	58.43	18
Tuzi		56.35	19
Rožaje	76.7	52.73	20
Plav	93	47.24	21
Gusinje	73.5	43.96	22
Andrijevica	42	41.6	23
Petnjica	31.5	28.13	24

114. Broj korisnika penzije i prosječna penzija, po vrstama prava i opštinama - decembar 2020. godine

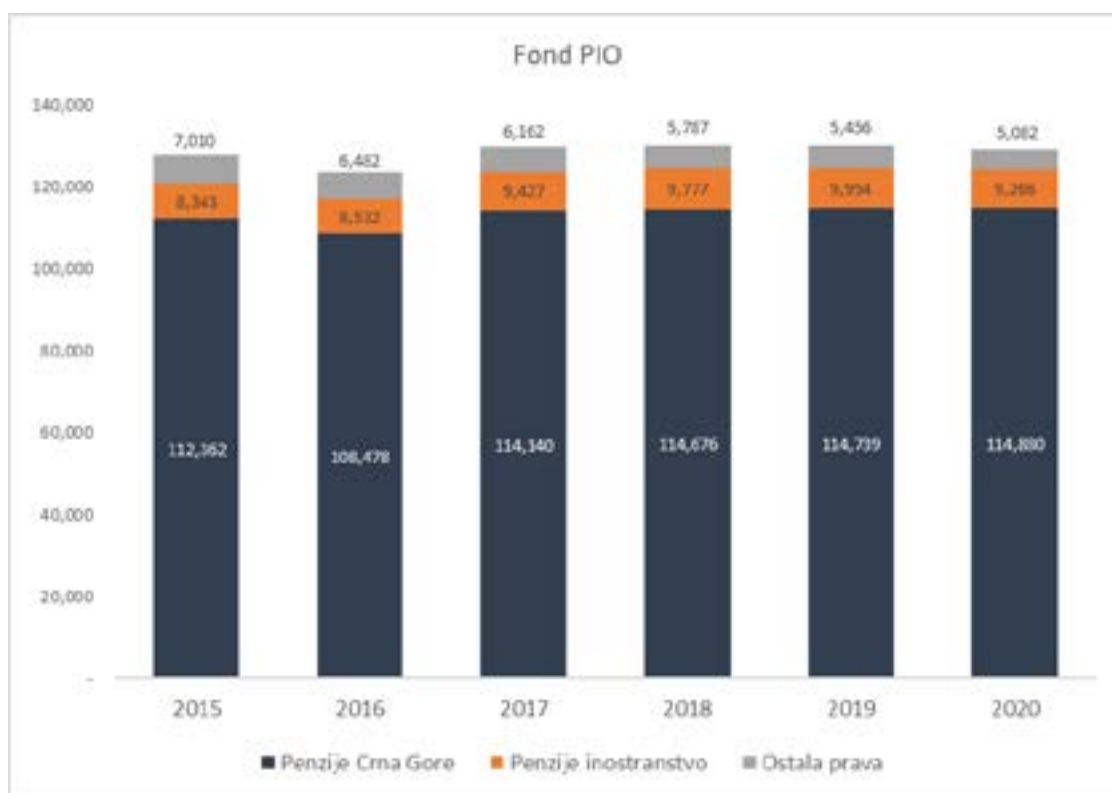
U sledećoj tabeli je prikazan broj korisnika penzija kao i vrijednost proječne penzije, po vrstama penzija, kao i po opštinama.

Redni broj	OPŠTINE	Vrste penzija							
		Starosna		Invalidska		Porodična		UKUPNO	
		Broj korisnika	Prosječna penzija	Broj korisnika	Prosječna penzija	Broj korisnika	Prosječna penzija	Broj korisnika	Prosječna penzija
1	Andrijevica	432	227.96	124	211.37	247	187.64	803	213.00
2	Bar	4,566	305.51	1,124	238.14	1,912	232.95	7,602	277.30
3	Berane	2,623	267.26	895	225.66	1,464	201.40	4,982	240.43
4	Bijelo Polje	4,156	251.15	1,422	204.94	1,905	197.22	7,483	228.64
5	Budva	2,175	318.18	422	260.06	630	263.42	3,227	299.89
6	Cetinje	2,388	276.02	897	235.58	850	240.92	4,135	260.03
7	Danilovgrad	1,784	293.43	677	236.77	891	229.22	3,352	264.92
8	Gusinje	158	222.25	32	217.87	177	166.57	367	195.01
9	Herceg Novi	4,702	320.50	855	278.34	1,325	290.74	6,882	309.53
10	Kolašin	767	273.10	235	221.78	413	209.39	1,415	245.98
11	Kotor	3,169	356.08	651	270.48	1,044	293.16	4,864	331.12
12	Mojkovac	835	264.55	346	211.23	483	195.66	1,664	233.47
13	Nikšić	8,566	331.79	2,912	292.65	4,202	250.26	15,680	302.67
14	Petnjica	205	177.16	92	176.60	208	162.26	505	170.92
15	Plav	606	249.87	118	211.35	398	189.34	1,122	224.35
16	Pljevlja	3,956	328.43	737	254.61	1,998	223.67	6,691	289.02
17	Plužine	410	278.20	85	222.25	131	217.42	626	257.88
18	Podgorica	18,952	363.92	6,237	286.59	7,438	272.16	32,627	328.29
19	Rožaje	1,168	238.48	534	204.98	819	181.76	2,521	212.96
20	Šavnik	197	239.88	61	234.90	66	210.98	324	233.06
21	Tivat	2,004	375.99	329	303.31	632	314.01	2,965	354.71
22	Tuzi	523	258.17	201	222.58	465	185.65	1,189	223.79
23	Ulcinj	1,785	275.56	429	220.29	937	202.29	3,151	246.25
24	Žabljak	441	273.53	87	220.22	175	218.38	703	253.21
UKUPNO		66,568	320.85	19,502	260.46	28,810	241.81	114,880	290.78

115. Fond PIO – broj korisnika

Broj korisnika fonda PIO je rastao u 2017. i 2018. godini, dok je u ostalim godinama bio smanjen u manjoj ili većoj mjeri. U 2018. godini je ostvaren maksimalni broj korisnika – 130.240.

Broj korisnika penzija u Crnoj Gori je rastao iz godine u godinu, kao i broj penzija iz inostranstva, dok je broj korisnika ostalih prava u navedenom periodu opadao iz godine u godinu.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Penzije Crna Gore	112,362	108,478	114,140	114,676	114,739	114,880
Penzije inostranstvo	8,343	8,532	9,427	9,777	9,954	9,268
Ostala prava	7,010	6,482	6,162	5,787	5,456	5,082
Ukupno	127,715	123,492	129,729	130,240	130,149	129,230

116. Rekapitulacija ulaganja: Struktura i izvori ulaganja 2015-2019. godini

U sledećoj tabeli je data rekapitulacija ulaganja, po regionima i po pravcima razvoja. Takođe je prikazana i struktura navedenih ulaganja, shodno izvorima finansiranja.

Ukupno je u Crnu Goru, za period 2015 – 2019. godine, uloženo 3.240 miliona eura, od čega se 50% odnosi na ulaganja u oblasti održivog rasta, 44% na ulaganja u pametni rast, i 6% na ulaganja u inkluzivni rast. Kada je u pitanju preraspodjela uložених 3.240 miliona eura po regionima, 47% je uloženo u sjeverni region, 29% u središnji, i 24% u primorski region. Najveći udio u ukupno uložеним sredstvima čine krediti sa 37% i državni budžet sa 32%.

Pravac razvoja / Region	Državni budžet	Lokalni budžet	Donacije	EU fondovi	Privatne investicije	Krediti	Realizovana investicija / ulaganje
	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR
SJEVERNI REGION	807 M	19 M	21 M	30 M	298 M	356 M	1530 M
Održivi rast	682 M	16 M	8 M	28 M	234 M	160 M	1128 M
Pametnan rast	83 M	1 M	1 M	1 M	64 M	196 M	345 M
Inkluzivni rast	42 M	2 M	12 M	0.8 M	-	0.1 M	57 M
SREDIŠNJI REGION	191 M	48 M	14 M	10 M	141 M	526 M	930 M
Pametnan rast	21 M	2 M	0.3 M	1 M	115 M	463 M	602 M
Održivi rast	93 M	36 M	4 M	8 M	26 M	46 M	213 M
Inkluzivni rast	77 M	10 M	10 M	1 M	0.4 M	17 M	115 M
PRIMORSKI REGION	44 M	28 M	3 M	8 M	383 M	314 M	780 M
Pametnan rast	4 M	1 M	M	1 M	235 M	235 M	477 M
Održivi rast	26 M	25 M	3 M	7 M	148 M	76 M	284 M
Inkluzivni rast	14 M	1 M	-	1 M	-	3 M	19 M
UKUPNO CRNA GORA	1042 M	95 M	38 M	48 M	822 M	1196 M	3240 M
ODRŽIVI RAST	801 M	77 M	15 M	43 M	407 M	282 M	1625 M
PAMETAN RAST	108 M	4 M	1 M	3 M	414 M	894 M	1424 M
INKLUZIVNI RAST	133 M	14 M	22 M	2 M	0.4 M	20 M	191 M

Lista tabela i grafika u okviru dijela II

1.	<i>Broj privrednih društava po regionima.....</i>	<i>177</i>
2.	<i>Opštine primorskog regiona: broj privrednih društava</i>	<i>177</i>
3.	<i>Opštine sjevernog regiona: broj privrednih društava</i>	<i>178</i>
4.	<i>Opštine središnjeg regiona: broj privrednih društava</i>	<i>179</i>
5.	<i>Broj zaposlenih po regionima</i>	<i>179</i>
6.	<i>Broj nezaposlenih po regionima</i>	<i>180</i>
7.	<i>Broj penzionera po regionima</i>	<i>181</i>
8.	<i>Primorski region: broj zaposlenih</i>	<i>182</i>
9.	<i>Primorski region: promjena broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu.....</i>	<i>182</i>
10.	<i>Primorski region: broj nezaposlenih</i>	<i>182</i>
11.	<i>Primorski region: promjena broja nezaposlenih u odnosu na prethodnu godinu.....</i>	<i>183</i>
12.	<i>Primorski region: broj penzionera</i>	<i>183</i>
13.	<i>Primorski region: broj zaposlenih, broj nezaposlenih, broj penzionera</i>	<i>184</i>
14.	<i>Opštine primorskog regiona: broj zaposlenih.....</i>	<i>184</i>
15.	<i>Opštine primorskog regiona: broj nezaposlenih.....</i>	<i>185</i>
16.	<i>Opštine primorskog regiona: broj penzionera</i>	<i>186</i>
17.	<i>Sjeverni region: broj zaposlenih.....</i>	<i>187</i>
18.	<i>Sjeverni region: Promjena broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu</i>	<i>188</i>
19.	<i>Sjeverni region: Broj nezaposlenih.....</i>	<i>188</i>
20.	<i>Sjeverni region: Promjena broja nezaposlenih u odnosu na prethodnu godinu</i>	<i>188</i>
21.	<i>Sjeverni region: Broj penzionera.....</i>	<i>189</i>
22.	<i>Sjeverni region - broj zaposlenih, broj nezaposlenih, broj penzionera.....</i>	<i>189</i>
23.	<i>Opštine sjevernog regiona: broj zaposlenih.....</i>	<i>190</i>
24.	<i>Opštine sjevernog regiona: broj nezaposlenih.....</i>	<i>190</i>
25.	<i>Opštine sjevernog regiona: broj penzionera.....</i>	<i>191</i>
26.	<i>Središnji region: broj zaposlenih.....</i>	<i>192</i>
27.	<i>Središnji region: Promjena broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu</i>	<i>193</i>
28.	<i>Središnji region: Broj nezaposlenih.....</i>	<i>193</i>
29.	<i>Središnji region: Promjena broja nezaposlenih u odnosu na prethodnu godinu</i>	<i>194</i>
30.	<i>Središnji region: Broj penzionera.....</i>	<i>194</i>
31.	<i>Središnji region - broj zaposlenih, broj nezaposlenih, broj penzionera.....</i>	<i>195</i>
32.	<i>Opštine središnjeg regiona: broj zaposlenih.....</i>	<i>195</i>
33.	<i>Opštine središnjeg regiona: broj nezaposlenih</i>	<i>196</i>
34.	<i>Opštine središnjeg regiona: broj penzionera</i>	<i>197</i>
35.	<i>Poslovni prihod po regionima.....</i>	<i>198</i>
36.	<i>Neto rezultat iz poslovanja po regionima.....</i>	<i>199</i>
37.	<i>Egalizacioni fond po regionima</i>	<i>200</i>
38.	<i>Primorski region: Poslovni prihod.....</i>	<i>200</i>

39.	<i>Primorski region: Promjena poslovnog prihoda u odnosu na prethodnu godinu</i>	<i>201</i>
40.	<i>Opštine primorskog regiona: Poslovni prihod</i>	<i>201</i>
41.	<i>Primorski region: Neto poslovni rezultat</i>	<i>202</i>
42.	<i>Primorski region: Promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu</i>	<i>203</i>
43.	<i>Sjeverni region: Poslovni prihod</i>	<i>203</i>
44.	<i>Sjeverni region: Promjena poslovnog prihoda u odnosu na prethodnu godinu.....</i>	<i>204</i>
45.	<i>Opštine sjevernog regiona: Poslovni prihod</i>	<i>204</i>
46.	<i>Sjeverni region: Neto poslovni rezultat.....</i>	<i>205</i>
47.	<i>Sjeverni region: Promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu.....</i>	<i>206</i>
48.	<i>Središnji region: Poslovni prihod.....</i>	<i>206</i>
49.	<i>Središnji region: Promjena poslovnog prihoda u odnosu na prethodnu godinu.....</i>	<i>206</i>
50.	<i>Opštine središnjeg regiona: Poslovni prihod.....</i>	<i>207</i>
51.	<i>Središnji region: Neto poslovni rezultat.....</i>	<i>208</i>
52.	<i>Središnji region: Promjena neto rezultata u odnosu na prethodnu godinu.....</i>	<i>208</i>
53.	<i>Poslovni prihod – Budva, Bijelo Polje i Podgorica (opštine sa najvećim prihodom u svojim regionima).....</i>	<i>208</i>
54.	<i>Neto rezultat 3 opštine središnjeg regiona: Podgorica, Nikšić, Danilovgrad.....</i>	<i>209</i>
55.	<i>Poslovni prihod 3 opštine središnjeg regiona: Podgorica, Nikšić, Danilovgrad</i>	<i>209</i>
56.	<i>Poslovni prihod po sektorima djelatnosti</i>	<i>210</i>
57.	<i>Primorski region: Poslovni prihod po sektorima djelatnosti</i>	<i>211</i>
58.	<i>Sjeverni region: Poslovni prihod po sektorima djelatnosti.....</i>	<i>212</i>
59.	<i>Središnji region: Poslovni prihod po sektorima djelatnosti.....</i>	<i>213</i>
60.	<i>Turizam (5510, 5610, 7911, 7912).....</i>	<i>214</i>
61.	<i>Sektor A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – Poslovni prihod.....</i>	<i>215</i>
62.	<i>Sektor A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – Broj zaposlenih</i>	<i>215</i>
63.	<i>Sektor A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo – Neto rezultat</i>	<i>216</i>
64.	<i>Sektor B: Vađenje ruda i kamena – Poslovni prihod.....</i>	<i>216</i>
65.	<i>Sektor B: Vađenje ruda i kamena – Broj zaposlenih</i>	<i>217</i>
66.	<i>Sektor B: Vađenje ruda i kamena – Neto rezultat</i>	<i>217</i>
67.	<i>Sektor C: Prerađivačka industrija – Poslovni prihod</i>	<i>218</i>
68.	<i>Sektor C: Prerađivačka industrija – Broj zaposlenih</i>	<i>218</i>
69.	<i>Sektor C: Prerađivačka industrija – Neto rezultat.....</i>	<i>219</i>
70.	<i>Sektor D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija – Poslovni prihod</i>	<i>219</i>
71.	<i>Sektor D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija – Broj zaposlenih.....</i>	<i>220</i>
72.	<i>Sektor D: Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija – Neto rezultat</i>	<i>220</i>
73.	<i>Sektor E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti – Poslovni prihod</i>	<i>221</i>
74.	<i>Sektor E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti – Broj zaposlenih</i>	<i>221</i>

75.	<i>Sektor E: Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti – Neto rezultat</i>	<i>222</i>
76.	<i>Sektor F: Građevinarstvo – Poslovni prihod.....</i>	<i>223</i>
77.	<i>Sektor F: Građevinarstvo – Broj zaposlenih.....</i>	<i>223</i>
78.	<i>Sektor F: Građevinarstvo – Neto rezultat</i>	<i>224</i>
79.	<i>Sektor G: Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala – Poslovni prihod</i>	<i>224</i>
80.	<i>Sektor G: Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala – Broj zaposlenih</i>	<i>225</i>
81.	<i>Sektor G: Trgovina na veliko i trgovina na malo; popravka motornih vozila i motocikala – Neto rezultat.....</i>	<i>225</i>
82.	<i>Sektor H: Saobraćaj i skladištenje – Poslovni prihod</i>	<i>226</i>
83.	<i>Sektor H: Saobraćaj i skladištenje – Broj zaposlenih</i>	<i>226</i>
84.	<i>Sektor H: Saobraćaj i skladištenje – Neto rezultat.....</i>	<i>227</i>
85.	<i>Sektor I: Usluge smještaja i hrane – Poslovni prihod</i>	<i>227</i>
86.	<i>Sektor I: Usluge smještaja i hrane – Broj zaposlenih</i>	<i>228</i>
87.	<i>Sektor I: Usluge smještaja i hrane – Neto rezultat</i>	<i>229</i>
88.	<i>Sektor J: Informisanje i komunikacije – Poslovni prihod</i>	<i>229</i>
89.	<i>Sektor J: Informisanje i komunikacije – Broj zaposlenih</i>	<i>230</i>
90.	<i>Sektor J: Informisanje i komunikacije – Neto rezultat.....</i>	<i>230</i>
91.	<i>Sektor L: Poslovanje nekretninama – Poslovni prihod</i>	<i>231</i>
92.	<i>Sektor L: Poslovanje nekretninama – Broj zaposlenih</i>	<i>231</i>
93.	<i>Sektor L: Poslovanje nekretninama – Neto rezultat</i>	<i>232</i>
94.	<i>Sektor M: Stručne, naučne i tehničke djelatnosti – Poslovni prihod</i>	<i>232</i>
95.	<i>Sektor M: Stručne, naučne i tehničke djelatnosti – Broj zaposlenih</i>	<i>233</i>
96.	<i>Sektor M: Stručne, naučne i tehničke djelatnosti – Neto rezultat.....</i>	<i>233</i>
97.	<i>Sektor N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti – Poslovni prihod.....</i>	<i>234</i>
98.	<i>Sektor N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti – Broj zaposlenih</i>	<i>234</i>
99.	<i>Sektor N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti – Neto rezultat</i>	<i>235</i>
100.	<i>Sektor R: Umjetnost, zabava i rekreacija – Poslovni prihod</i>	<i>235</i>
101.	<i>Sektor R: Umjetnost, zabava i rekreacija – Broj zaposlenih.....</i>	<i>236</i>
102.	<i>Sektor R: Umjetnost, zabava i rekreacija – Neto rezultat.....</i>	<i>236</i>
103.	<i>Sektor S: Ostale uslužne djelatnosti – Poslovni prihod</i>	<i>237</i>
104.	<i>Sektor S: Ostale uslužne djelatnosti – Broj zaposlenih.....</i>	<i>237</i>
105.	<i>Sektor S: Ostale uslužne djelatnosti – Neto rezultat.....</i>	<i>238</i>
106.	<i>Kompjutersko programiranje 6201 – Broj privrednih društava</i>	<i>239</i>
107.	<i>Kompjutersko programiranje 6201 – Broj zaposlenih</i>	<i>239</i>
108.	<i>Kompjutersko programiranje 6201 – Poslovni prihod</i>	<i>239</i>
109.	<i>Kompjutersko programiranje 6201 – Neto rezultat.....</i>	<i>240</i>
110.	<i>Šifre djelatnosti sa rastom prihoda preko 5% u posljednjih 5 godina.....</i>	<i>240</i>
111.	<i>Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5% (poslovni prihod u 2020. se kretao u intervalu od 50-200 mil. EUR).....</i>	<i>241</i>

112.	<i>Šifre djelatnosti koje su imale rast poslovnog prihoda u 2020. preko 5% (poslovni prihod u 2020. se kretao u intervalu od 10-50 mil. EUR).....</i>	242
113.	<i>Indeks konkurentnosti (2015-2017), indeks razvijenosti (2016-2018), stepen razvijenosti (2016-2018).....</i>	243
114.	<i>Broj korisnika penzije i prosječna penzija, po vrstama prava i opštinama - decembar 2020. godine.....</i>	244
115.	<i>Fond PIO – broj korisnika.....</i>	245
116.	<i>Rekapitulacija ulaganja: Struktura i izvori ulaganja 2015-2019. godini.....</i>	246

DIO III

Dostavljene investicije i reforme od stakeholdera

DIO III

Dostavljene investicije i
reformne od *stakeholdera*

42	Diverzifikacija poslovanja u poljoprivredu i turizmu	43	Investiranje u razvoj turizma	44	Investiranje u razvoj turizma	45	Investiranje u razvoj turizma	46	Investiranje u razvoj turizma	47	Investiranje u razvoj turizma	48	Investiranje u razvoj turizma	49	Investiranje u razvoj turizma	50	Investiranje u razvoj turizma	51	Investiranje u razvoj turizma	52	Investiranje u razvoj turizma	53	Investiranje u razvoj turizma	54	Investiranje u razvoj turizma	55	Investiranje u razvoj turizma	56	Investiranje u razvoj turizma	57	Investiranje u razvoj turizma	58	Investiranje u razvoj turizma	59	Investiranje u razvoj turizma	60	Investiranje u razvoj turizma	61	Investiranje u razvoj turizma	62	Investiranje u razvoj turizma	63	Investiranje u razvoj turizma	64	Investiranje u razvoj turizma	65	Investiranje u razvoj turizma	66	Investiranje u razvoj turizma	67	Investiranje u razvoj turizma	68	Investiranje u razvoj turizma
42	Diverzifikacija poslovanja u poljoprivredu i turizmu	43	Investiranje u razvoj turizma	44	Investiranje u razvoj turizma	45	Investiranje u razvoj turizma	46	Investiranje u razvoj turizma	47	Investiranje u razvoj turizma	48	Investiranje u razvoj turizma	49	Investiranje u razvoj turizma	50	Investiranje u razvoj turizma	51	Investiranje u razvoj turizma	52	Investiranje u razvoj turizma	53	Investiranje u razvoj turizma	54	Investiranje u razvoj turizma	55	Investiranje u razvoj turizma	56	Investiranje u razvoj turizma	57	Investiranje u razvoj turizma	58	Investiranje u razvoj turizma	59	Investiranje u razvoj turizma	60	Investiranje u razvoj turizma	61	Investiranje u razvoj turizma	62	Investiranje u razvoj turizma	63	Investiranje u razvoj turizma	64	Investiranje u razvoj turizma	65	Investiranje u razvoj turizma	66	Investiranje u razvoj turizma	67	Investiranje u razvoj turizma	68	Investiranje u razvoj turizma

Nema tabela koje se pominju u tekstovima

DIO IV

Operativni ciljevi, indikatori, prioriteti i mjere

DIO IV

Operativni ciljevi, indikatori, prioriteti i mjere

1. Izvršni rezime

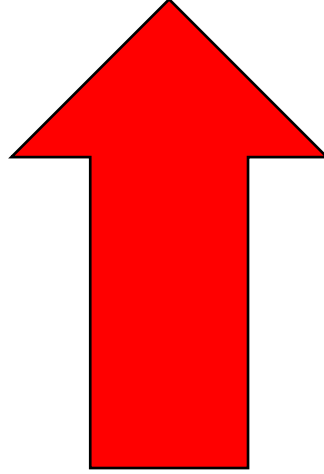
Shodno Platformi ekonomskog oporavka, definisano je 14 principa za njenu implementaciju. Da bi se principi ispunili, određeno je šest operativnih ciljeva, 19 prioriteta i 243 mjere. Definisan je ukupno 41 indikator od kojih 13 kvalitativnih i 28 kvantitativnih indikatora.

Principi ekonomskog oporavka	Operativni ciljevi
<ul style="list-style-type: none"> • Građani Crne Gore na prvom mjestu; • Stabilizacija demografske krize; • Smanjenje nezaposlenosti; • Odgovorna socijalna politika; • Oporavak javnih finansija; • Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju; • Zelena tranzicija i digitalna ekonomija; • Ohrabrivanje i njegovanje privatne inicijative; • Ravnomjeran regionalni rast i razvoj • Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju • Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma • Privlačenje stranih direktnih investicija • Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata; • Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU. 	<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj privrede Crne Gore u periodu 2022-2026. • Stabilizacija socio-demografskih izazova, jačanje kadrovskih potencijala • Kvalitetnija realizacija infrastrukturnih projekata • Makroekonomska stabilnost, snažne i održive javne finansije • Inovacije, digitalizacija i zelena ekonomija • Dobro upravljanje, efikasna koordinacija i monitoring strateških dokumenata i projekata

Posebno treba istaći da Platforma ekonomskog oporavka predstavlja okvirni dokument na osnovu kojeg se mogu dizajnirati buduće aktivnosti svih aktera u crnogorskom društvu. Kao takva, Platforma ekonomskog oporavka pruža glavne smjernice ekonomskog razvoja Crne Gore u narednom periodu.

2. Veza principa ekonomskog oporavka i operativnih ciljeva

Principi ekonomskog oporavka
<ul style="list-style-type: none"> • Građani Crne Gore na prvom mjestu; • Stabilizacija demografske krize; • Smanjenje nezaposlenosti; • Odgovorna socijalna politika; • Oporavak javnih finansija; • Vladavina prava i nulta tolerancija na korupciju; • Zelena tranzicija i digitalna ekonomija; • Ohrabrivanje i njegovanje privatne inicijative; • Ravnomjeran regionalni rast i razvoj • Ekonomija zasnovana na inovacijama i znanju • Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije održivog turizma • Privlačenje stranih direktnih investicija • Jačanje sistema kontrole, unaprijeđena koordinacija i planiranje infrastrukturnih projekata; • Regionalna saradnja u kontekstu ubrzanog pridruživanja EU.

Operativni ciljevi
<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj privrede Crne Gore u periodu 2022-2026. • Stabilizacija socio-demografskih izazova, jačanje kadrovskih potencijala • Kvalitetnija realizacija infrastrukturnih projekata • Makroekonomska stabilnost, snažne i održive javne finansije • Inovacije, digitalizacija i zelena ekonomija • Dobro upravljanje, efikasna koordinacija i monitoring strateških dokumenata i projekata

3. Pregled indikatora

U okviru šest operativnih ciljeva, postavljen je ukupno 41 indikator i to 13 kvalitativnih i 28 kvantitativnih indikatora:

Operativni cilj	Kvalitativni	Kvantitativni	Ukupno
Operativni cilj 1: Razvoj privrede Crne Gore u periodu 2022-2026.	1	6	7
Operativni cilj 2: Stabilizacija socio-demografskih izazova, jačanje kadrovskih potencijala	1	7	8
Operativni cilj 3: Kvalitetnija realizacija infrastrukturnih projekata	2	4	6
Operativni cilj 4: Makroekonomska stabilnost, snažne i održive javne finansije	4	8	12
Operativni cilj 5: Inovacije, digitalizacija i zelena ekonomija	4	3	7
Operativni cilj 6: Dobro upravljanje, efikasna koordinacija i monitoring strateških dokumenata i projekata	1		1
Ukupno	13	28	41

3.1. Broj prioriteta i mjera po operativnim ciljevima

Prioriteti i mjere su definisani na osnovu urađene dijagnoze koje su pratile detaljne analize, predloga Programa ekonomskih reformi 2022-2024. godine, predloga Fiskalne strategije, izvještaja Evropske komisije kao i predloženih mjera od strane ključnih aktera crnogorskog društva.

Platforma ekonomskog oporavka se sastoji iz šest operativnih ciljeva, 19 prioriteta i 243 mjere.

Operativni ciljevi i prioriteti	Mjere
Operativni cilj 1: Razvoj privrede Crne Gore u periodu 2022-2026.	45
Prioritet 1.1: Jačanje domaće privrede	33
Prioritet 1.2: Povećanje podrške za izvoznike	4
Prioritet 1.3: Redizajniranje turizma	8
Operativni cilj 2: Stabilizacija socio-demografskih izazova, jačanje kadrovskih potencijala	32
Prioritet 2.1: Smanjenje regionalnih dispariteta	4
Prioritet 2.2: Smanjenje nejednakosti u društvu	15
Prioritet 2.3: Jačanje kapaciteta Zavoda za zapošljavanje	8
Prioritet 2.4: Jačanje kapaciteta Uprave za kadrove	5
Operativni cilj 3: Kvalitetnija realizacija infrastrukturnih projekata	47
Prioritet 3.1: Kvalitetna realizacija infrastrukturnih projekata	22
Prioritet 3.2: Fer energetska tranzicija	13
Prioritet 3.3: Bolja saobraćajna integracija	12
Operativni cilj 4: Makroekonomska stabilnost, snažne i održive javne finansije	59
Prioritet 4.1: Reforma poreske politike	19
Prioritet 4.2: Borba protiv sive ekonomije i korupcije	13
Prioritet 4.3: Održive javne finansije	14
Prioritet 4.4: Stabilan finansijski sektor	13
Operativni cilj 5: Inovacije, digitalizacija i zelena ekonomija	43
Prioritet 5.1: Inovativna i digitalna Crna Gora	28
Prioritet 5.2: Zelena Crna Gora	15

Operativni cilj 6: Dobro upravljanje, efikasna koordinacija i monitoring strateških dokumenata i projekata	17
Prioritet 6.1: Unaprijediti sistem strateškog planiranja	3
Prioritet 6.2: Bolja koordinacija centralne vlade, operativnih uprava i tijela, jedinica lokalne samouprave, međunarodnih institucija	3
Prioritet 6.3: Dobro upravljanje	11
Ukupno	243

*Napomena: Pojedine mjere se mogu odnositi na više operativnih ciljeva.

3.2. Finansijski plan za realizaciju Platforme ekonomskog oporavka, kumulativno za period 2022-2026. godine

Stavka	Iznos
Realizacija kapitalnog budžeta	1.500.000.000
Plasmani privredi kroz državnu banku/IRF	1.000.000.000
Realizacija projekata iz Ekonomskog i investicionog plana za Zapadni Balkan	500.000.000
Investicije u fer energetska tranziciju iz sopstvenih sredstava, kredita i ostalih grantova (državne i privatne kompanije)	500.000.000
Realizacija agrobudžeta	350.000.000
Plasmani privredi kroz mehanizam kreditno-garantnog fonda	300.000.000
Izdavanja u istraživanje i razvoj	200.000.000
Ukupno	4.350.000.000

Prilikom definisanja finansijskog plana za realizaciju Platforme ekonomskog oporavka, korišćen je princip opreznosti iz razloga što će biti potrebno uložiti dodatne napore za administrativni i operativni dio u implementaciji složenih reformskih zahvata koji je slabost Crne Gore u ovom trenutku, zbog ograničenih kapaciteta koji su uslovljeni veličinom države.

**Detaljni prikaz
operativnih ciljeva, prioriteta i mjera**

4. Operativni cilj 1: Razvoj privrede Crne Gore u periodu 2022-2026.

Indikatori	2020. godina		2026. godina	
	Ne	Da	Ne	Da
Formiran kreditno-garantni fond				
Plasmani privredi kroz mehanizam kreditno-garantnog fonda	0		Najmanje 300.000.000 eura (kumulativno za period)	
Plasmani privredi kroz državnu banku/IRF	200.000.000 eura		Najmanje 1.000.000.000 eura (kumulativno za period)	
Agrobudžet	44.800.000 eura		Najmanje 80.000.000 eura na kraju 2026. godine	
Broj noćenja u sjevernom regionu u odnosu na ukupan broj noćenja	3%		10%	
Prosječna dnevna potrošnja turista	55 eura		80 eura	
Pokrivenost uvoza izvozom	17,4%		25%	

Prioritet 1.1: Jačanje domaće privrede

- 1.1.1. Povećanje agrobudžeta na najmanje 80 miliona eura;
- 1.1.2. Sprovođenje koncepta socijalnog preduzetništva kroz osnivanje socijalnih privrednih društava;
- 1.1.3. Podrška crnogorskim kompanijama za lanac snabdijevanja kompanija iz EU i SAD koje sele poslovanje iz Kine;
- 1.1.4. Podrška investicijama u sektoru proizvodnje hrane u cilju jačanja konkurentnosti;
- 1.1.5. Obezbijediti plaćanje domaćih poljoprivrednih proizvođača u roku od 30 dana od strane trgovinskih lanaca;
- 1.1.6. Izgradnja mehanizma za privlačenje investicija prerađivačke i IKT industrije u biznis zone;
- 1.1.7. Omogućiti prisustvo domaćih proizvoda u objektima kolektivnog smještaja;
- 1.1.8. Veća podrška programa konkurentnosti sa fokusom na primarne i sekundarne sektore privrede;
- 1.1.9. Donošenje nove strategije razvoja poljoprivrede;
- 1.1.10. Donošenje smjernica za revitalizaciju i razvoj prerađivačke industrije;
- 1.1.11. Osnivanje uprave/agencije za plaćanja i jačanja administrativnih kapaciteta kako bi se obezbijedila efikasnost sprovođenja nacionalnih i EU mjera poljoprivrede i ruralnog razvoja;
- 1.1.12. Uspostavljanje logističke infrastrukture za distribuciju domaćih proizvoda;

- 1.1.1.13. Stvoriti pretpostavke za veću zastupljenost crnogorskih proizvođača na prodajnim mjestima;
 - 1.1.1.14. Unaprijediti strukturne mjere i tržišne politike u ribarstvu;
 - 1.1.1.15. Unapređenje sistema elektronske registracije preduzeća sa posebnim osvrtom na omogućavanje registracije svih vrsta kompanija;
 - 1.1.1.16. Usaglašavanje sektorskih zakona sa EU Direktivom o uslugama;
 - 1.1.1.17. Jačanje konkurentne pozicije MIMSP kroz uspostavljanje jedinstvene pristupne tačke;
 - 1.1.1.18. Razmotriti osnivanje državne banke kroz transformaciju IRF-a;
 - 1.1.1.19. Osnovati kreditno-garantni fond;
 - 1.1.1.20. Razmotriti osnivanje državnog osiguravajućeg društva;
 - 1.1.1.21. Omogućiti šeme osiguranja finansiranja izvoza;
 - 1.1.1.22. Razmotriti mogućnost implementacije satelitskih računa u turizmu;
 - 1.1.1.23. Razmotriti mogućnost podrške osnivanju proizvođačkih organizacija i kooperative u sektoru poljoprivrede;
 - 1.1.1.24. Razmotriti mogućnost nastavka realizacije zajedničkih projekata proizvođača, Vlade, trgovačkih lanaca, ugostitelja i hotelijera:
 - Kupujemo domaće i Domaći ukusi;
 - 1.1.1.25. Razmotriti mogućnost kreiranja odgovarajućeg Programa tržišnih intervencija za otkup tržišnih viškova domaćih poljoprivrednih proizvoda;
 - 1.1.1.26. Razmotriti mogućnost podrške privrednim subjektima u sektorima konditorske, pekarske industrije i sektora flaširanja voda;
 - 1.1.1.27. Razmotriti mogućnost podsticanja razvoja poslovne infrastrukture u skladu sa potrebama MIMSP;
 - 1.1.1.28. Razmotriti mogućnost stvaranja pretpostavki za korišćenje sredstava iz programa EU PRO za povećanje konkurentnosti;
 - privrednih subjekata u sektoru metalske industrije, građevinarstva, drvne industrije;
 - 1.1.1.29. Razmotriti mogućnost unapređivanja rada u Slobodnoj zoni Luka Bar (rad skenera, poboljšanje organizacije i efikasnosti rada carinskih organa);
 - 1.1.1.30. Razmotriti mogućnost obnavljanja i unapređivanja kapaciteta Luke Bar;
 - 1.1.1.31. Razmotriti mogućnost kreiranja novih kreditnih instrumenata za privredu;
 - 1.1.1.32. Razmotriti mogućnost sprovođenja procesa sertifikacije šuma po FSC standardima;
 - 1.1.1.33. Razmotriti mogućnost reorganizacije koncesionog modela gazdovanja šumama.
- Prioritet 1.2: Povećanje podrške za izvoznike i supstitucije uvoza**
- 1.2.1. Privlačenje stranih direktnih investicija u primarne i sekundarne sektore privrede;

- 1.2.2. Jačanje uloge ekonomske diplomatije uz snažnu koordinaciju sa MVP, ambasadama i diplomatskim predstavništvima;
- 1.2.3. Izdašnije mjere za podršku izveznoj komponenti inovativne industrije;
- 1.2.4. Razmotriti mogućnost nastavka aktivnosti u cilju stimulisanja supstitucije uvoza.

Prioritet 1.3: Redizajniranje turizma

- 1.3.1. Stvaranje visokokvalitetnog integrisanog turističkog proizvoda;
- 1.3.2. Implementacija održivog zelenog turizma;
- 1.3.3. Unapređenje kvaliteta smještajnih jedinica;
- 1.3.4. Razvoj destinacijskog menadžmenta;
- 1.3.5. Specijalizacija turističkih proizvoda visoke dodate vrijednosti na seoskim, planinskim i udaljenim područjima;
- 1.3.6. Fokusiranje na produženje sezone;
- 1.3.7. Povećanje broja turista u centralnom i sjevernom regionu;
- 1.3.8. Jačanje i uvođenje šema kvaliteta standarda.

5. Operativni cilj 2: Stabilizacija socio-demografskih izazova, jačanje kadrovskih potencijala

Indikator	2020. godina	2026. godina
GINI koeficijent	34,1 (2019)	<30
Stopa nezaposlenosti (Anketa o radnoj snazi)	21,2% % (četvrti kvartal 2020.)	<12%
Stopa nezaposlenosti – mladi	30,6 ⁸¹	<20%
Stopa rizika od siromaštva	24,5%	<15%
Broj zaposlenih (Anketa o radnoj snazi) ⁸²	199.100	280.000
Minimalna zarada	222 eura	Najmanje 500 eura
Prosječna zarada	524 eura	Najmanje 900 eura
Ostvareni UN ciljevi održivog razvoja	Nijedan	4 cilja ostvarena

Prioritet 2.1: Smanjenje regionalnih dispariteta

- 2.1.1. Najmanje 30% plasmana državne banke (IRF) usmjeriti na sjeverni region;
- 2.1.2. Najmanje 30% plasmana kreditno-garantnog fonda umjeriti na sjeverni region;
- 2.1.3. Opremanje biznis zona na sjeveru iz državnog budžeta;
- 2.1.4. Razmotriti mogućnost nastavka aktivnosti u cilju daljeg razvoja poslovne infrastrukture.

Prioritet 2.2: Smanjenje nejednakosti u društvu

- 2.2.1. Plasiranje najmanje 10% kredita IRF (ili državne banke) i kroz KGF kompanijama u vlasništvu žena;
- 2.2.2. Razmotriti veće poreske olakšice za porodice sa više djece;
- 2.2.3. Unapređenje poslovnog ambijenta kroz ekonomsko osnaživanje žena, mladih i ranjivih kategorija društva;
- 2.2.4. Uvođenje programa Garancija za mlade u Crnoj Gori;
- 2.2.5. Usvojiti Nacionalnu strategiju za inkluziju osoba sa invaliditetom;
- 2.2.6. Usvojiti Nacionalnu strategiju za borbu protiv siromaštva;

⁸¹ https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=yth_empl_100&lang=en

⁸² Metodologija za broj zaposlenih Monstata: [https://monstat.org/userfiles/file/zarade/Prirucnik%20nezaposlenosti%20u%20CG_20_3_2015%20\(1\).pdf](https://monstat.org/userfiles/file/zarade/Prirucnik%20nezaposlenosti%20u%20CG_20_3_2015%20(1).pdf)

- 2.2.7. Podizanje nivoa kompetentnosti zaposlenih, reforma cjeloživotnog učenja;
- 2.2.8. Uvođenje novih šema rada, usklađivanje profesionalnih i privatnih obaveza;
- 2.2.9. Unaprijediti grant šeme za zapošljavanje osoba s invaliditetom s akcentom na sticanje kvalifikacija za održiva i dugoročna radna mjesta s fokusom na unapređenje zapošljivosti;
- 2.2.10. Sprovesti mentorsku podršku za pronalazak posla (aktivacija) i zadržavanje radnog mjesta za osobe s invaliditetom (sticanje vještina i napredak);
- 2.2.11. Razmotriti inkluzivni oporavak s fokusom na poboljšanje životnog standarda osoba s invaliditetom;
- 2.2.12. Reforma nacionalnog sistema utvrđivanja invaliditeta;
- 2.2.13. Unapređivanje procesa standardizacije usluga u oblasti socijalne i dječije zaštite i procesa licenciranja pružalaca socijalnih usluga;
- 2.2.14. Unapređenje poreskih i drugih propisa od značaja za razvoj davanja za opšte dobro (društveno odgovorno poslovanje);
- 2.2.15. Usvojiti zakon o stečaju za fizička lica.

Prioritet 2.3: Jačanje kapaciteta Zavoda za zapošljavanje

- 2.3.1. Jačanje operativnih kapaciteta Zavoda za zapošljavanje za sprovođenje usluga i mjera putem digitalizacije;
- 2.3.2. Povećanje budžeta za aktivne mjere zapošljavanja teže zapošljivih lica;
- 2.3.3. Povećanje zapošljivosti odraslih kroz unapređenje njihovih vještina i kompetencija potrebnih tržištu rada;
- 2.3.4. Podržati mlade i žene u njihovom prelasku na tržište rada;
- 2.3.5. Povećati izdvajanja za dokvalifikacije i prekvalifikacije;
- 2.3.6. Uspostaviti bolju povezanost između ZZCG i centara za socijalni rad;
- 2.3.7. Uspostavljene procedure za zahtjeve stranih radnika za privremeni boravak i sezonsko zapošljavanje u crnogorskim predstavništvima u zemlji odakle dolaze;
- 2.3.8. Implementirati bolju povezanost između baza podataka Zavoda za zapošljavanje i Uprave prihoda i carina.

Prioritet 2.4 : Jačanje kapaciteta Uprave za kadrove

- 2.4.1. Unapređenje postupka oglašavanja, selekcije kandidata, kadrovskog planiranja;
- 2.4.2. Unapređenje stručnog osposobljavanja; razvoj novih oblika edukacije, uključujući inovacije i digitalizaciju;
- 2.4.3. Unapređenje sistema upravljanja ljudskim resursima;
- 2.4.4. Unapređenje Centralne kadrovske evidencije;
- 2.4.5. Razvoj novih e-servisa.

6. Operativni cilj 3: Kvalitetnija realizacija infrastrukturnih projekata

<i>Indikatori</i>	<i>2020. godina</i>	<i>2026. godina</i>
Realizacija kapitalnog budžeta ⁸³	178.000.000 eura	1.500.000.000 eura (kumulativno za period)
Realizacija projekata iz Ekonomskog i investicionog plana za Zapadni Balkan	0 eura	500.000.000 eura (kumulativno za period)
Investicije u fer energetske tranziciju iz sopstvenih sredstava, kredita i ostalih grantova (državne i privatne kompanije)	N/A	500.000.000 eura (kumulativno za period)
Poboljšanje projektne dokumentacije za projekte sa jedinstvene liste infrastrukturnih projekata	Mali broj projekata ima zrelost projekata koji su spremni za finansiranje	Najmanje 30% projekata u kategoriju 1a ili 1b
Izgradnja auto-puta Bar–Boljaře	Nezavršena prioriteta dionica Mateševo–Kolašin	Završena prioriteta i dionica auto-puta do granice sa Srbijom (2027. godina)
Realizacija Strategije razvoja energetike	22,7%	Najmanje 70%

Prioritet 3.1: Kvalitetna realizacija infrastrukturnih projekata

- 3.1.1. Ojačati kapacitete za planiranje i pripremu projekata;
- 3.1.2. Revidiranje jedinstvene liste prioriteta infrastrukturnih projekata u smislu stepena zrelosti projekata i potrebnih troškova za realizaciju;
- 3.1.3. Kvalitetnija realizacija projekata koji se mogu finansirati iz EU fondova;
- 3.1.4. Kvalitetnija realizacija projekata koji se finansiraju iz kapitalnog budžeta;
- 3.1.5. Unapređenje administrativnih kapaciteta u ključnim institucijama koje se bave planiranjem i upravljanjem sredstvima EU podrške, prije svega u Upravi javnih radova i Upravi za saobraćaj;
- 3.1.6. Zamjena visokonaponske opreme u trafostanicama;
- 3.1.7. Rekonstrukcija sistema zaštite u prenosnoj mreži;

⁸³ Kapitalni dio državnog budžeta

- 3.1.8. Početak izgradnje HE Komarnica;
- 3.1.9. Izgradnja novih trafostanica u sjevernom regionu;
- 3.1.10. Dogradnja HE Perućica;
- 3.1.11. Implementacija projekta Solari 10.000+;
- 3.1.12. Implementacija Smart grid i Smart Metering sistema u distributivnoj mreži CEDIS;
- 3.1.13. Razvoj infrastrukture za širokopojasni pristup internetu;
- 3.1.14. Poboljšanje energetske efikasnosti u zgradama javnog i rezidencijalnog sektora;
- 3.1.15. Rekonstrukcija magistralnog puta M-3, dionica Podgorica–Danilovgrad;
- 3.1.16. Rekonstrukcija magistralnog puta M-3, dionica Nikšić–Danilovgrad;
- 3.1.17. Rekonstrukcija magistralnog puta M-3, obilaznica oko Nikšića;
- 3.1.18. Rekonstrukcija magistralnog puta M-3, dionica Vidrovan–Jasenovo Polje;
- 3.1.19. Rekonstrukcija magistralnog puta M-3, dionica Zaborje–Seljani;
- 3.1.20. Rekonstrukcija magistralnog puta M-3, dionica Seljani–Plužine;
- 3.1.21. Rekonstrukcija magistralnog puta Šćepan Polje–Plužine;
- 3.1.22. Razmotriti sljedeće inicijative opština⁸⁴:
 - 3.1.22.1. Izgradnja sabirnog centra sa hladnjačom u opštini Tuzi;
 - 3.1.22.2. Proizvodnja huminskih đubriva, kulturnih supstrata, smješe za tresetne kocke i ljekovitog blata u Opštini Tuzi;
 - 3.1.22.3. Unapređenje sakupljanja i stepena prečišćavanja otpadnih voda u Kolašinu;
 - 3.1.22.4. Renoviranje i adaptacija objekata od javnog značaja u Kolašinu (Dom kulture, zgrada Opštine (Spomen-dom) Muzej, zgrada stare osnovne škole, Dom učenika);
 - 3.1.22.5. Unapređenje saobraćaja i urbane mobilnosti u Opštini Kolašin;
 - 3.1.22.6. Izgradnja sportske infrastrukture sa prilaznim saobraćajnicama u Opštini Kolašin;
 - 3.1.22.7. Unapređenje vodosnabdijevanja i upravljanja vodama i riječnim slivovima u Opštini Kolašin;
 - 3.1.22.8. Poboljšanje stepena energetske efikasnosti zgrada i javnih objekata u Opštini Kolašin;
 - 3.1.22.9. Unapređenje energetske efikasnosti javne rasvjete u Opštini Kolašin;
 - 3.1.22.10. Ušteda toplotne i električne energije u domaćinstvima u Opštini Kolašin;

⁸⁴ Opštine Žabljak, Kolašin, Berane i Tuzi su jedine JLS koje su dostavile predloge.

- 3.1.22.11. Održivo upravljanja zaštićenim područjima u Opštini Kolašin;
- 3.1.22.12. Izgradnja skijaške infrastrukture na Žabljaku.

Prioritet 3.2: Fer energetska tranzicija

- 3.2.1. Finansijska podrška domaćinstvima u cilju primjene mjera energetske efikasnosti;
- 3.2.2. Ekološka rekonstrukcija TE Pljevlja;
- 3.2.3. Uraditi analizu fer energetske tranzicije (*Just energy transition*);
- 3.2.4. Razmotriti formiranje holdinga - regionalnog centra za proizvodnju, preradu i plasman mliječnih proizvoda, voća i povrća, žitarica, meda, začinskog i ljekovitog bilja sa oznakom geografskog porijekla proizvoda i najvišim standardima kvaliteta u proizvodnji hrane u Pljevljima;
- 3.2.5. Razmotriti otvaranje fabrike za proizvodnju cementa u Pljevljima;
- 3.2.6. Razmotriti diversifikaciju djelatnosti eksploatacije uglja kao posljedica prilagođavanja mogućem napuštanju uglja u proizvodnji električne energije 2035. godine, jednim dijelom, u preradu drveta i proizvodnju proizvoda sa visokom dodatnom vrijednošću, na ekološko prihvatljiv način uz efikasno korišćenje resursa u skladu sa principima cirkularne ekonomije;
- 3.2.7. Značajne investicije EPCG grupe u obnovljive izvore energije;
- 3.2.8. Poboljšanje otpornosti električnih mreža i energetske tranzicije u ruralnim područjima;
- 3.2.9. Eksploatacija nafte i gasa na Jadranskom moru uz ispunjavanje najstrožih ekoloških kriterijuma;
- 3.2.10. Usvojiti zakon o mjerama sigurnosti prilikom istraživanja i proizvodnje ugljovodonika u podmorju;
- 3.2.11. Značajnije korišćenje alternativnih izvora energije kroz privatno javna partnerstva (solar, hidro, vjetar);
- 3.2.12. Bolja realizacija Strategije razvoja energetike;
- 3.2.13. Izgradnja VE Gvozd.

Prioritet 3.3: Bolja saobraćajna integracija

- 3.3.1. Uspostavljanje strateškog okvira za sprovođenje inteligentnih transportnih sistema (ITS) na ključnoj drumskoj, željezničkoj i pomorskoj mreži i za usklađivanje sa Direktivom o Inteligentnim transportnim sistemima;
- 3.3.2. Ubrzati implementaciju Strategije razvoja saobraćaja 2019-2035. godine;
- 3.3.3. Usklađivanje zakonodavstva sa TEN-T i TEN-E pravnom tekovinom EU;

- 3.3.4. Jačanje administrativnih kapaciteta za transevropske mreže u oblasti saobraćaja, telekomunikacija i energetike;
- 3.3.5. Unapređenje saobraćajne infrastrukture rekonstrukcijom postojećih magistralnih puteva;
- 3.3.6. Završetak izgradnje auto-puta Bar–Boljare (dionica do granice sa Srbijom);
- 3.3.7. Infrastrukturno jačanje Luke Bar kroz povezivanje sa auto-putem Bar–Boljare i željezničkom mrežom;
- 3.3.8. Početak izgradnje Jadransko-jonskog auto-puta;
- 3.3.9. Unapređenje kapaciteta Aerodroma Crne Gore;
- 3.3.10. Rekonstrukcija i modernizacija željezničke pruge Bar–Vrbnica - granica sa Republikom Srbijom;
- 3.3.11. Razmotriti mogućnost ponovnog uspostavljanja trajektne linije Bar–Bari kupovinom broad;
- 3.3.12. Razmotriti mogućnost obezbjeđivanja finansijskih i ekonomskih olakšica za kombinovani transport, kako bi se povećalo učešće ove vrste transporta i naglasile komparativne prednosti.

7. Operativni cilj 4: Makroekonomska stabilnost, snažne i održive javne finansije

Indikator	2020.godina	2026. godina
Udio izvornih prihoda u BDP ⁸⁵	39,1%	>40%
Javni dug/BDP	105%	<65%
Deficit budžeta	10,2%	<3%
Prosječna ročnost javnog duga	6,9 godina	>10 godina
Prosječna stopa rasta BDP-a	-15,3%	Najmanje +5% (prosječno 2022 – 2026. godina)
Redukovana siva ekonomija	>30%	<20% BDP-a
Ostvaren primarni budžetski gotovinski suficit	Ne	Da
Formiran Fiskalni savjet Crne Gore	Ne	Da
Učešće nekvalitetne aktive banaka u ukupnoj aktivni banaka	4,7%	3%
Koeficijent solventnosti banaka	18,52%	20%
Revizija Zakona o budžetu (revizija pravilnosti Državne revizorske institucije)	Negativno mišljenje	Positivno mišljenje
Evidentirana imovina u državnom vlasništvu	Ne	Puna evidencija imovine

Prioritet 4.1: Reforma poreske politike

- 4.1.1. Implementacija programa „Evropa sad!“;
- 4.1.2. Usklađivanje Zakona o PDV-u sa preporukama Evropske energetske zajednice;
- 4.1.3. Postepeno smanjenje stope PDV-a na osnovne životne namirnice;
- 4.1.4. Dalje usklađivanje akcizne politike sa zahtjevima EU;
- 4.1.5. Potpuno ustupanje poreza na promet imovinom lokalnim samoupravama;
- 4.1.6. Reforma penzionog sistema;
- 4.1.7. Sprovedbi postupak utvrđivanja realnog poreskog duga sa predlogom za rješavanje naplativih potraživanja;
- 4.1.8. Uvesti konkurentnu poresku stopu za digitalne nomade;

⁸⁵ Prosječni udio izvornih prihoda do 2020. godine zbog pada je bio veći. U ranijem periodu, isti se kretao na nivou 36%.

- 4.1.9. Formirati poresku policiju;
- 4.1.10. Razmotriti dodatne mjere podrške za domaće privrednike koji proizvode finalni proizvod namijenjen izvozu;
- 4.1.11. Razmotriti oslobađanje poreza na dobit za investicije iseljenika na pet godina;
- 4.1.12. Uvođenje „zelenih“ poreza za finansiranje projekata zaštite životne sredine;
- 4.1.13. Ubrzanje povrata PDV-a kompanijama (30 dana);
- 4.1.14. Oslobađanje od poreza na dobit za projekte digitalizacije poslovnih procesa i zelene tranzicije u skladu sa Zakonom o podsticajnim mjerama za razvoj, istraživanje i inovacije;
- 4.1.15. Usvajanje podsticajnih mjera industrijama koje imaju potencijal rasta i zapošljavanja domaće radne snage;
- 4.1.16. Usklađivanje Zakona o porezu na dodatu vrijednost s pravnom tekovinom EU;
- 4.1.17. Sprovođenje akcionog plana za rješavanje pitanja istaknutih u TADAT⁸⁶ analizi;
- 4.1.18. Razmotriti mogućnost sniženja gornje granice stope poreza na nepokretnosti;
- 4.1.19. Razmotriti mogućnost smanjenja poreskog opterećenja za kompanije koje reinvestiraju dobit.

Prioritet 4.2: Borba protiv sive ekonomije i korupcije

- 4.2.1. Uraditi analizu i metodologije obračuna obima sive ekonomije u Crnoj Gori;
- 4.2.1. Suzbijanje neformalne ekonomije kroz reformu poreske administracije;
- 4.2.2. Povećana kontrola nelegalne trgovine preko društvenih mreža;
- 4.2.3. Puna implementacija sistema elektronskih javnih nabavki;
- 4.2.4. Puna transparentnost u pogledu svih odluka o dodjeli državne pomoći;
- 4.2.5. Ažuriranje strateškog okvira u oblasti sprečavanja terorizma, pranja novca i finansiranja terorizma;
- 4.2.6. Preispitivanje koncesione politike u svim oblastima;
- 4.2.7. Osnaživanje kapaciteta Odjeljenja za suzbijanje nepravilnosti i prevara u MFSS;
- 4.2.8. Jačanje operativnih, kadrovskih i finansijskih kapaciteta Agencija za zaštitu konkurencije;
- 4.2.9. Povećanje efikasnosti nadležnih tijela u borbi protiv korupcije kroz digitalizaciju, veću transparentnost i bolju koordinaciju;
- 4.2.10. Jačanje kapaciteta uprave za inspeksijske poslove;
- 4.2.11. Razmotriti mogućnost prijave gostiju - Izrada informacionog sistema za prijavu i odjavu turista (eVisitor);

⁸⁶ Tax administration Diagnostic Assessment Tool

4.2.12. Razmotriti mogućnost intenziviranja inspeksijskog nadzora.

Prioritet 4.3: Održive javne finansije

- 4.3.1. Restrukturiranje javnog duga sa produženim rokom otplate;
- 4.3.2. Puno sprovođenje programskog budžeta;
- 4.3.3. Snažnija realizacija projekata kroz privatno-javno partnerstvo;
- 4.3.4. Osnivanje Fiskalnog savjeta Crne Gore;
- 4.3.5. Poboļjšati održivost penzijskog sistema kroz širenje baze naplate doprinosa;
- 4.3.6. Formiranje budžetske inspekcije;
- 4.3.7. Jačanje adekvatnih kapaciteta i koordinacija u izvršavanju obaveza između MFSS, CBCG i MONSTAT-a, kada je u pitanju statistika finansija Vlade i usklađenost fiskalnih notifikacija sa ESA 2010 metodologijom;
- 4.3.8. Sprovesti popis imovine u državnom vlasništvu;
- 4.3.9. Puna operacionalizacija kompanije Montenegro Works;
- 4.3.10. Unapređenje upravljanja privrednim društvima u većinskom vlasništvu države;
- 4.3.11. Jačanje i optimizacija nacionalnog turističkog statističkog sistema;
- 4.3.12. Formiranje jedinstvenog sistema za unutrašnje multilateralne kompenzacije i cesije;
- 4.3.13. Sprovesti multilateralnu kompenzaciju;
- 4.3.14. Sprovesti analizu blokiranih kompanija sa stanovišta poreskog duga.

Prioritet 4.4: Stabilan finansijski sektor

- 4.4.1. Ubrzanje postupaka naplate NPL (nekvalitetnih kredita);
- 4.4.2. Smanjiti učešće nekvalitetne aktive banaka u ukupnoj aktivni banaka;
- 4.4.3. Realizacija projekta „Baze prometovanih nekretnina u Crnoj Gori“;
- 4.4.4. Podrška razvoju online prodaje i aktuelizaciji nacionalnih eID & Trust servisa;
- 4.4.5. Unificiranje procesa prinudne naplate za fizička i pravna lica;
- 4.4.6. Uspostavljanje organizovanog međubankarskog tržišta novca u Crnoj Gori (*money market*);
- 4.4.7. Uvođenje Instant plaćanja;

- 4.4.8. Implementacija Fintech hub-a;
- 4.4.9. Podržati praksu upravljanja imovinom Fonda za zaštitu depozita i upravljanje investicijama;
- 4.4.10. Usaglašavanje sa EU zakonodavstvom po pitanju platnih sistema;
- 4.4.11. Donošenje novog strateškog okvira u oblasti sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma, kao i jačanje kapaciteta za praćenje nefinansijskog sektora kroz visokorizične oblasti kao što su igre na sreću, ali i advokatske i notarske dužnosti;
- 4.4.12. Uskladiti zakonodavni okvir sa Direktivom o transparentnosti;
- 4.4.13. Usvajanje novog zakona o osiguranju.

8. Operativni cilj 5: Inovacije, digitalizacija i zelena ekonomija

Indikatori	2020. godina	2026. godina
Povećanje izdvajanja u istraživanje i razvoja (država)	0,36% BDP-a (2019)	1% BDP
Ulaganje u inovacije	667.500 eura	4.000.000 eura
Završena zgrada Naučno-tehnološkog parka	Ne	Da
Udio ICT u BDP	4%	8%
Puna digitalizacija javnih servisa	Ne	Da
Pokrivanje ruralnog područja telekomunikacionom mrežom	Ne	Da
Fond za inovacije	Ne	Da

Prioritet 5.1: Inovativna i digitalna Crna Gora

- 5.1.1. Pobljšanje digitalizacije e-uprave kroz razvoj platforme složenih e-usluga;
- 5.1.2. Obezbijediti sveobuhvatnu pokrivenost fiksnim elektronskim mrežama sa optičkim vlaknima i mobilnim 5G mrežama, uključujući široku primjenu 5G koridora i pametnih sistema upravljanja saobraćajem duž transportnih trasa, i omogućiti univerzalni i cjenovno dostupan pristup Gigabitnoj povezanosti u svim urbanim i ruralnim oblastima;
- 5.1.3. Realizacija Digitalne agende za Zapadni Balkan;
- 5.1.4. Donijeti Strategiju intelektualne svojine;
- 5.1.5. Jačanje S3 infrastrukture i vještina;
- 5.1.6. Jačanje nacionalnog inovacionog i istraživačkog ekosistema;
- 5.1.7. Veći podsticaji za unapređenje digitalnih kompetencija u MMSP u prioritnim sektorima S3;
- 5.1.8. Uspostavljanje saradnje sa internacionalnim provajderima obrazovnih programa;
- 5.1.9. Identifikacija tehnoloških „niša“ i izbor fokusnih IKT tehnologija sa potencijalom koje će biti podrška istraživanju i razvoju u cilju stvaranja inovativnih servisa/proizvoda;
- 5.1.10. Uspostavljanje jasnih i transparentnih smjernica i politike intelektualne svojine naklonjene preduzetništvu koje podstiču komercijalizaciju istraživanja i razvoja;
- 5.1.11. Jačanje podrške IKT klasterima;

- 5.1.12. Digitalizacija obrazovanja i razvoj digitalnih vještina kroz reformu sistema obrazovanja;
- 5.1.13. Pravedan i jednak pristup svim srednjoškolicima osnovnoj informaciono-komunikacionoj infrastrukturi (računari, internet, eServisi...);
- 5.1.14. Povećanje digitalnih vještina zaposlenih u javnoj upravi;
- 5.1.15. Uspostavljanje kontakt tačke u Vladi koja će biti zadužena za komunikaciju sa najvećim svjetskim IKT kompanijama;
- 5.1.16. Uvođenje sistema plaćanja (Paypal, Stripe);
- 5.1.17. Uspostaviti saradnju sa globalnim provajderima usluge rezervacije smještaja (Booking, Airbnb i ostali) radi sagledavanja broj pružalaca usluga individualnog smještaja i dizajniranja mogućih pilot projekata u inovacijama za globalnu promociju;
- 5.1.18. Digitalna transformacija i pružanje e-usluga od strane lokalnih samouprava;
- 5.1.19. Najmanje 5% imovine u državnom vlasništvu omogućiti za inovativni ekosistem;
- 5.1.20. Uvođenje inovacionih vaučera;
- 5.1.21. Povećanje budžeta za inovativne djelatnosti;
- 5.1.22. Međusobno povezivanje i interoperabilnost registara, sistema i usluga za razmjenu podataka između nacionalnih javnih organizacija;
- 5.1.23. Uspostavljanje strateškog i operativnog okvira za digitalnu transformaciju;
- 5.1.24. Uvođenje e-računa;
- 5.1.25. Razvoj digitalnog kurikuluma u osnovnim i srednjim školama kroz reformu sistema obrazovanja;
- 5.1.26. Razmoriti ukidanje/smanjenje parafiskalnih nameta koje plaćaju operatori elektronskih komunikacija pružaoci usluga pristupa internetu i prenosa TV kanala do krajnjih korisnika;
- 5.1.27. Transponovanje EU Direktiva 2014/61/EU Evropskog parlamenta kroz usvajanje Zakona o mjerama za smanjenje troškova postavljanja elektronskih komunikacionih mreža velikih brzina;
- 5.1.28. Razvoj i nadogradnja digitalnih vještina kod osoba s invaliditetom.

Prioritet 5.2: Zelena Crna Gora

- 5.2.1. Smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG);
- 5.2.2. Razmotriti uvođenje subvencija za kupovinu električnih vozila sa nultom emisijom CO2 uz oslobađanje plaćanja registracije 10 godina;
- 5.2.3. Razmotriti uvođenje subvencija za kupovinu električnih vozila – hibridi, uz oslobađanje plaćanja registracije 10 godina;

- 5.2.4. Pripremiti Program izgradnje/završetka/rekonstrukcije vodovodnih i kanalizacionih sistema, uključujući postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda;
- 5.2.5. Ažurirati program koncesija koji uključuje industrijski otpad;
- 5.2.6. Povezivanje industrijskog razvoja sa S3;
- 5.2.7. Ažuriranje programskih linije za industrijski razvoj usmjeravanjem ka zelenoj industriji;
- 5.2.8. Remedijacija nelegalnih i neuređenih odlagališta otpada;
- 5.2.9. Sanacija industrijskih lokacija i zagađenog zemljišta;
- 5.2.10. Emisija zelenih obveznica za finansiranje zelenih projekata;
- 5.2.11. Izgradnja stanica za punjenje električnih automobile;
- 5.2.12. Implementacija zelenog javnog transporta u JLS;
- 5.2.13. Razvoj infrastrukture za upravljanje otpadom;
- 5.2.14. Stvaranje stimulativnog zakonodavnog i regulatornog okvira za privatna ulaganja u proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora (osim za male HE);
- 5.2.15. Smanjenje stavljanja u promet i upotrebe laganih plastičnih kesa za nošenje i plastičnih proizvoda za jednokratnu upotrebu.

9. Operativni cilj 6: Dobro upravljanje, efikasna koordinacija i monitoring strateških dokumenata i projekata

Indikator	2020. godina	2026. godina
Formirano posebno tijelo na nivou Vlade Crne Gore za koordinaciju (Institut za razvoj)	Ne	Da

Prioritet 6.1: Unaprijediti sistem strateškog planiranja

- 6.1.1. Uspostavljanje Instituta za razvoj za koordinaciju razvojnih strategija, programa, akcionih planova, radnih grupa, investicija, međunarodnih finansijskih institucija i pristupa EU fondovima;
- 6.1.2. Uspostaviti centralizovani organ za prenos znanja u javnom sektoru;
- 6.1.3. Jačanje kapaciteta za pripremu, sprovođenje i praćenje EU projekata;

Prioritet 6.2: Bolja koordinacija između centralne vlade, operativnih uprava i tijela, jedinica lokalne samouprave, međunarodnih institucija

- 6.2.1. Usvajanje principa projektnog menadžmenta u razvojnim projektima;
- 6.2.2. Poboļšan kvalitet projektnog ciklusa;
- 6.2.3. Unaprijeđena saradnja sa međunarodnim finansijskim i projektnim institucijama.

Prioritet 6.3: Dobro upravljanje

- 6.3.1. Obezbijediti neophodne resurse i razviti kapacitete sektora za nacionalne račune Monstata;
- 6.3.2. Uspostavljanje potpune elektronske registracije preduzeća;
- 6.3.3. Usvajanje inoviranog zakona o slobodnom pristupu informacijama i unapređenje njegovog sprovođenja;
- 6.3.4. Usvojiti Strategiju za unapređenje sistema upravljanja i unutrašnje finansijske kontrole u javnom sektoru;
- 6.3.5. Pripremiti analizu zaposlenih stranih državljana u proteklih 15 godina;
- 6.3.6. Markiranje derivata nafte u Crnoj Gori, određivanje prisustva i koncentracije markera u derivatima nafte;
- 6.3.7. Usklađivanje sa pravnom tekovinom EU u oblasti kretanja kapitala i plaćanja, uključujući i sticanje imovinskih prava, kao i u oblasti platnih sistema;
- 6.3.8. Ojačati kapacitete u Direktoratu za koordinaciju i upravljanje EU sredstvima;

- 6.3.9. Razvijanje digitalnih servisa/usluga za stanovništvo, privredu, povezivanje sa drugim socijalnim institucijama u zemlji i regionu uz unapređivanje sistema izvještavanja u Fondu PIO uz upotrebu poslovne inteligencije;
- 6.3.10. Uskladiti zakonodavni okvir sa pravnom tekovinom u oblasti privrednog prava, s posebnim fokusom na direktivu 2017/828 koja tretira prava akcionara, kao i direktive iz 2019. koje se odnose na upotrebu digitalnih alata i prekograničnih aktivnosti;
- 6.3.11. Unaprijediti funkcionalnost Egalizacionog fonda.

Lista fusnota

1. http://www.dri.co.me/1/index.php?option=com_k2&view=item&id=638:objavljen-izvje%C5%A1taj-o-reviziji-uspjeha%E2%80%9Euspje%C5%A1nost-uspostavljanja-vo%C4%91enja-i-kontrole-evidencije-dr%C5%BEavne-imovine-kod-dr%C5%BEavnih-organa%E2%80%9C&lang=sr
2. Annual World Bank Conference on Development Economics 1999, strana 32
3. Annual World Bank Conference on Development Economics 1999, strana 356,
4. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf
5. <https://www.pefa.org/sites/pefa/files/2020-02/ME-Dec19-PFMPR-Public%20with%20PEFA%20Check-MNE.pdf>
6. http://www.dri.co.me/1/index.php?option=com_k2&view=item&id=792:objavljen-izvje%C5%A1taj-o-reviziji-uspjeha-%E2%80%9Eefikasnost-redovnog-i-investicionog-odr%C5%BEavanja-dr%C5%BEavnih-puteva%E2%80%9C&lang=sr
7. <https://www.gov.me/dokumenta/d727eb95-678f-4d44-96dc-116a65d1ad99>
8. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/12/fact-sheet-president-biden-and-g7-leaders-launch-build-back-better-world-b3w-partnership/>
9. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en#the-facility-and-nextgenerationeu
10. <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6/>
11. Informacija o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2020. godinu (epa.org.me)
12. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:52021DC0550>
13. <https://danube-region.eu/>
14. <https://www.gov.me/dokumenta/cc67577c-0e8f-4a55-a8c2-7d808de62d82>
15. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/economic-and-investment-plan-brochure.pdf>
16. ibid
17. ibid
18. ibid
19. ibid
20. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&ved=2ahUKewidleLDmqziAhVql4sKHezxDQoQFjAFegQIARAB&url=http%3A%2F%2Fwww.gov.me%2FResourceManager%2FFileDownload.aspx%3Frid%3D277512%26rType%3D%26alphabet%3Dcyr&usg=AOvVaw3atXubiOwXILBVOIncariW>
21. <http://nhdreport.me/>
22. <http://www.gov.me/vijesti/198340/Zasjedala-Komisija-za-suzbijanje-sive-ekonomije-osnazeni-novim-kapacitetom-i-zajednickim-interesom-krecemo-u-intenzivnije.html>
23. <https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/articles/2004-1.pdf>
24. Međunarodna konferencija statističara rada
25. <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2021/03/Godisnji-izvjestaj-o-radu-2020-18.02.2020-ISPRAVKA-NIVO-KVALIFIKACIJE.pdf>
26. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics_and_beyond
27. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Analysis_of_employment_\(persons_aged_15_years_or_more\)_by_economic_activity_\(NACE_Rev_2\),_2013_and_2018_\(%25_of_total_employment\)_CPC20.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Analysis_of_employment_(persons_aged_15_years_or_more)_by_economic_activity_(NACE_Rev_2),_2013_and_2018_(%25_of_total_employment)_CPC20.png)
28. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>
29. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:CPC21_Poverty_main_indicators,_2019.png
30. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di03&lang=en
31. <http://www.dri.co.me/1/doc/Izvje%C5%A1taj%20o%20ocjeni%20primjene%20kriterijuma%20fiskalne%20odgovornosti%20u%202019.%20godini.pdf>

32. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Inflation_in_the_euro_area
33. <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
34. <https://hupx.hu/en/market-data/dam/historical-data>
35. Napomena: Podaci o broju zaposlenih u kompanijama koje su predale finansijske iskaze ne uključuje podatke o broju zaposlenih u javnom sektoru, i treba ga uzeti sa rezervom.
36. Podaci za kompanije koje su predale finansijske iskaze
37. <https://www.gov.me/dokumenta/d3f71b72-fa31-4d94-80dd-18ce93096226>
38. Prelazak u 1a uz ispunjavanje uslova
39. 2018 - 2019
40. Uz ispunjavanje uslova
41. <https://whc.unesco.org/archive/2019/whc19-43com-7BAdd-en.pdf>
42. Napomena: U tabeli nije naveden iznos „Porezi minus subvencije na proizvode“ koji se ne može podijeliti po sektorima
43. Uključeni maslinjaci
44. U cilju harmonizacije statistike šumarstva odrađena je velika revizija podataka nastala usljed promjene u metodologiji obračuna podataka.
45. Preliminarni podaci
46. Od 2020. godine, podaci uvoza i izvoza sadrže podatke i tranzita
47. https://www.monstat.org/userfiles/file/spoljna_trgovina/REVIZIJA_SPOLJNOTRGOVINSKIH_PODATAKA_2005-2009_GODINAM.pdf
48. Za 2006. godinu broj škola čine: četvororazredne, osmo i devetorazredne škole. Za 2019. godinu broj škola čine: matične škole i područne ustanove
49. UNDP (2020), Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka za Crnu Goru za 2020.
50. <https://www.monstat.org/uploads/files/ICT/2021/Uпотреба%20IKT%20u%20domacinstvima%202021.pdf>
51. <https://www.monstat.org/uploads/files/ICT/2021ent/Uпотреба%20IKT%20u%20preduzecima%202021.pdf>
52. <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/>
53. European Commission (2020), Smart Specialisation Platform. Mapping S3 IKT priorities. Preuzeto sa: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/digital-agenda-and-ikt>
54. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
55. (Monstat, 2020), Bruto domaći proizvod Crne Gore , preuzeto sa https://www.monstat.org/uploads/files/Nacionalni%20racuni/BPD/2020/Godisnji%20BDP%202020_crn.pdf
56. (PKCG,2021) , Finansijski iskaz za IT sektor, preuzeto sa: <https://www.privrednakomora.me/saopstenja/it-sektor-mora-brze-i-kvalitetnije-rasti>
57. Asocijacija menadžera Crne Gore (2020), PREPOSTAVKE RAZVOJA DIGITALNE TRANSFORMACIJE I PRESJEK STANJA U CRNOJ GORI – POGLED IZ PERSPEKTIVE IT SEKTORA
58. Ministarstvo javne uprave, digitalnog društva i medija (2021), Završni izvještaj o implementaciji Strategije razvoja informacionog društva 2016-2020.
59. IPSOS (2018): IKT kao pokretač daljeg razvoja Crne Gore: Istraživanje o trenutnom i potencijalnom uticaju IKT na razvoj Crne Gore. UNDP Crna Gora
60. ibid
61. ibid
62. WIPO (2021), preuzeto sa https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf
63. European Innovation Scoreboard (2020), Montenegro profile. Preuzeto sa: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/41902/attachments/1/translations/en/renditions/native>
64. European Commission (2019), Specific Support for Montenegro - Towards Entrepreneurial Innovation Ecosystem
65. ibid
66. ETF (2020) , European Training Foundation, „Developments in vocational educational policy in Montenegro“.
67. UNDP (2018), IKT kao pokretač daljeg razvoja Crne Gore

68. European Training Foundation (2020): Montenegro Education, training and employment development, preuzeto sa <https://www.etf.europa.eu/en/regions-and-countries/countries/montenegro>
69. F. Molinari (2021): Conclusions and recommendations for the development of implementation programmes in the ICT priority area of smart specialization in Montenegro, Expert support for the implementation of Smart Specialisation Strategy in Montenegro
70. ibid
71. ibid
72. ibid
73. <https://wiiw.ac.at/getting-stronger-after-covid-19-nearshoring-potential-in-the-western-balkans-dlp-5814.pdf>
74. <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>
75. <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>
76. <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-04/Indeks%20rodne%20ravnopravnosti.pdf>
77. SDR-2021-montenegro.pdf (sdgindex.org)
78. Za 2 Cilja nema informacija
79. <https://dashboards.sdgindex.org/profiles/montenegro/indicators>
80. <https://wapi.gov.me/download-preview/11cad45f-a7bd-4032-99ff-ab375ca2c3ce?version=1.0>
81. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=yth_empl_100&lang=en
82. Metodologija za broj zaposlenih Monstata:
[https://monstat.org/userfiles/file/zarade/Prirucnik%20nezaposlenosti%20u%20CG_20_3_2015%20\(1\).pdf](https://monstat.org/userfiles/file/zarade/Prirucnik%20nezaposlenosti%20u%20CG_20_3_2015%20(1).pdf)
83. Kapitalni dio državnog budžeta
84. Opštine Žabljak, Kolašin, Berane i Tuzi su jedine JLS koje su dostavile predloge.
85. Prosječni udio izvornih prihoda do 2020. godine zbog pada je bio veći. U ranijem periodu, isti se kretao na nivou 36%.
86. Tax administration Diagnostic Assessment Tool

Lista *web* izvora podataka

- <http://www.dri.co.me/1/index.php?lang=sr>
- <https://danube-region.eu/>
- <https://dashboards.sdgindex.org/>
- <https://ec.europa.eu/>
- <https://epa.org.me/>
- <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>
- <https://hupx.hu/en/>
- <https://montenegro.un.org/>
- <https://whc.unesco.org/>
- <https://wiiw.ac.at/>
- <https://www.cbcg.me/>
- <https://www.fao.org/home/en/>
- <https://www.fondpio.me/>
- <https://www.gov.me/>
- <https://www.gov.me/cyr/mif/porezi-i-carine>
- <https://www.ipcc.ch/>
- <https://www.monstat.org/cg/index.php>
- <https://www.pefa.org/>
- <https://www.weforum.org/>
- <https://www.whitehouse.gov/>
- <https://www.who.int/>
- <https://www.wipo.int/portal/en/index.html>
- <https://www.zzzcg.me/>

MINISTARSTVO EKONOMSKOG RAZVOJA**IZVJEŠTAJ O SPROVEDENOJ JAVNOJ RASPRAVI
o Platformi ekonomskog oporavka 2022 – 2026. godine****Vrijeme trajanja javne rasprave:**

Javna rasprava o Nacrtu Platforme ekonomskog oporavka Crne Gore 2022 – 2026. godine /u daljem tekstu: Nacrt platforme/ organizovana je u periodu od 28. decembra 2021. godine do 31. januara 2022. godine.

Način sprovođenja javne rasprave:

Nacrt programa postavljen je na internet stranici Ministarstva ekonomskog razvoja – [link](#), i na portalu e-Uprave – [link](#);

Tokom trajanja javne rasprave održane su 3 prezentacije Nacrta platforme:

- Prezentacija Nacrta platforme 28.12.2021. godine na okruglom stolu u hotelu CUE;
- Prezentacija Nacrta platforme kod međunarodne zajednice 24.01.2022. godine na okruglom stolu u hotelu Hilton;
- Prezentacija Nacrta platforme 28.01.2022. godine u prostorijama Privredne komore.

Adresa i način dostavljanja primjedbi, predloga i sugestija:

Primjedbe, predlozi i sugestije su mogle biti dostavljene: na e-mail mejl adresu Ministarstva peo1@mek.gov.me; na portal E-Uprave ili preko arhive Ministarstva ekonomskog razvoja na adresu: Ministarstvo ekonomskog razvoja, Rimski trg 46, 81000 Podgorica (sa naznakom „Javna rasprava – Nacrt Platforme ekonomskog oporavka 2022 – 2026. godine).

Ovlašćeni predstavnik Ministarstva ekonomskog razvoja koji je učestvovao u javnoj raspravi:

- Olivera Vukajlović, v.d. direktorice Direktorata za unapređenje konkurentnosti.

Ovlašćeni predstavnici obrađivača koji su učestvovali u javnoj raspravi:

- Miloš Vuković, Fidelity consulting – projekt menadžer;
- Bojan Popović, Fidelity consulting – asistent projekt menadžera.

Rezime dostavljenih primjedbi, predloga i sugestija, sa navedenim razlozima njihovog prihvatanja, odnosno neprihvatanja:

Tokom javne rasprave o Nacrtu Programa razvoja zdravstvenog turizma Crne Gore 2021-2023. godine s akcionim planom do 2023. godine, Ministarstvu ekonomskog razvoja dostavljeni su komentari, mišljenja, primjedbe i sugestije u pisanoj i elektronskoj formi od strane zainteresovanih subjekata, i isti su sa odgovorima/obrazloženjima obrađivača prikazani u tabelarnom pregledu koji slijedi:

DOSTAVLJENI KOMENTARI, MIŠLJENJA, PRIMJEDBE I SUGESTIJE¹

Tokom javne rasprave o Nacrtu Programa razvoja zdravstvenog turizma Crne Gore 2021-2023. godine s akcionim planom do 2023. godine, Ministarstvu ekonomskog razvoja dostavljeni su komentari, mišljenja, primjedbe i sugestije u pisanoj i elektronskoj formi od strane zainteresovanih subjekata i isti su sa odgovorima/obrazloženjima obrađivača prikazani u tabelarnom pregledu koji slijedi:

#	Podnosilac	Primjedba/predlog/sugestija	Prihvaćeno/Neprihvaćeno
1	Omer Markišić	<p>Mjere treba podijeliti na:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dugorocne, • Kratkorocne, i • Stalni zadaci <p>Mjere treba da sadrže u metodoloskom smislu :</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nosice , • Rokove, • orjentacione troskove realizacije i osnovne efekte –rezultate <p>Za Crnu Goru trenutno, a I na duzi rok treba apostrofirati znacaj sedecih strateskih pitanja :</p> <ul style="list-style-type: none"> - Demokratsko konsolidacija sa dugorocnim mjerama, - novi održivi model administrativne podjele Crne Gore na opštine i regione , definisanje kriterija da neko može biti samostalna opština i da neko može izgubiti status opštine, - nova uloga mjesnih zajednica, prenos ovlastenja sa opština ali sa maom administracijom uz volentreski rad, - uvesti besplatne škole- kurseve za informatiku i četiri svjetska strana jezika posebno engleski, 	<p>Treba istaći da Platforma ekonomskog oporavka predstavlja okvirni dokument na osnovu kojeg se mogu dizajnirati buduće aktivnosti svih aktera u crnogorskom društvu. Kao takva, Platforma ekonomskog oporavka pruža glavne smjernice ekonomskog razvoja Crne Gore u narednom periodu.</p> <p>Nakon usvajanja dokumenta, Vlada će zadužiti resorna ministarstva da pregledaju materijal „Operativni ciljevi, indikatori, prioriteti i mjere“, kako bi se odredili prema inicijativama i pripremili razradu istih. Rok za izjašnjenja je Q1 2022. godine. Predviđa se da će jednom u 6 mjeseci biti pripreman izvještaj o sprovedenim aktivnostima.</p> <p>U nastavku su dati odgovori, shodno dostavljenom redosledu strateških pitanja od strane podnosioca:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Ne prihvata se. Demografska konsolidacija sa dugoročnim mjerama je urađena; 2) Ne prihvata se. Navedeno nije zadatak Ministarstva ekonomskog razvoja;

¹ Napomena: Komentari, mišljenja, predlozi i sugestije u tabeli prikazani su na način na koji su i dostavljeni (*copy-paste*), i Ministarstvo ekonomskog razvoja ne odgovara za prikazane gramatičke i greške u kucanju.

		<ul style="list-style-type: none"> - peramanetna edukacija posebno na univerziteskim jedinicma za korisenje sredstva eu fondova ,rada , i pracenje realiacije programa - miistrastvo za ekologiju sa glavnim resorom za koncesije , pracneje ugovora , posebno rekultivaciju nakon zavrsetka koncesije uz definisanje konkretne granacie za postovanje ugovornih obaveza - razgvoori sa susjednim drzavanma i njihovim opstinama o rjesavanju zajednicnih infrastruktrunih i ekoloskih i vodoprivrednih porblema- albanija, bosna , srbija, hrvatska , kosovo, - poostriiti kaznenu politiku o obalsti ekologije i ekoloskih steta , sa posebni osvrtom na ocuvanje suma i vodnih resursa prema evropskim sstndardima i direktivama djevinske materijee - zmajena mazut postorjenja toipltnim I suvncim sistemima - reciklaza auto guma u gradjevineke materijae - studija izvodljivosti visenamjenskog koriscenja recnih slivova. <p>U nastavku su prikazane predložene primjedbe, predlozi i sugestije od strane podnosioca:</p> <p>1) DEMOKRAFSKA KONSOLIDACIJA SA DUGOROCNIM MJERAMA <i>Obrazloženje: upaljena je crvena lampa .posebno u nekim sjevrenim opstinama</i></p> <p>2) NOVI ODRZIVI MODEL ADMINISTRATIVNE PODJELE CRNE GORE NA OPSTINE I REGIONE <i>Obrazloženje: treba uvesti kriterije kada i kako neka opstina moze biti samostalna , kao i kada i kako se moze izgubiti-preispitati samostalnost –osnovni kriteirj ekonomska odrzivost</i></p> <p>3) NOVA ULOGA MJESNIH ZAJEDNICA, PRENOSODREDJENIH OVLASCENJA SA OPSTINA</p>	<p>3) Ne prihvata se. Navedeno nije zadatak Ministarstva ekonomskog razvoja;</p> <p>4) Ne prihvata se. Navedeno je urađeno kroz cjeloživotno učenje;</p> <p>5) Ne prihvata se. Navedeno nije u ovlaštenju Ministarstva ekonomskog razvoja, već Ministarstva ekologije, prostornog planiranja i urbanizma;</p> <p>6) Ne prihvata se. Navedeno nije zadatak Ministarstva ekonomskog razvoja, drugi resori su nadležni za ovaj dio;</p> <p>7) Ne prihvata se. Navedeno nije zadatak Ministarstva ekonomskog razvoja, drugi resori su nadležni za ovaj dio;</p> <p>8) Ne prihvata se. Navedeno nije zadatak Ministarstva ekonomskog razvoja, drugi resori su nadležni za ovaj dio;</p> <p>9) Ne prihvata se. Navedeno nije zadatak Ministarstva ekonomskog razvoja, drugi resori su nadležni za ovaj dio;</p> <p>10) Ne prihvata se. Navedeno nije zadatak Ministarstva ekonomskog razvoja, drugi resori su nadležni za ovaj dio.</p>
--	--	---	---

		<p><i>Obrazloženje: na ovaj način će se postići princip ekonomske održivosti i rasteretiti glomazni administrativni aparati lokalnih samouprava</i></p> <p>4) UVESTI BESPLATNE SKOLE- KURSEVE ZA INFOROMATIKU I CETIRI SVJETSKA STRANA JEZIKA <i>Obrazloženje: -</i></p> <p>5) UVESTI MIISTRASTVO ZA EKOLOGIJU SA GLAVNIM RESOROM ZA KONCESIJE , PRACNEJE UGOVORA , POSEBNO REKULTIVACIJU NAKON ZAVRSETKA KONCESIJE <i>Obrazloženje: Posebno je značajno sa aspekta zelene energije ,upravljanja otpadom i poglavlja 27</i></p> <p>6) RAZGOVORI SA SUSJEDNIM DRZAVAMA I NJIHOVIM OPSTINAMA O RJEŠAVANJU ZAJEDNICKIH INFRASTRUKTURNIH ,EKOLOSKIH I VODOPRIVREDNIH PROBLEMA POPTISVANJE MEMORANDUM UGOVORA SPORAZUMA <i>Obrazloženje: poptisvanje memorandum ugovora sporazuma</i></p> <p>7) POOSTRITI KAZNENU POLITIKU O OBALSTI EKOLOGIJE I EKOLOSKIH STETA <i>Obrazloženje: -</i></p> <p>8) ZAMAJENA MAZUT POSTORJENJA TOPLOTNIM I SUNEČIM SISTEMIMA <i>Obrazloženje: -</i></p> <p>9) RECIKLAŽA AUTO GUMA U GRADJEVINSKE MATERIJAE I ENERGENTE <i>Obrazloženje: može sistem koncesije stranim ulagacima ili podsticaji za domaće ulagace</i></p> <p>10) STUDIJA IZVODLJIVOSTI VIŠENAMJENSKOG KORISCENJA RECNIH SLIVOVA</p>	
--	--	---	--

		<i>Obrazloženje: struja, voda za pice i navodnjavajhnej, ribnjaci , turziam</i>	
2	prof. dr BOŽO MIHAILOVIĆ, predsjednik Saveza ekonomista Crne Gore	<p>Dokument u cjelini je veoma koristan, svaebuhvatan, posebno njegov prvi dio.. On nudi mnogo podataka za razne analize i istraživanja u našoj ekonomiji. Dobro su markirani svi dugorčni i aktelni problemi privrede Crne Gore.</p> <p>Pisan je, polazeći od savremenog pristupa i razlikuje se od sličnih dokumenata, koji su do sada radjeni.</p> <p>Dobro je što je data popis svih dokumanta, na osnovu koga je radjena Platforma.</p> <p>Aktuelni problemi su potpuno identifikovani, što je dobra osnova za njihovo rješavanje. Dokument predstavlja zaokruženu cjelinu, pravu Platformu, sa koje treba dalje graditi. Za pohvalu je „ukrštanje“ podataka za izvodjenje odredjenih zaključaka, što pokazuje dobro poznavanje tretirane problematike. Isto tako je dobro kreirana SWOT analiza crnogorske ekonomije. Ona treba da posluži za snaženje šansi i smanjenje prijetnji.</p> <p>Strateški dokumenti su dobro pobrojani (str. 26-27). Njih je potrebno dalje razradjivati. Posebno je dobro što su uključeni stejkholderi, jer su oni nosioci budućeg razvoja. Koliko oni budu više uključeni toliko će se bolje rewalizovati Platforma.</p> <p>U nastavku su prikazane predložene primjedbe, predlozi i sugestije od strane podnosioca:</p> <p>1) Treba promijenti naslov u :“Platforma ekonomskog oporavaka i razvoja“</p> <p><i>Obrazloženje: Pošto se dokument odnosi na period od četiri godine, nije prikladan izraz „oporavak“, jer je to suviše dug vremenski period za definisani zadatak. Ovako dugi period je dovoljan za razvoj, a ne samo oporavak. Ne bi bilo dobro kad bi smo se toliko samo oporavljali! Proučavanjem sadržaja ostalih dokumenata, dolazi se do zaključka da se oni faktički odnose na razvoj</i></p>	<p>U nastavku su dati odgovori, shodno dostavljenom redosledu primjedbi, predloga i sugestija od strane podnosioca:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Ne prihvata se. Postojala je određena limitiranost metodologije GSV-a, prema kojoj je definisan sadašnji naziv <i>Platforma Ekonomsko oporavka 2022-2026. godine</i> kao najadekvatniji. S druge strane, postoji drugi strateški dokument pod nazivom <i>Pravci razvoja</i>, i zbog toga nije moguće dodati u naslovu „... i razvoja“; 2) Prihvata se. Redosljed operativnih ciljeva je izmijenjen; 3) Prihvata se. Naziv dijela II je izmijenjen; 4) Ne prihvata se. Nije precizirano; 5) Ne prihvata se. Nije precizirano; 6) Ne prihvata se. Navedeno je preuzeto iz dokumenta Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021 – 2024. godine; 7) Ne prihvata se. Navedeno je preuzeto iz dokumenta Fiskalna strategija Crne Gore za period 2021 – 2024. godine; 8) Ne prihvata se. Nije precizirano. <p>Generalna sugestija se prihvata. Navedeni operativni cilj je preimenovan na predloženi način.</p>

		<p>2) Operativne ciljevi su dobro pobrojani, ali ih treba dati sa drugačijim redosljedom. Otvoreno je pitanje vrijednosti pojedinih stavki u finansijskom planu za realizaciju Platforme (str.15) u iznosu od 4,35 milijardi. Kako se to tog iznosa i njegove strukture došlo? <i>Obrazloženje: Na prvom mjestu treba da bude jačanje realnog sektora (materijalne proizvodnje) i njegova diversifikacija. On je ključ svega: platformi, razvoja, stabilnosti...Tek onda može biti Makro-ekonomska stabilnost i sve ostalo. Mora se znati „šta iz čega proizilazi“.</i></p> <p>3) Analiza finansijskih iskaza... (Dio II) ne može da nosi takva naslov. To nije analiza, već dobar pregled podataka iz datog vremenskog perioda! <i>Obrazloženje: (Dio II) , nije „analiza“, već samo prgled iskaza. Koliko je meni poznato ovakav statistički /grafički/tabelarni pregled do sada nije radjen. Sektorski i regionalni pristup je posebno bitan. Što se tiče statistike, koja se nalazi u ovom dijelu, veoma je važna podloga za dalju analizu. Rezime (str. 9) je dobar, kao i uticaj kovid krize (str. 10)</i></p> <p>4) Prisutan je problem neusaglašenosti podataka, na koje sam ranije ukazivao u više osvrtu. Zato prije konačnog uobličavanja treba izvršiti provjeru, svuda gdje se pojavljuju razlike. <i>Obrazloženje: -</i></p> <p>5) Ima dosta ponavljanja, tako da je potrebna jedna cjelovita redakтура. <i>Obrazloženje: -</i></p> <p>6) Konstatuje se (str. 147) da je ... „ Fiskalan politika glavni instrument ekonomske politike“. On aje jedan od primarnih instrumenata, ali postoje i drugi, koji su „više glavni“. <i>Obrazloženje: -</i></p>	
--	--	---	--

		<p>7) Tačka 22.2.1 (Makroekopnomske projekcije za period 2022-2024) je dosta proizvoljno data. One su morale da proizadju iz pravaca razvoja i zaokruženog razvoja kao cjeline. Ovako podaci iz tabele 54. na određeni način „vise“.</p> <p><i>Obrazloženje: -</i></p> <p>8) Analiza stanja nije dovoljno iskorišćena da se uobličiti novi koncept razvoja Crne Gore. I dalje je otvoreno pitanje: „ A koje su to glavne smjernice ekonomskog razvoja Crne Gore“ (str. 154). Nejasan je novi koncept razvoja.</p> <p><i>Obrazloženje: -</i></p> <p>Generalna sugestija: Operativni cilj br 3 (diversifikacija ekonomije, redizajniranje turizma), treba da bude primaran i da se drugačije definiše, kao npr. „Razvoj privrede Crne Gore u periodu 2022-2027“ i i da se detaljnije razradi. Iz njega treba da se izvode svi drugi operativni ciljevi.</p> <p><i>Obrazloženje: -</i></p>	
3	Privredna komora	<p>U nastavku su prikazane predložene primjedbe, predlozi i sugestije od strane podnosioca:</p> <p>1) Predlažemo da se u okviru prioriteta 1.1. Reforma poreske politike, definišu i sledeće mjere:</p> <p><u>Mjera:</u> Sniženje gornje granice stope poreza na nepokretnosti. <i>Obrazloženje mjere: Sniziti gornju granicu stope poreza na nepokretnosti na 0,5% (u nerazvijenim opštinama po mogućnosti i ukinuti), čime će se približno ujednačiti fiskalni tretman privrednih subjekata u svim opštinama.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Smanjenje poreskog opterećenja za kompanije koje reinvestiraju dobit.</p>	<p>Komentari, predlozi i sugestije Privredne komore se prihvataju u formi razmatranja mogućnosti. U dijelu IV Platforme ekonomskog oporavka 2022-2026. godine, unijete su potrebne izmjene shodno dostavljenim komentarima i predlozima.</p>

		<p><i>Obrazloženje mjere: Osloboditi privredne subjekte od obaveze plaćanja poreza na dobit u slučaju reinvestiranja iste u proširenje proizvodnih kapaciteta i unapređenje tehnološkog procesa.</i></p> <p>2) Predlažemo da se u okviru prioriteta 1.2. Borba protiv sive ekonomije, definišu i sledeće mjere:</p> <p><u>Mjera:</u> Prijava gostiju - Izrada informacionog sistema za prijavu i odjavu turista (eVisitor).</p> <p><i>Obrazloženje mjere: U cilju suzbijanja sive ekonomije u smještajnim objektima potrebno je kreirati jednostavan i efikasan sistem za prijavu i odjavu turista odnosno potrebno je izraditi Informacioni sistem za prijavu i odjavu turista- eVisitor, u skladu sa pozitivnim iskustvima u zemljama EU. Ovaj sistem bi sa jedne strane bio jednostavan za davaoce smještaja a sa druge bi bio dobra informaciona osnova za kontrolu prijave i ostvarenog fizičkog prometa u turizmu i ugostiteljstvu. Kao dobar primjer može poslužiti eVisitor u Hrvatskoj koji je jedinstveni informacioni sistem za prijavu i odjavu turista koji funkcionalno povezuje sve turističke zajednice u Hrvatskoj. Sistem eVisitor služi prikupljanju i obradi podataka o pružiocima usluga smještaja i njihovim smještajnim objektima na području Republike Hrvatske, usvrhu vršenja prijave i odjave turista od strane pružalaca usluga smještaja, obračuna i kontrole naplate boravišne takse, obrade i analize podataka potrebnih za izvještavanje u statističke svrhe, te međusobne saradnje organa uprave u izvršavanju zakonskih zadataka.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Intenziviranje inspekcijskog nadzora</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Intenzivirati aktivnosti inspekcijskih organa, kako na državnom, tako i na nivou lokalnih samouprava, u cilju jednoobrazne primjene propisa, sa posebnim akcentom na obavljanje preventivnih kontrola.</i></p>	
--	--	--	--

		<p>3) Predlažemo da se u okviru prioriteta 2.1. Smanjenje regionalnih dispariteta, definišu i sledeće mjere:</p> <p><u>Mjera:</u> Nastavak aktivnosti u cilju daljeg razvoja poslovne infrastrukture.</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Nastaviti sa osnivanjem biznis zona sa posebnim osvrtom na sjeverni region i uvođenjem dodatnih olakšica kako bi direktne strane investicije bile jedan od pokretača rasta, posebno uvažavajući njihov značaj, imajući u vidu ograničenost javnih finansija.</i></p> <p>4) Predlažemo da se u okviru prioriteta 3.1. Jačanje domaće privrede, definišu i sledeće mjere:</p> <p><u>Mjera:</u> Implementacija satelitskih računa u turizmu.</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Satelitski računi u turizmu (Tourism Satellite Accounts) kao sastavni dio nacionalnih računa (NA) omogućavaju mjerenje ekonomskih efekata turizma na osnovu poređenja turizmom generisane potražnje za proizvodima i uslugama kao i njihove ponude. U okviru unutrašnjih turističkih izdataka i unutrašnje turističke potrošnje prikazuju se turistički izdaci stranih i domaćih turista, tj. potrošnja kao najširi obuhvat izdataka i ostalih vrsta potrošnje stranih i domaćih turista. Naime, tokom predstavljanja kvalitativnih podataka o efektima turizma u Crnoj Gori i dalje se "procjenjuje" ekonomski uticaj turizma, tj. prihodi od turizma se objavljuju na bazi procjene Ministarstva ekonomskog razvoja i Platnog bilansa CBCG. To onemogućava donošenje validnih zaključaka o prirodi i kretanju turističke potražnje u nacionalnim ekonomijama. Takva situacija umanjuje značajnu pozitivnu ulogu koju ova privredna grana ima u crnogorskoj ekonomiji i predstavlja ograničenje za turističku privredu i Vladu da optimiziraju ekonomske programe i politike</i></p> <p><u>Mjera:</u> Podrška osnivanju proizvođačkih organizacija i kooperativa u sektoru poljoprivrede.</p>	
--	--	--	--

		<p><i>Obrazloženje mjere: U sektoru poljoprivrede, iako je usvojen odgovarajući zakonodavni okvir, ne postoje funkcionalne organizacije proizvođača kao ni kooperative. U narednom periodu je potrebno obezbijediti podršku njihovom formiranju jer će ne postojanje ovih organizacija i kooperativa biti problem za povlačenje sredstva iz EU fondova kada Crna Gora bude članica EU.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Nastaviti sa realizacijom zajedničkih projekata proizvođača, Vlade, trgovačkih lanaca, ugostitelja i hotelijera: Kupujmo domaće i Domaći ukusi</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Usled pandemije COVID-19 došlo je do zastoja u realizaciji projekata "Kupujmo domaće" i "Domaći ukusi" koji su imali za cilj, između ostalog, afirmisanje domaće privrede i poboljšanje pozicioniranosti crnogorskih proizvoda na tržištu kao i povezivanje turizma i poljoprivrede, budući da se širokim izborom domaćih proizvoda obogaćuje turistička ponuda. U narednom periodu zbog daljeg podizanja svijesti potrošača da kupuju proizvode domaćeg porijekla kao i u cilju stvaranju kompleksne turističke ponude Crne Gore kao povezane cjeline primorja i sjevera, trebalo bi nastaviti realizaciju oba projekta. Naime, svi partneri koji su učestvovali u ovim projektima (MPŠV, MER, NTO, PKCG) potrebno je da potpišu nove finansijske sporazume kojima se obavezuju da uspostave odgovarajuće mehanizme saradnje i preduzmu zajedničke aktivnosti u oblasti plasmana domaćih crnogorskih poljoprivrednih proizvoda na domaćem turističkom tržištu kao i sačine predlog akcionog plana za dugoročnu implementaciju projekata po pojedinim komponentama.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Kreirati odgovarajući Program tržišnih intervencija za otkup tržišnih viškova domaćih poljoprivrednih proizvoda.</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Poljoprivredni proizvođači već dugi niz godina insistiraju da se reguliše pitanje otkupa tržišnih viškova proizvoda, na način da država garantuje plaćanje ovih viškova. Ova mjera bi</i></p>	
--	--	--	--

		<p><i>omogućila da poljoprivredni proizvođač može povećati proizvodnju s obzirom da bi mu bio osiguran siguran plasman proizvoda. U ovom slučaju država bi, ukoliko proizvođač ne bi uspio da plasira na tržištu svoje proizvode, trebala da odredi najnižu (proizvođačku) cijenu proizvoda po kojoj bi otkupila tržišne viškove.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Podrška privrednim subjektima u sektorima konditorske, pekarske industrije i sektora flaširanja voda.</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Za podršku kroz program IPARD mogu da konkurišu privredni subjekti iz sektora mesne industrije, mljekarskog sektora, dok pekarska, konditorska industrija i sektor flaširanja voda ne mogu da koriste podršku pošto Evroska unija ne finansira projekte iz ove oblasti. Stoga, kako preduzeća iz ovih oblasti nijesu u mogućnosti da koriste sredstva IPARD-a za dostizanje neophodnih standarda u cilju podizanja njihove konkurentnosti, potrebno je da se iz nacionalnih sredstava (Agrobudžeta) obezbijede grantovi za investiranje u ove sektore.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Podsticanje razvoja poslovne infrastrukture u skladu sa potrebama MMSP.</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Dobar ambijent za poslovanje i razvoj preduzeća predstavlja odgovarajuća poslovna infrastruktura: biznis zone, tehnološki parkovi, poslovni inkubatori, kao i odgovarajući sistem infrastrukture kvaliteta, naučno-istraživačka infrastruktura i infrastrukture za razvoj e-uprave. Veliki problem za rad MMSP je nedostatak kvalitetne poslovne infrastrukture i adekvatnog prostora za poslovanje. Taj problem je moguće kvalitetno riješiti aktiviranjem biznis zona sa posebnim povoljnostima za rad MMSP. Biznis zone kao poseban oblik organizovanja privredne aktivnosti pružaju mogućnosti za poslovanje pod povoljnijim uslovima. Postojeće biznis zone treba da formiraju menadžment timove koji bi izašli sa konkretnim planovima i ponudom za biznis. Najveći broj postojećih biznis zona još nije infrastrukturno pripremljen i organizovan da</i></p>	
--	--	--	--

		<p><i>prihvati investitore, a postoji i deficit stručno osposobljene radne snage za potrebe rada u tim zonama. Postavlja se pitanje čemu povlastice ako se nijesmo organizovali i obezbijedili uslove da investitori efikasno koriste zone. Posebno je značajno angažovanje državnih institucija za animiranje i privlačenje renomiranih stranih investitora koji bi uz adekvatne povlastice i državne subvencije bili stožer poslovnog okupljanja domaćih MMSP u biznis zonama.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Stvoriti pretpostavke za korišćenje sredstava iz programa EU PRO za povećanje konkurentnosti privrednih subjekata u sektoru metalske industrije, građevinarstva, drvne industrije.</p> <p><i>Obrazloženje mjere: U Republici Srbiji postoji program EU PRO koji nudi kompletnoj prerađivačkoj industriji grantove u iznosu od 50% za nabavku nove opreme i mašina. Konkretno, oprema i mašine, naprimjer za metalski sektor iziskuju značajna finansijska sredstva koje privredni subjekti teško mogu da obezbijede pošto poslovne banke nude nepovoljne kredite. Kada bi bilo omogućeno da koriste pomenuti program, privredni subjekti bi iskoristili mogućnost nabavke opreme, kupovinu novih mašina, što bi dovelo do povećanja obima proizvodnje, unapređivanja njihove konkurentnosti, povećanja mogućnosti za izvoz kao i zapošljavanje većeg broja radnika. Osim za metalski sektor, ovaj program podrške mogao bi da se iskoristi i za drvnu i građevinsku industriju, rudarstvo i pekarsku industriju</i></p> <p><u>Mjera:</u> Unaprijediti rad u Slobodnoj zoni Luka Bar (rad skenera, poboljšanje organizacije i efikasnosti rada carinskih organa)</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Potencijali Slobodne zone nijesu valorizovani na najbolji način, a na to su uticala različita ograničenja sa kojima se privredni subjekti suočavaju: način prijavljivanja robe u slobodnoj carinskoj zoni, način vođenja evidencije u slobodnoj carinskoj zoni, unos domaće robe namijenjene izvozu, carinjenju iste i rok zadržavanja robe u Slobodnoj zoni, nedovoljan broj carinskih</i></p>	
--	--	---	--

		<p><i>službenika koji obavljaju poslove nadzora što usporava realizaciju carinskih postupaka. U cilju potpune valorizacije Slobodne zone potrebno je sinergijsko djelovanje svih privrednih subjekata i državnih organa koji posluju u barskoj luci. Osim podsticajnih mjera od strane države, opštine i lučkih operatera, privrednici ukazuju na potrebu unaprijeđenja efikasnosti u radu pružalaca usluga, kao i carinskog i inspeksijskih organa, a sve u cilju zadržavanja postojećih i privlačenja novih korisnika, posebno u proizvodnim djelatnostima.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Obnavljanje i unapređivanje kapaciteta Luke Bar</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Kako Crna Gora nije dio nijednog Pan-Evropskog koridora, regionalni tokovi roba su se vremenom okrenuli na konkurentske luke. Odusustvo pravog razumijevanja osnovnih preduslova kako bi jedna luka mogla da posluje i da funkcioniše, neodgovarajuće praćenje šta radi konkurencija uz slabu saradnju sa regionom, dovela nas je u trenutnu poziciju. Luka Bar je primjetno iza morskih luka Rijeke i Kopra i to prvenstveno zbog: niskog stepena infrastrukturne, suprastrukturne i logističke razvijenosti naše luke; visokih troškova logističkih usluga; nedovoljne saradnje Crne Gore i Srbije (kao glavnog zaleđa); deficita razvojnih investicija; orijentacije Srbije ka drugim morskim lukama te procenta praznog hoda angažovanih kontejnera u povratnom pravcu. Ukoliko se ništa ne preduzme, izvjesno je da, kao što smo izgubili linijski putnički servis nakon 51.god., da ćemo nakon 40.god funkcionisanja izgubiti i linijski teretni servis i da će najveći svjetski brodari u linijskom saobraćaju nastaviti da koriste usluge luka Drač, Rijeka i luka u Grčkoj. Sve to dalje otežava odnosno dovodi u pitanje valorizaciju kapitalnih infrastrukturnih projekata kao što je Luka Bar, budući auto-put i sistem željezničkih preduzeća uz poslovanje kompletne logističke privrede.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Kreiranje novih kreditnih instrumenata za privredu.</p>	
--	--	---	--

		<p><i>Obrazloženje mjere: Kreirati nove kreditne instrumente za privredu, uz dodatnu garanciju državnog fonda (IRF ili osnivanje posebnog državnog garantnog fonda), kako bi se olakšao pristup finansijama, kako za obrtna sredstva, tako i za razvojne projekte.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Sprovođenje procesa sertifikacije šuma po FSC standardima.</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Neophodno je sprovesti proces sertifikacije šuma po FSC standardima, čime se potvrđuju da su proizvodi šumarstva proizvedeni odgovornim gazdovanjem šumama i da nije bilo nekontrolisane eksploatacije šuma. Sa sertifikacijom šuma se pomaže domaćoj drvnoj industriji da izađe na zapadno tržište, gdje je uslov da drvo potiče iz sertifikovanih šuma, kojima se gazduje na održiv način.</i></p> <p><u>Mjera:</u> Reorganizacija koncesionog modela gazdovanja šumama.</p> <p><i>Obrazloženje mjere: Već duži niz godina se pominje reorganizacija koncesionog modela gazdovanja šumama te je jako bitno znati na kraju godine za narednu godinu kako se planira gazdovati šumama. Naime, u skladu sa iskustvom iz prethodnih godina, raspodjela državnih šuma na korišćenje privrednim društvima je izazvala najveće probleme, zato je potrebno uraditi novi model za davanje državnih šuma na korišćenje, kojim bi sva privredna društva koja uredno izmiruju poreze i doprinose, imala ravnopravne uslove na javnom pozivu, i dobila količinu sirovine u odnosu na proizvodne kapacitete i broj zaposlenih radnika. Ovim bi se razriješio problem raspodjele šuma na korišćenje, sirovina usmjerila prema proizvodnim pogonima, povećala proizvodnja i koristili proizvodni kapaciteti, zaustavila preprodaja sirovine, povećala zaposlenost, i drugo. Sadašnja situacija je takva da se iz godine u godinu, smanjuje broj zaposlenih radnika, fiktivno se boduju jedni radnici, a stvarno na crno rade drugi. Pojedina preduzeća dobijaju više sirovine nego što im je potrebna za preradu, koju preprodaju, a druga nemaju sirovine, zatvaraju kapacitete i otpuštaju radnike. U nekim opštinama koje</i></p>	
--	--	---	--

		<p><i>raspolažu značajnom drvnom masom, imamo zatvorene proizvodne pogone i svega nekoliko zaposlenih radnika, a sva drvna masa sa tog područja se izvozi. U skladu sa svim prethodnim, neophodno je što prije dobiti odgovor hoće li se i kada se namjerava raditi na uspostavljanju novog modela gazdovanja šumama kako bi se drvoprerađivači na vrijeme pripremili za eventualni novi koncept gazdovanja. Naravno, prije toga je neophodno uraditi odgovarajuću analizu sa uporednom praksom zemalja regiona.</i></p> <p>5) Predlažemo da se u okviru prioriteta 3.2. Povećanje podrške za izvoznike i supstitucije uvoza, definišu i sledeće mjere: <u>Mjera:</u> Nastavak aktivnosti u cilju stimulisanja supstitucije uvoza. <i>Obrazloženje mjere: Nastaviti sa realizacijom projekata koji za cilj imaju supstituciju uvoza, odnosno valorizaciju neiskorišćenih potencijala i otvaranje novih proizvodnih kapaciteta.</i></p> <p>6) Predlažemo da se u okviru prioriteta 4.3. Bolja saobraćajna integracija, definišu i sledeće mjere: <u>Mjera:</u> Ponovo uspostaviti trajektnu liniju Bar-Bari kupovinom broda. <i>Obrazloženje mjere: Crnogorske kompanije nemaju u vlasništvu brod koji saobraća na liniji Bar- Bari, pa samim tim ova linija se održava samo ljeti i to ukoliko se nađe brod u zakup. Privrednici smatraju da je od ključnog značaja da se kupi brod kako bi se ova stara linija održala i kako bi bila aktivna tokom cijele godine.</i> <u>Mjera:</u> Obezbijediti finansijske i ekonomske olakšice za kombinovani transport, kako bi se povećalo učešće ove vrste transporta i naglasile komparativne prednosti. <i>Obrazloženje mjere: U poređenju sa konkurentskim pravcima iz Hrvatske i Grčke, Crna Gora još uvijek nema dobru povezanost sa svojim zaleđem prevenstveno sa Srbijom što bi joj na neki način omogućilo veće učešće u prevozu regionalanog tereta. Apsolutni</i></p>	
--	--	--	--

		<p>prioritet Crne Gore je njeno uvrštavanje na mapu panevropskih koridora, tj. TEN-T mrežu, što će ozbiljne brodare i investitore privući, kao i unapređivanje odnosa Srbije i Crne Gore jer preko Srbije luka Bar bi bila povezana sa Mađarskom i Rumunijom. Takođe, neophodno je uraditi Strategiju intermodalnog transporta kao i unaprijediti saradnju donosioca odluka i privrede. Potrebno je snažno promovisati logistički pravac preko Luke Bar i Crne Gore u zemljama regiona, a privlačenjem većeg tereta preko Luke Bar biće i veće interesovanje brodara za nju, a samim tim će i kamioneri imati više posla, a klijenti niže cijene uz bolju uslugu.</p> <p>7) U prioritetu 5.1.1. Poboljšanje digitalizacije e-uprave kroz razvoj platformi složenih e-usluga neophodno je navesti "platforme" a ne "platformi" jer je intencija da se razvije jedinstvena platforma na kojoj će biti sve eUsluge. Takođe, pojam složenosti nije adekvatna jer za neke usluge i jednostvana eUsluga kompletno završava posao.</p> <p>8) 5.1.11 Jačanje podrške IKT klasterima. <i>Obrazloženje: S obzirom da u CG postoje samo 2 ICT klastera, od kojih je jedan na konkursu dobio značajna državna sredstva, definisati koji je benefit ostalih ICT kompanija koje nijesu u klasteru ICT kompanija u CG. Prema podacima iz Finansijskih iskaza za 2020 u CG posluje 970 ICT kompanija (klasteri okupljaju 18 +10). Korisno bi bilo podsticati kreiranje klastera prema recimo tehnologijama koje kompanije koriste i razvijaju, kako bi se fokusirano stvarali klasteri koji mogu biti konkurentni na ino tržištu, a koji bi bili uspostavljeni pod nekim nad klasterom koji bi nudio svu administrativnu pomoć. Klaster klastera, udruženje klastera...</i></p> <p>9) 5.1.12 Digitalizacija obrazovanja i razvoj digitalnih vještina i 5.1.25. Razvoj digitalnog kurikulumu u osnovnim i srednjim školama. <i>Obrazloženje: Digitalizacija obrazovanja može značiti digitalizaciju procesa nastave, načina prenosa znanja, komunikacije između</i></p>	
--	--	--	--

		<p><i>učenika i nastavnika, komunikaciju između roditelja i nastavnika, nastavnika i rukovodećih organa... monitoring tih procesa. tj upotrebu informaciono komunikacionih tehnologija u obrazovnim procesima. Razvoj digitalnih vještina je nejasno definisan – digitalnih vještina nastavnika ili uključivanje digitalnih kompetencija u obrazovne programe, kroz unaprjeđenje postojećih obrazovnih programa dopunom kurikulumu sa digitalnim predznakom i uvođenje u nastavu predmeta iz oblasti ICT. Predmet informatika sa sadašnjim kurikulumom i fondom časova nedovoljan je da zadovolji potrebe čovjeka za funkcionisanje u digitalnom društvu, bilo u ulozi građana kao korisnika eUsluga, bilo kao zaposlenog koji će svoju produktivnost unaprijediti upotrebom ICT-a ili zaposlenog koji će razvijeti ICT rješenja. Reforma sistema obrazovanja odnosno obrazovnih programa neophodan je korak ka uspostavljanju digitalnog društva.</i></p> <p>10) Pravedan i jednak pristup svim srednjoškolcima osnovnim digitalnim vještinama. <i>Obrazloženje: Dvije stvari su upitne. Osnovne digitalne vještine bi trebalo da se razvijaju već kod osnovnoškolaca, ako ne i kod predškolskog uzrasta. Drugo - Pristup digitalnim vještinama? Digitalnim vještinama se ne pristupa, one se stiču, unaprjeđuju...Pristup može biti informaciono komunikacionoj infrastrukturi (računari, internet, eServisi...).</i></p> <p>11) 5.1.14. Povećanje digitalnih vještina zaposlenih u javnoj upravi i 5.1.28. Razvoj i nadogradnja digitalnih vještina kod osoba s invaliditetom. <i>Obrazloženje: Neophodno je sprovesti aktivnosti na razvoju i nadogradnji digitalnih vještina kod zaposlenih koji ne dolaze iz ICT sektora. Digitalna transformacija privrede zahtjeva digitalno kompetentne radnike. Takođe, neophodan je strateški pristup razvoju IT sektora. Odavno je inicirano pisanje Strategije IT sektora,</i></p>	
--	--	---	--

		<i>jer kao da se podrazumijeva da je IT sektor razvijen, što ne odgovara stvarnom stanju.</i>	
4	Boris Marđonović – Zanatska komora	<p>U nastavku su prikazane predložene primjedbe, predlozi i sugestije od strane podnosioca:</p> <p>1) Uspotaviti sistem socijalne tržišne ekonomije prema EU modelu</p> <p>1.1. Usvojeni i inovirani zakoni, akta i strategije za privredu</p> <p>1.1.1. Donesen Zakon o stabilizaciji i rastu po uzoru na njemački zakon o socijalnoj tržišnoj ekonomiji</p> <p>1.1.2. Inoviran Zakon o zanatstvu (2009.). Ključne izmjene:</p> <p>a) Regulisan način obavljanja zanata, organizovanje zanatlija i zanatsko obrazovanje</p> <p>b) Prenesena javna ovlaštenja na Zanatsku komoru i uspostavljen pravni nadzor od strane države:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Stručni i majstorski ispiti - Registar zanatlija - Registar učenika u privredi - Imenovanje vještaka zanatske struke <p>c) Osnovane regionalne zanatske komore</p> <p>d) Regulisana funkcija strukovnih udruženja</p> <p>e) Inovirana Lista zanata sa obaveznim i neobaveznim majstorskim ispitom kao odobrenjem za rad</p> <p>f) Uvedeno obavezno članstvo u zanatskim komorama (zbog sprovođenja javnih ovlaštenja)</p> <p>1.1.3. Inovirani zakoni o stručnom obrazovanju i usavršavanju</p> <p>a) Usklađen Zakon o stručnom obrazovanju sa EU Dir. 2005/36/EC i Uredbom 1430/2007 sa akcentom na regulisane profesije u zanatstvu</p> <p>b) Inoviran Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija (majstorski ispit podignut na VI nivo EQFa)</p>	<p>Ne prihvata se.</p> <p>Kako je riječ o komentarima koji su veoma širokog obuhvata i isti uključuju više različitih sfera, kako u dijelu nadležnosti resora Ministarstva ekonomskog razvoja, tako i ostalih relevantnih Ministarstava/organa javne uprave, sugestija je da se isti trebaju i dodatno analizirati od strane ostalih direktorata, makar kada je u pitanju obuhvat nadležnosti Ministarstva ekonomskog razvoja, što je u ovoj fazi izrade dokumenta neprihvatljivo.</p> <p>U nastavku su dati detaljniji odgovori na dostavljene komentare.</p> <p>Inoviranje Zakona o zanatstvu je planirano tokom 2022. godine i prema Planu rada Vlade 2022, utvrđen je rok za izradu za IV Q 2022. godine. Aktivnosti Radne grupe na izradi zakonske regulative obuhvatiće analizu postojećeg stanja u oblasti zanatstva i zakonskog i podzakonskog okvira, identifikaciju realnih potreba predstavnika zanatskih udruženja, sagledavanje obuhvata potrebnih izmjena i dopuna postojećeg zakonskog akta, uključujući konsultacije sa svim relevantnim stejkholderima. Samim tim, u tom procesu će biti detaljno sagledani predmetni zahtjevi (T 1.1.2.) i analizirana njihova opravdanost i modaliteti za realizaciju. Kroz aktivnosti na izmjenama i dopunama Zakona o zanatstvu će se obezbijediti potrebno usklađivanje sa Direktivom o uslugama na unutrašnjem tržištu 2006/123/EZ, koju je Crna Gora transponovala donošenjem Zakona o uslugama („Sl. list CG“, broj 71/17), a ujedno će u procesu izrade biti sagledano i analizirano eventualno potrebno usklađivanje sa Direktivom o priznavanju stručnih kvalifikacija.</p>

		<p>c) Inoviran Zakon o priznavanju inostranih kvalifikacija za obavljanje regulisane profesije. Prenijeti javno ovlaštenje Zanatskoj komori</p> <p>1.1.4. Inoviran zakon o Investiciono razvojnom fondu na način što će se poslovne banke obavezati da proslijeđuju razvojne kredite privredi po istoj kamatnoj stopi po kojoj im je IRF odobrio kredit (bez dodatnih kamatnih stopa)</p> <p>1.1.5. Donesen Zakon o budućim investicijama u škole, vrtiće, bolnice, fakultete, lok. puteve (ključni pojam: kofinansiranje)</p> <p>1.2. Izrađene vertikalne strategije za sljedeće zanatske sektore</p> <p>1.2.1. Građevinarstvo, unutrašnja gradnja i restauracija</p> <p>1.2.2. Elektrometalski i mašinski zanati</p> <p>1.2.3. Zanati za drvoprerađu</p> <p>1.2.4. Zanati za odjeću i obuću</p> <p>1.2.5. Prehrambeni, ugostiteljski i hotelski zanati</p> <p>1.2.6. Zdravstveni zanati</p> <p>1.2.7. Grupa zanata za hemijske djelatnosti, staklo, papir i medije</p> <p>1.2.8. Umjetnički zanati</p> <p>1.2.9. Djelatnosti slične zanatu</p> <p><i>Obrazloženje: U pitanju je praksa u EU. Svrha Zakona o stabilizaciji i rastu je spajanje tržišne ekonomije i slobodnog preduzetništva sa socijalnom državom. Cilj zakona je da se državne regulacije usmjere na uspostavljanje poštene tržišne utakmice. Pravni osnov za ovo je član 3 Lisabonskog konsolidovanog ugovora o Evropskoj uniji kojim je državama članicama zadata socijalna tržišna ekonomija kao privredni model.</i></p> <p>2. Realizovati državne intervencije prema modelu socijalne tržišne ekonomije</p>	<p>U procesu pripreme izmjena zakonskog i podzakonskog okvira za obavljanje zanatske djelatnosti neophodno je uspostaviti funkcionalnu međuresorsku saradnju koja će pored predstavnika Ministarstva ekonomskog razvoja (Direktorat za industrijski i regionalni razvoj, Direktorat za rad i zapošljavanje) uključivati takođe predstavnike JU Zanatska komora (predstavnicu Udruženja), MPNKS (CSO i SSS) i NVO. Ovo je posebno važno zbog nadležnosti pojedinačnih resora, njihove uloge za oblast zanatstvo kao i obaveza koje su definisane u okviru pregovaračkih poglavlja u dijelu usklađivanja sa regulativom EU.</p> <p>Po usvajanju i donošenju Zakona, pristupiće se izradi podzakonskih akata, Pravilnika o načinu vođenja i sadržini registra lica koja se bave zanatskom djelatnošću, Odluka o utvrđivanju zanata, djelatnosti sličnih zanatu i liste jednostavnih i složenih zanata.</p> <p>Zakoni u okviru tacke 1.1.3. nisu u nadležnosti Direktorata za industrijski i regionalni razvoj, a u dijelu koji se tiče oblasti zanatstva, pojedine teme se mogu analizirati od strane Radne grupe za izradu Zakona o zanatstvu, u mjeri u kojoj iste spadaju u nadležnost njenog rada, i inicirati dalje prema drugim resorima.</p> <p>U pogledu tačke 1.2. i vertikalnih strategija za različite zanatske sektore – Ministarstvo ekonomskog razvoja će u komunikaciji sa Zanatskom komorom sagledati i analizirati predmetne zahtjeve kako bi se došlo do bližih informacija i konkretizacije od strane Zanatske komore, kao osnova za dalju analizu i razmatranje od strane različitih institucija.</p> <p>U odnosu na tačku 2 u okviru koje je dat set zahtjeva koji se tiču različitih sektorskih politika – MSP, rada i zapošljavanja, kao i u segmentima bankarstva, kreditne politike, likvidnosti, sive</p>
--	--	--	--

		<p>2.1. Kreirani konjunkturni programi za generisanje ukupne privredne tražnje</p> <p>2.1.1. Povećana ukupna tražnja i unapređeni uslovi snabdijevanja</p> <p>2.1.2. Kreirani programi za izbjegavanje kritičnih zavisnosti i stvaranje strateških autonomija</p> <p>2.1.3. Kreirani programi podrške za nove lance vrijednosti</p> <p>2.1.4. Poboljšana likvidnost privrede i podstaknute investicije pomoću regresivne amortizacije</p> <p>2.1.5. Poboljšana likvidnost domaćinstava sa djecom i podstaknuta tražnja robe široke potrošnje putem dječjih dodataka (<18). Npr. za 1. i 2. dijete po 20€, za 3. i 4. po 30€, za 4. i više djece po 50€)</p> <p>2.1.6. Poboljšana likvidnost građana i podstaknuta tražnja robe široke potrošnje:</p> <p>a) Uvedena stambena naknada za mlade bračne parove i porodice bez stambenog vlasništva</p> <p>b) Uvedeni putni troškovi za put do radnog mjesta npr. od 0,2 €/km i poresko prikazivanje istih</p> <p>c) Utvrđena nova stopa doprinosa za osiguranje od nezaposlenosti</p> <p>d) Regulisano pitanje poreza za doprinose na osiguranje za dugotrajnu bolest ili staračku nemoć</p> <p>2.2. Unapređen bankarski sistem, stabilizovano finansijsko tržište i podstaknuta proizvodnja</p> <p>2.2.1. Ojačana funkcija IRFa dodjelom instrumenata razvojne banke ili osnovana Državna razvojna banka</p> <p>2.2.2. Uspostavljen poseban Fond za stabilizaciju finansijskog tržišta</p> <p>2.2.3. Kreirani kreditni programi i programi garancija za sprječavanje kreditnih problema u MSP</p>	<p>ekonomije, investicija, zapošljavanja, inovacija i dr, isti se mogu analizirati od strane više insitucija.</p> <p>Kada je u pitanju Direktorat za industirjski i regionalni razvoj, u kontekstu dijela navedenih zahtjeva, kroz programsku podršku za 2022. godine, koja je u finalnoj fazi pripreme, proširen je obuhvat Programa, koji pored opreme uključuje promotivne aktivnosti, omogućeno sufinansiranje učešća na domaćim/međunarodnim sajmovima kroz organizaciju individualnog štanda/zajedničkog štanda; povećan maksimalni iznos podrške po aplikantu 12.000€; uključena regionalna komponenta-povećan procenat podrške u zavisnosti od stepena razvijenosti JLS, za dodatnih 5%-10%, koji maksimalno može iznositi do 85% podrške za prvu odnosno do 60% podrške za drugu komponentu; pojednostavljena procedura apliciranja i sprovođenja Programa i slično.</p> <p>Dodatno, raznovrsni modaliteti programske podrške će biti ponuđeni u okviru politika koje sprovodi Ministarstvo ekonomskog razvoja u dijelu inovacija, zapošljavanja, podrške MSP, industrije i dr.</p> <p>Majstorski ispit, pitanja kvalifikacija, stručnog obrazovanja, stručnog usavršavanja i svih ostalih povezanih pitanja iz resora Ministarstva prosvjete, zahtijevaju dodatnu analizu u medjuresorskim konsultacijama, kako bi se na adekvatan način, a shodno resornim nadležnostima, određena pitanja bliže uredila.</p>
--	--	---	--

		<p>2.2.4. Podržani MSP bez dovoljno kolaterala, sa niskim sopstvenim kapitalom i niskom rentabilnošću</p> <p>2.2.5. Kofinansirani savjetodavni troškovi za vođenje preduzeća, komunikaciju i dizajn proizvoda</p> <p>2.2.6. Kofinansirani savjetodavni troškovi za zasnivanje egzistencije kod položenog majstorskog ispita</p> <p>2.2.7. Kofinansirani savjetodavni troškovi za postepeno zasnivanje egzistencije kod zaposlenih lica</p> <p>2.2.8. Kofinansirani savjetodavni troškovi za preuzimanje preduzeća od penzionisanih vlasnika</p> <p>2.2.9. Kofinansirani troškovi dolaska na tržište putem učešća na sajmovima i prezentacije proizvoda</p> <p>2.2.10. Odobreni povoljni krediti za investicione projekte postojećih preduzeća (tiha podrška, period od 10 godina, volumen do 250 HEUR, paritet sa sopstvenim kapitalom, jednokratna naknada za obradu: 1%, nepromjenljiva naknada za učešće 7,5%, naknada za učešće 2% (zavisno od profita)</p> <p>2.2.11. Podržani inovativni projekti, razvoj novih proizvoda i usluga, plasman na tržište, proces proizvodnje i usluga, otvaranje novih stalnih radnih mjesta. Način podrške: otvorena/tiha podrška, period od 10 godina, maksimalno 75% troškova, gornja granica 500 HEUR, paritet sa sopstvenim kapitalom, naknada za učešće (nepromjenljiva): zavisno od projekta; varijabilna naknada za učešće (zavisno od profita)</p> <p>2.2.12. Podržani regionalni razvojni projekti: investicije u materijalnu imovinu i nematerijalna privredna dobra (licence, patenti, softver, itd.), opremanje pogona, proširenje, diverzifikacija proizvoda, temeljne promjene ukupnog proizvodnog procesa, preuzimanje i pokretanje zatvorenih pogona</p>	
--	--	---	--

		<p>2.2.13. Pružena pojedinačna tehnološka podrška: kofinansirani troškovi razvoja inovativnih proizvoda i proizvodnih procesa (materijalni troškovi, troškovi personala, instrumenti i oprema, eksterna savjetovanja i drugo) i studija izvodljivosti</p> <p>2.2.14. Odobrena jamstva kao osiguranje za kredite za investicije, obrtna sredstva i mjenična jamstva (preuzimanje jamstva do 80% za investicione kredite, do 60% za obrtna sredstva uz naknadu za jamstvo od 0,5 – 1,75%)</p> <p>2.3. Kreirane afirmativne mjere za suzbijanje sive ekonomije</p> <p>2.3.1. Suzbijen rad na crno na način da se Zanatskoj komori finansira pravni i savjetodavni odjel koji će pomagati zanatlijama ako nisu upisani u Registar zanatlija a obavlja zanatsku djelatnost da se registruju ili podnositi krivične prijave u slučaju ignorisanja zakonskih opomena.</p> <p>2.3.2. Poboljšan kvalitet građevinske supstance i povećana sekundarna tražnja za građevinskim uslugama odbitkom poreza za zanatske usluge renoviranja, energetske sanacije i modernizacije objekata privatnih domaćinstava u iznosu od 20% od maks. 6.000 € troškova za rad</p> <p>2.3.3. Uvedene poreske olakšice i smanjeni doprinosi za preduzeća</p> <p>2.3.4. Svako ko izađe iz crne zone, dobija vaučer za knjigovodstvo i mentora</p> <p>2.4. Kreirani programi za stimulaciju rasta i zapošljavanja</p> <p>2.4.1. Stimulisane investicije za dugoročno poboljšanje proizvodnih potencijala</p>	
--	--	--	--

		<ul style="list-style-type: none"> a) Svako ko uvede standarde kvaliteta, dobija refundaciju iz programskih grantova b) Svako ko stekne „EUR 1“ sertifikat, dobija subvenciju kamatne stope i/ili garanciju za kredit c) Svako ko obučava učenike na radnom mjestu, dobija subvencije za dodatne troškove obuke <p>2.4.2. Uvedene subvencije za povećanje javnih i privatnih investicija za energetska sanaciju zgrada</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Svako ko stekne energetska pasoš, oslobađa se poreza na dobit b) Svako ko proizvede zelenu struju, kompenzira je sa tekućim računom c) Svako ko ostvari: green sustainability, social responsibility i circular economy, dobija subvenc. <p>2.4.3. Smanjen investicioni zastoj u opštinama</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Poboľšano stanje lokalnih puteva u mjestima privrednih zona i turističke infrastrukture b) Povećana zaštita od buke u naseljenim mjestima ozelenjavanjem ili fizičkim barajjerama c) Lansirani grantovi za smanjenje potrošnje energije u objektima lokalne samouprave d) Svako ko zatraži prključak na kanalizacioni sistem dobiće beskatmatni kredit uz hipoteku <p>2.4.4. Uvedene mjere za otvaranje novih radnih mjesta i stabilizaciju zapošljavanja</p> <ul style="list-style-type: none"> a) Podstaknuto zapošljavanje podjelom akcija zaposlenima (kombinacija ulaganja akcija zaposlenih i subordiniranih kredita: visina kredita od 5-10 HEUR, zaposleni učestvuju sa 2-4 HEUR. Naknade za uživanje prava i pozajmice sastoje se od tekućih primanja (osnovne naknade + bonus za učinak) i provizije 	
--	--	---	--

		<p>b) Svako ko pruži prekograničnu uslugu, dobija refundaciju putnih troškova</p> <p>2.4.5. Podstaknuta tražnja specijalizovanih ponuda za posebno pogođenu turističku privredu</p> <p>a) Stimulisano prilagođavanje CoViD zahtjevima (higijena, ventilacija, pregrade, sljedivost...)</p> <p>b) Subvencionisane turističke ponude sa naročitim moći privlačenja (dentalni turizam, ...)</p> <p>2.5. Ojačana sposobnost preduzetničkog srednjeg staleža za inovacije</p> <p>2.5.1. Unapređen ekosistem za istraživanje tržišta za mikro, mala i srednja preduzeća</p> <p>2.5.2. Podržana saradnja nauke sa privredom u digitalnoj transformaciji (IOT – Internet stvari, AI – Vještačka inteligencija, VR – Vjertuelna realnost, AR – Proširena stvarnost, Data Agile Economy, Secure Communication Network, UX – User Experience Design, ...)</p> <p>2.5.3. Svaki privredni subjekt, koji dobije EU grant, da dobije nacionalno kofinansiranje</p> <p><i>Obrazloženje: Svi prijedlozi su bazirani na pozitivnoj praksi Evropske unije. Primjer: https://bit.ly/ZanaPredaK_Ekonomska-kriza-i-putevi-savladavanja</i></p> <p>3. Reformisan sistem stručnog osposobljavanja (dualnog obrazovanja), usavršavanja (majstorskih kvalifikacija) i stručnih orijentacija</p> <p>3.1. Uspostavljen efikasan sistem stručnog usavršavanja (preduzetništvo i start-up)</p> <p>3.1.1. Izrađene stručne slike majstorskih ispita za regulisane profesije (saradnja prosvjete i privrede)</p>	
--	--	--	--

		<p>3.1.2. Konsolidovana strukovna udruženja radi socijalnog partnerstva u stručnom osposobljavanju</p> <p>3.1.3. Uspostavljen fond za subvenciju majstorskih ispita (per capita, majstorima isto kao studentima)</p> <p>3.2. Uspostavljen efikasan sistem stručnog obrazovanja (dualno obrazovanje i dualni studij)</p> <p>3.2.1. Inoviran Zakon o stručnom obrazovanju (ključne izmjene):</p> <p>a) Dualno obrazovanje organizuju komore a sprovode privredni subjekti i stručne škole</p> <p>b) Dualni studij (istovremeno sticanje akademskog zvanja i stručnog zvanja)</p> <p>3.2.2. Izrađene stručne slike zanata (standardi) prema modelima regulisanih profesija u EU</p> <p>3.2.3. Osnaženi socijalni partneri za vršenje javnih ovlašćenja u stručnom obrazovanju</p> <p>3.2.4. Upisne politike slijede oglašena obrazovna radna mjesta u privredi</p> <p>3.2.5. Obrazovne ponude prate sadašnje i buduće zahtjeve tržišta</p> <p>3.2.6. Uveden radno-pedagoški ispit za poslodavce koji obučavaju na radnom mjestu</p> <p>3.2.7. Uspostavljena infrastruktura radionica za dodatnu praktičnu nastavu učenika u privredi sa ciljem da svi prođu sve zahtjeve obrazovnog sistema bez obzira na specijalizaciju preduzeća u kome uče praksu</p> <p>3.3. Uspostavljen efikasan sistem stručnih orijentacija (za osnovce)</p> <p>3.3.1. Izrađen algoritam za izbor profesija prema afinitetima učenika</p> <p>3.3.2. Vizualizirane regulisane profesije za lakši izbor zanimanja</p>	
--	--	---	--

		<p>3.3.3. Pokrenute imidž kampanje za promociju deficitarnih zanimanja</p> <p>3.3.4. Treniran kadar osnovnih škola za profesionalnu orijentaciju</p> <p>3.3.5. Dostupni priručnici i informatori za nastavnike i učenike</p> <p><i>Obrazloženje: Svi prijedlozi su bazirani na pozitivnoj praksi Evropske unije</i></p>	
5	Marko Zečević	<p>U nastavku su prikazane predložene primjedbe, predlozi i sugestije od strane podnosioca:</p> <p>1) U Vasem tekstu se navodi jačanje institucija kako bi se smanjila siva ekonomija. Navodite ulogu Unije poslodavaca Crne Gore, jačanje Uprave za inspekcijske poslove, gdje bi ove institucije pratile rad preduzeća, a sve u cilju smanjenja sive ekonomije. Ja pozdravljam ovakav način rada, ali smatram da ne obuhvata onaj dio „sive ekonomije“ koji je najveći problem u branši u kojoj sam radio.</p> <p><i>Obrazloženje: Daću primjer kompanije u kojoj sam proveo skoro 13 godina rada.v Castellana Co. Je kompanija koja 82 zaposlena. Kompanija se bavi prodajom auto djelova, guma, akumulatora, uslugom servisa. Sjedište kompanije je u Tuzima, dok kompanija ima poslovnice u Baru, Ulcinju, Budvi, Herceg Novom, Tivtu, Cetinju, Podgorici, Tuzima, Nikšiću (franšiza) , Bijelom Polju, Pljevljima, Beranama, Rožajama. Najveći problem za razvoj kompanije predstavlja konkurencija, koja se ogleda u sivoj ekonomiji. Ali ne na način kako je definisana od strane MEK-a. Postoji veliki broj servisa, koji takođe rade prodaju guma, auto djelova, akumulatora, usluge servisa, ali ti servisi NEMAJU kasu, nisu nigdje registovani, ne plaćaju poreze i nemaju problem administrativne prirode.</i></p> <p>Predlog:</p>	<p>Ne prihvata se.</p> <p>U nastavku je obrazloženje: Shodno odredbama Zakona o inspekcijskom nadzoru, Zakona o unutrašnjoj trgovini, Zakona o sprečavanju nelegalnog poslovanja i drugih pozitivnih propisa, Uprava za inspekcije poslove ima ovlaštenje da kontroliše i subjekte koju se bave djelatnošću koja je navedena u komentaru, a nisu prijavljeni, niti registrovani na propisani način. Uprava za inspekcijske poslove na osnovu navedenih propisa, sprovodi kontrole ovakvih subjekata po prijavama zainteresovanih lica, kao i po službenoj dužnosti, u skladu sa utvrđenim planom rada Uprave za tekuću godinu, a sve u cilju otklanjanja nepravilnosti u radu takvih subjekata i njihovog uvođenja u legalne tokove.</p>

		<p>Omogućiti Upravi za inspekcijeske poslove da po prijavi može provjeriti i takve servise. Takođe omogućiti mehanizme, kako bi se isti legalizovali. Takvi serviseri / vulkanizeri u ovoj branši remete tržište, ugrožavaju poslovanje legalnih kompanija i podsticu sivu ekonomiju. Kompanije kao Castellana Co. suočene su sa inspekcijским kontrolama, kaznama, (primjer ekološka inspekcija – koja nalaže da se gume odlažu shodno zakonu, kao i ostali materijal koji zagađuje, što ova kompanija i radi), ali u njihovoj bliskoj okolini veliki broj nelegalnih servisa takve obaveze ne plaća, već isti otpad odlažu gdje oni žele. Ovo je samo jedan od primjera, gdje su kompanije kao ova suočene sa dodatnim troškovima, a dok nelegalni servisi ove troškove nemaju. Troškovi prilaza magistralnom ili lokalnom putu, troškovi svjetlećih reklama, iskazivanje PDV.a, su samo neki od stavki koje ove servisere/ mehaničare / vulkanizere, kao činioce sive ekonomije čine veoma konkurentnima na tržištu Crne Gore. Smatram da ukoliko ne dođe do promjena po ovom pitanju, vi nećete smanjiti, već povećati sivu ekonomiju. Rješenje nije samo kontrola legalnih kompanija, već i nelegalnih i njihova transformacija u legalne tokove.</p>	
6	<p>prof. dr Dragana Radević – Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj</p>	<p>U nastavku su prikazane predložene primjedbe, predlozi i sugestije od strane podnosioca:</p> <p>OPŠTI KOMENTAR Dokument „Platforma ekonomskog oporavka 2022-2026. godine“ po svom nazivu i svom sadržaju nije u skladu sa Uredbom o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata“ (Sl. list CG br. 54/2018) i „Metodologijom razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata“¹, niti odgovara nazivu koji je predviđen Programom rada Vlade Crne Gore za 2021. godinu te stoga u navedenoj formi ne može biti predmetom razmatranja i usvajanja na sjednici organa izvršne vlasti i Vlade Crne Gore.</p>	<p>U nastavku je odgovor koji se odnosi na opšti komentar dostavljen od strane podnosioca:</p> <p>Ne prihvata se. Ministarstvo ekonomskog razvoja dobilo je odobrenje od GSV-a da se koristi riječ Platforma umjesto Programa.</p> <p>Napomena: neki od članova tima dostavljača primjedbi je već ranije radio na strateškim dokumentima, od kojih je jedan Nacionalna strategija za održivi razvoj (NSOR), koja je od strane stalnih radnih grupa Nacionalnog savjeta za održivi razvoja ocijenjena nezadovoljavajućim, o čemu svjedoči Izvještaj iz juna</p>

	<p>Nije jasno gdje je mjesto ovog dokumenta u sistemu strateškog planiranja u Crnoj Gori, imajući u vidu postojeća strateška dokumenta na nivou vizije razvoja, poput Strategije održivog razvoja do 2030. godine, te seta strateških dokumenata koje Crna Gora priprema u kontekstu pridruživanja EU, među kojima su: Program pristupanja Crne Gore EU, Program ekonomskih reformi, Pravci razvoja, Fiskalna strategija, Strategija pamente specijalizacije i sl.</p> <p><i>Obrazloženje: Program rada Vlade Crne Gore za 2021. godinu predviđa izradu Programa ekonomskog oporavka u III kvartalu (Tematski dio 100; Prioritet: Zdravlje i zdrava životna sredina). U obrazloženju se navodi da će se Programom „utvrditi jasne smjernice i dati predlog konkretnih akcija za što brži ekonomski oporavak crnogorske ekonomije“.</i></p> <p><i>Nakon višegodišnje prakse da se usvajaju brojna strateška dokumenta koja često nijesu međusobno usklađena i/ili imaju i određena preklapanja, te uslijed izostajanja adekvatnog praćenja sprovođenja strateških dokumenata, Vlada Crne Gore je u skladu sa Zakonom o državnoj upravi, sredinom jula 2018. godine usvojila „Uredbu o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata“ (Sl. list CG br. 54/2018) (u daljem tekstu: Uredba). Uredba propisuje način i postupak izrade strateških dokumenata kojima se predlaže unutrašnja i vanjska politika u određenoj oblasti, te definiše minimum kriterijuma kvaliteta za svaki strateški dokument koji donosi Vlada Crne Gore.</i></p> <p><i>Uredbu prati „Metodologija razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata“ (u daljem tekstu: Metodologija), radi lakšeg praćenja i implementacije strateških dokumenata, koja je razvijena u okviru projekta “Jačanje kapaciteta za ubrzanje procesa pregovora Crne Gore sa Evropskom unijom”, koji je finansiralo norveško Ministarstvo vanjskih poslova, a sproveo Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), kreiran je i sajt www.javnepolitike.me.</i></p> <p><i>Kao dokumente javne politike, Uredba prepoznaje strategiju i program. Metodologija daje praktične smjernice za „kreiranje kvalitetnih i na podacima zasnovanih strateških dokumenata, za kvalitetno praćenje i izvještavanje o njihovom sprovođenju, te pripremu i sprovođenje evaluacije u skladu s postavljenim kriterijumima“.</i></p>	<p>2015. godine. Citiramo: “Polazeći od zaključaka sa 26. sjednice Nacionalnog savjeta za održivi razvoj, odnosno Vlade Crne Gore iz juna 2014. godine, CEED Consulting d.o.o. kao Obradivač NSOR CG za period poslije 2015. godine dostavio je Prednacrt strategije krajem jula mjeseca 2014. g. Isti je razmotren od strane stalnih radnih grupa Nacionalnog savjeta i ocijenjen nezadovoljavajućim.</p> <p><i>Ključni nedostaci dostavljenog Nacrta NSOR CG su:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> <i>1. Dokument ne daje jasne smjernice za dalji razvoj Crne Gore u cilju postizanja održivog razvoja već samo osvrta na postojeće stanje u Crnoj Gori. U tom kontekstu, neophodno je razraditi (i preispitati) identifikovane prioritetne ciljeve i mjere, odnosno identifikovati ključne aktivnosti, nosioce realizacije projekata, dinamiku realizacije, potrebna sredstva, indikatore uspjeha i izvore podataka za njihovo izračunavanje, kako bi se razradio konkretan Akcioni plan sa jasnim akcijama i mjerama radi unaprijeđenja budućeg razvoja Crne Gore.</i> <i>2. Dokument je neophodno potkrijepiti nalazima i preporukama godišnjih izvještaja o sprovođenju Nacionalne strategije održivog razvoja 2007-2012.</i> <i>3. I dalje nedostaje kritički osvrt i analiza pitanja ključnih za razvoj CG kao što su Prostorni plan CG, izgradanja HE Morača, funkcionisanje KAP-a, kroz razradu scenarija i td.</i> <i>4. Takođe, nedostaje osvrt na tekuće procese na globalnom nivou koji se tiču kreiranja politike održivog razvoja za period poslije 2015. godine, kao što su rad Otvorene radne grupe Ujedinjenih nacija za definisanje ciljeva održivog razvoja (OWG SDGs) i učešće Crne Gore u njenom radu. Nema osvrta na prepoznate prioritete od</i>
--	--	---

	<p><i>Ni Uredba ni Metodologija ne prepoznaju „platformu“ kao dokument javne politike u sistemu strateškog planiranja u Crnoj Gori. Takođe, naziv dokumenta nije u skladu sa Programom rada Vlade Crne Gore za 2021. godinu.</i></p> <p><i>Dokument „Platforma ekonomskog oporavka 2022-2026. godine“ (u daljem tekstu: Platforma) nazivom, sadržajem i formom ne odgovara ni modelu nacionalnog plana oporavka i otpornosti koje pripremaju države članice Evropske unije kako bi ubrzale privredni oporavak, digitalnu i zelenu transformaciju radi održivijeg razvoja i veće otpornosti društva i privrede na buduće krize, a koji prati mogućnost dobijanja finansijskih sredstava za sprovođenje plana. U okviru instrumenta „EU sljedeće generacije“, uveden je Mehanizam za oporavak i otpornost (eng. Recovery and Resilience Facility – RRF) iz kojeg će se državama članicama, kroz sopstvene nacionalne planove za oporavak i otpornost omogućiti korištenje bespovratnih sredstava i kredita u ukupnom iznosu od 672 milijarde eura za finansiranje reformi i povezanih investicija kojima se ubrzo oporavak te povećava otpornost privrede i društva. Na osnovu sadržaja Platforme nije moguće utvrditi koliko će koštati i na koji način će se finansirati njeno sprovođenje, te ko su nosioci predloženih aktivnosti.</i></p> <p><i>Na nivou vizije razvoja države, nije jasno mjesto Platforme u sistemu strateškog planiranja u Crnoj Gori. Krovni dokument razvoja Crne Gore je Strategija održivog razvoja do 2030. godine, zajedno sa nekoliko ključnih dokumenata koji se pripremaju u kontekstu pridruživanja EU, među kojima je najvažniji Program ekonomskih reformi. U Dijelu IV Platforme, u okviru izvršnog rezimena, navodi se da Platforma predstavlja „okvirni dokument na osnovu kojeg se mogu dizajnirati buduće aktivnosti svih aktera u crnogorskom društvu“, te da kao takva Platforma „pruža glavne smjernice ekonomskog razvoja Crne Gore u narednom periodu“. Imajući u vidu prethodno navedeno, pozicija Platforme u sistemu strateškog planiranja Crne Gore je u najmanju ruku zbunjujuća za čitaoca, posebno kada se u obzir uzme kvalitet napisanog dokumenta u odnosu na ostale pomenute dokumente.</i></p> <p><i>Tekst Platforme sastoji se iz četiri dijela, i to:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Dio I - Dijagnoza stanja crnogorske ekonomije 	<p><i>strane UN-a u okviru tekućeg procesa definisanja razvojne agende za period poslije 2015. godine (Post 2015 Agenda) posebno u pogledu razmatranja uključivanja trenutnog predloga indikatora za praćenje sprovođenja buduće razvojne agende.</i></p> <p><i>5. Neprecizno su postavljeni indikatori razvoja Crne Gore. U ovom kontekstu neophodno je imati u vidu rad Statističke komisije Ujedinjenih nacija u okviru procesa izrade razvojne agende za period poslije 2015. godine, trenutnog predloga indikatora na nivou UN-a, ali i potrebe za novim indikatorima u skladu sa nacionalnim prioritetima razvoja. U tom nastojanju namjera je da primarni set indikatora održivog razvoja sadrži manji broj odabranih indikatora koji bi omogućio mjerljivo praćenje ključnih trendova održivosti razvoja Crne Gore, što je definisano i na samom početku procesa izrade NSOR CG za period poslije 2015. godine.”</i></p> <p><i>U nastavku su dati odgovori koji se odnose na specifične komentare dostavljene od strane podnosioca:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ne prihvata se. S obzirom da su pomenute samo navedene dvije godine, podrazumijeva se povećanje u 2019. godini u odnosu na 2015. godinu; - Ne prihvata se. Nije u opsegu projekta ovako detaljna razrada; - Ne prihvata se. Nije u opsegu projekta ovako detaljna razrada;
--	---	--

	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Dio II - Analiza finansijskih iskaza privrednih subjekata od 2015. do 2020. godine sa dodatnim podacima</i> - <i>Dio III – Dostavljene investicije i reforme od stakeholdera</i> - <i>Dio IV – Operativni ciljevi, indikatori, prioriteti i mjere.</i> <p><i>Teme koje su obuhvaćene Platformom nisu podjednako obrađene po dubini, pa se stiče utisak da su neke teme umetnute reda radi poput rodne ravnopravnosti, dok su neke druge nedovoljno zastupljene ili neadekvatno obrađene poput digitalizacije koja kao horizontalna tema treba da bude okosnica buduće konkurentnosti Crne Gore, počev od reforme javne uprave.</i></p> <p><i>Dokument Platforme je obiman, sadrži mnoštvo podataka i nesumnjivo je rezultat velikog uloženog rada. Ipak, mora se istaći da pojedine konstatacije nemaju utemeljenje u prikazanoj analizi što u velikoj mjeri dovodi u pitanje objektivnost i adekvatnost dokumenta. Na primjer, nije jasno iz čega je proistekao uvodni tekst Dijela I koji obiluje paušalnim konstatacijama za koje se ne može reći da proističu iz teksta u okviru sva četiri dokumenta Platforme. Takođe, nije jasno iz čega su prostekli operativni ciljevi i prioriteti, koji su inače vrlo generalni, jer iz date dijagnoze stanja nisu. Vidljivo je da je dio njih preuzet iz PER-a, Fiskalne strategije, sektorskih strategija, što je dobro jer makar nemamo konflikte u planiranju. Međutim, definitivno ne možemo reći da su u pitanju neki novi prioriteti koje je prepoznala analiza u ovom dokumentu. Takođe, navedeni prioriteti nijesu razrađeni u smislu vremenskog perioda implementacije, predviđenih sredstava njihovog finansiranja, izvora finansiranja, odgovornih institucija.</i></p> <p><i>Generalno, Platforma nema jasne „outcomes“ koji se žele postići, a time ni „outputs“ i aktivnosti za njihovo ostvarenje. Uz potpuno odsustvo adekvatne metodologije, dokument više liči na kompilaciju postojećih dokumenata i povremeno vrlo paušalnih ocjena, koje se u materijalu više puta ponavljaju.</i></p> <p><i>Bilo koji strateški dokument koji bi trebao da ponudi osnove za oporavak crnogorske privrede i društva, morao bi kao startnu godinu da uzme 2021. u kojoj je još uvijek aktuelna COVID-19 pandemija. Takođe, ukoliko se već priprema novi strateški dokument (pored postojeće Strategije održivog razvoja do 2030. godine i drugih), takav dokument mora</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ne prihvata se. Nije u opsegu projekta ovako detaljna razrada; - Ne prihvata se. Nije u opsegu projekta ovako detaljna razrada; - Ne prihvata se. Nije u opsegu projekta ovako detaljna razrada; - Ne prihvata se. Nije u opsegu projekta ovako detaljna razrada. <p>Tehnički komentari se ne prihvataju.</p>
--	---	--

		<p>ponuditi dodatnu vrijednost i biti uvezan sa novim prostornim planom Crne Gore koji je u izradi.</p> <p>Poseban nedostatak platforme odnosi se na uključivanje „stejkholdera“. Činjenica da je svega 5 opština dostavilo „reformske mjere i investicije“ govori u prilog neadekvatnoj metodologiji. Takođe, da li će se neka aktivnost naći u predlogu Platforme treba da zavisi od evaluacije predloga na osnovu unaprijed definisane metodologije. Neuobičajeno je da se među mjerama nađu odrednice „razmotriti sljedeće inicijative opština“, već se to uradi prije nego se finalizuje nacrt.</p> <p>Na kraju, način na koji su definisane i predložene mjere, eliminiše svaku dilemu da li će se iste zaista realizovati ili ne. Naime, stiče se utisak da će sve ostati „mrtvo slovo na papiru“ jer nije jasno ko je zadužen za predložene mjere. Takođe, mjere su definisane na različitim nivoima, veoma neujednačeno, pa imamo kao predlog mjere „Reformu penzionog sistema“ koja može biti strategija za sebe, do usvajanja određenog zakona. O mjerama tipa „Kvalitetnija realizacija projekata koji se mogu finansirati iz EU fondova“ nećemo trošiti riječi. Pojedine mjere se ponavljaju ili preklapaju, iako su u okviru istog prioriteta, npr. 2.2.5 i 2.2.11 ili 3.1.6 i 3.1.10.</p> <p>Mjera 6.1.2 glasi „Uspostaviti centralizovani organ za prenos znanja u javnom sektoru“ a cijeli prioritet 2.4 odnosi se na jačanje kapaciteta Uprave za kadrove je jedna od onih koje zbunjuju čitaoca.</p> <p>Ovakvih primjera je više: predložene mjere nemaju uporište u prethodno predstavljenoj dijagnozi, definisane su veoma neujednačeno, a činjenica da ima mjera koje se ponavljaju/preklapaju i sl. dovodi do zaključka da je u pitanju nedovršeni materijal.</p> <p>Generalno, opšti zaključak je da se u svakom dijelu dokumenta preklapa više tema/oblasti, te je u tom smislu nacrt Platforme potrebno bolje strukturirati i isključiti nepotrebna ponavljanja. Takođe, imajući u vidu da je predlagač dokumenta Ministarstvo, veoma je važno da brojne tvrdnje, naročito u uvodnom dijelu (Dio I), budu potkrijepljene činjenicama. Ovo iz razloga da kad se pročita uvod dokumenta, daljim čitanjem se ne može pronaći na osnovu kojih nalaza u dijagnostici je uvod zapravo napisan. Moguće je i da ga nisu pisale iste osobe, pa je stoga preporučljivo izvršiti potrebnu koordinaciju i usaglasiti kako uvodni dio, tako i ključne prirotoete u dokumentu sa onim što je utvrđena dijagnoza stanja.</p>	
--	--	---	--

SPECIFIČNI KOMENTARI na Dio II – Analiza finansijskih iskaza privrednih društava

Uvod Dijela II dokumenta nagovještava da obuhvata analizu poslovnih prihoda i neto rezultata svih privrednih subjekata tokom posljednjih 6 godina (2015-2020), obuhvatajući agregatni rezultat poslovanja privrede na opštinskom, regionalnom i sektorskom nivou. U pitanju je jedinstvena analiza kakva do sada nije bila dostupna crnogorskoj javnosti. Ipak, naši komentari i otvorena pitanja dati su u nastavku:

- U rezimeu na strani 9. ovog dokumenta se navodi procentualno povećanje broja privrednih subjekata po regionima i sektorima, ali nije jasno da li se to povećanje odnosi na 2019. u odnosu na 2015. godinu ili je riječ o prosječnom godišnjem povećanju.
- Da li su uzeta u obzir međusobna dugovanja i potraživanja između preduzeća, kod izračunavanja agregatnog rezultata poslovanja na nivou regiona, jer bez toga poslovni rezultat izračunat pukim sabiranjem pojedinačnih poslovnih rezultata, bez uvida u konsolidovani bilans, ne može biti pouzdan za izvođenje zaključaka. Takođe, upitno je da li se na ovaj način može računati poslovni rezultat na nivou regiona s obzirom da npr. najveće trgovačke firme u Crnoj Gori imaju poslovnice u više gradova širom zemlje, a sjedište je mahom u Podgorici.
- Dodatno, analiza ne sadrži podatke o ukunjoj aktivi i prihodima preduzeća kao % BDP ili u odnosu na konkretni SIC sektor kome preduzeće pripada, čime se ne može izvesti zaključak o veličini pojedinih sektora na regionalnom nivou i mogućim finansijskim rizicima u pojedinim sektorima na regionalnom ili na nivou Crne Gore. Ukoliko bi se dodali podaci o aktivni privrednih društava u svakom od regiona u ukupnoj aktivni privrednih društava u Crnoj Gori ili udio prihoda preduzeća po sektorima/regionima u ukupnim prihodima na nivou Crne Gore, navedeno bi se moglo iskoristiti kao ponder u iskazivanju uticaja finansijskih rezultata poslovanja privrede u datim sektorima/regionima na ukupne

		<p>finansijske rezultate poslovanja preduzeća u Crnoj Gori. Konkretnije, na stranama 26-30 Dijela II nacrta Platforme se navodi broj privrednih subjekata po regionima koji su imali pozitivan rezultat u 2019. i 2020. godini. Međutim, nema podataka o veličini tih privrednih subjekata, odnosno činjenici koliki uticaj njihov poslovni rezultat može imati na ekonomiju konkretnog regiona ili države u cjelini.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Drugim riječima, s obzirom da se naziv ovog dijela dokumenta odnosi na analizu finansijskih iskaza privrednih društava, za očekivati je bilo da će ta analiza obuhvatiti pregled ključnih finansijskih indikatora privrednih društava tj. indikatora likvidnosti, solventnosti (dug/aktiva; dug/EBITDA itd), profitabilnosti (ROE, ROA, itd) tokom posmatranog perioda 2015-2020. pojedinačno i agregirano na nivou sektora ili regiona, kako bi se mogli ustanoviti rizici poslovanja privrednih društava u pojedinim sektorima/regionima, odnosno izazovi za njihovo poslovanje i preporučile adekvatne reformske mjere. Bez toga, pukim prikazivanjem procentualnog povećanja ili smanjenja prihoda, kako je trenutno dato u analizi, ne može se ustanoviti koji su to najveći rizici u poslovanju privrednih društava/odnosno pojedinih sektora u konkretnim regionima, koliko navedeno može uticati na opštinske ili centralni budžet i koje mjere preduzeti u cilju ublažavanja datih rizika. - Takođe, imajući u vidu da nacrt ove Platforme (Dio IV koji opisuje prioritete), kao prioritet 1.3 navodi “Održive javne finansije” i “punu operacionalizaciju Montenegro Works”, iznenađujuće je da ova analiza ne sadrži uporednu dijagnostiku efikasnosti poslovanja privatnih u odnosu na državna preduzeća, po sektorima i regionima (npr. prosječan broj zaposlenih u privatnom sektoru u odnosu na prosječan broj zaposlenih u državnim preduzećima; prihod po zaposlenom u privatnim u odnosu na državna preduzeća itd), kako bi se realnije sagledala njihova produktivnost i efikasnost 	
--	--	---	--

		<p>i predložile mjere za reforme prvenstveno državnih preduzeća u cilju unapređenja konkurentnosti. Zapravo, predložene mjere u dijelu IV ne izgledaju povezane, odnosno proistekle iz nalaza u Dijelu II dokumenta.</p> <ul style="list-style-type: none"> - U rezimeu Dijela I u paragrafu 5 navodi se sljedeće: “U privredi i privrednim tokovima Crne Gore vlada velika neuravnoteženost koja se ogleda u krizi likvidnosti koja prijete da se pretvori u krizu solventnosti. Zbog povećanja cijena inputa na globalnom nivou i naslijeđene strukture naše ekonomije koja je izrazito uvezno orijentisana, uvezana inflacija koja pogađa građane i privredu predstavlja teško rješiv problem. Veliki dio privredne aktivnosti se odvija kroz kompenzacije, što u svojoj suštini znači da su robno-novčani odnosi temeljno poremećeni te da nedostaje zdrava cirkulacija novca.” Ipak, iz analize u Dijelu II se ne može razumjeti na osnovu čega je ovaj zaključak izveden. Analiza u Dijelu II ne ukazuje da li je rizik (ne)likvidnosti visok, kakvi su indikatori solventnosti i profitabilnosti na nivou sektora i regiona. Navedeno je potrebno valjano dijagnostifikovati, kako bi se na osnovu istog utvrdili prioriteti i mjere u nastavku Platforme. - Dodatno, budući da se Dio II odnosi na analizu finansijskih iskaza privrednih društava, nije jasno zašto uključuje i podatke o broju penzionera i nezaposlenih, te u tom smislu nije jasna metodologija obrade ovog poglavlja. <p>TEHNIČKI KOMENTARI</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bilo bi dobro imati konzistentan pristup u obradi i prikazu podataka i definisati vremenski period koji je obuhvaćen analizom. Selektivnost u izboru analiziranog perioda rađa sumnju kod čitaoca da postoji pristrasnost. - Za sve podatke navesti izvor i period za koji se odnose; ovo posebno nedostaje u Dijelu II. 	
--	--	---	--

		<p>- Lektorisati finalnu verziju dokumenta.</p> <p>ZAKLJUČAK</p> <p>Dokument „Platforma ekonomskog oporavka 2022-2026. godine“ nema utemeljenja u važećoj Uredbi o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata“ (Sl. list CG br. 54/2018), niti je jasna pozicija Platforme u sistemu strateškog planiranja u Crnoj Gori. I pored značajne analize i prikaza podataka, veliki broj konstatacija ostaje paušalnog karaktera uslijed nedostatka adekvatne argumentacije, te predloženi operativni ciljevi, prioriteti i mjere ostaju opšti, već viđeni i nedovoljno usklađeni međusobno. Platforma ne sadrži informaciju o tome ko će i sa kojim sredstvima na raspolaganju biti zadužen za njenu realizaciju.</p> <p>Izrada novog strateškog dokumenta na nivou vizije razvoja i oporavka crnogorskog društva i privrede mora:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uzeti u obzir 2021. godinu kao baznu, - Ponuditi dodatnu vrijednost u odnosu na postojeću Strategiju održivog razvoja do 2030. godine i cijeli set strateških dokumenata koje Crna Gora usvaja u kontekstu EU integracija, među kojima se posebno izdvaja Program ekonomskih reformi, - Na bolji način integrisati sve stejkholdere i predstavljati rezultat širokog participativnog procesa, - Biti povezana sa izradom novog prostornog plana Crne Gore do 2040. godine. 	
7	<p>Anđela Radosavović – Asocijacija menadžera Crne Gore</p>	<p>Nije dostavljeno shodno pravilima definisanim u okviru javne rasprave, već su u nastavku citirane dostavljene sugestije putem mejla:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Na planu kongresnog turizma vjerujemo da bi trebalo organizovati redovni CEO kongres (evropski ili svjetski) sa participacijom par veoma uglednih svjetskih CEO-a iz različitih sektora. • Smatramo da AMM kao specijalizovana organizacija za pitanja ljudskih resursa, korporativnih, leaderskih i menadžerskih znanja i vještina, treba da bude prepoznata u smislu organizovanja edukacije i svih aktivnosti vezanih za upravljačke vještine ne samo u korporacijama 	<p>U nastavku su dati odgovori koji se odnose na specifične komentare dostavljene od strane podnosioca:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ne prihvata se. Ministarstvo ekonomskog razvoja ne može da finansira navedeni projekat; • Ne prihvata se. Navedeno se ne odnosi na Ministarstvo ekonomskog razvoja;

		<p>nego i mikro, malim i srednjim preduzećima, u privatnom i državnom vlasništvu i da u tom smislu bude podržana u izgradnji njenih kapaciteta kroz uključenje u programe i aktivnosti koje su usmjerene na tu oblast.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Platforma bi trebala snažnije obratiti pažnju na takozvani eRezident program u cilju privlačenja eksperata i investicija. • U oblasti IT sektora pronaći adekvatan model favorizovanja domaćih kompanija i izbjegavati angažovanje stranih kompanija ukoliko naše softver kompanije mogu da ponude kvalitetna rješenja što do sada nije bio slučaj. • Razmotriti specijalizovane regionalne programe za manje razvijena područja, kao i konkretne programe za mlade. • Vjerujemo da bi podjela nadležnosti i specijalizacija poslovnih organizacija, na one koje se bave privrednim ambijentom i imaju dovoljno kapaciteta za to, one koje se bave socijalnim dijalogom i one koje se bave ljudskim resursima, menadžmentom, korporativnim upravljanjem i programa izgradnje njihovih kapaciteta na tim poljima, bila jako korisna za ukupno snaženje poslovne zajednice. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ne prihvata se. Nedovoljno elaborirano obrazloženje; • Ne prihvata se. Navedeno se ne odnosi na Ministarstvo ekonomskog razvoja; • Ne prihvata se. Navedeno je već obuhvaćeno kroz Platformu; • Ne prihvata se. Navedeno je već obuhvaćeno kroz Platformu.
8	Luka Đukanović – Direktorat za projekte (IPA), inovacije i zdravstveni turizam	<p>U nastavku je prikazana predložena sugestija od strane podnosioca:</p> <p>1) Razmotriti uključivanje problematike Fonda za zdravstveno osiguranje u platformi ekonomskog oporavka <i>Obrazloženje: S obzirom da Platforma uključuje analizu problematike Fonda PIO, smatramo da bi na isti način trebala obuhvatiti i analizu problematike Fonda za zdravstveno osiguranje i sistem finansiranja zdravstva. Uporište nalazimo u velikom opterećenju Fonda na javne finansije, potrebu za reformom i potencijalnoj racionalizaciji ovih troškova. Dodatno smo razumjeli da će ovaj dokument služiti kao osnov za razne tehničke/konsultantske pomoći koje su neophodne i dijelu sistema finansiranja zdravstvenog sistema</i></p>	<p>Ne prihvata se. Navedeno nije predmet navedenog projekta.</p>
9	Đorđije Malović – Tehnopolis	<p>U nastavku su prikazane predložene primjedbe, predlozi i sugestije od strane podnosioca:</p>	<p>Ne prihvata se.</p>

		<p>1) PODACI O STEJKHOLDERU</p> <p>Naučno tehnološki park Crne Gore DOO</p> <p>1. Naziv reformske mjere Osnivanje Instituta za ekonomski i održivi razvoj</p> <p>5. Izazovi koji predložena reformska mjera tretira „Novi naučno-tehnološki part se uspostavlja u Podgorici, dok naučno-tehnološki park u Nikšiću (Tehnopolis) već jeste operativan i ima 29 stanara, a oprema njegove tri laboratorije se kompletira. Nastojanja su uložena i u takozvane soft mjere (obuka, mentorstvo, intelektualna svojina, itd.), aktivnosti koje se u velikoj mjeri oslanjaju na fondove EU. Međutim, programi su fragmentirani i često ne privlače dovoljno interesovanja malih i srednjih preduzeća.“</p> <p>Informacije o Inovaciono preduzetničkom centru Tehnopolis se odnose na kraj 2020. godine i neophodno ih je ažurirati, kako u dijelu broja stanara, tako i dijelu informacije da se oprema za laboratorije kompletira. Takođe relevantnim informacijama za osnivanje ovog Instituta smatramo i informacije o razvojnim projektima IPC Tehnopolis. Nadalje, imajući u vidu ciljeve osnivanja ovog Instituta na jednoj strani i ljudske i infrastrukturne kapacitete i iskustvo IPC Tehnopolis na drugoj strani Tehnopolis bi trebao biti prepoznat kao jedan od glavnih nosilaca među kojima kojima se u trenutnom nacrtu Platforme ekonomskog oporavka nalaze Vlada Crne Gore, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Univerzitet Crne Gore, Naučno-tehnološki park Crne Gore.</p> <p>Predlog za izmjenu: Inovaciono preduzetnički centar „Tehnopolis“ u Nikšiću je u potpunosti operativan i uspješno obavlja svoju misiju realizacijom svih utvrđenih aktivnosti. Kroz rad Biznis inkubatora pruža podršku za 24 stanara i polaznika programa podrške u cilju</p>	<p>U ovoj fazi izrade dokumenta nisu konsultovani nosioci, ali će svakako u narednom periodu biti konsultovani od strane donosioca odluka.</p>
--	--	--	--

		<p>razvoja i unapređenja njihovih poslovnih ideja. Dodatno pruža podršku za 2 projekta u PoC fazi (Proof of Concept) u segmentu izrade prototipa za potrebe potvrde inovativnih koncepata, te njihovog daljeg razvoja na međunarodnim tržištima. Dodatno, kroz programe podrške koje je IPC Tehnopolis samostalno ili sa partnerima implementira, kontinuirano pruža podršku razvojnim timovima, startupima ili mikro preduzećima u cilju razvoja njihovih inovativnih preduzetničkih ideja.</p> <p>U cilju unapređenja postojećih i razvoja novih usluga, prije svega u dijelu razvoja i implementacije novih tehnologija i razvoja naučnoistraživačkih rezultata potrebnih za funkcionisanje novih i pospešivanje poslovanja postojećih preduzeća, IPC Tehnopolis je razvio set aktivnosti podrške kroz operativan rad infrastrukturnih segmenata čije je opremanje sufinansirano od Evropske unije kroz komponentu IPA 2016.- TechLab-a. BioLab-a i Data centra.</p> <p>IPC Tehnopolis trenutno implementira 15 međunarodnih projekata, od kojih je 13 sufinansirano od sEvropske unije, i 2 nacionalna projekta. Kroz navedene projekte IPC Tehnopolis razvija nova i dodatno učvršćuje uspostavljena partnerstva na regionalnom i mađunarodnom nivou, te postiže značajne rezultate u dijelu održivog i ubzanog razvoja poslovne i inovativne tehnološke zajednice u Crnoj Gori.</p> <p>Predlog za izmjenu: Uvrstiti IPC Tehnopolis kao jednog od glavnih nosilaca.</p>	
10	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	<p>Komentari i predlozi MPŠV na Platformu ekonomskog oporavka - na djelove koji se odnose na sektor poljoprivrede:</p> <p>DIO I - Dijagnoza stanja crnogorske ekonomije</p> <p>Poglavlje 6.1. Siva ekonomija u Crnoj Gori</p>	Komentari i predlozi Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede se prihvataju u cjelosti. U dijelu I, kao i u dijelu IV Platforme ekonomskog oporavka 2022-2026. godine, unijete su

	<p>„U sektoru poljoprivrede, postoji velika neformalnost. Prema podacima MONSTAT-a, 2010. godine 2.347 ljudi bilo je formalno zaposleno u poljoprivredi. Ipak, prema popisu poljoprivrede 2010. godine, 46.473 ljudi je bilo zaposleno u sektoru poljoprivrede, što sugerira da je samo oko 5% zaposlenosti u poljoprivredi formalno. Nema novih podataka za popis poljoprivrede; međutim, u 2017. godini broj ljudi koji rade u poljoprivredi je 2.178, još manje nego u 2010. godini.“</p> <p><u>Komentar MPŠV:</u> Prema podacima Monstat-a iz 2010. Godine (Popis poljoprivrede) 98.949 osoba je angažovano u sektoru poljoprivrede, što znači da zaključak da je “samo oko 5% zaposlenosti u poljoprivredi formalno” nije u skladu sa stvarnim tadašnjim stanjem.</p> <p>Važno je naglasiti da se pod formalnim zapošljavanjem tj. radnim odnosom, smatra ugovor o radu, a podatak da je u poljoprivredi zapošljeno 2.178 lica, jeste da taj broj lica ima ugovor o radu i to je broj zapošljenih lica u preduzećima čija se klasifikacija djelatnosti odnosi na poljoprivredu.</p> <p>6.6.7. Neadekvatan razvoj poljoprivrede <i>Tabela 11: Osnovni indikatori poljoprivrede</i> <u>Komentar MPŠV:</u> Nije moguće upoređivati 2006. godinu sa narednim godinama, iz razloga jer od 2010. godine MONSTAT primjenjuje drugu metodologiju</p> <p>Poglavlje 6.6.8. Nedovoljna sredstva za agrobudžet <i>“Kada se uporedi iznos agrobudžeta i udio sektora poljoprivrede u BDP-u, uočava se značajan pad udjela sektora poljoprivrede u BDP-u uprkos rastu agrobudžeta.</i> <i>Ovo znači da je agrobudžet ili statistički precijenjen, da sredstava nisu utrošena namjenski, ili da su investicije u poljoprivredu u određenoj mjeri promašene.</i> <i>Udio sektora poljoprivrede u finalnoj ličnoj potrošnji, ključnoj komponenti BDP-a, je nizak i iznosi 9%. Ovaj odnos mora da bude mnogo veći, što buduće reformske mjere moraju podstaći.”</i></p> <p><u>Komentar MPŠV:</u> Udio poljoprivrede u BDP-u ne treba da bude i nije pokazatelj uspjeha sektora poljoprivrede i ni u kom slučaju izdvajanja za poljoprivredu</p>	<p>potrebne izmjene shodno dostavljenim komentarima i predlozima.</p>
--	--	---

		<p>(agrobudžet) ne treba dovoditi na ovaj način u vezu sa učešćem poljoprivrede u BDP neke države.</p> <p>Znamo da EU izdvaja više od 30% budžeta za poljoprivredu i ruralni razvoj, a da sa druge strane poljoprivreda u BDP-u iznosi oko 2- 4% u zemljama EU, jer u jakim zemljama najveći udio u BDP dolazi iz sektora industrije i usluga. Odnosno što je BDP poljoprivrede veći, to se smatra da je država nerazvijenija.</p> <p>Svakako, jasno je da udio poljoprivrednih proizvoda proizvedenih u CG treba da bude mnogo veći u ukupnoj potrošnji, da treba da fokusiramo sve snage da pokušamo da što više svojim proizvodima pokrijemo potražnju u CG, ali nikako da težimo da udio sektora poljoprivrede u BDP raste.</p> <p>Ovdje je potrebno konstatovati kako Bruto vrijednost proizvodnje nije iz godine u godinu rasla shodno prikazanoj podršci. Takođe, bilo bi dobro da se uzme u obzir iskorišćenost Agro-budžeta, odnosno da se ne prikazuju planirana sredstva po godinama, već iskorišćena.</p> <p>6.14.7. Realizacija Strategije regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020. Godine</p> <p><i>“Poljoprivreda kao jedan od ključnih razvojnih sektora ostvarila je rast u smislu proizvodnje izražene kroz BDV sektora Poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, dok je prema zvaničnim administrativnih podacima broj zaposlenih u ovom sektoru u padu.”</i></p> <p><u>Komentar MPŠV:</u></p> <p>Zaključak nije u skladu sa stvarnim stanjem. Detaljnije prikazano u komentaru za Poglavlje 6.1. Siva ekonomija u Crnoj Gori.</p> <p>8.1. Poslovanje u 2020. godini</p> <p><i>Tabela 24: Prikaz podataka po sektorima po regionu: poslovni prihodi, neto rezultat, broj zaposlenih, broj kompanija koje su predale finansijske iskaze</i></p> <p><u>Komentar MPŠV:</u></p> <p>Predlog da se jasno u tabeli navede za koju godinu su dati ovi podaci.</p> <p>DIO IV - Operativni ciljevi, indikatori, prioriteti i mjere</p> <p>3.1.11. Osnivanje berze poljoprivrednih proizvoda (digitalizacija poljoprivrede)</p>	
--	--	---	--

	<p><u>Komentar MPŠV:</u> Crna Gora nema proizvodnju poljoprivrednih proizvoda, kao ni kapacitet potrošnje da bi osnovala berzu poljoprivrednih proizvoda, dok je pojam digitalizacija poljoprivrede nešto sasvim drugo.</p> <p>3.1.12. Ubrzati procedure za odobravanje IPARD sredstava</p> <p><u>Komentar MPŠV:</u> IPARD procedure ne mogu ubrzati same po sebi, one su definisane Zakonima o potvrđivanju Okvirnog i Sektorskog sporazuma između Crne Gore i Evropske komisije, već se može ubrzati njihovo sprovođenje jačanjem administrativnih kapaciteta IPARD Agencije. MPŠV predlaže da se ovaj prioritet promijeni i definiše na način kako bi se njime prepoznale i one mjere koje će dovesti do ispunjavanja završnih mjerila iz Pregovarskog poglavlja 11. Umjesto postojećeg predložemo da prioritet 3.1.12. glasi: “Osnivanje Uprave/Agencije za plaćanja i jačanja administrativnih kapaciteta kako bi se obezbijedila efikasnost sprovođenja nacionalnih EU mjera poljoprivrede i ruralnog razvoja” Ovako definisan, ovaj prioritet biće u direktnoj vezi sa završnim mjerilima za Poglavlje 11 i svim što čeka Vladu Crne Gore i MPŠV po pitanju obaveza za IACS i Agenciju za plaćanje.</p>	
--	--	--

Mjesto i datum sačinjavanja izvještaja: Podgorica, 10.02.2022. godine

Naziv organizacione jedinice ministarstva koja je odgovorna za pripremu nacrtu zakona, odnosno strategije:

Direktorat za unapređenje konkurentnosti

Potpis

rukovodioca organizacione jedinice ministarstva
koja je odgovorna za pripremu nacrtu zakona, odnosno strategije